Dumitru Sandu

DEZVOLTAREA SOCIOTERITORIALĂ ÎN ROMÂNIA

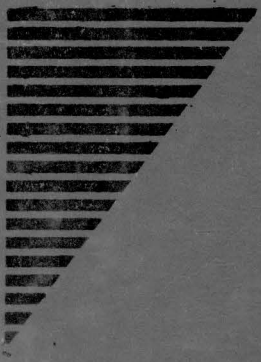

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

DUMITRU SANDU

DEZVOLTAREA SOCIOTERITORIALĂ ÎN ROMÂNIA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
Bucureşti, 1987

Patterns of Territorial Social Development in Romania

Социо-территориальное развитие в Румынии

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

R 79717, Bucureşti, Calea Victoriei 125

CUPRINS

Cuvînt înainte 9

CAPITOLUL 1. **Fenomene şi structuri ale dezvoltării sociale în profil teritorial** 13

1.1. Strategii de abordare a realităţii social-umane. 13
1.2. Caracteristici definitorii ale comunităţilor locale. . . . 21
1.3. Componente şi relaţii ale sistemelor socioteritoriale . . 30

CAPITOLUL 2. **Dezvoltarea în contextul proceselor de schimbare socială.** . . . 43

2.1. Stiluri în cunoaşterea schimbărilor 43
2.2. Tipologia schimbărilor 45
2.3. Restructurarea raporturilor de dezvoltare dintre zone sau categorii de localităţi 50

CAPITOLUL 3. **Elemente ale unui model teoretico-metodologic pentru cercetarea structurilor de dezvoltare socială în profil teritorial.** . . . 53

3.1. Domeniul de referinţă 53
3.2. Ipoteze 56

CAPITOLUL 4. **Configuraţia generală a relaţiilor dintre fenomenele de dezvoltare bazate pe comportamente individuale sau familiale** . . . 60

4.1. Dimensiunile şi tehnica de analiză structurală 60
4.2. Configuraţia relaţiilor dintre fenomene 65

CAPITOLUL 5. **Relaţii cauzale şi funcţionale între structuri ale dezvoltării în profil teritorial** 74

5.1. Premise ale modelului explicativ 74
5.2. Categorii de indicatori ai stărilor sau structurilor de dezvoltare 76
5.3. Probleme ale analizei structurale cu „blocuri de variabile” 79
5.4. Un model empiric al relaţiilor dintre structurile de dezvoltare 83

CAPITOLUL 6. **Influența structurilor asupra fenomenelor de dezvoltare** 98

6.1. Gruparea fenomenelor pe tipuri de structuri determinante 98
6.2. Gruparea structurilor de dezvoltare în funcție de fenomenul determinat 105

CAPITOLUL 7. **Similitudini și diferențieri între structurile de dezvoltare ale județelor** 120

7.1. Clasificări în funcție de nivelul sau structura de dezvoltare și clasificări globale sau specializate 120
7.2. Metodologie pentru analiza similitudinii județelor sub aspectul structurilor de dezvoltare 122
7.3. Clasificarea demografică a județelor : un exemplu de aplicare a metodologiei propuse 126
7.4. Clasificări centrate pe reproducția capacității de muncă și a organizării sociale 141
7.5. Clasificări globale și specializate ale dezvoltării social-economice a județelor 164
7.6. Semnificația socială a „opoziției" dintre profilele social-economice ale județelor 170

CAPITOLUL 8. **Restructurări ale raporturilor de dezvoltare dintre unitățile teritoriale** 179

8.1. Dimensiuni ale restructurării raporturilor de dezvoltare dintre unitățile teritoriale 179
8.2. Redistribuirea populației în teritoriu 181
8.2.1. Premise teoretico-metodologice 181
8.2.2. Redistribuirea populației între localitățile urbane și cele rurale 184
8.2.3. Relații între principalele tipuri de redistribuire a populației în profil teritorial 198
8.2.4. Structuri cauzale ale redistribuirii populației în teritoriu 202
8.3. Condiții și manifestări ale schimbării raporturilor de dezvoltare dintre rural și urban 208
8.4. Regrupări ale județelor sub aspectul profilelor de dezvoltare 213
8.4.1. Probleme teoretico-metodologice ale comparației diacronice a profilelor de dezvoltare ale județelor 213
8.4.2. Convergență, divergență și menținere a similitudinii între profilele de dezvoltare ale județelor 219

CAPITOLUL 9. **Deschideri teoretico-metodologice pentru continuarea cercetării** 235

9.1. Probleme generale 235
9.2. Cadre de referință în analiza fenomenelor sociale . . . 237
9.3. Contextual și distributiv în analiza fenomenelor sociale . 246

9.4. Abordarea integratoare a unui tip de fenomen social. . . 251
9.5. Construirea unor cîmpuri de fenomene sociale. 257

ANEXE 276

Anexa 1. Note și comentarii 276

Anexa 2. Indicatori ai dezvoltării județelor 283

Abstract 289

Contents 293

Резюме 295

Содержание 299

CUVÎNT ÎNAINTE

Reconstruirea sistemului social în planul cunoașterii științifice este tot mai necesară în condițiile creșterii interdependențelor dintre multiplele componente ale vieții social-umane și ale accentuării specializării disciplinare în abordarea acestor componente. Pe cît este de larg recunoscută o astfel de necesitate în amplele pledoarii pentru interdisciplinaritate, pe atît este de dificil de realizat. Răspunzătoare în acest sens sînt, în bună măsură, elaborările teoretice care se desprind foarte greu de tradiția monodisciplinarității și ritmul lent de adoptare efectivă a unor metode moderne și adecvate pentru analiza datelor în științele sociale.

Pentru surprinderea socialului ca întreg și a proceselor de dezvoltare, adoptăm perspectiva reproducției structurilor socioteritoriale. *Analiza acestora din urmă — concepute fie în sens restrîns, ca stări cu organizare internă specifică, realizate prin efectele cumulative ale fenomenelor și proceselor sociale, fie în sens larg, ca tipuri de distribuții și interdependențe în teritoriu ale unor componente ale vieții sociale — o întreprindem sub aspectul permanenței și schimbării lor în cadrul principalelor domenii ale reproducției socioteritoriale — biologică, economică, a capacității de muncă și a organizării sociale.* Cercetarea dezvoltării din perspectiva reproducției structurilor socioteritoriale permite elaborarea unor demersuri integratoare, în care pot fi conjugate abordări multiple, centrate asupra fenomenelor, proceselor și structurilor sociale, nivelelor și profilelor de dezvoltare ale unităților socioteritoriale.

Aplicarea structurilor teoretice și metodologice elaborate pornind de la aceste categorii tematice la cazul societății românești contemporane este deosebit de dificilă, datorită complexității domeniului și bazei de date disponibile.

Mobilitatea socioteritorială ca fenomen și proces este implicată în toate tipurile de reproducție a sistemelor socioteritoriale. Din acest motiv, celelalte fenomene și procese sociale sînt frecvent tratate în lucrare prin raportare la mobilitate.

Între a descrie cît mai multe stări și schimbări ale socialului și a încerca să le ordonăm conform logicii lor interne, am optat pentru cea de-a doua variantă. Implicația directă a acestei opțiuni este analiza teoretică a socialului și a proceselor de reproducție comunitară și elaborarea unui set de procedee specifice (analiza structurală a corelațiilor — ANSCOR) menite să ne permită confruntarea cu un mare volum de date empirice, determinarea semnificației lor sociale, precum și generarea unor ipoteze care să contribuie la reconstituirea ansamblului social.

Datele pe baza cărora lucrăm sînt majoritar cele furnizate de recensăminte și de statisticile oficiale curente. Desigur, astfel de date sînt frecvent agregate la nivelul unor unități teritoriale sau al unor perioade mai mult sau mai puțin artificiale, pot fi sărace în raport cu bogăția modelelor teoretice, iar față de precizia constructelor teoretice au adeseori semnificație ambiguă. Însă între așteptarea indefinită a unui fișier ideal de date care să fie scutit de toate aceste imperfecțiuni și abordarea actuală a unei problematici de maximă importanță teoretică și practică, cu toate dificultățile metodologice semnalate, este de preferat cea de-a doua variantă.

*Abordarea fenomenelor sociale din perspectiva specificității lor teritoriale de manifestare are o relevanță practică nemijlocită pentru optimizarea politicilor de dezvoltare în profil teritorial. Orientările programatice de perspectivă la nivel național pînă în anul 2000 indică faptul că se va acorda „o atenție deosebită organizării teritoriale și sistematizării tuturor localităților, va continua acțiunea de dezvoltare a activităților industriale în toate localitățile" *. Unor astfel de exigențe li se subsumează, în ultimă instanță, și eforturile de cercetare a problemelor dezvoltării sociale în profil teritorial. Determinarea științifică a structurilor cauzale specifice pentru diferite procese sociale care duc la restructurarea raporturilor de dezvoltare dintre rural și urban și dintre județele țării este o premisă esențială a elaborării unor strategii adecvate pentru controlarea acestor procese.*

Urmărind în special aspectul calitativ al dezvoltării, am încercat să raportăm județele cu profile de dezvoltare asemănătoare la particularități ale regiunilor istorice de care acestea aparțin, la procesele de comunicare socială dintre ele, asociate în special cu relațiile de vecinătate dintre unitățile teritoriale și cu procesele de mobilitate socioteritorială.

În plan metodologic, am încercat să ne sprijinim atît pe procedee de analiză derivate din ideea de similaritate a profilelor de dezvoltare,

* Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1984, p. 38.

cît și pe procedee care evidențiază „opoziția" între astfel de profile. În ordonarea județelor sau a variabilelor am apelat pe larg la procedee de construire a unor configurații ierarhice. Principalele categorii tematice în baza cărora am elaborat metodologia de cercetare sînt permanență — schimbare, fenomene — structuri — procese — unități sociale, similitudine — opoziție a profilelor de dezvoltare, nivel — structură de dezvoltare.

Tentativa acestei lucrări de a surprinde logica socialului și a dezvoltării sociale în profil teritorial, la nivel național, se cere, fără îndoială, reluată, amplificată și — dacă este cazul — corectată prin alte cercetări.

Este pentru noi o plăcută datorie de a menționa în încheierea acestui preambul că unele din soluțiile metodologice adoptate în lucrare au crescut din solul bogatei experiențe de cercetare acumulate la nivelul Laboratorului de Studii și Cercetări Sociologice.

Autorul

CAPITOLUL 1

Fenomene și structuri ale dezvoltării sociale în profil teritorial

1.1. Strategii de abordare a realității social-umane

Comunitățile locale sînt principalele unități de interpretare pentru înțelegerea proceselor de dezvoltare în profil teritorial. Constituite prin acumulări succesive de efecte ale acțiunilor umane, în timp istoric, astfel de comunități ajung să aibă semnificația unor situații sociale de maximă importanță pentru orientarea și structurarea comportamentelor umane. Specificitatea situațiilor sociale care se structurează la nivelul lor se regăsește în specificitatea diferitelor clase de comportamente și fenomene socioumane. Chiar dacă în analiză se operează cu categorii sau rețele de comunități locale — dispuse continuu în cadrul unor zone social-economice sau discontinuu — principala unitate de interpretare rămîne tot localitatea sau tipul de localitate reprezentativ pentru categoria sau rețeaua respectivă de localități. Astfel, deși pentru o mare parte din problemelele tratate în această lucrare sînt utilizate date raportate la nivelul județelor sau mediilor rezidențiale din cadrul acestora, o serie de relații observate pe baza acestor date nu pot fi interpretate în afara unui aparat conceptual și a unor ipoteze al căror principal obiect de referință sînt comunitățile locale.

Punctul de pornire al analizei noastre se află însă mai departe, dincolo de nivelul conceptual al comunității locale, respectiv în lumea conceptelor fundamentale cu care poate fi abordată realitatea socială.

Pentru a ajunge deci la definirea conținutului și problemelor specifice sistemelor socioteritoriale (sociospațiale), vom urma drumul — obositor pe alocuri, dar oricum necesar — de la unele concepte de bază ale circumscrierii și disecării realității sociale la cele legate de nivelul comunitate locală, pentru a ajunge în cele din urmă la sistemele socioteritoriale. Ordinea strict logică ar trebui să fie

diferită, folosind întîi nivelul sisteme socioteritoriale şi după aceea nivelul comunitate ; dată fiind „vizibilitatea" mai mare a fenomenelor comunitare, adoptăm o ordine de prezentare puţin diferită, în intenţia de a facilita înţelegerea sistemelor socioteritoriale prin tipul lor reprezentativ, comunităţile locale.

Observarea unui anumit domeniu sau cîmp de viaţă social-umană, în decursul unei perioade de referinţă date, se poate face prin înregistrare de *stări* ale unităţii sau sistemelor sociale şi de *schimbări* la nivelul respectivelor stări.

Principalele *strategii de observare ştiinţifică* a realităţii social-umane [1] rezultă, pe de o parte, din orientarea (interesul) dominantă a cercetătorului pentru schimbarea sau starea unităţilor sociale, iar, pe de altă parte, din tipul de „obiecte" la care se aplică aceste orientări de cunoaştere. Sub acest ultim aspect, distincţia esenţială este cea dintre cercetarea singularului, a individualului şi cercetarea colectivităţilor, a mulţimilor de unităţi de acelaşi tip.

În strînsă legătură cu prima dimensiune a tipologiei — orientarea cunoaşterii spre stări sau schimbări — se impune a fi luat în consideraţie şi aspectul descriptiv sau explicativ al abordării. Mai exact spus, demersurile de cercetare au importante particularităţi atunci cînd consideră un anumit domeniu — de schimbări sau de stări sociale — fie izolat, în sine, fie în raport cu alte domenii, în vederea precizării unor relaţii cauzale sau funcţionale dintre acestea.

În casetele din schema 1 sînt precizate principalele tipuri de abordări sau concepte-cheie pentru acestea, rezultate din intersectarea celor trei dimensiuni de tipologizare la care ne-am referit [2].

Desigur, un întreg volum de metodologie „pură" ar putea fi brodat în jurul unei astfel de scheme, trecînd la definiţii, nuanţe, şcoli, curente, discipline sociale etc. Cum nu acesta este scopul lucrării noastre, vom folosi schema respectivă în principal pentru precizarea semnificaţiei unor concepte în fundamentarea teoretică şi metodologică a analizei.

Schimbările care se produc la nivelul unei singure unităţi sociale — înţeleasă ca grup sau, mai larg, ca sistem social — pot fi urmărite de un observator (specializat sau nu) *fie sub aspect secvenţial*, numai pe o anume durată sau dimensiune a lor, *fie ca întreg*, mergînd recursiv de la un anume tip de obiectiv sau rezultat pe care-l au spre etapele, mijloacele, actorii, factorii sau condiţiile care au dus sau vor duce la înfăptuirea sa.

În ordinea observărilor secvenţiale se înscriu noţiunile de evenimente, fapte, comportamente etc. Sensurile lor variază destul de mult, chiar în cadrul aceleiaşi discipline, de la autor la autor. Adeseori

același tip de schimbare este desemnat fie ca eveniment, fapt, comportament sau chiar ca „fenomen". Problema care se pune în cazul de față este de a stabili nu „cei mai potriviți termeni", ci principalele distincții care trebuie reținute pentru analiza ulterioară.

Schema 1. Tipuri de abordări ale realității social-umane în funcție de orientarea cunoașterii spre permanență sau schimbare și de obiectul de cunoaștere

Orientarea dominantă a cunoașterii spre starea sau schimbarea unei unități sociale	Tipuri de „obiecte" la care se aplică orientările de cunoaștere (specificate pe linii)		Tipuri de abordări
	O singură unitate	O mulțime de unități de același tip	
SCHIMBAREA calitativă/cantitativă, considerată ; *a*) izolat	1. eveniment, fapt, comportament etc.	5. volumul, intensitatea, sensul, structura fenomenului social	abordări descriptive ale schimbării
b) în relație	2. cauze, consecințe, etape ale schimbării, acțiuni/procese	6. cauze, consecințe și etape ale schimbării unui fenomen social	abordări cauzale și funcționale ale schimbării
STAREA unității/unităților sociale, considerată(e): *a*) izolat	3. părțile, morfologia unei unități; relații între părți	7. compoziție, omogenitate, diferențiere socială etc.; relații între submulțimi de unități	abordări ale morfologiei, structurii unităților sociale
b) în relație	4. funcțiuni, relații ale unității cu mediul	8. relații cu mediul, funcțiuni	abordări ale relațiilor dintre unități și mediul lor
Tipuri de abordări	abordări ale singularului, individualului	abordări la nivel de mulțimi, colectivități de unități sociale	

Abordările din prima casetă a schemei prezentate au un înalt grad de abstractizare, fiind caracterizate prin aceea că pun în relație sau compară două stări ale aceleiași unități sociale, în momente

diferite de timp. Se face abstracţie, procedînd astfel, de stările intermediare, precum şi de factorii şi consecinţele schimbării respective. Noţiunea prin care se circumscrie cel mai bine acest tip de abordare este cea de „schimbare netă" sau „eveniment net" (M. Bunge) [3].

Abstracţiile de acest gen sînt necesare în primul rînd pentru a putea dezvolta modalităţi statistico-matematice de cunoaştere, pentru a constitui mulţimi sau categorii de schimbări pentru care reţinem termenul de *fenomen social*. Un fenomen social este constituit dintr-o mulţime de schimbări de acelaşi tip, produse într-o perioadă de referinţă dată, la nivelul unor unităţi spaţiale determinate (abordările centrate pe descrierea fenomenelor sociale se situează în cea de-a cincea casetă a schemei prezentate). În acest sens sînt înţelese şi fenomenele de natalitate, mortalitate, nupţialitate, mobilitate socială, migraţie, consum de bunuri alimentare, devianţă [4] etc.

În funcţie de felul în care „se leagă" între ele schimbările dintr-un acelaşi fenomen, se poate vorbi de fenomene „aditive" sau „nonaditive" („coherente") [5]. În primul caz, se consideră că schimbările din a căror agregare a rezultat fenomenul sînt independente între ele. Reunirea lor în aceeaşi clasă a fost făcută doar pentru simplul motiv că sînt de acelaşi tip şi s-au produs într-o aceeaşi perioadă, într-un teritoriu dat. Compararea lor cu clase de schimbări de acelaşi tip, produse însă în perioade sau spaţii diferite, duce la concluzia existenţei unor situaţii sociale ca structuri sau profiluri specifice care generează diferenţe importante între grupările de schimbări comparate.

În cazul fenomenelor sociale „nonaditive", ceea ce justifică reunirea schimbărilor în aceeaşi clasă este, în plus, faptul că acestea se influenţează reciproc. În termenii acestei distincţii, naşterile, căsătoriile, schimbările de status dintr-o comunitate locală stau la baza unor fenomene aditive, iar adoptarea unei inovaţii de către membrii aceleiaşi comunităţi poate fi analizată mai bine ca fenomen nonaditiv. În acest ultim caz se presupune că efectul de contagiune socială joacă un rol important în decizia de adoptare a inovaţiei.

Elementele din care se constituie fenomenele sociale nu sînt însă întotdeauna atît de abstracte pe cît lasă să se înţeleagă noţiunea de „schimbare netă" de la care am pornit în prezentarea schemei noastre de tipologizare. Atunci cînd, din motive practice sau teoretice, nu lucrează cu colectivităţi prea mari, cercetătorul poate fi interesat să pornească de la schimbări pe care le caracterizează nu numai prin stările lor iniţiale şi finale, ci şi prin cele intermediare. Corespunzător se ajunge la un număr mai mare de tipuri de fenomene sociale. Dacă în legătură cu adoptarea unei inovaţii într-o localitate se ia în consideraţie nu numai faptul de a fi adoptat

sau nu inovația, ci și momentul în care a fost luată decizia respectivă (la începutul, mijlocul sau sfîrșitul perioadei de referință), ca și sursa de informare folosită (vecini, prieteni, mass-media etc.), se ajunge la o tipologie mai bogată a procesului respectiv. Corespunzător, fenomenul de adoptare a inovației din respectiva comunitate va putea fi segregat în mai multe subtipuri.

În principiu, se poate aprecia că, pe măsură ce cresc extensiunea fenomenului social supus analizei sau înregistrării și frecvența sa de apariție, se reduce numărul de caracteristici ale schimbărilor agregate în respectivul fenomen.

În concordanță cu aceste ultime precizări ajungem la concluzia că elementele fenomenelor sociale nu sînt numai evenimentele sau schimbările nete, cele descrise prin raportul între o stare inițială și una finală. Orice eveniment sau fapt social, în măsura în care ajunge să fie caracterizat într-un spațiu tipologic cu mai multe stări (tipuri), poate fi, prin cumulare cu alte evenimente de același tip, element al unui fenomen social.

Dominantă încă în științele sociale este delimitarea fenomenelor sociale, în principal, în funcție de schimbări sau evenimente nete. Și aceasta pentru că datele empirice de care dispun sînt culese inițial pentru scopuri practice, imediate. Or, la acest ultim nivel, caracteristicile care interesează sînt diferite uneori sau mai reduse ca număr decît în cazul dezvoltării unor demersuri de cercetare. În plus, specialiștii în științele sociale au încă serioase dificultăți metodologice atunci cînd trec la analiza multicriterială a schimbărilor.

Am menționat deja că printr-o „concretizare" a abordărilor centrate pe schimbări nete se ajunge la delimitarea proceselor și acțiunilor sociale (la nivelul tipului 2 de analiză, din tabloul sinoptic prezentat). Atît procesul, cît și acțiunea socială sînt caracterizate prin stări inițiale, intermediare și finale ale unei unități sociale date. Prin „acțiune socială" se specifică în plus faptul că această succesiune de stări are loc în baza unui proiect prin care o unitate socială dată, capabilă de decizii (personalitate, grup, instituție), mobilizează mijloace umane și materiale de realizare a unui scop (a unei „stări finale").

Prin noțiunea de „proces social" la nivelul unei unități sociale se orientează cunoașterea în sensul relaționării între stări succesive ale acestei unități. Pe de altă parte, analizele de tip cauzal trimit și la o relaționare cu variabile care se produc în starea altor unități sociale.

Atît procesul, cît și acțiunea, desfășurate la nivelul unei unități sociale date, presupun deci relaționări : între stări succesive ale acesteia ;

între succesiuni de stări din unități diferite. Acestea din urmă permit realizarea demersurilor de tip cauzal. Prin „acțiune socială", în sensul larg, de acțiune socioumană, se precizează în plus existența unor agenți, mijloace, norme și scopuri care fac posibilă schimbarea propriu-zisă. Se poate spune în consecință că orice acțiune socială este un proces.

În cazurile în care interesul de cercetare este centrat nu pe seria de schimbări de la nivelul unei unități sociale, ci pe contextul de schimbare a unei mulțimi de unități de același tip, se trece în planul de cunoaștere al dinamicii fenomenelor sociale (tip de abordare figurat în cea de-a șasea casetă a schemei în discuție).

Următoarele patru casete ale schemei respective indică abordări centrate pe starea unităților de analiză, considerate fie individual, una cîte una (abordările 3 și 4), fie ca mulțime de unități de același tip (abordările 7 și 8). În acest ultim caz se impun diferențele dintre analizele consacrate similitudinii sau interdependențelor dintre unitățile mulțimii de referință. Cercetările asupra omogenizării, diferențierii și compoziției sociale și demografice se înscriu evident în clasa abordărilor centrate pe aspectele de similitudine. Esențiale în cea de-a doua categorie a analizelor, vizînd interdependențele, sînt tratările în termeni de relații, influențe, schimburi, trafic, structuri. Analizele de tip cauzal au în vedere atît relații cu stări anterioare ale aceleiași mulțimi de subunități cît și relații ale acestora cu diferiți factori de mediu.

Abordările de tip integral tind să parcurgă toate etapele de cunoaștere înscrise în tipologia prezentată. În esență, astfel de abordări cumulează descrierea morfologică și istorică a unor unități de analiză cu explicarea evoluțiilor, cu descrierea și explicarea comportamentului lor atunci cînd sînt considerate ca mulțime de unități de același tip.

O serie de fragmentări ale procesului de cunoaștere s-au dezvoltat și se mențin nu numai din motive de specializare a cercetării, ci și datorită prejudecăților și dificultăților legate de utilizarea corelată a mai multor tipuri de abordări, de convertirea într-o aceeași imagine de cunoaștere științifică a informațiilor obținute din surse și prin procedee diferite.

Datorită bazei de date de la care pornește și spațiului editorial disponibil, lucrarea noastră se limitează la utilizarea unor abordări centrate pe mulțimi de unități de același tip. În legătură cu acestea ne interesează volumul, intensitatea, compoziția, cauzele și consecințele unor fenomene sociale, precum și compoziția și dinamica unor structuri sociale.

Problema de bază care se pune în cazul analizelor în profil teritorial este aceea a determinării claselor de fenomene sau structuri care funcționează ca întreg, care au o semnificație socială pronunțată și nu numai pe cea de agregat statistic. Între constrîngerile impuse de baza de date de la care se pleacă și așteptările pe care le creează cadrul teoretic al analizei se cere a fi realizat un efort permanent de reducere a „tensiunilor" prin utilizarea unui aparat tehnico-metodologic din ce în ce mai rafinat, capabil să extragă maximum de informație relevantă din datele oferite analizei.

Dat fiind faptul că în schema tipologică a strategiilor de cunoaștere a realității social-umane am considerat evenimentul sau faptul social ca noțiuni elementare cu rol esențial în definirea celorlalte categorii ale schemei respective, precizăm în continuare principalele criterii de diferențiere a evenimentelor socioumane. Întrebările în funcție de care se poate realiza respectiva precizare sînt : a) la nivelul cărei unități se produce schimbarea ; b) în ce domenii ; c) în ce loc ; d) cu ce finalitate ; e) în ce mod ; f) cu ce consecințe ; g) cu ce relații față de schimbările de același tip. Corespunzător acestor întrebări pot fi menționate criterii de clasificare a evenimentelor sociale :

a) *natura unității* la nivelul căreia se realizează schimbarea : eveniment individual, de grup, comunitar etc. ;

b) *natura domeniului* în care se produce schimbarea : evenimente economice, politice, juridice, culturale, artistice, demografice, sociale (în sens restrîns de „grupale") etc. Noțiunea de eveniment istoric nu indică un domeniu propriu-zis de producere a schimbării, comparabil cu cele anterior menționate, ci, mai degrabă, importanța socială a unei schimbări, consecințele ei pentru evoluția vieții social-umane în condiții determinate de spațiu și de timp [6] ;

c) *spațiul de producere* : c.1. în raport cu localitatea de domiciliu : în altă localitate (migrația) sau în aceeași localitate ; c.2. evenimente produse în spațiul public sau privat ;

d) *tipul de finalitate* (pentru evenimentele cu caracter preponderent voluntar) : obținerea de bunuri sau servicii (ex. consumul de mărfuri), accesul la o situație socială (ex. mobilitatea), obținerea unei anumite stări psihofiziologice (ex. adresarea la medic), producerea, asimilarea sau difuzarea unor valori spirituale (ex. școlarizarea etc.) ;

e) *modul de producere* : e.1. voluntar sau spontan, planificat ; e.2. evenimente repetabile (cu frecvență mare sau mică) sau nerepetabile ; e.3. manifeste sau latente, neobservabile direct ;

f) *cu ce consecințe* : f.1. semnificația pentru fenomenele de integrare socială : evenimente care duc la constituirea unor grupur

(căsătoria), la extinderea lor (imigrarea) sau la desființarea (divorțul), reducerea lor (emigrarea); f.2. specificitatea lor la nivelul ciclului de viață individuală sau familială : strict asociate acestor cicluri (școlarizarea, căsătoria etc.) sau relativ independente în raport cu ele (consumul); f.3. importanța pentru desfășurarea în continuare a schimbărilor sau activităților în domeniul de referință : evenimente „cruciale" (de maximă importanță) sau secundare, colaterale;

g) *relații cu schimbările de același tip* : evenimente independente sau interdependente.

De remarcat că variabila timp de producere nu apare între criteriile de tipologizare a evenimentelor sociale. Faptul este consonant în special cu considerarea evenimentelor ca evenimente sau schimbări nete, în care se face abstracție de stări intermediare și durate. Astfel înțeles, evenimentul social-uman se apropie foarte mult ca sens de utilizarea matematică a noțiunii respective în contextul teoriei grafurilor. În cadrul rețelelor de evenimente concepute ca grafuri orientate, activitățile sînt reprezentate prin muchiile grafului și au asociată o durată specifică, iar evenimentele prin noduri cărora le corespund „puncte sau momente de timpi", secvențe ale acțiunii [7].

În încercarea de tipologizare a strategiilor de abordare a relațiilor sociale am pornit deci de la noțiunea de eveniment „net", ca noțiune cu grad mare de generalitate, care ia în considerație numai raportul dintre două stări ale unei unități date și face abstracție de duratele și stările intermediare asociate trecerii de la o stare inițială la una finală.

În măsura în care observatorul (specializat) ia în considerație și stările intermediare și duratele de desfășurare a schimbării, se poate vorbi de *procese* de schimbare. Activitățile social-umane apar la un grad superior de concretizare a respectivei serii de noțiuni, și anume atunci cînd se specifică actorii, obiectivele, condițiile, mijloacele și normele pentru schimbarea respectivă.

Trecînd din planul gîndirii centrate pe individual, pe unic, în cel al gîndirii multiplicității, diversității și multitudinilor, se ajunge la noțiunea de *fenomen social*. Prin ea se desemnează o anume clasă de evenimente sau fapte social-umane, petrecute într-un spațiu definit, pe parcursul unei anumite perioade de referință. Evenimentele constitutive pentru un fenomen social se pot afla unele față de altele în raporturi de relativă independență sau de interdependență. În special pentru evenimentele independente interesează pattern-ul lor de producere. Acesta poate fi definit și prin analize asupra intensității, compoziției, „calendarului" sau selectivității fenomenului social rezultat din agregarea lor. Pe baza cunoașterii acestor parametri

pot fi stabilite ipoteze în legătură cu relaţia dintre caracteristicile contextului de schimbare şi cele ale fenomenului analizat.

Caracteristicile de stare ale diferitelor unităţi sociale se cristalizează prin cumularea efectelor pe care le au în perioade de timp nedefinite diferitele evenimente şi fenomene social-umane. Odată constituite, astfel de caracteristici, precum structura sau compoziţia unei unităţi sociale complexe, ajung să determine cursul unor noi schimbări, pattern-ul de producere al evenimentelor şi fenomenelor.

Ca şi în cazul fenomenelor, cunoaşterea descriptivă a claselor sau grupărilor de unităţi social-culturale (persoane, grupuri, valori, norme, instituţii etc.) se face în termeni de compoziţie, similaritate, omogenitate, diferenţiere. Perspectivele explicative şi funcţionale trimit la analize care urmăresc interdependenţele, influenţele, schimburile, relaţiile etc.

Pe cît de necesare fiecare din perspectivele de abordare menţionate, pe atît sînt de limitate ca putere de cunoaştere. În consecinţă, credem că trebuie asumat şi promovat tot mai mult efortul de integrare a informaţiilor furnizate pentru o aceeaşi problemă de către abordări diferite.

După această sumară prezentare a uneltelor conceptuale de bază la care vom apela în repetate rînduri pe parcursul lucrării, continuăm demersul propus la începutul capitolului. Respectiv, vom proceda la schiţarea caracteristicilor definitorii ale comunităţilor locale şi zonelor social-economice, urmînd ca după aceea să trecem la o disecare mai atentă a componentelor unui sistem socioteritorial.

1.2. Caracteristici definitorii ale comunităţilor locale

Delimitarea obiectului analizei noastre — schimbările socio-culturale în profil teritorial — implică o dublă raportare : a) la coordonatele sau perspectivele definitorii pentru înţelegerea comunităţilor locale, ca principale unităţi la nivelul cărora se structurează şi se diferenţiază în teritoriu activităţile umane, şi b) la tipurile de schimbări care pot afecta unităţile de viaţă socială.

În legătură cu primul aspect, la care ne vom referi în cadrul acestui subcapitol, premisa cea mai generală de la care considerăm că este util să se pornească pentru înţelegerea problemei este aceea a considerării comunităţilor locale ca „produse" de maximă complexitate ale activităţilor umane, realizate în timp istoric, prin cumularea eforturilor depuse de generaţii succesive de oameni.

Astfel de produse, prin care oamenii îşi organizează propria lor convieţuire, pot fi situate mai precis în cîmpul fenomenelor

puternic proces de externalizare a funcțiilor familiei. Condițiile pentru refacerea capacității de muncă și pentru socializarea copiilor sînt asigurate tot mai mult printr-o dezvoltare complementară a locuinței și a dotărilor social-culturale, care au rolul unor „prelungiri" ale acesteia.

Resursele financiare și de timp liber acumulate în cadrul proceselor de producție sînt alocate ulterior, pe baza deciziilor din grupurile familiale, pentru satisfacerea diferitelor cerințe de locuire.

În legătură cu aceste cerințe este de discutat oportunitatea includerii reproducției demografice în cadrul activităților de locuire. Refacerea capacității de muncă și socializarea sînt activități cu caracter prin excelență uman, în care intenționalitatea și folosirea unor produse umane anterior create au un rol important. Chiar dacă reproducerea biologică, prin încărcătura ei instinctuală, s-ar putea plasa în ordinea comportamentelor nespecifice omului, totuși, prin faptul că se realizează dominant în cadrul grupurilor familiale, ca și refacerea capacității de muncă și socializarea, am optat pentru includerea reproducției biologice, alături de refacerea capacității de muncă și socializarea copiilor, în același complex al activităților de locuire umană.

Luînd în considerație toate specificările analitice menționate, se poate vedea cu ușurință că ceea ce am desemnat prin reproducție comunitară este rezultat al desfășurării unor procese controlate la nivelul unor centre de decizie diferite. Reproducția structurilor de locuire se află în principal sub controlul grupurilor familiale și, în plan secundar, al instituțiilor comunitare la nivelul cărora se structurează rețelele de dotări, servicii sociale și control social. Reproducția structurilor economice trece, treptat, de la organizarea asigurată de grupurile familiale la organizarea impusă de grupurile de clasă, de putere, structurate pe criterii de proprietate și rol în procesul de producție.

Avînd în vedere gradul diferit de interdependență sau de autonomie pe care îl manifestă — de la o situație la alta — diferitele procese de reproducție, se poate considera că prin „sistem de reproducție comunitară" se desemnează mai mult un tip ideal decît un concept strict descriptiv. Gradul maxim de distanțare față de acest tip ideal ar putea fi indicat prin situația unei comunități locale în care toate funcțiile de reproducție sînt controlate la nivelul gospodăriilor familiale componente, aflate în raporturi de vecinătate teritorială, dar și de independență funcțională totală. La polul opus, un exemplu de situație cu maximă apropiere de tipul ideal menționat ar putea fi o comunitate locală în care activitățile de producție sînt controlate și organizate la nivelul unui grup repre-

ntativ pentru comunitate, iar cele de locuire sînt puternic dependente în raport cu reţeaua de dotări şi servicii, precum şi în raport cu instituţii de control social mai mult sau mai puţin specializate.

Atît activităţile de locuire, cît şi cele de producţie implică, în grade şi în forme diferite, realizarea unor „carcase" sau construcţii care să filtreze acţiunea agenţilor naturali asupra omului.

În ordine istorică, locuirea este aceea care solicită în primul rînd înfăptuirea unor construcţii sau amenajări — locuinţe, clădiri de interes public, drumuri etc. Dezvoltarea şi specializarea producţiei agricole, meşteşugăreşti şi industriale solicită, de asemenea, construcţii specifice.

Necesităţile de cooperare implicate în realizarea proceselor de reproducţie comunitară duc la amplasarea grupată, într-un teritoriu relativ continuu, a clădirilor şi amenajărilor pentru locuire şi pentru producţie.

Spaţiul sau cadrul construit al unei comunităţi locale funcţionează ca membrană de filtrare a acţiunii agenţilor naturali asupra oamenilor, în sensul desfăşurării cu costuri social-economice minime a activităţilor lor de locuire şi de producţie.

Configuraţia spaţiului construit este unul dintre semnele cele mai vizibile ale modului în care este organizată o comunitate locală dată, precum şi ale raporturilor pe care membrii ei le au cu mediul natural înconjurător.

Structurile normative care definesc conţinutul diferitelor activităţi de grup şi configuraţia spaţiului construit sînt elemente de maximă importanţă în asigurarea stabilităţii şi reproducţiei comunitare.

Dacă la acestea adăugăm şi grupurile familiale existente în teritoriul respectiv, obţinem o precizare a elementelor definitorii pentru înţelegerea unei comunităţi locale. Realizarea reproducţiei comunitare — a proceselor de producţie, refacere a capacităţii de muncă, socializare şi reproducţie biologică — depinde nemijlocit de structurile normative locale, de grupurile familiale şi de cadrul construit existent în respectiva comunitate. Deşi de natură foarte diferită, aceste ultime trei elemente ajung să se conjuge în mod specific de la o comunitate la alta, să-i determine fizionomia ei socială.

Deşi „graniţele" unei comunităţi în calitate de sistem social local sînt difuze, se poate vorbi de pierderea sau reducerea viabilităţii sale tot prin referire la elementele respective. Neutilizarea sau deteriorarea unui număr mare de construcţii, stările anomice de devianţă şi disoluţia grupurilor familiale sau migraţia lor în masă sînt fapte de maximă semnificaţie pentru viabilitatea unor comunităţi locale.

puternic proces de externalizare a funcțiilor familiei. Condițiile pentru refacerea capacității de muncă și pentru socializarea copiilor sînt asigurate tot mai mult printr-o dezvoltare complementară a locuinței și a dotărilor social-culturale, care au rolul unor „prelungiri" ale acesteia.

Resursele financiare și de timp liber acumulate în cadrul proceselor de producție sînt alocate ulterior, pe baza deciziilor din grupurile familiale, pentru satisfacerea diferitelor cerințe de locuire.

În legătură cu aceste cerințe este de discutat oportunitatea includerii reproducției demografice în cadrul activităților de locuire. Refacerea capacității de muncă și socializarea sînt activități cu caracter prin excelență uman, în care intenționalitatea și folosirea unor produse umane anterior create au un rol important. Chiar dacă reproducerea biologică, prin încărcătura ei instinctuală, s-ar putea plasa în ordinea comportamentelor nespecifice omului, totuși, prin faptul că se realizează dominant în cadrul grupurilor familiale, ca și refacerea capacității de muncă și socializarea, am optat pentru includerea reproducției biologice, alături de refacerea capacității de muncă și socializarea copiilor, în același complex al activităților de locuire umană.

Luînd în considerație toate specificările analitice menționate, se poate vedea cu ușurință că ceea ce am desemnat prin reproducție comunitară este rezultat al desfășurării unor procese controlate la nivelul unor centre de decizie diferite. Reproducția structurilor de locuire se află în principal sub controlul grupurilor familiale și, în plan secundar, al instituțiilor comunitare la nivelul cărora se structurează rețelele de dotări, servicii sociale și control social. Reproducția structurilor economice trece, treptat, de la organizarea asigurată de grupurile familiale la organizarea impusă de grupurile de clasă, de putere, structurate pe criterii de proprietate și rol în procesul de producție.

Avînd în vedere gradul diferit de interdependență sau de autonomie pe care îl manifestă — de la o situație la alta — diferitele procese de reproducție, se poate considera că prin „sistem de reproducție comunitară" se desemnează mai mult un tip ideal decît un concept strict descriptiv. Gradul maxim de distanțare față de acest tip ideal ar putea fi indicat prin situația unei comunități locale în care toate funcțiile de reproducție sînt controlate la nivelul gospodăriilor familiale componente, aflate în raporturi de vecinătate teritorială, dar și de independență funcțională totală. La polul opus, un exemplu de situație cu maximă apropiere de tipul ideal menționat ar putea fi o comunitate locală în care activitățile de producție sînt controlate și organizate la nivelul unui grup repre-

ntativ pentru comunitate, iar cele de locuire sînt puternic depen-nte în raport cu reţeaua de dotări şi servicii, precum şi în raport u instituţii de control social mai mult sau mai puţin specializate.

Atît activităţile de locuire, cît şi cele de producţie implică, în grade şi în forme diferite, realizarea unor „carcase" sau con-strucţii care să filtreze acţiunea agenţilor naturali asupra omului.

În ordine istorică, locuirea este aceea care solicită în primul rînd înfăptuirea unor construcţii sau amenajări — locuinţe, clădiri de interes public, drumuri etc. Dezvoltarea şi specializarea produc-ţiei agricole, meşteşugăreşti şi industriale solicită, de asemenea, con-strucţii specifice.

Necesităţile de cooperare implicate în realizarea proceselor de reproducţie comunitară duc la amplasarea grupată, într-un teritoriu relativ continuu, a clădirilor şi amenajărilor pentru locuire şi pentru producţie.

Spaţiul sau cadrul construit al unei comunităţi locale funcţio-nează ca membrană de filtrare a acţiunii agenţilor naturali asupra oamenilor, în sensul desfăşurării cu costuri social-economice minime a activităţilor lor de locuire şi de producţie.

Configuraţia spaţiului construit este unul dintre semnele cele mai vizibile ale modului în care este organizată o comunitate locală dată, precum şi ale raporturilor pe care membrii ei le au cu mediul natural înconjurător.

Structurile normative care definesc conţinutul diferitelor acti-vităţi de grup şi configuraţia spaţiului construit sînt elemente de maximă importanţă în asigurarea stabilităţii şi reproducţiei comuni-tare.

Dacă la acestea adăugăm şi grupurile familiale existente în teritoriul respectiv, obţinem o precizare a elementelor definitorii pentru înţelegerea unei comunităţi locale. Realizarea reproducţiei comunitare — a proceselor de producţie, refacere a capacităţii de muncă, socializare şi reproducţie biologică — depinde nemijlocit de structurile normative locale, de grupurile familiale şi de cadrul con-struit existent în respectiva comunitate. Deşi de natură foarte diferită, aceste ultime trei elemente ajung să se conjuge în mod specific de la o comunitate la alta, să-i determine fizionomia ei socială.

Deşi „graniţele" unei comunităţi în calitate de sistem social local sînt difuze, se poate vorbi de pierderea sau reducerea viabili-tăţii sale tot prin referire la elementele respective. Neutilizarea sau deteriorarea unui număr mare de construcţii, stările anomice de devianţă şi disoluţia grupurilor familiale sau migraţia lor în masă sînt fapte de maximă semnificaţie pentru viabilitatea unor comunităţi locale.

Odată făcute aceste precizări în legătură cu funcțiile și elementele definitorii pentru o comunitate locală, poate fi abordată și problema specificității ei în raport cu alte tipuri de comunități.

În literatura de specialitate și în limbajul cotidian se fac frecvent referiri la comunități politice, economice, religioase, etnice etc. Fie că sînt constituite „pe cale naturală", adică prin cumularea activității unor generații diferite, în cadrul unor structuri sociale tradiționale, fie că sînt rezultat al unor convenții sau acorduri de factură contractuală, astfel de comunități sînt caracterizate prin monofuncționalitate, prin centrare pe o anume categorie de interese (politice, economice) sau de obiceiuri, tradiții (religioase, etnice). Din acest punct de vedere, diferența este clară în raport cu comunitățile locale, care sînt, după cum am precizat, multifuncționale.

Constituite majoritar pe cale „naturală", prin efecte cumulative ca și comunitățile etnice, lingvistice, religioase sau de rudenie, comunitățile locale sînt caracterizate nu numai prin multifuncționalitatea lor, ci și prin continuitate teritorială : familiile, instituțiile și clădirile care constituie o comunitate locală sînt situate în proximitate teritorială.

Subunitățile care prin agregare duc la formarea unei comunități pot fi persoane, țări, grupuri sociale de tip familial sau de alt tip. Pentru comunitățile locale și cele de rudenie este specifică reunirea într-o aceeași unitate socială a mai multor gospodării familiale. În primul caz „lanțul" de unire îl dau relațiile de vecinătate, interesele subsumate reproducției comunitare, iar în cel de-al doilea caz, relațiile de rudenie, de schimb matrimonial etc.

Dacă distincția dintre comunitățile locale și cele politice, economice, etnice etc. poate fi circumscrisă, în mare, în funcție de astfel de parametri, este mai dificil de elucidat de ce anumite grupuri sociale au ajuns să fie desemnate prin termenul de comunitate, iar altele nu.

Cel puțin în limbajul lucrărilor de științe sociale poate fi presupusă existența unei „imagini-ghid" care explicit sau implicit a funcționat atunci cînd un anume tip de grup social a fost desemnat prin „comunitate". În baza acestei imagini, noțiunii de comunitate i s-au asociat în primul rînd conotații de grup în care relațiile sociale au o puternică încărcătură afectivă, sînt dominate de consens, întrajutorare, solidaritate, intercunoaștere. Este, evident, o imagine mentală care s-a dezvoltat în strînsă legătură cu distincțiile sociologice clasice, de la sfîrșitul secolului trecut : comunitate—societate (F. Tönnies), solidaritate mecanică—solidaritate organică (E. Durkheim), societate de status—societate de contract (H. S. Maine) etc. Un al doilea tip de conotație asociat noțiunii de comunitate este cel de grup social cu identitate teritorială.

Diferitele definiții și utilizări date comunității în literatura de specialitate, pe diferite canale mass-media, accentuează pe una din cele două conotații sau pe ambele.

Considerăm deci că atribuirea termenului de comunitate, chiar pentru grupuri create pornind de la convenții sau interese precis definite, a fost făcută în baza presupunerii tacite că acestea au sau vor avea fie ceva din încărcătura afectivă a comunităților tradiționale de tipul satelor izolate sau al grupurilor de rudenie, fie identitatea și continuitatea teritorială întîlnită de asemenea în cazul comunităților locale tradiționale.

Precizările anterioare au urmărit o circumscriere a comunităților locale avînd în vedere funcționalitatea lor, raportul pe care îl întrețin cu mediul natural și cu alte forme de organizare socială.

Pentru a întregi seria cadrelor de referință la care ne-am propus să apelăm în începutul acestui capitol, vom aborda în continuare cîteva din aspectele referitoare la *relațiile dintre comunitățile locale.*

Pentru o tipologie a raporturilor dintre comunitățile locale, esențiale ne par a fi : gradul de interdependență, similaritate și apropiere geografică între acestea.

Șansa ca o mulțime de localități să se constituie într-un sistem social zonal este cu atît mai mare cu cît acestea sînt mai apropiate, au grad mai mare de similaritate/complementaritate funcțională și dezvoltă un număr mai mare de interacțiuni între ele, pe o durată mai mare de timp. Apropierea geografică este o condiție sine qua non a formării unei zone social-economice.

Pentru localitățile dintr-un teritoriu dat aflate în raporturi de vecinătate sau de *contiguitate* există, în principiu, patru tipuri de raporturi, rezultate din intersectarea dimensiunilor similaritate și interdependență social-culturală sau economică. Absența oricărui sistem zonal se înregistrează în situațiile (foarte rare, de altfel) în care localitățile sînt nu numai foarte diferite, dar și izolate între ele. Aceasta este situația de maximă eterogenitate și independență dintre localități. La polul opus, pot fi înregistrate raporturi de maximă omogenitate și interdependență între localități. În fine, cele două situații intermediare pot fi caracterizate fie numai prin similitudine, fie numai prin interacțiune („zonă de interdependență") între localități. În majoritatea cazurilor aceste ultime două situații sînt tranzitorii, instabile, dat fiind faptul că pe termen lung tind să se transforme în situații de omogenitate și interdependență ridicată. În special pentru localitățile care la un anume moment sînt interdependente, dar neasemănătoare sub raportul caracteristicilor lor definitorii, se înregistrează astfel de tendințe.

Natura domeniilor în care se produc schimbările de omogenizare sau de diferenţiere dintre localităţi este mai mult o problemă de cercetare empirică. Generalizările care să vizeze anumite regularităţi în acest sens sînt mai puţin cristalizate. Asupra acestui aspect va trebui să insistăm, dată fiind centralitatea sa în cadrul lucrării noastre.

Cu titlu de ipoteză de lucru poate fi avansată ideea că schimbările în organizarea politico-administrativă a teritoriului tind să determine, în timp, schimbări de omogenizare şi accentuare a interdependenţelor între localităţile din noua unitate administrativă. Cu atît mai întemeiată este avansarea unei astfel de ipoteze în cazul particular al reorganizării administrative a teritoriului ţării noastre în 1968, cu cît judeţele nou înfiinţate erau în mai mare măsură corespondent al unor formaţiuni administrative vechi, tradiţionale.

Datorită acestei particularităţi, judeţele ţării aveau în multe cazuri, în momentul reînfiinţării lor, în principal caracterul unor zone social-culturale „de similitudine". Altfel spus, desemnau mai multe grupări de localităţi asemănătoare din punct de vedere al unor caracteristici semnificative sub aspect social. Interdependenţele dintre localităţi erau relativ reduse şi vizau în special interinfluenţe de factură tradiţională, precum cele realizate prin căsătorii, tîrguri etc. Noua formă administrativă favoriza accentuarea interdependenţelor dintre localităţi sub aspectul schimbului de servicii, persoane şi bunuri, constituirea unor sisteme de localităţi.

Desigur, în foarte puţine cazuri un judeţ ajunge să fie echivalent cu o singură zonă, fie ea de similitudine sau de interdependenţe social-economice. Situaţia cea mai probabilă este aceea a grupării localităţilor din judeţ în mai multe arii de convergenţă social-economică sau zone care se suprapun parţial şi interacţionează între ele mai mult decît cu zonele sau ariile de convergenţă din alte judeţe.

Această agregare sau structurare specifică a mai multor zone în cadrul aceluiaşi judeţ este de natură să fundamenteze considerarea grupului de localităţi de pe teritoriul aceluiaşi judeţ ca zonă social-economică.

Considerarea separată a grupului de localităţi urbane sau rurale din cadrul unui judeţ este echivalentă cu raportarea la zone sau reţele de localităţi de o mai mare omogenitate decît judeţul în sine.

În analiza empirică dezvoltată în lucrare ne vom raporta la localităţile unui judeţ în trei moduri diferite, bazate pe perspectivele anterior menţionate :

— judeţul ca zonă social-economică ;

— judeţul ca reţea de localităţi urbane sau rurale ;

— judeţul sub aspectul raportului dintre reţelele sale de localităţi urbane şi cele rurale.

Am urmărit deci ca, prin aceste abordări globale, să realizăm o mai precisă situare a comunităţilor locale în cîmpul fenomenelor social-umane şi o succintă caracterizare a zonelor social-economice în funcţie de caracteristicile comunităţilor locale.

În legătură cu primul aspect a fost relevat faptul că ceea ce se cheamă comunitate locală se înscrie în seria fenomenelor organizaţionale ale vieţii sociale. Prin particularizări succesive se trece de la grup social la comunitate şi se ajunge la comunitate locală. Sub aspectul funcţionalităţii ei de bază, aceasta este caracterizată prin noţiunea de reproducţie comunitară, în care sînt incluse procesele de producţie economică, reproducţie biologică, refacere a capacităţii de muncă şi de socializare, dintr-un teritoriu dat. Principalele unităţi integrate în cadrul grupurilor sociale de tip comunitate locală sînt gospodăriile familiale. Integrarea acestora din urmă în comunităţi locale este rezultatul nemijlocit al eforturilor comunitare în vederea dezvoltării unor structuri instituţionale (destinate producţiei, locuirii, controlului social etc.) şi al modificării raporturilor dintre membrii comunităţii şi natură prin edificarea cadrului construit.

Elementele definitorii pentru comunităţile locale în termeni de integrare socială sînt deci : *unităţile care se integrează* — familii, gospodării familiale, persoane ; structurile integrative de tipul *instituţiilor comunitare* (de producţie, cultură, educaţie, administraţie, control etc.) şi al *obiectelor construite* pentru locuire şi pentru producţie ; *rezultatele proceselor de integrare şi reproducţie* comunitară — bunuri, servicii, persoane socializate, apte de muncă şi noi membri în comunitate, rezultat al reproducţiei biologice.

Judecarea comunităţilor locale din punct de vedere al raporturilor lor de apropiere, similitudine şi interdependenţă duce la precizarea principalelor tipuri de zone social-economice. Pe această bază se realizează o specificare asupra considerării judeţelor ca unitate de analiză în procesele de dezvoltare în profil teritorial.

1.3. Componente și relații ale sistemelor socioteritoriale

Înțelegerea sistemelor sociospațiale presupune, în esență, o aprofundare și adecvare corespunzătoare a grupărilor de concepte introduse în discuție cu ocazia analizei comunităților locale. O astfel de aprofundare va fi realizată, în primul rînd, prin raportare la concepte de bază din primul subcapitol — eveniment, fenomen, activitate, proces, structură — și la categoriile reproducției comunitare, specificate în cel de-al doilea subcapitol. Vom încerca deci să precizăm conținutul diferitelor procese de reproducție specificînd activitățile, fenomenele, structurile și procesele care îi sînt aferente. Pe această bază vom reveni în finalul capitolului la anumite particularități ale zonelor de interdependență, ca tip de sistem sociospațial.

Menținerea existenței biologice, umane și sociale a populației dintr-un teritoriu este, după cum am menționat, rezultatul nemijlocit al desfășurării unor procese de reproducție socială. Analiza lor în profil teritorial obligă, mai mult decît orice altă perspectivă de analiză, la cercetarea interdependențelor specifice care se constituie între ele. Prin precizarea fenomenelor și proceselor asociate diferitelor tipuri de reproducție vor putea fi evidențiate mai clar interdependențele respective.

În încercarea de a contura profiluri specifice pentru fiecare tip de reproducție, vom preciza că tipologia lor a fost elaborată avînd în vedere un set de ipoteze și informații asupra unității de semnificație dintre anumite tipuri de structuri și anumite tipuri de fenomene sociale. În planul analizei empirice, această unitate de semnificație ar urma să se traducă, în majoritatea cazurilor, prin interdependențe, prin formarea unor „blocuri de variabile" centrale de maximă semnificație pentru un anumit tip de reproducție. În jurul lor este probabil că „gravitează" variabile cu semnificație multiplă, implicate cu intensități apropiate în desfășurarea mai multor tipuri de procese de reproducție. Plasarea acestor variabile, să le zicem „periferice", într-o casetă sau alta a schemei generale a procesului de reproducție socială este în multe cazuri relativ convențională.

După precizarea structurilor și fenomenelor esențiale pentru fiecare tip de proces de reproducție, vom continua determinarea profilului specific al acestor procese prin raportare la unele din variabilele periferice în cadrul fiecărui tip de reproducție.

O imagine de ansamblu asupra modului în care am grupat diferitele structuri, fenomene și procese pe activități de reproducție

ocială poate fi obținută prin urmărirea lor în schema 2. Deși este probabil că schema respectivă poate fi adoptată ca instrument de lucru pentru situații diferite, menționăm totuși că setul de ipoteze la baza cărora este construită vizează în special aspecte ale reproducției sociale în etapa socialistă a dezvoltării României.

Pornind de la informațiile teoretice și empirice din literatura de specialitate și de la o analiză parțială a informațiilor din fișierele de date pe care le vom exploata pe larg în următoarele capitole ale lucrării, am acceptat ca primă ipoteză de lucru, în elaborarea schemei activităților de reproducție socială, ideea că natalitatea și structura pe vîrste constituie nucleul reproducției biologice a unei populații. Distribuția populației pe sexe nu a fost inclusă în această relație definitorie, dat fiind faptul că variațiile ei teritoriale sînt, de obicei, mai reduse decît cele ale structurii pe vîrste. Cu alte cuvinte, repartiția populației pe sexe a fost plasată la periferia setului de variabile ale reproducției biologice, pentru că are o relevanță empirică relativ redusă, în pofida relevanței teoretice foarte ridicate pe care este de presupus că o are. În aceeași poziție periferică am considerat că se află și fenomenele de mortalitate generală și de nupțialitate. Pentru ambele categorii de fenomene structura pe vîrste are o importanță considerabilă.

În domeniul reproducției economice în profil teritorial, fundamentale ne par a fi relațiile dintre fondurile fixe și populația ocupată sub aspectul volumului și structurii lor, pe de o parte, și producția și productivitatea realizate, pe de altă parte. Organizații de producție specializate — de tipul fabricilor, uzinelor, întreprinderilor agricole cooperatiste sau de stat —, diferite de gospodăriile familiale, constituie principalele unități ale reproducției economice.

Pentru activitățile de reproducție a capacității proprii de muncă, structurile de bază sînt reprezentate de perechile locuințe — gospodării și dotări social-culturale — servicii. Principalele fenomene asociate acestor structuri se referă la mișcarea populației în raport cu fondul locativ (schimburi, cumpărări, închirieri de locuințe), mortalitatea infantilă, morbiditatea generală și specifică și consumul de bunuri și servicii. Ca și în cazul reproducției biologice, activitățile de reproducție a capacității proprii de muncă se desfășoară în principal la nivelul unităților familiale.

Serviciile și instituțiile comunitare se adaugă însă ca o unitate socială cu rol din ce în ce mai important pentru reproducția psihofiziologică.

Pentru reproducția organizării sociale pot fi indicate structuri de maximă importanță la nivelul fiecăruia din cele patru tipuri de grupări sau structuri. Clasele sociale, comunitățile locale, școlile

Schema 2. Structuri, fenomene și procese pe tipuri ale activităților de reproducție socială

Variabile de stare/structuri	Fenomene	Tipuri (exemple) de procese
	I. *Reproducția biologică*	
vîrstă sex stare civilă	natalitate (fertilitate) mortalitate generală nupțialitate	tranziție demografică îmbătrînirea populației întinerirea populației „explozie" demografică
	II. *Reproducția economică*	
resurse materii prime stocuri materiale *fonduri fixe* înzestrare cu mașini, unelte și echipamente populație activă *structuri de ocupare și calificare a forței de muncă*	investiții producție productivitate consum energie fluctuație absenteism participare la decizii retribuire	creștere economică modernizare economică industrializare rentabilizarea producției integrarea forței de muncă omogenizarea repartiției forțelor de producție în teritoriu
	III. *Reproducția capacității proprii de muncă (reproducția psiho-fiziologică)*	
locuințe ocuparea fondului locativ *dotări* social-culturale *servicii* comerciale, culturale, administrative, de gospodărire locală, sanitară etc. echipamente tehnico-edilitare *gospodării* starea de sănătate a populației fondul social de timp extraocupațional poluarea mediului stări subiective de satisfacție comunitară, confort locativ etc.	uniri/separări de gospodării divorțialitate cumpărări, schimburi, închirieri de locuințe mortalitate infantilă morbiditate utilizare servicii sanitare consum de bunuri alimentare și nealimentare utilizarea serviciilor comerciale utilizarea altor categorii de servicii utilizarea fondului de timp extraocupațional deversare deșeuri prelucrare deșeuri	reducerea densității de locuire decoabitare externalizarea/internalizarea unor activități în raport cu locuința renovare și modernizare urbană ameliorarea stării de sănătate schimbări în utilizarea bugetului de familie schimbări în utilizarea fondului de timp extraocupațional
	IV. *Reproducția organizării sociale*	
grupări sociale neteritoriale legate de *clase sociale* venituri instrucție ocupații	mobilitatea socială	integrare socială diferențiere/omogenizare socială

Schema 2 (continuare)

Variabile de stare/structuri	Fenomene	Tipuri (exemple) de procese
prestigiu putere socială etc. grupuri sociale teritoriale	migrație	redistribuirea populației în teritoriu urbanizare
comunități locale zone social-economice etc. structuri educaționale, *școlare*, tradiționale, informale etc.	școlarizare, succes/eșec școlar	socializare modernizare, laicizare, raționalizare
structuri *normative* (de rol, instituționale etc.)	devianță	

și structurile normative de orientare și reglementare a comportamentelor sociale pot fi considerate ca structuri cu semnificație majoră pentru acest tip de reproducție. În planul fenomenelor sociale le corespund mobilitatea socială, migrația și fenomenele care duc la socializarea tinerilor.

În măsura în care sînt planificate, diferitele evenimente sau acțiuni implicate în reproducția socială se realizează pe baza unor decizii la nivel de individ, grup familial sau grup social de alt tip.

Schimbarea structurilor de reproducție se realizează prin intermediul modificărilor care se produc la nivelul unora din caracteristicile semnificative pentru fenomenele asociate structurilor respective.

Unei aceleiași structuri îi pot fi asociate fenomene din domenii diferite ale reproducției sociale. Structura pe vîrste a populației dintr-un teritoriu dat, spre exemplu, se modifică prin efectele cumulative ale natalității și mortalității, dar și datorită caracterului selectiv al migrației în raport cu vîrsta. Migrația este, la rîndul ei, un fenomen cu funcționalitate multiplă. Prin intensitatea, selectivitatea și compoziția ei, poate influența, practic, variabile de stare sau structuri definitorii pentru toate cele patru tipuri de reproducție. Migrația rural—urban, fiind mai frecventă în rîndul tinerilor, poate duce și duce efectiv la întinerirea populației urbane și îmbătrînirea celei rurale. Asocierea ei strînsă cu mobilitatea socială (structurală) o face să contribuie nemijlocit și la modificarea structurilor de clasă și ocupaționale de la locul de origine și de la cel de sosire. Similar, prin „infuzia" de tineri în orașe, ea contribuie

la mărirea indicelui de activitate la nivelul acestora (în planul reproducției economice) și la micșorarea aceluiași indice pentru mediul rural. Structurile reproducției psihofiziologice — fond locativ, dotări, servicii, stare de sănătate etc. — se află de asemenea în strînsă legătură cu fenomenul de migrație.

Plasarea migrației în cadrul fenomenelor de reproducție a organizării sociale a fost făcută în ipoteza că — cel puțin pentru perioada de dezvoltare a României pe care o abordăm în mod special, 1965/1966—1982/1983 — efectele acestui fenomen asupra structurii sociale au fost mai importante decît cele care au afectat structura pe vîrste a populației. „Mai importante", în sensul că pe canalul respectiv s-au repercutat asupra mai multor domenii ale dezvoltării decît prin intermediul structurilor pe vîrste.

Considerarea nupțialității în rîndul fenomenelor de reproducție biologică a fost făcută fără a ignora determinarea sa culturală. Am apreciat însă că se lega mai strîns de nivelul structură de vîrstă—fertilitate, în special datorită dependenței evenimentelor de căsătorie de ciclul de viață individual. Intensitatea nupțialității și vîrsta medie la căsătorie ajung să influențeze, la rîndul lor, intensitatea natalității și vîrsta medie a mamelor la prima naștere.

Poate părea surprinzătoare încadrarea divorțialității în altă sferă a proceselor de reproducție decît nupțialitatea. Cu atît mai mult se cer a fi făcute precizări în legătură cu acest aspect, cu cît, de obicei, în manualele de demografie nupțialitatea și divorțialitatea sînt prezentate în succesiune nemijlocită. Prin cauzalitatea ei, divorțialitatea este puternic legată de problemele existente în domeniul condițiilor de locuire, de refacere a capacității de muncă, dar și de o serie de modele culturale zonale. Sub acest aspect, ar fi fost poate mai indicată asocierea acestui fenomen la structurile de reproducție a organizării sociale. Am optat totuși pentru localizarea sa în cadrul reproducției capacității de muncă avînd în vedere că divorțul poate fi considerat drept unul dintre cei mai semnificativi indicatori ai funcționării gospodăriilor familiale. Or, acestea le-am considerat a fi structuri definitorii pentru activitățile de refacere a capacității proprii de muncă.

Similar, includerea mortalității infantile în altă unitate de semnificație decît mortalitatea generală necesită lămuriri. Se știe că principalii factori cu influență directă asupra mortalității sînt structura de vîrstă a populației și starea ei de sănătate și de igienă. Cum mortalitatea generală este dependentă — în profil teritorial, la nivelul țării noastre — în principal de primul factor, iar mortalitatea infantilă de cel de-al doilea factor menționat, am optat pentru situarea lor în poziții diferite. Legătura nemijlocită a mortalității

infantile cu morbiditatea şi starea serviciilor sanitare este un argument în plus în acest sens.

Nevoia de a grupa fenomenele de natalitate, mortalitate infantilă, nupţialitate, divorţialitate şi migraţie într-un mod diferit de cel clasic, din demografie, este simptomatică pentru o arie problematică mai largă cu care vom fi confruntaţi pe parcursul întregii lucrări.

În mare parte din demersurile de tip clasic ale demografiei [9], întrebarea esenţială care se pune este consacrată volumelor de populaţie: cum se menţin şi cum variază acestea în funcţie de mişcarea naturală şi migratorie şi, implicit, în funcţie de factorii care influenţează aceste tipuri de mişcări demografice. Or, în optica acestei întrebări fundamentale, naşterile, decesele, schimbările de domiciliu şi, într-un plan ceva mai îndepărtat, căsătoriile şi divorţurile se constituie ca un domeniu de evenimente pe deplin congruente. Semnificaţiile fenomenelor care se delimitează prin agregarea acestor criterii de evenimente se elucidează reciproc. Analizele dezvoltate în demografie în privinţa compoziţiei populaţiei şi a fenomenelor anterior menţionate sînt subsumate, în ultimă instanţă, aceluiaşi obiectiv al explicării modului de schimbare a volumelor demografice.

Problema pe care ne-o punem în contextul acestei lucrări este diferită. Ne interesează cum se menţine şi se schimbă viaţa unei populaţii într-un teritoriu determinat, în multitudinea determinărilor ei, biologice, economice, psihofiziologice, organizatorice şi culturale; care sînt structurile care asigură stabilitatea acestei vieţi, prin ce fenomene şi procese acestea ajung să se schimbe, conform căror regularităţi; care sînt raporturile care se creează între diferite unităţi teritoriale ca urmare a desfăşurării la nivelul acestora a unor cicluri de reproducţie socială mai mult sau mai puţin diferite. Aria problematică luată ca punct de pornire fiind mai largă, în mod firesc se porneşte de la grupări diferite ale fenomenelor.

Interesul pentru relaţii între fenomene, structuri şi procese şi nu pentru descrierea lor izolată obligă la realizarea unor grupări de variabile cît mai omogene sub aspectul semnificaţiei teoretice. Pe o astfel de bază teoretică vom putea proceda ulterior la descifrarea unora dintre relaţiile care structurează raporturile de dezvoltare dintre diferite unităţi teritoriale.

Revenind la conţinutul propriu-zis al schemei propuse pentru delimitarea principalelor componente ale sistemelor socioteritoriale remarcăm faptul că schimbarea diferitelor structuri de reproducţie se produce ca urmare a acţiunii orientate în acest scop sau a unor procese emergente.

Distribuția populației în funcție de caracteristici precum vîrsta, sexul, instrucția, prestigiul etc. este rezultat al unor astfel de procese emergente. Acestea depășesc prin efectele lor intenționalitatea celor care au luat deciziile de schimbare la nivel individual.

Reproducția biologică este domeniul în care se manifestă cel mai intens schimbările prin procese emergente. La polul opus se află reproducția economică, ale cărei structuri se schimbă mai mult prin acțiuni colective, orientate explicit în sensul transformării unui anume tip de structură. În cadrul celorlalte două tipuri de reproducție, schimbările emergente și cele de tipul acțiunilor colective planificate sînt prezente în proporții variabile de la o situație la alta.

Ciclurile acțiunilor de reproducție socială sînt foarte diferite sub aspectul duratei lor și al buclelor de conexiune inversă prin care se realizează.

Structuri ale populației precum cele de vîrstă își mențin stabilitatea sau evoluează într-un același sens (îmbătrînirea, spre exemplu) nu numai datorită unor rețele de conexiune inversă de tip feed-back negativ sau pozitiv; ceea ce influențează cursul evoluției lor este și pattern-ul de producere a unor fenomene precum natalitatea legate de ciclul de viață individual și familial. Modificările produse în vîrsta la căsătorie, în vîrsta mamei la nașterile de rangul întîi, în practicile de controlare a reproducției biologice și în imaginea socială asupra numărului de copii dorîți — toți acești factori pot contribui la reducerea natalității și, implicit, la îmbătrînirea demografică. Acest ultim efect este emergent din modul în care se desfășoară un întreg set de evenimente vitale asociate ciclului de viață individuală. Același proces de îmbătrînire demografică poate fi analizat însă și făcînd abstracție de întregul complex de evenimente individuale al căror mod de desfășurare ajunge să-l influențeze. Se poate lua în considerație numai faptul că o structură de vîrstă A, relativ îmbătrînită, poate favoriza o natalitate mai redusă, care, la rîndul ei, poate contribui la apariția unei structuri de vîrstă B care să aibă un grad de îmbătrînire și mai pronunțată decît cea din momentul A. În acest ultim caz este evidentă intervenția unei relații de tip feed-back pozitiv în schimbarea structurii de vîrstă.

În cadrul sistemului social procesele de reproducție au o dublă funcționalitate. Pe de o parte, contribuie la menținerea diferitelor componente ale sistemului social prin generarea unor produse care permit satisfacerea unor cerințe socioumane recurente. Pe de altă parte, procesele de reproducție au o *funcție de schimbare* în măsura în care rezultatele lor devin cumulative. În astfel de cazuri procesele de reproducție funcționează conform unui principiu de feed-back pozitiv. Reproducția economică lărgită este o ilustrare clară a unui

astfel de principiu. Schimbările produse prin intermediul proceselor de reproducție și de stocare cumulativă a rezultatelor lor sînt schimbări de ordin cantitativ, de „creștere/descreștere".

Datorită faptului că o aceeași cerință socioumană poate fi satisfăcută în diferite moduri, cu mijloace diferite, nu există o corespondență univocă între tipurile de activități de reproducție și tipurile de cerințe. În satisfacerea nevoilor de hrană și de adăpost, spre exemplu, sînt implicate acțiuni care se subsumează reproducțiilor de tip economic, sociocultural și psihofiziologic.

Dat fiind caracterul „latent", „neobservabil" direct al nevoilor umane, caracterizarea proceselor de reproducție poate fi făcută mai exact nu atît în termeni de cerințe umane, cît mai ales analizînd factorii care contribuie la modificarea unor cerințe, caracteristicile obiectelor supuse transformării prin activitățile de producție de diferite tipuri și caracteristicile agenților de acțiune.

Mortalitatea și emigrarea, spre exemplu, sînt factori care afectează negativ viabilitatea comunităților locale, accentuînd prin aceasta cerințele sociale de reproducere demografică. La nivelul speciei umane, mortalitatea și fertilitatea acționează ca fenomene polare, primul punînd în permanență în pericol existența speciei, iar cel de-al-doilea acționînd în sensul menținerii, al reproducerii ei.

Comportamentele sociale deviante, situațiile sociale anomice sînt, într-un alt domeniu al vieții sociale, factori care periclitează convețuirea, integrarea socială. Corespunzător, activități de socializare și control social își exercită influența în sensul menținerii oamenilor ca unități integrate în diferite grupuri, ca ființe sociale.

Similar, consumul de energie fizică și intelectuală în procesul muncii face necesare activitățile de reproducție psihofiziologice și implicit, pe cele de natură economică.

Caracteristici ale produsului acțiunii (în sens de rezultat scontat al acesteia) sînt de asemenea de luat în considerație pentru a întregi imaginea în legătură cu procesele de reproducție menționate.

Prima distincție majoră în determinarea rezultatelor și obiectivelor acțiunii umane este cea dintre rezultatele (consecințele) spontane, neplanificate, și cele planificate, „controlate de om". Efectele planificate și neplanificate se întîlnesc la nivelul tuturor tipurilor de „obiecte" supuse transformării prin acțiunea umană (valori, norme, funcții fiziologice și psihologice ale organismului, obiecte naturale — organice și anorganice, agregări de ființe umane într-un teritoriu dat).

La nivelul acțiunilor umane individuale cu finalitate, principalele tipuri de obiective („utilități") care pot fi distinse sînt:

1. obținerea de bunuri alimentare, nealimentare de folosință imediată sau îndelungată;

2. obţinerea de servicii ;

3. accesul la anumite situaţii sociale (utilizate la rîndul lor pentru obţinerea de bunuri, servicii sau de putere/prestigiu social) ;

4. producerea, asimilarea sau difuzarea de valori spirituale fie ca obiectiv în sine, fie în scopul realizării imediate a unora din obiectivele anterioare ;

5. naşterea şi creşterea copiilor.

Astfel formulate, aceste obiective au avantajul de a fi sociologic observabile şi relativ distincte prin suportul pe care îl au (fiinţe umane, bunuri, servicii, statusuri şi roluri sociale, produse culturale şi comportamente de învăţare-difuzare a valorilor).

Altfel spus, am prezentat acţiunile umane prin prisma finalităţilor lor observabile, cu maximă vizibilitate socială.

Există şi un nivel mai profund al acestor finalităţi, cel pe care oamenii îl atribuie efectiv valorilor pe care şi le obţin, respectiv bunurilor, serviciilor, situaţiilor sociale, valorilor culturale, naşterii copiilor.

Tipurile de utilităţi pe care le-am prezentat permit deci o judecare a finalităţilor acţiunii umane la nivel de observare directă înregistrînd „ceea ce face omul". Trecerea la nivelul finalităţii inobservabile nu mai poate fi realizată (de către cercetător) decît apelînd la „ceea ce spune omul" (fără a avea, în foarte multe situaţii, certitudinea că ceea ce spune coincide cu ceea ce gîndeşte sau simte efectiv). Pentru o aceeaşi utilitate observabilă, persoane diferite pot avea sau pot declara motivaţii foarte diferite.

Prin operarea distincţiei dintre cele două tipuri de finalităţi nu se subestimează în nici un fel importanţa sensurilor subiective pe care oamenii le atribuie acţiunilor lor. Apreciem numai că pentru „captarea" acestor sensuri în cadrul discursului ştiinţific este util să fie înregistrate în prealabil aceste secvenţe observabile ale finalităţii acţiunilor umane.

O cale sociologică importantă de a pătrunde în universul sociouman este tocmai delimitarea unor tipuri specifice de comportamente vizînd realizarea finalităţilor menţionate. Pasul următor al cercetării îl constituie corelarea tipurilor de evenimente cu caracteristici ale situaţiilor sociale în care se produc evenimente şi, în final, avansarea unor ipoteze interpretative asupra sensului subiectiv dominant pe care îl atribuie acţiunilor lor persoane cu comportamente similare în situaţii similare.

Aceasta este, de altfel, şi calea pe care încercăm să conducem demersul nostru empiric asupra schimbărilor socioteritoriale din ţara noastră.

În legătură cu sensurile subiective sau finalitățile inobservabile ale acțiunilor umane, pot fi menționate o serie de categorii, structurarea lor fiind funcție de obiectivele particulare ale analizei și de finețea instrumentelor de analiză psihologică disponibile.

Fiecare din finalitățile observabile menționate poate constitui motivația sau finalitatea internă, neobservabilă pentru celelalte finalități observabile. Starea de satisfacție, plăcerea, confortul, starea de sănătate, asigurarea subzistenței — toate acestea sînt posibile motivații ale acțiunilor umane, forma concretă în care sînt formulate la nivelul fiecărui individ fiind funcție de o multitudine de factori.

Valorile și normele culturale constituie un factor important de structurare a motivațiilor acțiunii umane. O serie de particularități ale obiectivelor observabile și ale fenomenelor sociale în general nu pot fi înțelese decît făcînd apel la astfel de variabile interpretative de ordin cultural.

Schema prezentată a proceselor de reproducție socială are, în esență, rolul unui model teoretic primar din care pot fi derivate o serie de modele teoretice particulare, ipoteze interpretative, moduri de abordare a sistemelor socioteritoriale.

În legătură cu acest ultim aspect se pot preciza principalele *tipuri de relații* care urmează a fi determinate la nivelul sistemelor socioteritoriale în termenii schemei proceselor de reproducție socială

În *analize de factură sincronică* în care se compară unități teritoriale diferite, pentru un același moment sau o aceeași perioadă de referință :

a) relații între diferite categorii de fenomene ;

b) relații între diferite structuri sau variabile de stare ale sistemelor ;

c) relații între fenomene și structuri/variabile de stare.

În primul caz (a), informațiile obținute sînt relevante pentru interdependențele dintre diferitele categorii de transformări (fenomene care se produc în interiorul sistemului sau între acesta și mediu făcînd abstracție de stările sau structurile sale. Acestea din urmă intervin cel mult ca variabile interpretative în efortul de înțelegere a semnificației diferitelor relații.

Cel de-al doilea tip de abordare (b) vizează stabilirea gradului de similitudine a raporturilor dintre diferite structuri în unități teritoriale diferite. Spre exemplu, corelația dintre mărimea medie a locuințelor și mărimea medie a gospodăriilor familiale, determinată pe baza observării acestor variabile pe tipuri de orașe, indică gradul

de concordanță sau discordanță dintre aceste structuri, pentru fiecare din categoriile de orașe analizate. Explicarea propriu-zisă a raporturilor de concordanță/discordanță, de similitudine/divergență trimite obligatoriu la analiza unor fenomene sau procese care au avut loc în perioada premergătoare momentului de referință. În această perspectivă de analiză, fenomenele apar ca variabile interpretative.

În cazul în care se pun în relație relativ sincronică structuri și fenomene, interpretarea raporturilor de covariație pune mai multe probleme. Pentru anumite aspecte se poate considera că structurile au influențat modul de desfășurare a fenomenului. O astfel de relație cauzală este atribuită în ipoteza că, avînd o variație foarte lentă, structura a fost caracterizată prin parametri similari și la începutul perioadei de referință, pentru care este înregistrat fenomenul (de obicei un an). Acesta este, în linii mari, mecanismul logic în baza căruia putem atribui un sens cauzal corelației statistice înregistrate între volumul fondurilor fixe în industrie la 1000 locuitori, înregistrat la sfîrșitul anului, și rata imigrării pentru o aceeași serie de localități, pe tot parcursul anului respectiv. În momentul în care am atribuit sens cauzal relației menționate am considerat, implicit, că variabila de stare fonduri fixe avea o distribuție relativ asemănătoare și la începutul intervalului de referință.

În seria *abordărilor diacronice* pot fi, de asemenea, urmărite relațiile dintre :

d) fenomene de același tip sau de tipuri diferite, în perioade diferite ;

e) structuri de tip identic sau diferit, în momente diferite de timp ;

f) structuri și fenomene, în momente sau perioade diferite. Nivelul ridicat al corelației dintre parametrii unor fenomene de același tip, pentru diferite perioade, indică faptul că acestea își mențin, pentru teritoriile la care se face raportarea, același pattern de desfășurare. Invers, o corelație redusă între acestea semnifică existența unor schimbări intense sub aspectul modului lor de desfășurare între cele două perioade.

Corelațiile reduse între structuri sau variabile de stare de același tip, cu valori înregistrate pentru momente diferite de timp, sînt semnificative pentru manifestarea unor fenomene de intensitate puternică pe durata dintre cele două momente. Datorită lor se poate ajunge la schimbarea raporturilor de similitudine dintre structuri ale unor unități teritoriale diferite.

Toate cele șase tipuri de abordări (a — f) vor fi utilizate în analizele empirice pe care le vom întreprinde asupra dezvoltării orașelor sau județelor țării.

În fine, considerăm că este util ca în spațiul semantic al schemei proceselor de reproducție socială să fie precizat și locul conceptelor de calitate a vieții și mod de viață.

„Calitatea vieții" semnifică gradul de satisfacere a nevoilor personale sau de grup prin aproprierea unor valori (încorporate în bunuri, servicii, situații sau relații sociale), satisfacere aflată în strînsă legătură cu cantitatea, calitatea și accesibilitatea socială a acestor valori. Prin „mod de viață" se desemnează alegerile pe care membrii grupului le operează în „spațiul lor de viață" între diferitele alternative de satisfacere a unei nevoi. Pornind de la aceste delimitări conceptuale, pot fi făcute următoarele precizări în legătură cu semnificația diferitelor dimensiuni folosite în analiza reproducției sociale :

— indicatorii care semnifică în cea mai mare măsură nivelul calității vieții sînt cei referitori la refacerea capacității de muncă și la grupurile sociale neteritoriale ;

— modul de viață este circumscris în special din perspectiva indicatorilor referitori la orientările valorice, structurile normative ;

— indicatorii care semnifică atît efecte ale calității vieții, cît și moduri de viață specifice se găsesc în special în cîmpul fenomenelor demografice și al celor de mobilitate socioteritorială ;

— indicatorii pentru cauzele care generează diferențele de calitate a vieții sînt situați în special în domeniul diferențierilor economice, sectoriale și teritoriale, al structurilor demografice și de cadru construit.

Structurile și fenomenele semnificative pentru calitatea vieții — sub aspect de cauze, componente sau consecințe — se află în cadrul tuturor domeniilor înscrise în tabel. Repartiția populației în funcție de nivel de instrucție și de venituri, spre exemplu, este semnificativă nu numai pentru structurile sociale, ci și pentru calitatea vieții. Similar, natalitatea și fertilitatea au valori specifice și în funcție de calitatea vieții.

Prin aproximări și concretizări succesive am încercat, în cadrul acestui prim capitol al lucrării, conturarea unei imagini de ansamblu asupra sistemelor sociale în genere, a celor cu identitate teritorială în particular. Odată cu specificarea elementelor și relațiilor definitorii pentru astfel de sisteme, am urmărit precizarea diferitelor perspective, strategii sau moduri de abordare a relațiilor sociale, a diferențierilor lor teritoriale.

Principalele categorii de indicatori care pot fi utilizați în analiza sistemelor sociale sînt prezentate sintetic în schema proceselor de reproducție socială (schema 2). La nivelul acesteia sînt nominalizate 12 mari clase de indicatori rezultate din intersectarea

dimensiunilor „tipul activității de reproducție" (biologică, economică, psihofiziologică și de organizare socială) cu „perspectiva de abordare a activității" (sub aspectul structurilor, fenomenelor sau proceselor care îi sînt aferente). Grupările propriu-zise de indicatori, distribuția lor pe tipuri de activități au fost făcute pornind de la un set de ipoteze asupra relațiilor esențiale dintre anumite tipuri de structuri și anumite tipuri de fenomene asociate acestora.

Pentru a întregi cadrul teoretic al analizei, urmează a fi precizate în continuare o serie de aspecte legate de tipologia schimbării sociale. În schema proceselor de reproducție socială sînt prezentate deja principalele procese care pot fi analizate în legătură cu fiecare din tipurile de activități sociale menționate. Semnificația schimbărilor pe care acestea le desemnează, locul lor în cadrul ansamblului proceselor de dezvoltare, elementele analitice care trebuie să fie urmărite în cunoașterea lor — toate aceste aspecte vom încerca să le tratăm în următorul capitol.

CAPITOLUL 2

Dezvoltarea în contextul proceselor de schimbare socială

2.1. Stiluri în cunoaşterea schimbărilor

În perioadele în care societăţile suportă prefaceri adînci, structurale, există tendinţa ca interesul de cercetare să fie orientat în special spre marile probleme, la nivel macro, folosind un sistem conceptual mai puţin elaborat. Transformările structurale au o mare „vizibilitate", putînd fi observate cu ochiul liber, fără ajutorul unui instrumentar de cercetare sofisticat. Desigur, o structură teoretico-metodologică este necesară şi pentru selectarea şi interpretarea informaţiilor astfel culese. Numai că, prins „în volbura" evenimentelor, trăind el însuşi acele schimbări, cercetătorul poate să realizeze cu greu distanţarea necesară faţă de realitate pentru a o prezenta într-o lumină adecvată. Într-un astfel de climat îşi fac loc cu uşurinţă descriptivismul, abordările în care faptele contează numai ca exemple şi nu ca temei de acceptare sau respingere a unor formulări teoretice. Adeseori analizele dezvoltate în astfel de perioade istorice poartă marca unilateralităţii şi dogmatismului.

În literatura noastră de specialitate asupra schimbării şi dezvoltării sociale poartă o astfel de amprentă nu numai lucrări elaborate în anii '50, ci şi lucrări de dată mai recentă. Şi mai evidente sînt astfel de reminiscenţe atunci cînd se adoptă un mod de tratare care se vrea a fi matematic pe o structură conceptuală săracă, uzînd de distincţii imprecise sau inadecvate obiectului de cercetare. Dar cum nu o critică a acestui gen de literatură ne interesează în contextul de faţă, să revenim la problema modului în care tind să evolueze abordările asupra schimbării sociale în funcţie de etapele de schimbare pe care le parcurge sistemul social.

Odată depăşită etapa de schimbare structurală a sistemului social, urmează desfăşurarea unor procese ample de generare şi consolidare a unor noi relaţii între elementele sistemului, procese derivate în bună măsură din schimbările structurale ale perioadei prece-

dente. În baza acestor procese, complexitatea sistemului se accentuează, caracteristicile structurale „se ascund" în multitudinea de manifestări emergente din interacţiunea elementelor componente ale sistemului. Schimbările acestei perioade nu mai pot fi prezentate în maniera iniţială. Este nevoie de o metodologie mai complexă. Elementele sistemului social se cer a fi definite cu mai mare precizie, decvînd pe cît posibil această definire la obiectivele analizei. La prima vedere poate părea nefirească ultima exigenţă formulată, pe motiv că sistemul social este ceea ce este şi elementele sale sînt cele care sînt şi nu altele. Raţionamentul poate fi nuanţat însă, întrucîtva, dacă ţinem seama de faptul că activităţile şi fenomenele sociale sînt cel mai adesea multifuncţionale, interrelate şi, datorită acestui fapt, unele din variabilele corespunzătoare lor pot fi încadrate în anumite clase sau categorii nu numai în funcţie de apartenenţa lor obiectivă la un domeniu sau altul, ci şi în funcţie de oncepţia şi interesele de cercetare ale autorului. Sînt de succes îndoielnic cazurile în care cel ce vrea să analizeze un anume tip de chimbare socială preia ca atare un tablou „gata făcut" al sistemului social aşa cum se află el în lucrarea unui „generalist". Preluarea nu se poate face decît modificînd, nuanţînd respectivul tablou sau sistem conceptual în concordanţă cu scopurile particulare ale analizei.

În lucrarea noastră, principala zonă de interes o constituie schimbările din categoria dezvoltării şi modernizării sociale. Este o zonă foarte întinsă, asupra căreia s-au îndreptat multe tentative de cunoaştere, în stilurile cele mai diferite ; contururile îi sînt imprecise ; zonele cu care se suprapune sau se întretaie sînt foarte numeroase. Dezvoltarea în genere, cea socială în speţă, este analizată la diferite paliere, începînd cu teoriile dependenţei, la nivelul unor dimensiuni internaţionale care opun periferia subdezvoltată centrului dezvoltat, în rapoarte, precum cele ale Clubului de la Roma, continuînd cu studiile istorico-sociologice la nivelul unei societăţi globale, cele consacrate unor zone social-economice sau unor comunităţi locale. La rîndul ei, modernizarea, tratată în strînsă legătură cu procesele de dezvoltare, a constituit obiectul unor analize bogate, de la modernizarea individului pînă la modernizarea societăţilor globale.

Înainte de a face precizări asupra nivelului la care situăm analiza noastră, se impune a fi clarificate aspectele referitoare la dezvoltare, modernizare şi familia de concepte din care acestea derivă.

2.2. *Tipologia schimbărilor*

Contextul teoretic în care a fost elaborat și funcționează conceptul de dezvoltare social-economică este cel al schimbărilor care se produc în societate. Pentru că în analiza dezvoltării este inevitabilă raportarea la ansamblul de concepte care caracterizează schimbarea, se cuvine să începem printr-o succintă analiză a acestora.

În sens larg, schimbarea socială se referă la trecerea/transformarea sistemului social sau a unora din componentele sale de la o stare la alta. Altfel spus, este vorba de o transformare a stării specifice a unor componente ale sistemului social în decursul unei perioade de referință date. „Transformarea de stare" poate consta în apariția unor noi fenomene sau structuri sau în modificarea valorilor („parametrilor") care caracterizează starea anterioară a sistemului. În sens restrîns, schimbarea socială se referă numai la schimbările care afectează domeniul socialului, conceput ca domeniu distinct de cel economic, cultural, juridic etc. Exceptînd cazurile în care se vor face precizări explicite în acest sens, în paragrafele care urmează vom folosi sensul larg al termenului.

Principalele întrebări care se pun pentru a face inteligibilă o schimbare socială sînt : ce se schimbă, cine/ce determină schimbarea, cum se produce aceasta și în ce sens sau cu ce funcționalitate (efecte). Altfel spus, interesează (a) obiectul schimbării, (b) cauzalitatea, (c) modul de realizare și (d) funcționalitatea ei.

(a) *Obiectul (entitatea) supus schimbării* poate fi oricare din componentele sistemului social, menționate deja în capitolul anterior. Schimbările pot afecta elementele structurale sau nestructurale ale sistemului, activități, grupări sociale (sub aspectul compoziției sau relațiilor lor sociale), valori, norme sau produse materiale ale activității umane, purtătoare ale unor valori sau funcții sociale. În funcție de uniformitatea cu care afectează entitățile unui domeniu dat, schimbarea poate fi mai mult sau mai puțin selectivă.

(b) *Cauzalitatea schimbării* stă la baza distincțiilor dintre schimbările legice — accidentale, obiective — subiective, generate de agenți statali, politico-sociali etc. de proveniență externă sau internă în raport cu un sistem social dat etc.

(c) *Modului de realizare a schimbărilor* i se subsumează o întreagă serie de distincții conceptuale. În funcție de controlul pe care agenții sociali îl exercită asupra desfășurării lor, schimbările sînt cuprinse între extremele „spontan—planificat". La rîndul ei, desfășurarea planificată poate fi dirijată sau controlată la nivel central sau local. Prin raportul pe care îl au față de schimbările

anterioare, schimbările pot fi cumulative, sub aspectul convergenței și însumării efectelor lor, sau necumulative. Judecarea schimbărilor în raport cu coordonata temporală duce la luarea în considerație a ritmului și formei lor de desfășurare. Aceasta din urmă poate fi liniară, ciclică, oscilantă etc. Un aspect calitativ important al modului în care se realizează schimbarea este structura acesteia, respectiv ansamblul de relații care se instituie între diferitele componente ale domeniului în schimbare sau între acestea și alte domenii adiacente.

(d) *Funcționalitatea* sau sensul schimbărilor se stabilește în baza unor evaluări complexe care presupun raportarea conținutului schimbării la o serie de termeni ai contextului de schimbare. Gradul în care schimbările sociale duc la satisfacerea unor nevoi social-umane dau semnificația de dezvoltare a acestor schimbări. Dezvoltarea este în bună măsură o abstracție, în sensul că este constituită dintr-un cumul de funcțiuni pozitive ale unor procese social-economice și culturale distincte, cu funcțiuni multiple, negative sau pozitive, pentru cerințele social-umane. Date fiind caracterul mediat al relației dintre conținutul unei anume schimbări și efectele ei, tendința de a atribui efecte similare aceleiași schimbări, produsă însă în contexte diferite, și caracterul selectiv pe grupe sociale al beneficiilor asociate unei schimbări, în jurul proceselor de dezvoltare se constituie ideologii pletorice. În baza acestor ideologii se procedează la evaluarea efectelor pe care le vor avea sau le au schimbările, evaluare care se face în strînsă legătură cu interesele și orizontul cultural al celor care le propagă. Transplantul de tehnologie modernă în condițiile unor societăți subdezvoltate a avut efecte contrare sau oricum mult mai mici față de cele scontate, beneficiarii acestor transferuri fiind, în multe cazuri, exportatorii externi de tehnologie și, într-o anume măsură, elitele locale asociate nemijlocit centrului extern dominator; aceasta nu a împiedicat, ci, dimpotrivă, a stimulat proliferarea unor ideologii ale progresului, prosperității și bunăstării celor mulți, ca efect al adoptării tehnologiilor moderne în respectivele condiții. Similar, ideologiile care au susținut europocentrismul, westernizarea sau americanizarea s-au constituit în baza aceluiași procedeu de ignorare a consecințelor specifice pe care le au anumite schimbări sau modele de dezvoltare în funcție de contextul social-economic în care sînt implantate. O serie întreagă de deziluzii provocate de o urbanizare forțată într-un anume context provin tot din infirmarea supozițiilor ideologice ale unei dezvoltări urbane concepute ca fenomen cu consecințe pozitive în întregime, în orice situație.

Principalele categorii de nevoi sau cerinţe social-umane la a căror satisfacere contribuie procesele de dezvoltare derivă din tripla calitate a oamenilor ca fiinţe producătoare, ca fiinţe care îşi reproduc specia şi capacităţile fizice şi psihice de producţie şi ca fiinţe sociale, care îşi produc, menţin şi diversifică forme de viaţă colectivă, de asociere. Într-o concepţie apropiată, se apreciază că scopul fundamental al dezvoltării este „făurirea unei vieţi demne şi prospere pentru toţi oamenii", asigurarea cerinţelor şi demnităţii lor în tripla „calitate de cetăţeni, de producători şi de consumatori" [1].

Schimbările cu caracter sau funcţie de dezvoltare au ca finalitate satisfacerea unor nevoi social-umane şi, implicit, îmbunătăţirea *calităţii vieţii oamenilor*. Acest ultim concept relevă deci o secvenţă a proceselor de dezvoltare, şi anume una foarte importantă, referitoare la funcţionalitatea socială a valorilor (din bunuri, servicii şi relaţii sociale) produse prin aceste procese. Cantitatea, calitatea şi modul de distribuire socială a acestor valori în raport cu cerinţele sociale raţionale indică în ce măsură o anume schimbare socială a avut caracter de dezvoltare. Altfel spus, contribuţia schimbării la îmbunătăţirea calităţii vieţii este criteriul de evaluare a schimbărilor ca procese de dezvoltare. În plan operaţional, aceste consideraţii trimit la acceptarea distincţiei dintre două mari categorii de schimbări (secvenţe) de dezvoltare — în domeniul calităţii vieţii şi în domeniul condiţiilor de schimbare a calităţii vieţii. Industrializarea, spre exemplu, reprezintă o schimbare a condiţiilor de calitate a vieţii. O parte din efectele ei, majoritară în anumite contexte social-economice, o constituie schimbările pozitive în domeniul calităţii vieţii. Distincţia dintre cele două clase de secvenţe (variabile de dezvoltare), deşi trimite mai degrabă la două tipuri ideale de schimbare decît la entităţi reale distincte, se poate dovedi un instrument eficace în analiză. Într-un domeniu important al dezvoltării precum migraţia internă, această structură conceptuală s-a dovedit a fi utilă [2]. Este probabil că, aplicînd aceste concepte şi la alte domenii ale dezvoltării, se va impune o rafinare a lor, precum şi o mai bună precizare a contextului în care sînt operante. O premisă mai fertilă pentru analiză decît cele formulate anterior ar putea fi aceea că pentru o singură schimbare pot exista atît funcţiuni (efecte) în domeniul calităţii vieţii, cît şi funcţiuni în domeniul condiţiilor de îmbunătăţire a calităţii vieţii.

Nu puţine sînt cazurile în care între agenţii care provoacă schimbarea şi persoanele care o suportă există raporturi de diferenţiere de interese sau de natură culturală. În cazul diferenţierii de interese, schimbările provocate din afara grupului care le suportă este puţin probabil să aibă o funcţie de dezvoltare pentru membrii

acestui grup. O serie de probleme apar chiar și atunci cînd între cele două grupuri — cel care declanșează și cel care suportă schimbarea — există diferențieri culturale pe fondul unei convergențe de interese. În astfel de cazuri, dezvoltarea propusă de grupul-agent de schimbare poate fi respinsă sau acceptată foarte greu, tocmai datorită diferenței dintre modelele de calitate a vieții pentru cele două grupuri. Cei care receptează schimbarea pot avea o concepție diferită despre modul de satisfacere a necesităților lor în raport cu concepția încorporată în modelul de dezvoltare propus de cei care declanșează schimbarea. În baza acestei neconcordanțe apar probleme serioase în mobilizarea resurselor locale pentru ducerea pe mai departe a schimbărilor provocate, aflate deja în curs de desfășurare.

Specificitatea de grup a modelelor culturale referitoare la ce înseamnă „a trăi mai bine", la calitatea vieții, nu trebuie concepută însă ca un obstacol de netrecut în calea comunicării între grupuri sociale în procesul de dezvoltare. Există o serie de nevoi de bază — precum cele privind asigurarea subzistenței, locurilor de muncă și educației [3] — asupra cărora există un larg consens. Controversele pot fi purtate în special în legătură cu modalitățile de împlinire a acestor nevoi, cu nivelul minim de satisfacere a lor, cu conținutul nevoilor—aspirații care trebuie să constituie obiect al eforturilor de dezvoltare etc.

Dacă prin calitatea vieții se desemnează finalitatea proceselor de dezvoltare, prin *modernizare* se face referire la o modalitate esențială de realizare a dezvoltării și, în genere, a schimbării. Modernizarea este o schimbare de raționalizare a unui domeniu sau de adaptare a unei activități la o altă activitate supusă nemijlocit unui proces de raționalizare [4]. Expresia cea mai clară a modernizării o constituie transformarea proceselor de producție prin încorporarea informațiilor științifice și tehnice. În baza unor astfel de informații devine posibilă o mai bună adecvare a mijloacelor de a produce la scopurile producției. Modernizarea tehnologiei de producție atrage după sine schimbări în organizarea muncii, în diviziunea muncii sau în structurarea rolurilor de producție. Toate aceste schimbări sînt considerate drept modernizare „prin contaminare", respectiv în măsura în care susțin realizarea modernizării tehnologice, pentru cazul în speță.

Raționalitatea ca valoare centrală a modernizării îmbracă forme specifice în funcție de domeniul de activitate. În viața economică apare ca eficiență, ca randament; în viața culturală ca laicizare, multiplicare a formelor și stilurilor de expresie spirituală; în organizarea socială ca specializare funcțională, promovare a com-

petenței și echității; în domeniul politic ca democrație și participare; la nivelul personalității [5] ca internalizare a unor valori din categoria celor menționate, ca disponibilitate crescută pentru empatie, flexibilitate etc.

Toate aceste principii sau valori ale modernizării „transpar" dintr-o multitudine de comportamente, fenomene și structuri sociale. Simpla enumerare a valorilor respective este suficientă pentru a susține că schimbările (cu conținut de modernizare) sînt în majoritatea cazurilor și schimbări cu funcție de dezvoltare. Rezultă deci că modernizarea și dezvoltarea denotă nu atît procese sociale diferite, cît mai ales perspective diferite asupra acelorași procese. Perspectiva modernizării accentuează pe modul cum se face schimbarea — încorporînd sau nu valori de raționalitate precum cele științifice —, iar perspectiva dezvoltării pe finalitatea schimbării, pe contribuția acesteia la satisfacerea unor nevoi sociale.

Cele două perspective sînt, evident, complementare în cadrul analizelor care vor să redea imaginea unitară a schimbărilor sociale. Întrebările fundamentale „de ce", „cum" și „cu ce consecințe" („pentru ce") se schimbă o anume sferă a vieții sociale nu pot fi rupte unele de altele atîta timp cît dorești să ai o înțelegere clară a „ce se întîmplă cu un sistem social". Sensurile adiacente, implicite ale modernizării, care trimit la „dezvoltare", derivă din apartenența acestor două concepte la același context al teoriei schimbării sociale, o schimbare în care cu greu pot fi separate mijloacele de obiectivele sau de funcționalitatea schimbării. Cu toată această înrudire „strînsă" dintre cele două concepte, sînt și cazuri în care prin modernizare se desemnează schimbări care pot avea efecte nefaste pentru viața omului. Este cazul modernizării armamentului și în general al modernizării militare, avînd în vedere în special folosirea acestor modernizări în cazul războaielor de agresiune. Sub aspect teoretic avem de-a face cu o situație în care conceptul de modernizare funcționează numai cu sensul său explicit de raționalizare, de adecvare și multiplicare a forței de acțiune a mijloacelor în raport cu un scop dat. Sensul implicit al conceptului, cel care trimite la o asociere pozitivă între modernizare și dezvoltare, nu mai funcționează însă în cazul respectiv. Funcționalitatea multiplă, adeseori contradictorie, a unui același tip de comportament social este o altă sursă de complicare a raporturilor dintre modernizare și dezvoltare. În domeniul comportamentelor demografice, spre exemplu, se înregistrează o astfel de situație. Adaptarea măsurilor de planning familial este considerată, de obicei, ca un semn al raționalizării comportamentului de reproducere, în sensul că individul ajunge să controleze efectele propriilor acte. Efectele sociale ale adoptării

planningului familial pot să fie convergente sau divergente în raport cu cerinţele sociale generale legate de reproducerea organismului social, de asigurarea resurselor de muncă necesare. În primul caz, atunci cînd raportul este de convergenţă, planningul familial are o funcţie de dezvoltare. În cel de-al doilea caz, în situaţia unor raporturi de divergenţă, comportamentul de planning familial poate fi disfuncţional sub aspect social.

Pentru a rezuma, putem spune că ultimele categorii de schimbări la care ne-am referit (dezvoltare, modernizare, laicizare, raţionalizare etc.) presupun raportarea conţinutului schimbării la anumite principii sau la anumite categorii de valori social-umane (precum cele circumscrise de bunăstare, raţionalitate, laicitate, conţinut ştiinţific) pe care respectivele schimbări le înfăptuiesc.

Există cel puţin alte trei categorii de schimbări diferite de cele menţionate, dar care sînt identificate tot prin funcţionalitatea pe care o au. Sînt schimbările care afectează caracteristici ale comunităţilor locale, raporturile dintre ele — urbanizarea şi ruralizarea. Prin urbanizare se realizează sau se pot realiza o serie întreagă de procese ale dezvoltării în profil teritorial sau ale modernizării. Judecate din perspectiva efectelor pe care le au asupra grupurilor sau rolurilor sociale ca „elemente" ale sistemului social, schimbările pot fi de diferenţiere sau de omogenizare socială. În fine, sub aspectul efectelor pe care le pot avea asupra relaţiei dintre sistem şi părţile sale, schimbările pot fi de integrare (integrative) sau de dezintegrare (dezintegrative).

2.3. Restructurarea raporturilor de dezvoltare dintre zone sau categorii de localităţi

Dintre multiple categorii de schimbări menţionate reţinem în continuare pe cele referitoare la raporturile de dezvoltare dintre diferite unităţi teritoriale, grupate pe categorii, zone sau reţele.

Restructurarea acestor raporturi sub aspectul calităţii vieţii şi al formelor de organizare socială este un efect cumulativ al unei multitudini de acţiuni planificate şi spontane care se pot desfăşura la nivelul întregii societăţi numai în cadrul unităţilor respective sau în interacţiunea dintre acestea. La baza unor astfel de acţiuni stau, în ultimă instanţă, deciziile de politică regională şi sectorială ale partidului şi statului.

Principalele perspective din care pot fi abordate procesele de restructurare a raporturilor de dezvoltare dintre localități sau zone vizează :

1. dimensiunile sau domeniile în care se realizează restructurările ; conținutul schimbărilor ; natura calitativă sau cantitativă a caracteristicilor supuse schimbării ;

2. amploarea sau intensitatea ritmului de realizare a schimbărilor :

3. sensul schimbărilor, de reducere sau accentuare a diferențelor ;

4. identitatea sau selectivitatea teritorială, socială și istorică a schimbării, respectiv manifestarea ei cu intensități diferite în funcție de zona social-economică, de categoria sau grupul social și de perioada istorică ;

5. cauzele schimbării ;

6. consecințele schimbării. Importantă, în acest sens, este influența pe care un anume tip de schimbare o are pentru raporturile de calitate și mod de viață dintre unitățile teritoriale.

Diferitele analize parțiale pot adopta prioritar una din perspectivele de abordare menționate. Alte perspective de analiză pot rezulta din combinarea celor menționate. Astfel se poate vorbi de abordări descriptive (aspectele 1, 2 și eventual 4), explicative (aspectele 5 și eventual 4), evaluative (aspectele 6 și 3, în principal). Cercetările centrate pe mecanismele de restructurare a raporturilor de dezvoltare au în vedere, în principal, setul de variabile intermediare între o variabilă exogenă și o variabilă sau dimensiune dată a acestei restructurări, modul în care acestea se relaționează între ele. În sens mai larg, „mecanisme ale restructurării raporturilor de dezvoltare dintre unitățile teritoriale" desemnează o perspectivă în care se iau în considerație relațiile cauzale și funcționale dintre procese/agenți cu rol semnificativ în realizarea schimbării raporturilor de dezvoltare dintre respectivele tipuri de unități.

Cercetarea aspectelor sociale ale restructurării raporturilor de dezvoltare este bazată pe adoptarea explicită sau implicită a perspectivei evaluative, respectiv de judecare a diferitelor schimbări din punct de vedere al consecințelor pe care le au pentru „distanța socială" dintre unitățile sau sistemele socioteritoriale.

În legătură cu cele patru dimensiuni ale reproducției comunitare se definesc principalele procese care pot contribui la reducerea diferențelor de dezvoltare în profil teritorial, în genere, între rural și urban în speță :

a) reducerea decalajelor de productivitate dintre industrie și agricultură, integrarea acestor ramuri în procesul de producție și

reducerea diferenţelor care există între productivitatea muncii în întreprinderile din rural şi cele din urban, indiferent de caracterul agricol sau neagricol (în cadrul reproducţiei economice);

b) accentuarea asemănărilor dintre structurile sociale şi demografice;

c) omogenizarea calităţii vieţii între cele două tipuri de comunităţi, a modurilor de reproducere a capacităţii de muncă la nivelul acestora;

d) omogenizarea orientărilor valorice care stau la baza comportamentelor economice, demografice, sociale şi culturale ale populaţiei.

Definitorii pentru aspectele sociale ale reducerii diferenţelor de dezvoltare (în sensul restrîns al termenului „social") sînt ultimele trei tipuri de procese.

Schimbările care intervin în patternul de desfăşurare al fenomenelor individuale menţionate în cadrul schemei proceselor de reproducţie socială (cap. 1.3) determină, în corelaţie cu schimbările din domeniul politicii social-economice, modificări ale structurilor sociale, demografice, culturale şi de cadru construit. Aceste modificări pot fi abordate din perspective diferite:

1 — tipul de comunitate umană care generează schimbarea: urbanizarea, concept în care accentul cade pe tipul de influenţă sau atracţie pe care oraşul o exercită asupra satului;

2 — natura mijloacelor de realizare a schimbării: modernizarea este un astfel de concept prin care, după cum am menţionat, se evidenţiază încorporarea unor valori ştiinţifice, raţionale în cadrul respectivului proces. În acest sens promovarea progresului tehnico-ştiinţific, raţionalizarea proceselor de producţie şi a comportamentelor umane constituie forme de manifestare a modernizării. Schimbările cu caracter de modernizare din rural pot fi generate prin acţiuni de stat, prin urbanizare, prin acţiuni rurale locale sau prin combinarea tuturor acestor factori;

3 — efectele sau sensul de realizare a schimbării (de la o stare de tip *A* la o stare de tip *B*) pentru domenii specifice: cooperativizare a agriculturii (în cadrul structurilor sociale), tranziţia demografică sau sociodemografică („mobility transition" în terminologia lui Zelinsky[6]), constituirea/integrarea localităţilor de tip rural, urban sau urban şi rural în sisteme socioeconomice teritoriale;

4 — spaţiul sau categoria de localităţi în care se produc schimbările: redistribuirea (concentrarea/dispersarea) populaţiei urbane sau rurale.

CAPITOLUL 3

Elemente ale unui model teoretico-metodologic pentru cercetarea structurilor de dezvoltare socială în profil teritorial

Dintre multiplele concepte şi perspective de analiză a schimbărilor şi sistemelor sociale, schiţate în cadrul capitolelor anterioare, vom încerca să le selectăm pe acelea care sînt mai adecvate în raport cu intenţiile şi posibilităţile de cercetare asociate acestei lucrări. Este vorba de a preciza conceptele şi ipotezele de lucru, respectiv modelul conceptual al analizei.

3.1. Domeniul de referinţă

Principalele dimensiuni în funcţie de care precizăm domeniul de referinţă al analizei empirice din lucrarea de faţă sînt definite de perechile conceptuale : aspecte sociale şi nesociale ale dezvoltării, nivel—structură de dezvoltare, abordări teritoriale sau sectoriale/globale ale dezvoltării şi perspective sincronice sau diacronice asupra acesteia.

Prin intersectarea acestor patru dimensiuni poate fi generată o tipologie referitoare la modurile de abordare a dezvoltării într-o societate dată. În spaţiul semantic al unei astfel de tipologii putem caracteriza abordarea pe care o urmărim ca fiind centrată pe aspecte sociale ale dezvoltării, analizate prin folosirea unor perspective teritoriale, structurale, sincronice şi diacronice.

În acest context, *social* începe să fie utilizat, spre deosebire de practica dominantă în capitolele anterioare, în sensul restrîns al noţiunii, în care desemnează un domeniu al realităţii umane, diferit de cel economic, demografic-vital (biologic), politic, juridic, literar, artistic etc. În acest sens desemnează ansamblul activităţilor şi fenomenelor prin care oamenii îşi organizează propria lor existenţă în cadrul unor grupuri sociale şi nu ca persoane izolate. Reproducţia organizării sociale este nucleul noţiunii de social, înţeles astfel. În strînsă legătură cu acest „nucleu", în sfera (restrînsă a) socialului se

include și ansamblul structurilor și fenomenelor de refacere a capacității de muncă, în măsura în care sînt abordate la nivel de grup social. Organizarea și diferențierea populației în grupuri sociale de diferite tipuri sînt, ca și pentru alte tipuri de procese umane, mai mult sau mai puțin spontane sau planificate. Stările de organizare socială apar fie prin înfăptuirea unor planuri sau proiecte expres orientate în acest sens, fie ca rezultante emergente din interacțiunea unor forțe foarte diferite.

Activitatea socială are un caracter difuz, fiind implicată în desfășurarea unei întregi serii de activități umane specializate, precum cele economice, de reproducție biologică sau a capacității de muncă. Corespunzător, analiza ei concretă nu se poate face decît prin raportare la domenii particulare de activitate.

Organizarea socială, ca proces prin care oamenii își coordonează eforturile unii în raport cu alții, își stabilesc poziții și relații în funcție de care acționează, este intim legată de cea culturală, de producere a unor valori sau norme. Avînd în vedere rolul important al structurilor normative (norme și orientări valorice) în viața grupurilor, se poate spune că grupurile sînt, de fapt, o realitate socioculturală. Organizarea oamenilor în grupuri este, în același sens, o activitate socioculturală. Avînd în vedere strînsa interdependență dintre aceste domenii, vom folosi în continuare în același sens „organizare socială" și „organizare socioculturală".

Organizarea socială asigură matricele de desfășurare pentru activitățile de reproducție biologică, economică și psihofiziologică. La rîndul ei, este influențată de conținutul și intensitatea acestor activități.

Procesele de dezvoltare socială nu sînt altceva decît schimbări prin care se realizează un grad superior de adecvare a structurilor de reproducție economică, biologică și psihofiziologică la nevoile și cerințele umane definite în cadrul interacțiunii socioculturale.

Dacă dezvoltarea economică semnifică un control sporit al omului asupra naturii, dezvoltarea socială vizează capacitatea de control de care oamenii pot dispune pentru controlarea și optimizarea propriilor lor relații.

Indicatorii calității vieții — fie că se referă la locuințe, dotări, stare de sănătate sau alte aspecte — sînt semnificativi atît pentru performanțele economice, cît și pentru cele sociale ale oamenilor.

Una dintre problemele esențiale ale dezvoltării sociale este cea a modului în care ajung să fie distribuite în societate resursele limitate. Interesul pentru omogenizarea socială, pentru urbanizare și repartiția rațională a forțelor de producție în teritoriu este legat în bună măsură tocmai de cerințele soluționării respectivei probleme.

În plan ontologic, fenomene precum mobilitatea socială, migrația și devianța apar ca reacții la aceeași problemă de dezvoltare socială.

În sfera modernizării sociale, atît de apropiată de cea de dezvoltare, se înscrie problematica raționalității sociale, a modurilor de viață pe care le adoptă grupuri puse în situații sociale similare sau diferite. O serie de aspecte referitoare la orientările valorice, tradițiile sau practicile de rezolvare a unor probleme sociale vor fi tratate în lucrare în special în optica proceselor de modernizare socială (concept capabil să surprindă în mai mare măsură aspectele culturale ale realității socioculturale).

„Dezvoltarea socială" considerată nu ca proces, ci ca stare a unui grup social dat este concordantă în bună măsură cu „calitatea vieții". Reprezintă deci un concept de evaluare a raportului dintre cerințele comune pentru membrii grupului respectiv și mijloacele de care aceștia dispun pentru satisfacerea cerințelor. Diferența dintre cele două concepte se înregistrează mai mult la nivel de conotații, dezvoltarea socială avînd explicit un referent grupal, pe cînd calitatea vieții poate fi legată atît de nivelul individual, cît și de cel social al existenței umane.

Optînd pentru o centrare pe aspectele sociale ale dezvoltării, am transformat reproducția organizării sociale și a capacității de muncă în perspective dominante în baza cărora sînt abordate și celelalte tipuri ale reproducției comunitare.

Abordarea problemelor de dezvoltare în profil teritorial este adecvată analizelor centrate pe aspectele sociale avînd în vedere faptul că o serie întreagă de condiții ale refacerii capacității de muncă și de structuri sociale sînt încă semnificativ diferențiate în teritoriu. În plus, unitățile teritoriale — zone sau localități — sînt printre puținele tipuri de unități sociale pentru care dispunem de date comparative în vederea analizei proceselor de dezvoltare.

Interesul major pe care îl acordăm structurilor de dezvoltare pornește de la premisa că dezvoltarea este un proces multidimensional. Specificitatea sa în profil teritorial poate fi surprinsă cu mai multă precizie în abordările de structură decît în cele de nivel de dezvoltare. Compararea unităților teritoriale numai din punct de vedere al nivelului lor de dezvoltare ajunge să creeze imaginea unei realități sociale organizate exclusiv în baza unor parametri cantitativi. Ca și cum aceștia s-ar putea combina și compensa reciproc astfel încît să dea în final o scală unică pe care unitățile teritoriale se ierarhizează ca un cuminte șir de numere de la minim la maxim. În special în analiza județelor s-a mers pe această idee a elaborării unor clasificări ierarhice care să reflecte ordonarea lor de la cel mai dezvoltat spre cel mai puțin dezvoltat[1].

În cadrul analizelor centrate pe ideea de structură a dezvoltării se urmărește compararea unităților teritoriale într-un spațiu

multidimensional în care diferiții parametri de analiză cantitativă sau calitativă nu se compensează între ei. Altfel spus, faptul că un județ are o rețea sanitară slab dezvoltată nu ajunge „să se compenseze", prin procedee de agregare, cu o dezvoltare industrială puternică.

În cadrul abordărilor structurale se determină raportul de dezvoltare dintre județul *A* și județul *B* comparînd poziția lor pe fiecare din indicatorii incluși în analiză. Atunci cînd analiza se face din perspectiva nivelurilor de dezvoltare, comparația între cele două unități survine după ce pentru fiecare dintre ele s-a făcut o agregare a valorilor pe care le înregistrează la toți indicatorii incluși în analiză. Desigur, unele procedee de ponderare a indicatorilor pot atenua efectele de compensare care apar în astfel de analize; cu aceasta, problema însă nu se rezolvă.

O astfel de abordare în care se intersectează perspective teritoriale, structurale, sincronice și diacronice asupra dezvoltării ar fi de așteptat „să dea" în final informații asupra regularităților de grupare a variabilelor de dezvoltare și a unităților teritoriale în clase semnificative pentru teoria și practica socială.

Cercetarea prin care să fie obținute astfel de informații își păstrează un caracter predominant exploratoriu, dată fiind baza teoretică foarte săracă de la care se pleacă. Numărul relativ ridicat de studii publicate în literatura noastră pe probleme ale dezvoltării județelor sau orașelor nu poate suplini, din păcate, o astfel de lipsă, cu atît mai mult cu cît majoritatea au un caracter descriptiv și furnizează date disparate, greu de integrat într-o imagine unitară.

În aceste condiții, cele cîteva ipoteze pe care încercăm să le formulăm înainte de a trece la analiza datelor au un caracter destul de general. În măsura în care cadrul teoretico-metodologic propus în lucrare va funcționa eficient, respectivele ipoteze vor putea fi particularizate, completate și integrate în structuri teoretice mai „tari".

3.2. Ipoteze

Un prim set de ipoteze încearcă să precizeze modul în care se grupează variabilele dezvoltării în profil teritorial pentru momente diferite de timp, repartizate pe durata de aproape două decenii (1966—1982).

O primă ipoteză de lucru ar putea fi formulată pornind de la categoriile analitice ale schemei activităților de reproducție (cap. 1.3, schema 2) și de la o serie de informații acumulate în cadrul unor

modele explicative ale fertilității și migrației. Prin regruparea unora dintre categoriile menționate, vom diferenția următoarele categorii de structuri și fenomene :

Structuri	*Fenomene*
demografice vitale (vîrstă, sex)	biologice vitale (fertilitate, mortalitate)
materiale ale producției (fonduri fixe, utilaje etc.)	ale producției fizice (investiții, producție, consum energie electrică etc.)
cadru construit pentru locuire servicii comunitare (educație, sănătate, comerț etc.)	consum de bunuri și servicii
de repartiție a populației pe grupuri sociale (venituri, ocupație, instrucție, prestigiu etc.)	redistribuirea populației între grupuri sociale
culturale (norme, orientări valorice, roluri etc.)	devianță

În termenii acestei regrupări ar putea fi formulată o primă ipoteză metodologică : 1. dintre toate structurile de reproducție menționate, cele care semnifică cel mai adecvat orientările valorice dominante ale populației dintr-un teritoriu dat sînt structurile de repartizare a populației pe grupuri sociale.

2. În măsura în care o astfel de premisă metodologică este fundamentată, atunci se poate presupune că fenomenele bazate pe evenimente individuale sau familiale (fertilitate, consum, redistribuirea populației, devianță etc.) sînt influențate cel mai intens prin intermediul variațiilor dintre structurile de repartiție grupală a populației. Aceste structuri joacă rolul de variabile intermediare între categoriile de fenomene menționate și orice alt tip de structură. Ipoteza a fost formulată pentru a servi nemijlocit în cercetările locale/zonale comparative în care nu se pot determina prin anchete orientările valorice ale populației. În astfel de cazuri se presupune deci că, dintre toate structurile manifeste (observabile prin procedee statistice-cantitative), cea care semnifică cel mai bine orientările valorice dominante este repartiția populației pe grupuri sociale (ocupaționale, de clasă, venituri, educație etc.). Corespunzător, toate

influențele care vor ajunge la fenomenele cu bază individual-familială vor trece prin blocul de variabile „repartiția populației pe grupuri sociale — orientări valorice". Este vorba deci de un bloc de variabile cu o „față" manifestă și una latentă. Printr-o astfel de ipoteză am încercat să extindem sfera de aplicabilitate a modelelor de tip Black-Davis referitoare la fertilitate [2] sau a celor care fac din calitatea vieții și comunicare principalele variabile intermediare pentru migrație [3].

Ipotezele 1 și 2 reprezintă în același timp o încercare de a introduce variabilele culturale ca variabile interpretative în analizele cantitative asupra fenomenelor umane bazate pe comportamente individual-familiale.

Fenomenele producției fizice sînt caracterizate prin aceea că nu depind sau depind foarte puțin de comportamentul nemijlocit al producătorilor. Alți factori, precum volumul și structura fondurilor fixe, a materiilor prime disponibile sau deciziile de politică economică au rolul esențial în determinarea respectivei categorii de fenomene. Variabilele tipice pentru acest gen de fenomene sînt investițiile și volumul sau structura producției, consumul de energie electrică. Productivitatea muncii, reflectînd atît caracteristici ale bazei materiale, cît și umane a producției, se situează, probabil, marginal în raport cu acest grup de variabile. În ansamblu, deci, fenomenele producției fizice sînt asociate în principal structurilor materiale ale producției.

3. Este probabil că principalele variabile exogene în determinarea fenomenelor rezultate din agregarea unor evenimente individuale sau familiale sînt structurile și fenomenele producției materiale. Influența variabilelor din această ultimă categorie de structuri și fenomene asupra fenomenelor bazate pe comportamente individuale este mediată cel puțin prin intermediul variabilelor care descriu structura socială a unei populații din teritoriul de referință. Variațiile intercomunitare ale fenomenelor de consum al bunurilor și serviciilor și de mobilitate socială și teritorială sînt determinate, în mare, de structuri cauzale similare.

4. Este probabil că structurilor de cadru construit și serviciilor comunitare le revine un rol mai important în influențarea comportamentelor de consum decît a celor de mobilitate.

5. Acestea din urmă se află, probabil, în legătură mult mai strînsă cu diferențierile teritoriale ale structurilor sociale.

Un al doilea set de ipoteze ar urma să încerce explicarea modului în care se grupează diferitele unități teritoriale analizate sub aspectul similitudinii lor și al relației dintre gruparea diferitelor variabile de dezvoltare în raport cu gruparea unităților teritoriale.

Răspunsurile ipotetice la astfel de întrebări sînt, datorită stadiului de cunoaştere a problemei, foarte limitate ca sferă de cuprindere.

6. Clasificarea judeţelor din punct de vedere al structurilor lor de dezvoltare duce la grupări mai compacte sub aspect teritorial decît în cazul clasificărilor făcute pe scale ale nivelului de dezvoltare. În măsura în care se validează, o astfel de ipoteză susţine ideea că în procesele actuale de dezvoltare diferenţierile de ordin istoric şi comunicarea nemijlocită dintre unităţi teritoriale apropiate continuă să joace un rol important.

7. Regiunile de migraţie pe care le-am determinat cu ocazia unei analize consacrate special acestei probleme [4] este probabil că se suprapun, în mare, cu cele constituite prin analiza similitudinii judeţelor sub aspectul variabilelor de reproducţie demografică vitală.

CAPITOLUL 4

Configurația generală a relațiilor dintre fenomenele de dezvoltare bazate pe comportamente individuale sau familiale

4.1. Dimensiunile și tehnica de analiză structurală

Majoritatea ipotezelor de lucru formulate anterior vizează relații între tipuri de structuri și fenomene de dezvoltare. Și totuși, consacrăm prima parte a acestui nou capitol unei analize a relațiilor dintre fenomenele comportamentelor individuale. Facem abstracție deci de relațiile pe care acestea le au cu diferite tipuri de structuri.

Reamintim că obiectivul imediat al unei astfel de analize este de a vedea cum se grupează variabilele domeniului respectiv.

În principiu, este de așteptat să fie reunite într-o aceeași clasă fenomene care, pe de o parte, sînt generate de structuri comune iar, pe de altă parte, se interinfluențează datorită conținutului lor specific.

Propensiunea spre căsătorie, spre exemplu, știm că tinde să fie mai mare în orașele mari, cu nivel ridicat de dezvoltare economică și socială. Similar, vînzările de mărfuri în genere, cele nealimentare în speță, tind să fie mai intense în astfel de situații. Între cele două categorii de fenomene există, probabil, și o legătură mai directă, nu numai prin intermediul situațiilor sociale care le condiționează intensitatea. Este vorba de faptul că momentul căsătoriei coincide cu cel de întemeiere a unei noi gospodării familiale. Cum o astfel de întemeiere presupune, în cele mai multe cazuri, achiziționarea unei cantități importante de bunuri cu folosință îndelungată, este normal ca într-o localitate în care se încheie un număr ridicat de căsătorii într-o perioadă scurtă să aibă loc o creștere a volumului vînzărilor de mărfuri nealimentare.

Începem cu o analiză a fenomenelor și nu a structurilor, în baza aprecierii că descifrarea sensului și mecanismelor lor de desfășurare este o cale importantă de a pătrunde în înțelegerea dinamicii sistemelor sociale. Grupările și relațiile dintre diferite categorii

de fenomene vor furniza nu atît explicații, cît mai ales întrebări care vor fi treptat precizate, dacă nu elucidate, prin luarea în considerație a structurilor de dezvoltare.

Pentru a particulariza totuși analiza, ne vom referi deocamdată numai la fenomenele generate prin agregarea unor comportamente sau evenimente individuale/familiale. Pe scurt le vom desemna și prin termenii de fenomene ale vieții individuale sau „fenomene comportamentale". Acestea sînt opuse fenomenelor de dezvoltare în care sînt agregate evenimente care au la bază decizii ale altor unități decît individul sau familia, cum ar fi investițiile, producția sau productivitatea realizate într-o întreprindere pe durata unei perioade specificate.

În măsura în care prin analize în profil teritorial se ajunge la grupări semnificative ale unor fenomene ale vieții individuale rezultă cel puțin două implicații importante. Pornind de la acest fapt empiric se poate trage concluzia că există și grupuri de unități teritoriale diferențiate între ele prin valorile pe care le iau fenomenele respective. Există deci unele unități teritoriale pentru care un întreg set de variabile de dezvoltare iau valori ridicate și alte unități la nivelul cărora același set de variabile au valori reduse. În acel set sînt cuprinse tocmai variabilele despre care inițial aflasem că formează o clasă, un „factor" (în termenii analizei factorilor).

Cum se explică însă faptul că mai mulți indivizi dintr-o comunitate dată adoptă comportamente corelate, concordante, deși este vorba de domenii de activitate diferite? Întrebarea trimite la căutări în sfera modelelor culturale dominante pentru zona respectivă la determinarea tipurilor de „constrîngeri" sau condiționări structurale pe care o situație socială dată le impune simultan tuturor celor care se află în respectiva situație.

Datorită faptului că la nivelul rolurilor profesionale se cristalizează atît orientări valorice, cît și constrîngeri comportamentale specifice, este de așteptat ca ocupațiile cu pondere majoritară într-o comunitate dată să determine în bună măsură configurația de grupare a fenomenelor vieții individuale.

Datele pe care le folosim pentru reconstituirea unei astfel de configurații în planul analizei se referă la valori ale fenomenelor înregistrate pentru anul 1977 la nivelul județelor țării, al mediului lor urban, în special.

Informația empirică disponibilă nu este suficientă pentru a acoperi toate categoriile de variabile individuale familiale menționate în schema proceselor de reproducție socială (cap. 1.3).

Indicatorii pe care îi vom folosi în analiză se referă la următoarele categorii de fenomene ale vieţii individuale (grupate conform premiselor din schema 2):

reproducţie biologică	*reproducţia capacităţii de muncă*
fertilitate	vînzări de mărfuri alimentare şi nealimentare
mortalitate	consum apă potabilă curentă
nupţialitate	consultaţii medicale
reproducţie economică	morbiditate (generală/specifică, a adulţilor/copiilor, cu incapacitate temporară de muncă sau fără)
participarea cooperatorilor agricoli la muncă	divorţialitate
reproducţia organizării sociale	mortalitate infantilă
migraţie (definitivă, flotanţi, navetism, intra/interjudeţeană, rural→urban, rural—rural, anuală sau pe durata vieţii)	experienţă de locuire în urban (ponderea persoanelor născute în oraşul în care domiciliază, din totalul populaţiei oraşelor din judeţ)

Modul concret de construire a indicatorilor este precizat în anexa 2.

Pornind de la analiza comparativă a unor procedee pentru ordonarea unei mulţimi de variabile — analiză de corelaţie cauzală, factorială, de tip Q etc. —, am încercat să structurăm un set de tehnici de lucru cît mai adecvate la obiectivele şi datele cercetării noastre. Baza comună de pornire a acestor tehnici o constituie matricea de corelaţie a variabilelor care intră în analiză. Rezultatul la care se ajunge este un graf care vizualizează modul de grupare a variabilelor, structurarea lor. Aceste procedee de analiză structurală a corelaţiilor (ANSCOR) vor fi prezentate treptat, pe măsură ce ajungem la secvenţe ale cercetării în care aplicarea lor este necesară.

Deocamdată prezentăm numai seria de operaţii prin care se ajunge la grafurile de structurare a variabilelor şi regulile de citire a acestora. După familiarizarea cititorului cu tipurile de rezultate ale ANSCOR, vom reveni cu o serie de consideraţii de factură strict metodologică în ideea de a preciza mai exact specificul procedeelor propuse în raport cu procedeele din care derivă.

Menționăm în continuare principalele operații de realizare a grafului :

— analiza fiecăreia din variabilele care urmează să intre în matricea de corelații, din punct de vedere al normalității distribuției statistice. În cazurile în care apar valori „aberante", acestea sînt corectate pentru normalizarea seriei de date ;

— calcularea matricei de corelații ;

— marcarea coeficienților de corelație de intensitate maximă pentru fiecare variabilă. Dacă pentru aceeași variabilă (i) există mai multe variabile (j, k, l) cu care aceasta corelează în mod semnificativ, la nivel maxim pentru respectiva variabilă, atunci se reține întreaga serie de coeficienți r_{ij}, r_{ik}, r_{il} ;

— ordonarea perechilor de corelații astfel obținute pe o scală cu valori cuprinse între pragul critic al coeficientului de corelație (nivelul minim pentru care r_{ij} este semnificativ) și coeficientul de rang maxim reținut prin procedeul de selecție de la punctul anterior. Intervalele de grupare a coeficienților de corelație (considerați, în această etapă a analizei, fără semnul lor algebric) se stabilește de 5 sau 10 sutimi, avînd în vedere că $0 \leqslant |r_{ij}| \leqslant 1$. În acest fel se obțin lista și gruparea corelațiilor de rang maxim.

Modul concret de transpunere în graf a valorilor de corelație astfel ordonate îl vom urmări luînd un exemplu din aplicarea pe care o prezentăm în figura 1.

Pentru moment să facem abstracție de liniile punctate ale grafului.

Fiecare din coeficienții listei menționate se transpune în graf printr-un arc la ale cărui vîrfuri sînt notate variabilele pentru care s-a determinat respectivul coeficient de corelație.

Se începe cu transpunerea grafică a corelațiilor care au nivelul cel mai ridicat. Natalitatea urbană, spre exemplu (cu codul 72 în fișierul de date), corelează la nivelul 0,90 cu rata generală a fertilității și cu rata sporului natural (ambele rate determinate tot pentru urban). Corespunzător, în dreptul valorii de scală 0,90 se trasează cele două segmente de dreaptă care reunesc cele trei variabile. La nivelul imediat inferior al scalei (0,85) apar trei coeficienți de corelație. Doi dintre aceștia indică faptul că rata fertilității la nivelul județului se leagă de natalitatea și sporul natural din mediul urban al județului respectiv prin coeficienți cu valoare 0,85. Arcele de graf dintre variabilele 184—72 și 184—74 semnifică tocmai această legătură. Cel de-al treilea coeficient care apare la același nivel indică faptul că între variabilele volum al vînzărilor de mărfuri alimentare și consultațiile medicale, ambele

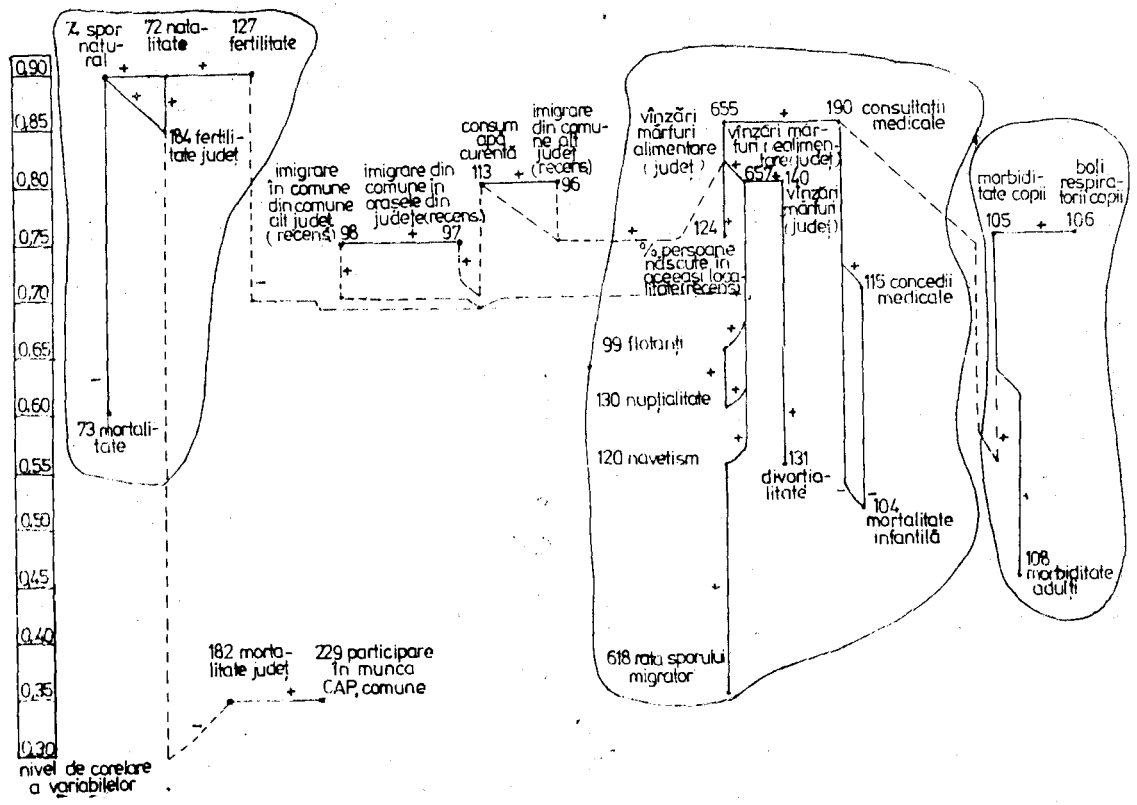

Fig. 1. — Relații între fenomene ale vieții individual - familiale. Mediu urban pe județe, 1977. Varianta A. (Variabilele pentru care nu se face mențiunea „comune" sau „județ" se referă la mediul urban din cadrul județului.)

raportate la numărul de locuitori din județ, există o corelație de nivel 0,85.

Construcția grafului continuă prin transpunerea similară a tuturor coeficienților înscriși în lista corelațiilor de rang maxim.

Ne oprim aici cu detaliile privind modul de construcție a grafului și prezentăm în continuare principalele reguli sau principii care trebuie avute în vedere pentru definirea semnificației sale:

— legătura dintre două variabile (i, j) este redată printr-un arc al cărui punct de capăt semnifică variabilele;

— intensitatea legăturii dintre perechea de variabile care se află la extremitățile unui segment de dreaptă orizontal este dată de valoarea de scală în dreptul căreia este plasat respectivul segment;

— intensitatea legăturii dintre perechile de variabile semnificate prin arce orientate vertical sau oblic este dată de valoarea de scală în dreptul căreia se plasează extremitatea de jos a arcului de graf.

Conform acestor principii, variabila 618 (rata sporului migratoriu) are cea mai intensă covariație sau legătură cu variabila 120 (navetism). Gradul, sau intensitatea legăturii, este indicat de faptul că extremitatea de jos a segmentului de dreaptă care reunește cele două variabile se situează în dreptul valorii de scală 0,35. Acestea sînt legate deci la nivelul de intensitate $r = 0{,}35$.

Liniile punctate din graf, la care nu ne-am referit pînă acum, indică relații de rangul doi între variabile. Variabilele de migrație 97 și 98, spre exemplu, se leagă între ele la nivelul 0,75. Deoarece nici una din acestea nu mai are relații de rangul 1 cu nici o altă variabilă, apar izolate în graf.

Migrația rural — rural interjudețeană (v. 98) are o corelație de rangul întîi cu migrația rural — urban interjudețeană (v. 97) și o corelație de rangul doi cu vînzările de mărfuri nealimentare din județ (v. 657). Prima are valoarea menționată, de 0,75, iar cea de-a doua de 0,70 (valoare indicată prin poziția vîrfului sau punctului în care se întîlnesc liniile punctate care pornesc dinspre v. 98 și v. 657).

Odată făcute aceste precizări, se poate trece la interpretarea propriu-zisă a grafului din figura 1.

4.2. Configurația relațiilor dintre fenomene

Imaginea de ansamblu pe care o găsim la capătul drumului relativ complicat de precizare a conceptelor și de structurare a tehnicii de analiză a datelor este numai parțial conformă cu cea impli-

cată în schema proceselor de reproducţie socială. În judecarea raportului dintre gruparea teoretică iniţială a variabilelor şi gruparea lor empirică vom încerca să determinăm rolul factorilor care induc diferenţe între aceste două tipuri de grupări. Pentru lămurirea problemei trebuie avute în vedere, în principal, particularităţi ale modului de construire a indicatorilor, ale tehnicii de prelucrare a datelor, ale elaborării schemei conceptuale, precum şi eventuala polisemie a unor indicatori.

Există, conform sugestiilor oferite de graful din figura 1, trei mari grupări de variabile ale fenomenelor vieţii individuale (marcate prin liniile curbe care circumscriu aceste grupări) şi cîteva perechi de variable relativ izolate.

O primă grupare compactă reuneşte variabile definitorii pentru fenomenele reproducţiei biologice — natalitate/fertilitate, mortalitate generală şi sporul natural ca variabilă de sinteză sau de raportare între primele două. Concordanţa cu gruparea teoretică este evidentă în acest caz. Nupţialitatea, pe care în menţionata schemă o încadrasem în aceeaşi clasă de variabile, se plasează în altă grupă. Asupra acestei „nesupuneri" a ordinii empirice la cea teoretică vom insista însă puţin mai tîrziu.

Variabilele din grupa reproducţiei biologice (cu excepţia v. 184) au valori determinate la nivelul oraşelor sau mediului urban din judeţe. În mod firesc — dar care se cere totuşi explicat —, o extindere a unităţii de analiză de la mediul urban la total judeţ atrage după sine plasarea unui acelaşi tip de variabilă oarecum în afara grupării. Este cazul variabilei mortalitate generală la nivel de judeţ, care se leagă printr-o relaţie de rangul 1 cu participarea cooperatorilor agricoli la muncă şi printr-o relaţie de gradul doi cu rata fertilităţii la nivelul de judeţ (mortalitatea generală este legată cu participarea la munca agricolă la nivelul 0,35 şi cu fertilitatea la nivelul 0,30).

„Distanţa" mare dintre fertilitate şi mortalitate la nivel de judeţ se explică în esenţă prin influenţa diferenţiată pe care o are structura de vîrstă asupra valorilor lor. Prin modurile de calcul care le sînt specifice, valorile indicelui de mortalitate sînt influenţate de structura de vîrstă a populaţiei în mult mai mare măsură decît cele ale fertilităţii. Or, situarea ratei de mortalitate în imediata apropiere a variabilei participare la munca agricolă semnifică tocmai această dependenţă a respectivului indicator de structura de vîrstă.

Care este de fapt semnificaţia socială a relaţiei dintre aceste două variabile? Putem spune că faptul de a participa mai intens la munca agricolă este o cauză a înregistrării unei rate mai ridicate a mortalităţii? Evident nu se poate răspunde în aceşti termeni

la întrebare. Este probabil că indicele participării reflectă mai mult ponderea populației vîrstnice în mediul rural, factor care contribuie nemijlocit la creșterea mortalității. Deși de nivel semnificativ, relația respectivă trebuie luată cu toată rezerva, dat fiind modul destul de aproximativ în care se face estimarea indicatorului de participare în statisticile de bază ale unităților agricole.

Cea de-a doua grupă compactă o formează indicatorii de morbiditate generală și specifică, pentru adulți și copii, neînsoțită de incapacitate temporară de muncă. Printr-o relație de rang secundar, această grupă se leagă cu cea de-a treia, în care sînt concentrați majoritatea indicatorilor de analiză.

Nucleul definitoriu îl formează, în acest ultim caz, indicatorii consumului de bunuri alimentare și nealimentare.

În jurul nucleului respectiv gravitează două subgrupe, una formată majoritar din variabile ale migrației pendulatorii sau de dată recentă (flotanți, migranți stabiliți în orașe în decursul anului de referință și navetiști), iar cealaltă din variabile ale utilizării rețelei sanitare de către populație.

În termenii acestei regrupări a variabilelor se poate afirma că în județele în care se înregistrează valori ridicate ale consumului de mărfuri se manifestă și fenomene intense de imigrare și de utilizare a serviciilor sanitare de către populație.

Nupțialitatea se încadrează în subgrupa fenomenelor de migrație. Asocierea cea mai strînsă a nupțialității se înregistrează în raport cu migrația de tip „flotant". O astfel de constatare permite avansarea ipotezei că stabilirea domiciliului în marile orașe, cu rețele comerciale și sanitare dezvoltate, se făcea prin căsătorie mai mult decît în orașele cu rețele comerciale și sanitare slab dezvoltate.

Asocierea menționată derivă nu numai din faptul că orașele cu rețele comerciale și sanitare dezvoltate favorizează prin înseși condițiile de viață pe care le oferă imigrarea și propensiunea spre căsătorie. În plus există o influență a migrației asupra nupțialității prin intermediul structurii de vîrstă a migranților. Aceștia, contribuind la întinerirea populației de la locul de sosire, sporesc nemijlocit șansele de contractare a unor noi mariajuri.

Prin modul în care se plasează în graf, relativ izolat, divorțialitatea nu apare atît ca fenomen anomic asociat în special mobilității socioteritoriale, cît ansamblului de condiții de viață din localitățile urbane dezvoltate sub aspectul condițiilor de refacere a capacității de muncă.

Mortalitatea infantilă era, la nivelul anilor 1975—1978, conform datelor înscrise în graf, mai redusă în unitățile teritoriale în

care starea sanitară era mai ridicată [1]. Relaţia dintre cele două categorii de fenomene pare a fi generată de trei categorii de factori. Există un aspect strict medical al acesteia : acolo unde sînt acordate mai multe consultaţii medicale se reduce riscul de deces infantil într-o măsură considerabilă. Urmărind şi sensul relaţiilor pe traiectoria consultaţii — concedii medicale — mortalitate infantilă ne este clar sugerată ipoteza că există anumite segmente de populaţie cu localizare teritorială determinată care solicită un mai mare număr de zile de concediu medical în vederea îngrijirii copiilor sub un an, această îngrijire ajungînd să se reflecte şi într-o anume diminuare a mortalităţii infantile. În fine, cel de-al treilea aspect al relaţiei menţionate poate fi sintetizat într-o ipoteză care să susţină că populaţia din centrele urbane cu reţele comerciale şi sanitare dezvoltate şi cu posibilităţi financiare sporite pentru achiziţionarea de bunuri şi servicii dispune de o cultură sanitară mai bine cristalizată (decît populaţia din localităţile urbane caracterizate prin atribuirea de sens opus). Desigur, ipoteza culturii medicale şi cea a concediilor pentru îngrijirea copiilor vizează aspecte ale comportamentului uman în strînsă interdependenţă.

În fine, este deosebit de semnificativ faptul că mortalitatea infantilă nu apare în grupa fenomenelor de morbiditate. Pe o astfel de bază se poate presupune că respectivul fenomen este influenţat de factorii socioculturali într-o măsură mai mare decît de cei strict medicali. Această ultimă ipoteză, a preeminenţei factorilor socioculturali asupra celor strict medicali, necesită, mai mult decît celelalte, analize suplimentare de fundamentare. Introducerea unor noi variabile empirice în discuţie, într-o altă secţiune a lucrării, ne va permite, sperăm, o astfel de aprofundare. Desigur, în toate analizele care se întreprind cu indicatorii sanitari nu trebuie omisă posibilitatea ca ei să fie afectaţi de erori de înregistrare mai mult sau mai puţin sistematice.

Problema fiind mai generală, apreciem că soluţia de principiu, cel puţin pentru sociolog, nu trebuie să fie aceea a abandonării respectivei piste de cercetare din start. În utilizarea unor indicatori „slabi", afectaţi puternic de erori de înregistrare sistematice, problemele se pun diferenţiat. Cel care urmează să ia decizii imediate, cu semnificaţie practică, poate fi blocat sau relativ greşit orientat prin folosirea informaţiilor furnizate de astfel de indicatori. Riscul de a fi greşit orientat se menţine şi pentru cel care dezvoltă un demers de cercetare. Dincolo de corecţiile pe care le poate aduce datelor şi de rezervele explicite cu care le poate utiliza, sociologul poate fi

interesat de sensul social al unor erori de estimare care afectea sistematic anumiţi indicatori.

Continuînd analiza grafului din figura 1, vom remarca fapt că în jurul nucleului constituit prin indicatorii consumului de mărfu gravitează şi trei variabile referitoare la migraţia rural — urbă intra şi interjudeţeană şi rural—rural interjudeţeană. Legăturile (unire, semnificate prin arcele de graf punctate, sînt de rangul do Altfel spus, deşi corelează la un nivel ridicat (de 0,75 şi 0,70) (variabilele consumului de mărfuri, cei trei indicatori se leagă m puternic între ei sau cu variabila consum de apă potabilă pentru ı casnic. Implicaţia probabilă a unei astfel de situaţii ar putea ş fie legată de structurile cauzale specifice pentru respectivele fen mene şi/sau de modul în care sînt calculaţi indicatorii asociaţilo

În toate cele trei cazuri, indicatorii sînt determinaţi pentı ceea ce se cheamă migraţie pe durata vieţii, respectiv pentı persoanele la care s-au înregistrat schimbări de domiciliu d tipul migraţiei, petrecute între momentul naşterii lor şi momentı ultimului recensămînt. Indicatorii obişnuiţi ai fenomenelor socia înregistrează mulţimea schimbărilor de acelaşi tip care s-au petr cut într-o perioadă cu limite precis determinate. Pentru indicatoı pe durata vieţii situaţia este diferită, în sensul că este precizat numai limita „finală" a intervalului de timp, limită care coincid cu momentul înregistrării datelor. Din acest motiv, indicatorii res pectivi ocupă o poziţie intermediară între cei ai fenomenelor înr gistrate prin statisticile curente (precum „statistica stării civile") ş cei ai structurilor sau variabilelor de stare. Fenomenele care se cumu lează într-un interval de timp cu început indefinit şi sfîrşit la mo mentul unui recensămînt se aseamănă cu structurile sau stăril unui sistem. Acestea din urmă se prezintă observatorului mai mul sau mai puţin specializat ca distribuţii ale unor unităţi sau elemente rezultate din cumularea pe o perioadă de timp indefinită a unei mul ţimi de evenimente de acelaşi tip. În sensul în care am definit noţi unile fundamentale ale analizei (capitolul 1.1) s-ar putea spune că indicatorii calculaţi pentru fenomene sociale sau demografice p durata vieţii desemnează un gen de „semistructuri". Dacă o astfe de apreciere este corectă, atunci ne putem aştepta ca variabilel migraţiei pe durata vieţii să fie asociate mai puternic decît cel referitoare la migraţia înregistrată pe intervale de timp specificat cu variabile ale structurilor de dezvoltare.

Ipoteze de acest gen pot să explice de ce analize întreprinse cu o altă ocazie[2], folosind indicatori de migraţie pe durata vieţii, s-aı soldat cu determinarea unui mare număr de relaţii „tari", traduc

tibile în modele empirice de cauzalitate. Oricum, asupra acestor probleme vom reveni pe parcursul lucrării.

În ansamblul ei, configurația de relații precizată prin analiza structurală a corelațiilor este mai complexă decît cea schițată în tabloul teoretic al proceselor de reproducție socială. Principalele concluzii pe care le reținem din această comparație ar putea fi :

— indicatorii fenomenelor de reproducție biologică se grupează în mod foarte asemănător în modelul teoretic și în cel empiric ;

— indicatorii fenomenelor de refacere a capacității de muncă tind să se organizeze în subgrupuri specializate pe tipuri de servicii sociale (sanitare, comerciale, de gospodărire orășenească) și de orientări valorice dominante pentru anumite segmente de populație ;

— indicatorii pentru fenomenele consumului de bunuri alimentare și nealimentare tind să ocupe o poziție centrală, ca indicatori cu maximă putere de semnificare pentru o multitudine de fenomene ale dezvoltării urbane ;

— gruparea indicatorilor de migrație sugerează existența unor diferențieri semnificative între structurile cauzale ale migrației de dată recentă și cele ale migrației pe durata vieții :

— variațiile teritoriale ale mortalității infantile par să fie legate mai mult de variații ale structurilor socioculturale decît de cele ale sistemului medical de îngrijire a sănătății ;

— migrația și experiența de locuire în urban se integrează puternic cu fenomenele de reproducere a capacității de muncă, de consum alimentar și nealimentar.

Concluziile și în genere imaginea rezultată din această aplicare a analizei structurale a corelațiilor poartă fără îndoială nu numai amprenta premiselor teoretice și a tehnicii de lucru, ci și a bazei de date de la care se pleacă. Dat fiind faptul că întreaga fundamentare empirică a lucrării este făcută prin analize secundare, pe fonduri de date create inițial în scopuri diferite de cele de față [3], vom fi obligați, în anumite cazuri, să reluăm aceeași problemă din noi unghiuri de vedere. Această limitare în baza de date are însă avantajul de a favoriza diferite experimente mentale. Un astfel de experiment vom încerca să întreprindem și în legătură cu relațiile dintre indicatorii care descriu universul fenomenelor vieții individuale, în profil teritorial.

Într-un graf de tipul celui prezentat este de așteptat ca un anume grup de variabile să-și reducă gradul de „centralitate" sau de „autonomie" în măsura în care la o nouă aplicare a ANSCOR vor fi scoase din analiză o parte din variabilele acelui grup.

În acest sens, ar fi de așteptat ca nucleul de indicatori ai consumului de mărfuri să-și piardă centralitatea în graf dacă se reduce

numărul lor. Sub aspectul „autonomiei" vom încerca să vedem ce se întîmplă cu gruparea indicatorilor consacrați fenomenelor vitale, prin reducerea numărului lor. Cea de-a treia schimbare importantă în baza de date vizează reducerea numărului de indicatori ai morbidității în favoarea celor de mortalitate infantilă pe cauze de deces.

În figura 2 este prezentat rezultatul analizei pe noua bază de date, folosind aceeași tehnică de analiză structurală a corelațiilor.

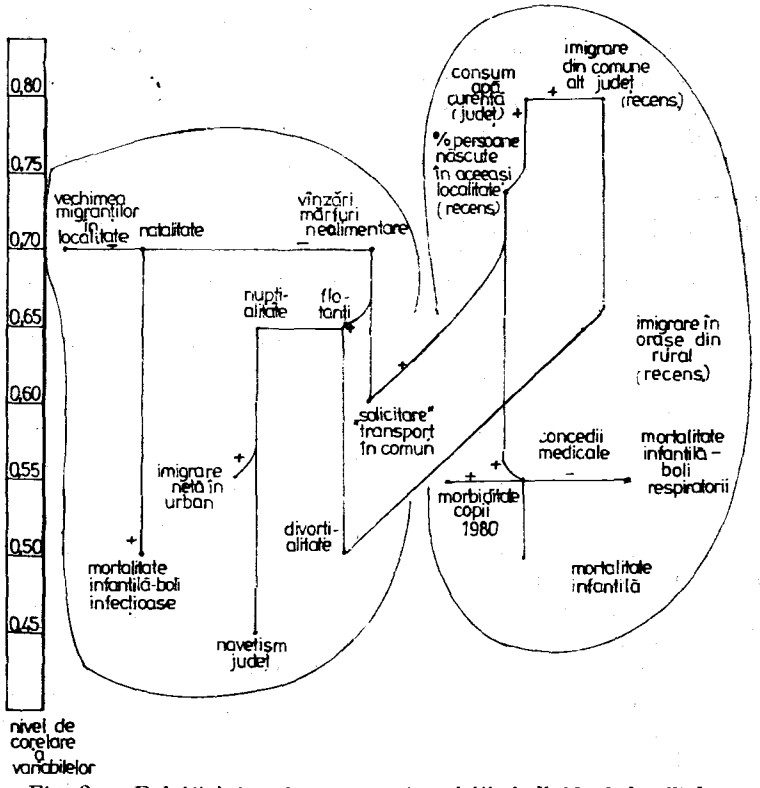

Fig. 2. — Relații între fenomene ale vieții individual-familiale. Mediul urban pe județe, 1977. Varianta B. (Variabilele pentru care nu se face mențiunea „județ" se referă la mediul urban din cadrul județului.)

Ca și în cazul anterior, valorile variabilelor au fost determinate la nivel de județ sau mediu urban — județ, pentru anii 1977 sau 1980.

La un număr total de indicatori mai redus decît în primul caz, grupările sînt mai compacte.

Dintre cei trei indicatori ai consumului de mărfuri, utilizați în prima variantă a grafului, în acest caz reapare numai volumul vînzărilor de mărfuri nealimentare. Variabila respectivă își menține totuși un loc central în cadrul grupei care cuprinde cel mai mare număr de indicatori. Centralitatea poate fi apreciată prin numărul de arce de graf care coboară din punctul reprezentînd variabila respectivă sau care se desfășoară ca segmente de dreaptă orizontale cu punct de plecare în același vîrf.

Rezultă că, indiferent de numărul de indicatori prin care sînt reprezentate, fenomenele consumului de mărfuri ocupă un loc central în ansamblul fenomenelor comportamentale, în sensul că se află în raporturi de interdependență cu foarte multe dintre acestea. Corespunzător, indicatorii lor au capacitatea de a transmite informație relevantă și pentru alte fenomene „înrudite" sub aspectul semnificației sociale.

În locul celor șase indicatori ai fenomenelor vitale (natalitate și mortalitate), incluși în varianta *A* de graf, în noua variantă apare numai rata natalității la nivel de mediu urban — județ. În baza unui „joc statistic" elementar, relația de gradul doi din figura 1, care unea fenomenele vitale cu cele ale consumului de mărfuri, se transformă în relație de gradul întîi în noul graf.

Mai importante sînt schimbările de structurare a grafului în legătură cu indicatorii mortalității infantile. Ca și în prima variantă, rata mortalității infantile se leagă direct cu indicele de gravitate, desemnat în graf prin formula „concedii medicale". Similar, mortalitatea infantilă atribuită unor boli respiratorii este corelată cu același indice (la un nivel mai ridicat chiar decît rata calculată pe totalul cazurilor de deces infantil).

Nivelul natalității nu determină, prin el însuși, volumul deceselor infantile datorate unor boli infecțioase. Ceea ce poate influența acest fenomen este tipul de context sociocultural specific. Pentru a face legătura între un astfel de context și fenomenul la care ne referim este plauzibil să presupunem că aceluiași context îi sînt asociate și deficiențe în starea de igienă și în cultura sanitară a populației, de natură să favorizeze proliferarea bolilor infecțioase în mai mare măsură.

În seria concluziilor rezultate din analiza comparativă a celor două grafuri ar mai fi, poate, de reținut și următoarele:

— migrația pe durata vieții se grupează separat în raport cu migrația de dată recentă sau pendulatorie, în ambele variante de analiză;

— în imaginea oferită de graful al doilea, divorţialitatea pare a fi legată cu fenomenele de migraţie în mai mare măsură decît sugera primul graf ;

— aglomerările urbane cu reţele comerciale şi sanitare dezvoltate par a fi caracterizate, în acelaşi timp, şi printr-o solicitare sau aglomerare considerabilă în utilizarea mijloacelor de transport în comun ;

— dintre indicatorii de analiză a fenomenelor de migraţie, cei care concentrează maximum de informaţie asupra acestui domeniu par să fie migraţia rural — urban interjudeţeană, pe durata vieţii şi ponderea flotanţilor în totalul populaţiei prezente într-o localitate ;

— extinderea analizei prin luarea în consideraţie nu numai a fenomenelor, dar şi a structurilor de dezvoltare va trebui să ne permită, între altele, înţelegerea mai exactă a semnificaţiei sociale a unor indicatori precum consumul de apă curentă, vechimea medie de locuire a migranţilor în oraşul de sosire, solicitare transport în comun etc.

CAPITOLUL 5

Relații cauzale și funcționale între structuri ale dezvoltării în profil teritorial

5.1. Premise ale modelului explicativ

Caracteristicile definitorii ale unui fenomen social comportamental — intensitate, sens, compoziție, „calendar" de producere etc. — variază între unități teritoriale sau între momente diferite de timp în funcție de caracteristici ale altor fenomene, ale unor structuri sau unități sociale.

Pornind de la această premisă generală, pot fi formulate o serie de ipoteze în legătură cu modul de realizare a schimbărilor în profil teritorial. Analizele empirice și ipotezele formulate pentru această arie problematică lucrează în principal cu indicatori ai unor stări, structuri sau unități sociale și ai unor fenomene. Indicatorii de stare pot reflecta caracteristici ale unor grupuri sociale sau ale unor activități. Compoziția sau distribuția membrilor dintr-o populație sau dintr-un grup constituie una dintre caracteristicile „privilegiate" în construirea unor indicatori ai stării grupale. Ponderile populației în diferite clase sociale, ramuri de activitate, grupe de vîrstă, grupe de venituri, grupe rezidențiale ș.a. sînt exemple tipice pentru indicatorii de compoziție a populației. Din categoria indicatorilor de stare grupală fac parte și cei referitori la mărimea unor grupuri sociale (persoane pe gospodărie, număr de locuitori ai unei localități etc.), coeziunea, permeabilitatea lor socială etc.

Cea de-a doua mare categorie a indicatorilor de stare vizează realitatea socială din perspectiva unor tipuri de activități social-umane și sînt formulați prin referire la anumite segmente, etape sau elemente ale acestor activități. În domeniul producției materiale, spre exemplu, pot fi distinși diferiți indicatori ai condițiilor de producție (fonduri fixe, înzestrare cu utilaje și echipamente). Diferitele intrări (investiții, consum de materii prime și materiale) și ieșiri

(producție, productivitate, deșeuri etc.) sînt abordate din perspectiva unor indicatori ai fenomenelor de producție.

Similar, în activitatea de refacere a capacității de muncă, indicatorii de stare se referă la condiții de cadru construit, echipamente tehnico-edilitare, rețea sanitară, comercială etc.

Folosindu-ne de această clasificare a indicatorilor, vom încerca o precizare a mecanismelor de schimbare și diferențiere a fenomenelor (sociale) comportamentale în profil teritorial.

Printr-o particularizare a ideii formulate la începutul capitolului vom putea avansa ipoteza că relația de tip cauză — efect dintre două fenomene comportamentale diferite se realizează prin intermediul modificării compoziției populației în funcție de anumite caracteristici semnificative pentru cele două fenomene puse în relație.

Spre exemplu, în cele două grafuri prin care am încercat descrierea relațiilor dintre diferite fenomene comportamentale sau „ale vieții individuale", cum le-am mai denumit, apare o relație foarte strînsă între nupțialitate și migrația „recentă", de tip flotant. Dacă pe o perioadă dată se înregistrează un flux intens al acestui tip de migrație, într-o anume localitate, atunci este de așteptat în primul rînd o creștere a ponderii tinerilor între 15/18 ani și 25/30 ani. Cu alte cuvinte, fenomenul migrație contribuie la schimbarea compoziției sau structurii populației în funcție de vîrste. La rîndul ei, această schimbare favorizează creșterea nupțialității prin simplul fapt că în populația totală a localității s-a înregistrat o creștere a ponderii persoanelor cu „risc" maxim pentru căsătorie. Desigur, există multe alte aspecte ale relației dintre migrație și nupțialitate. Cel la care ne referim este, sperăm, suficient pentru a ilustra modul de funcționare a mecanismului explicativ propus prin ipoteza anterior formulată.

În baza aceluiași exemplu putem reformula ipoteza respectivă spunînd că un fenomen comportamental *A* influențează un alt fenomen de tip *B* în măsura în care duce la modificarea ponderii populației cu „risc maxim de adoptare" („contactare") a comportamentelor din a căror agregare rezultă fenomenul de tip *B*, pentru un teritoriu și o perioadă specificate.

Schimbarea structurilor sau a variabilelor de stare grupală se realizează sub impactul unor fenomene comportamentale sau al unor acțiuni colective planificate.

O imagine asupra relațiilor esențiale dintre fenomenele comportamentale — principalul obiect de analiză în cadrul lucrării — am încercat să o obținem, în limita datelor disponibile, în capitolul anterior al lucrării. În continuare, dînd curs de aplicare ipotezei explicative pe care am adoptat-o, vom urmări determinarea stărilor

sau structurilor cu influenţa probabilă maximă asupra unor fenomene comportamentale specifice.

În situaţiile în care fenomene diferite se vor grupa în jurul aceloraşi variabile de stare sau al unor variabile de stare puternic corelate, vom putea obţine o serie de concretizări ale ipotezei explicative menţionate.

Înainte de a ajunge la acest stadiu al analizei se cer a fi parcurse încă trei etape de lucru intermediare. Este vorba, în primul rînd, de specificarea variabilelor de stare pe care le putem utiliza în cadrul analizei empirice. În al doilea rînd, vor trebui făcute unele precizări în legătură cu tehnica de lucru adoptată. În esenţă, aceasta constituie o dezvoltare a procedeului de „analiză structurală a corelaţiilor" (ANSCOR), pentru cazurile în care se lucrează cu „blocuri de variabile". În astfel de cazuri, în vîrfurile grafului pot să apară mai multe variabile care formează un „bloc" sau un grup unitar sub aspectul semnificaţiei lor. Următorul pas va consta în reconstituirea relaţiilor esenţiale dintre variabilele de stare.

Folosindu-ne de graful astfel obţinut vom proceda, în capitolul 6, la analiza cauzală a relaţiilor dintre diferite structuri şi fenomene de dezvoltare.

5.2. Categorii de indicatori ai stărilor sau structurilor de dezvoltare

Dintre fişierele de care dispunem şi care conţin informaţii asupra dezvoltării în profil teritorial, vom reţine, pentru acest tip de analiză secundară, pe cel mai apropiat de schema generală a proceselor de reproducţie (prezentată în 1.3).

În ordonarea teoretică pe care o întreprindem vom lua în consideraţie şi clasificarea indicatorilor de dezvoltare propusă în subcapitolul anterior. În principiu, pentru fiecare tip de activitate de reproducţie pot fi distinse patru mari categorii de indicatori : 1. ai stării grupale, diferenţiaţi în 1.1. compoziţia grupurilor şi 1.2. mărimea grupurilor, şi 2. indicatori ai stării activităţilor, cu referire specială la 2.1. performanţele activităţii şi la 2.2. condiţiile de desfăşurare a activităţii.

Lista pe care o prezentăm în continuare conţine numai indicatorii de care dispunem pentru fiecare clasă sau categorie (rezultată din intersectarea dimensiunii tip de reproducţie cu tipul indicatorului de stare) în cadrul fişierului de date cu care vom opera în analiza

empirică. În raport cu aceeași tipologie pot fi realizate serii de indicatori mult mai bogate, în funcție de accesul la informația de specialitate și de obiectivele cercetării.

1. *Indicatori (variabile) de stare a grupurilor (populației)*

1.1. Compoziție socială	1.2. Mărimea sau volumul grupurilor
Reproducție biologică	
vîrstă (ponderi ale tinerilor de 15—19 ani și ale vîrstnicilor în populația totală) sex (raport masculinitate) stare civilă (căsătoriți în populație masculină de +15 ani)	persoane pe gospodărie
Reproducție economică	
populație activă—inactivă repartiția populației active (ocupate) pe ramuri de activitate (industrie, agricultură, sectoare agricole—neagricole) feminizarea forței de muncă din agricultură	pondere personal în județ, din total personal pe țară
Reproducția organizării sociale	
muncitori în populația județului țărani cooperatori în populația județului intelectuali și funcționari în populația județului absolvenți de învățămînt superior în populația de + 12 ani absolvenți de școală primară în populația de + 12 ani din județ ponderea populației urbane în județ	categoria medie de mărime a orașelor din județ
Reproducția capacității de muncă	
personal sanitar în populația județului	

2. *Indicatori (variabile) de stare a activităților*

2.1. Indicatori ai performanțelor activității	2.2. Indicatori ai condițiilor materiale de desfășurare a activității
Reproducție economică	
nivelul mediu al veniturilor personalului muncitor	pondere fonduri fixe în unitățile industriale din județ, față de total țară
nivelul mediu al veniturilor pe membru cooperator care participă la munca agricolă	pondere fonduri fixe în unități agricole din județ, față de total țară

densitatea de locuire (persoane pe cameră, suprafață locuibilă pe persoană)	gradul de concentrare a fondului locativ în clădiri (locuințe pe clădire) mărimea locuințelor (camere, suprafață locuibilă, pondere locuințe cu 1 + 2 camere) înzestrare clădiri de locuit cu echipamente de apă curentă și încălzire înzestrare locuințe cu dependințe și echipamente paturi în unitățile de asistență medicală

Categoria de indicatori 2.1, referitoare la performanțele diferitelor tipuri de activități, este, evident, greu de reprezentat prin indicatori de stare. Majoritar, aceste performanțe se situează în cadrul diferitelor fenomene, unul și același fenomen putînd fi considerat ca performanță rezultată din interacțiunea mai multor variabile de stare. Morbiditatea, spre exemplu, este un fenomen a cărui intensitate și structură sînt influențate de calitatea sistemului sanitar, a fondului locativ, a sistemului de aprovizionare, a structurilor culturale, a microclimatului etc.

În legătură cu această categorie necesită unele explicitări indicatorii nivelului mediu al veniturilor realizate de personalul muncitor și de cooperatorii agricoli din județe. Într-un anume sens, indicatorii respectivi denotă o categorie de fenomene social-economice cu valori medii specifice în funcție de situația temporală și spațială de raportare. Nivelul mediu al retribuirii personalului din județ l-am estimat însă nu printr-o însumare a tuturor retribuțiilor primite de personalul unui județ și o împărțire a totalului rezultat la numărul de persoane care au obținut veniturile respective. În lipsa datelor care să ne permită o astfel de măsurare, am procedat la o estimare indirectă, în care elementele de pornire cunoscute au fost nivelul mediu al retribuirii personalului pe ramuri de activitate, la nivel național, și repartiția personalului muncitor din județ în raport cu aceleași ramuri. Lucrînd cu o medie ponderată care agregă cele două variabile, se obține o estimare a nivelului mediu al retribuirii personalului în funcție de structura de ocupare a acestuia. Corespunzător, valorile indicatorului astfel calculat sînt semnificative atît pentru un fenomen (cîștiguri obținute formal prin munca în sectoare ale economiei de stat), cît și pentru o structură (repartiția populației din sectorul de stat pe ramuri de activitate). În plus, fenomenul de retribuire are, pentru populația dintr-un teritoriu dat, în raport cu retribuirea pentru populații din teritorii comparabile, o stabilitate relativ ridicată. Tocmai dependența nivelului mediu de retribuire în raport

cu structura de ocupare a populației asigură o astfel de stabilitate. Avînd în vedere toate aceste aspecte, am optat pentru includerea nivelului mediu al veniturilor în cadrul indicatorilor de stare.

Ponderea bărbaților căsătoriți în totalul populației masculine, de + 15 ani este, de asemenea, un indicator cu dublă semnificație. Pe de o parte, se referă la intensitatea fenomenului de nupțialitate într-o populație dată, la propensiunea spre căsătorie înregistrată pentru persoanele care trăiesc la un moment dat în acel teritoriu. Pe de altă parte, are o semnificație structurală, referindu-se la distribuția populației de sex masculin în funcție de starea civilă. Plasîndu-l în cadrul variabilelor de stare, am acceptat deci ipoteza că indicatorul respectiv este covariant în mai mare măsură cu indicatorii de stare decît cu cei de schimbare, asociați unor fenomene.

Indicatorii condițiilor materiale de desfășurare a activităților ar putea fi ei înșiși diferențiați în funcție de orientarea lor predominantă spre aspecte de (2.2.1) mărime, volum sau de (2.2.2), structură, compoziție. Distincția ar putea servi, eventual, pentru mai buna organizare a informațiilor în cadrul unui fișier cu număr de indicatori mai mare decît cel prezent.

5.3. Probleme ale analizei structurale cu „blocuri de variabile"

Pentru a înțelege relațiile cauzale dintre variabilele de stare menționate și diferitele categorii de fenomene comportamentale trebuie în prealabil determinate relațiile de semnificație dintre indicatorii stărilor sau structurilor de dezvoltare.

Indicatorii de acest tip care sînt puternic corelați între ei se referă probabil la o aceeași structură sau la structuri interdependente. După ce va fi obținută o imagine globală a respectivelor interdependențe, vor putea fi înțelese cu mai mare precizie relațiile cauzale dintre structurile și fenomenele de dezvoltare.

Dintre multiplele variante de analiză a unor structuri complexe — analiză factorială, cauzală, de tip Q etc. — ,am ales pentru aplicare o variantă a ceea ce în capitolul anterior am desemnat prin ANSCOR — analiza structurală a corelațiilor. Argumentele esențiale care pledează pentru utilizarea ANSCOR în varianta 2, pe care o vom prezenta succint în continuare, sînt legate de faptul că tehnica respectivă permite organizarea unei mulțimi de variabile în funcție de blocurile sau grupările de semnificație cărora le aparțin și de relațiile de covariație, de maximă intensitate dintre aceste blocuri.

Ca și în cazul variantei ANSCOR 1, se pornește de la o matrice de coeficienți de corelație calculați pentru setul de variabile supus unei analize de tip structural. În cazul de față, matricea conține coeficienți de corelație pereche între 36 de indicatori de stare, menționați în subcapitolul anterior. Pentru fiecare dintre aceștia se notează coeficientul de corelație de maximă intensitate și variabila cu care corelează la respectivul nivel. Urmărind același drum ca și în prima variantă de analiză, se ordonează perechile de variabile selectate anterior pe o scală gradată din cinci în cinci sutimi. Limitele minimă și maximă ale scalei sînt date de coeficienții de corelație de intensitate minimă și respectiv maximă, reținuți în ordonarea la care am făcut referire mai sus.

Particularitățile pentru ANSCOR 2 intervin începînd din acest stadiu. Ordonarea variabilelor în graf se face conform principiilor : dacă două variabile (i) și (j) sînt corelate la cel mai înalt nivel al scalei de ordonare a coeficienților de corelație și formează blocul de semnificație (ij), atunci variabilele k și l formează un alt bloc de variabile (kl) dependente de primul dacă variabilele k și l corelează la o intensitate egală fie numai în raport cu i, fie numai în raport cu j, fie în raport cu i și j. În plan grafic, relația va fi semnificată printr-un arc de graf care unește punctul corespunzător blocului (ij), situat la nivelul de scală r_{ij}, cu punctul corespunzător blocului (kl), situat la nivelul de scală $r_{ik} = r_{il}$ sau $r_{jk} = r_{jl}$ sau $r_{ik} = r_{il} = r_{jk} = r_{jl}$.

Vom exemplifica procedeul pornind de la una din corelațiile de rang maxim din figura 3. Între variabilele ponderea intelectuali și funcționari în populația orașelor din județ (i) și ponderea persoanelor cu nivel de instrucție superior în totalul populației din orașele județului (j) există, în mod firesc, o relație foarte tare $r_{ij} = 0{,}95$. Cei doi indicatori se încadrează deci în același bloc de semnificație.

Notăm variabilele ponderea personalului muncitor în județ,din total țară cu (k), personalul muncitor din județ la 1000 locuitori cu (l) și ponderea populație urbană (m). Întrucît toate aceste trei variabile corelează la un nivel aproximativ egal cu variabila pondere intelectuali și funcționari $r_{ik} = 0{,}85$, $r_{il} = 0{,}84$ și $r_{im} = 0{,}83$, vor fi incluse într-un singur bloc de variabile. Acesta constituie în graf o unitate de semnificație de-sinestătătoare, reprezentată printr-un vîrf, de la care pleacă un arc de graf. Acesta stabilește o relație pozitivă între mărimea medie a orașelor și ocuparea populației în sectoare nonagricole (semnificația majoră a blocului — k, l, m).

Indicatorii incluși în același bloc formează o unitate de semnificație fie pentru faptul că variabilele pe care le desemnează se află în

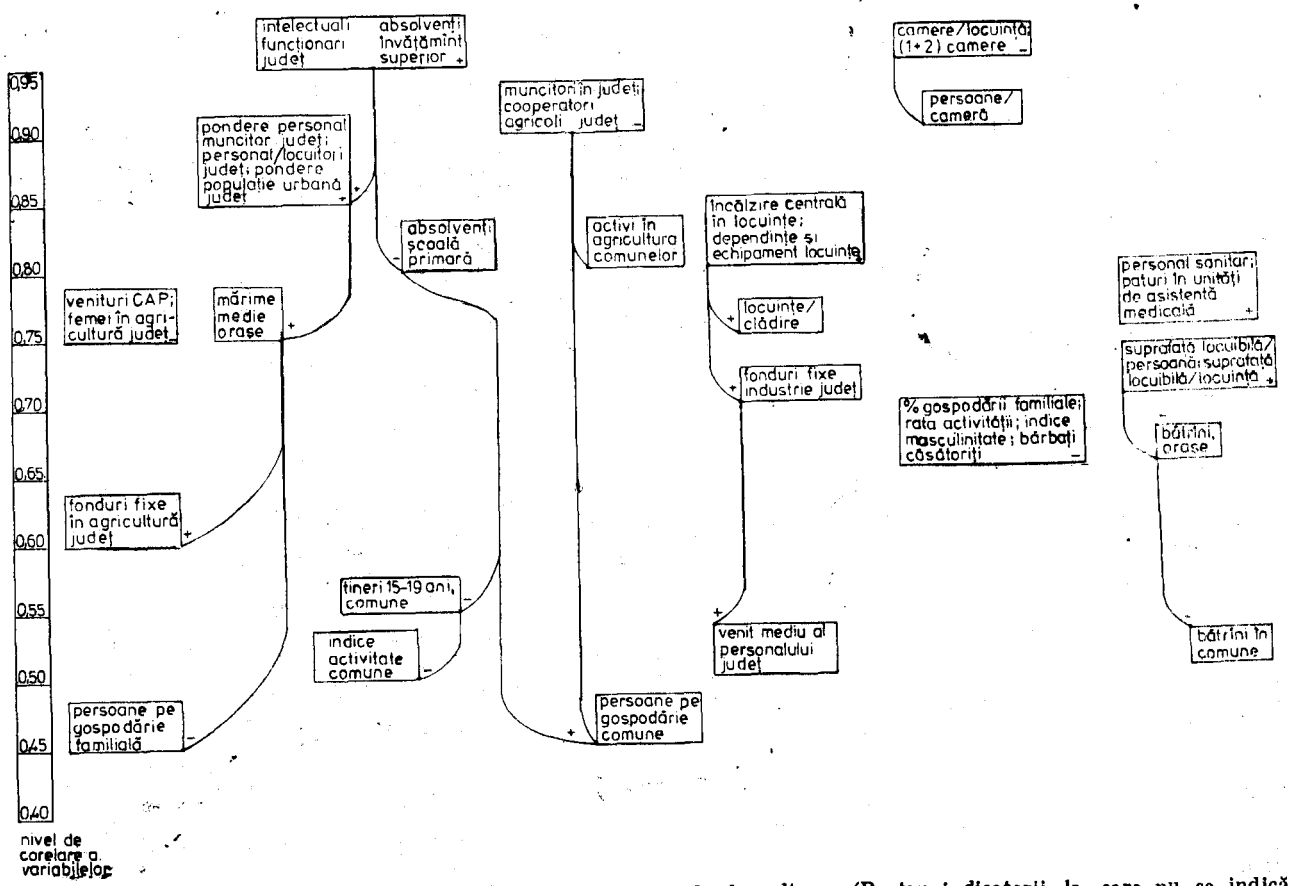

Fig. 3. — Relații empirice între indicatorii structurilor/ rilor de dezvoltare. (Pentru indicatorii la care nu se indică „județ" sau „comune", estimar$_S$ este la nivel de mediu urban — județ.)

relație de tip cauză—efect, fie în calitate de indicatori cu putere de semnificare relativ egală pentru un același domeniu .

O proprietate importantă a grafului construit în baza principiilor menționate este aceea de a permite identificarea vizuală rapidă a „relațiilor directe" dintre orice variabilă a domeniului de analiză. „Relații directe" are sensul de relații de maximă intensitate, în contextul unei mulțimi date de variabile. Dimensiunea medie a gospodăriilor familiale din orașe, spre exemplu, se leagă „direct" numai cu mărimea medie a orașelor, la nivelul $r = -0{,}45$. Deci cu cît orașul este mai mare, cu atît se manifestă mai puternic tendința de apariție a unor gospodării familiale cu dimensiune medie redusă. Aceeași dimensiune medie se află, conform rețelei grafice din figura 3, în relație indirectă, de sens negativ, cu dezvoltarea de tip neagricol a județelor. Relația este indirectă în sensul că nici una dintre variabilele blocului de dezvoltare neagricolă nu corelează cu dimensiunea medie a gospodăriilor la un nivel care să depășească valoarea $r = -0{,}45$. Folosirea blocurilor de variabile și a relațiilor directe asigură posibilitatea unei individualizări maxime a fiecărei variabile în contextul unei structuri de variabile.

Blocuri sau grupări similare de variabile se pot realiza și prin analiza factorială sau prin analiza Q (în acest ultim caz, numai după o prealabilă dihotomizare a variabilelor)[1]. În ambele cazuri se produc însă frecvent efecte de „amalgamare" a relațiilor directe cu cele indirecte. Dificultățile care apar la interpretarea în astfel de cazuri sînt, nu de puține ori, considerabile. Analizele comparative pe care le-am întreprins între aplicările analizei factoriale și cele ale ANSCOR indică o parțială suprapunere între gruparea variabilelor în factori și organizarea lor pe axe verticale în cadrul grafului ANSCOR. Avantajul acestuia din urmă este că indică, într-o manieră similară cu graful arborelui din analiza Q, și relațiile dintre diferitele blocuri sau grupări de variabile. Spre deosebire de analiza Q, ANSCOR distinge însă foarte precis între relațiile directe și cele indirecte, evitînd efectul de amalgamare de care vorbeam mai sus.

Cum probleme de această natură solicită o analiză amplă, într-o lucrare consacrată explicit abordărilor empirice structurale ale realității, închidem seria comentariilor de factură strict metodologică din acest subcapitol.

Chiar dacă imaginea de ansamblu asupra consistenței logice interne a ANSCOR nu este încă suficient de coerentă și bogată în detalii, trecem, în continuare, la interpretarea rezultatelor obținute prin aplicarea ei.

Dincolo de informaţiile „pe probleme" sau „de conţinut" pe care le poate oferi o astfel de interpretare, aceasta poate genera şi premise pentru eventuale cercetări, validări sau dezvoltări ale tehnicii propuse pentru analiza datelor.

5.4. Un model empiric al relaţiilor dintre structurile de dezvoltare

Compoziţia socială a urbanizării. În interpretarea grafului din figura 3, punctul de pornire esenţial îl constituie blocul format din variabilele pondere personal muncitor în judeţ, din totalul pe ţară, personal muncitor la 1000 locuitori din judeţ şi pondere populaţie urbană.

Împreună cu variabilele situate la nivelul de corelare imediat superior, intelectuali—funcţionari şi absolvenţi de învăţămînt cu studii superioare, blocul respectiv formează un grup relativ unitar de variabile. În ansamblul lor, acestea sînt semnificative în principal pentru compoziţia socială a urbanizării. Judecarea celor două blocuri de variabile ca grupare unică avînd o semnificaţie unitară este justificată, sub aspect statistic, de nivelul extrem de ridicat al corelaţiei dintre ele ($r = 0{,}85$). Prin conţinutul lor, indicatorii respectivi sînt, de asemenea, omogeni, referindu-se preponderent la ceea ce am numit compoziţia socială a urbanizării. Din această perspectivă, judeţele cu grad maxim de urbanizare sînt caracterizate în principal prin populaţie cu nivel de instrucţie relativ ridicat, ocupată covîrşitor în sectoare neagricole de activitate.

Departe de a fi nouă, constatarea constituie o primă confirmare a validităţii tehnicii folosite pentru ordonarea variabilelor. Conţinutul ei este pe deplin consistent cu concluziile teoretice din literatura de specialitate şi cu cele empirice la care am ajuns, pe baza unor metode diferite, într-un alt context de analiză[2].

Dată fiind existenţa separată totuşi a celor două blocuri de variabile, se poate aprecia că în legătură cu compoziţia socială a urbanizării se constituie două grupări de semnificaţie majoră. Prima dintre acestea, formată din variabilele intelectuali—funcţionari şi absolvenţi ai învăţămîntului superior, o vom desemna ca prevalenţă a populaţiei cu nivel de instrucţie ridicat, în judeţele cu nivel sporit de urbanizare. Cea de-a doua componentă vizează în special ocuparea neagricolă a populaţiei urbane.

Mărimea gospodăriilor familiale din rural. Reţeaua arcelor de graf care se desfăşoară pornind de la blocul nivel de instrucţie ridicat, independent de cel al ocupării neagricole a populaţiei, trece prin vîrful absolvenţi ai şcolii primare şi se termină la baza grafului cu vîrfurile care semnifică structura de vîrstă şi mărimea medie a gospodăriilor familiale din rural. Semnul (+) sau (—) de pe arce indică sensul direct sau invers al covariaţiei dintre cei doi indicatori puşi în relaţie prin arcul respectiv. Semnul înscris în interiorul careului care circumscrie un bloc de variabile indică sensul statistic al corelaţiilor dintre variabilele care îl constituie. În funcţie de aceste semne reţeaua respectivă poate fi „citită" astfel: în judeţele cu ponderе mare a categoriei de intelectuali — funcţionari şi cu nivel ridicat de instrucţie a populaţiei urbane, populaţia rurală este caracterizată prin gospodării cu dimensiune medie mai mică şi cu indicii de activitate de nivel, de asemenea, mai redus. Sensul relaţiei dintre două variabile sau blocuri legate indirect este dat de produsul algebric dintre semnul înscris pe arcele care leagă indirect vîrfurile corespunzătoare acestora. Între dimensiunea medie a gospodăriei din rural şi ponderea categoriei intelectuali—funcţionari în populaţia judeţului se înregistrează o corelaţie negativă. Cele două arce care unesc variabilele respective au înscrise pe ele semnele (+) şi (—), produsul lor algebric fiind (—). Fertilitatea mai redusă în grupurile familiale de intelectuali sau cu nivel de instrucţie ridicat explică, în ultimă instanţă, sensul acestei relaţii.

Dimensiunea medie a gospodăriilor familiale din rural este explicată însă şi prin gradul de ocupare a populaţiei rurale în agricultură: cu cît ponderea cooperatorilor agricoli este mai mare în populaţia activă a unui judeţ, cu atît gospodăriile familiale din judeţul respectiv au un număr mai mare de membri. Invers, un număr mare de muncitori în populaţia activă a judeţului, şi implicit în cea din comune, atrage după sine o reducere a dimensiunii medii a gospodăriei din rural.

Rezultă deci că principalii factori care determină variaţia dimensiunii medii a gospodăriilor familiale între diferite zone rurale sînt asociaţi în mod semnificativ cu repartiţia populaţiei între categoriile sociale (muncitori sau ţărani cooperatori şi pe categorii de instrucţie).

Tind să fie mai mici gospodăriile din zonele rurale în care se află o pondere mare de muncitori şi de persoane cu nivel de instrucţie ridicat. Comunităţile rurale din judeţele Braşov, Sibiu şi Hunedoara sînt reprezentative pentru o astfel de situaţie (tabelul 1).

Comunităţile rurale cu gospodării familiale relativ mari se află în special în judeţele în care ţăranii cooperatori şi persoanele care au absolvit numai şcoala primară deţin o pondere importantă

Tabelul 1

Județe „tipice" și județe „divergente" în raport cu structura cauzală asociată dimensiunii medii a gospodăriilor familiale din rural, 1977 (cifrele indică rangul județului pe variabila respectivă, normalizată* pentru a avea valori cuprinse între 0 și 100)

Structură cauzală în raport cu mărimea gospodăriei	Județul	Persoane pe gospodărie familială, în comune	Cooperatori agricoli în județ	Persoane care au absolvit numai școala primară	Muncitori în județ
Tipică de defavorizare**	Brașov	33	27	13	76
	Sibiu	35	33	17	68
	Hunedoara	28	28	40	78
Tipică de favorizare**	Dolj	75	68	56	33
	Iași	70	63	54	40
Divergentă	Botoșani	60	87	74	18
	Suceava	75	54	48	46
	Covasna	22	45	34	55

* Normalizarea a fost făcută cu formula Hull: $H = 50 + 14 \times (x_i - \bar{x})/\sigma$, unde x_i — valoarea inițială a variabilei, $\bar{x}$ — media variabilei, σ — abaterea standard, iar H — valoarea normată sau rescalată a variabilei. Pentru orice variabilă astfel normată, valoarea medie devine egală cu 50, iar abaterea standard cu 14. Pentru fiecare variabilă din tabel se poate vedea astfel foarte rapid care sînt județele situate sub sau peste medie, „mai aproape" sau „mai departe" de media variabilei respective. Minimul și maximul variabilei se încadrează între 0 și 100, fără ca în mod obligatoriu să atingă aceste extreme.

** O structură cauzală este de „favorizare" sau „defavorizare" în măsura în care duce la o valoare ridicată, respectiv redusă a variabilei dependente.

în populația rurală. Reprezentative pentru o astfel de structurare cauzală a variabilelor sînt localitățile rurale din județele Iași și Dolj.

Regularitățile menționate se manifestă tendențial atunci cînd relațiile menționate sînt urmărite pe ansamblul județelor. În afara cazurilor care „se conformează" foarte bine acestor regularități (situațiile „tipice" la care ne-am referit mai sus) și a celor cu grad mediu de conformare, există și cele „rebele" sau „divergente", care cer o altă explicație decît cea oferită prin structurile cauzale sugerate de graful în discuție. Alături de cazurile tipice, cele divergente merită o atenție deosebită din partea cercetătorului. Și aceasta nu numai pentru problema dimensiunii medii a gospodăriei, ci pentru orice alt tip de problemă.

La rîndul lor, situațiile divergente în raport cu o structur, cauzală dată se diferențiază în două subtipuri. Sînt, pe de o parteă

situațiile în care unitatea de analiză se încadrează foarte bine într-un anume context cauzal tipic, dar destul de „inadecvat" în raport cu poziția pe care o ocupă pe variabila dependentă, explicată. Județul Botoșani, spre exemplu, ilustrează din plin o astfel de situație. La data recensămîntului din 1977, era caracterizat prin pondere maximă a țăranilor cooperatori, pondere minimă a muncitorilor, în raport cu celelalte județe ale țării, și printr-o pondere foarte ridicată de persoane care absolviseră numai școala primară (precedat sub acest ultim aspect numai de județele Teleorman și Vaslui). Conform structurilor cauzale la care ne-am referit, ar fi de așteptat ca dimensiunea medie a gospodăriilor familiale din comunele județului Botoșani să fie foarte ridicată sau, oricum, peste media pe total comune la nivel național. Numărul de persoane pe gospodărie depășește într-adevăr media pe țară (tabelul 1). Această depășire este însă mult mai mică decît în cazul județelor Dolj și Iași, spre exemplu, deși structurile cauzale detectate prin ANSCOR erau „mai favorabile" dimensiunii medii a gospodăriilor din Botoșani decît celor din Dolj și Iași. Rezultă că există și o altă serie de factori care influențează dimensiunea respectivă.

Analizele întreprinse pe total mediu rural au arătat că, alături de factorii menționați, asupra dinamicii gospodăriilor familiale acționează migrația rural—urban[3]. Datele de migrație de care dispunem permit în principal calcularea unor indicatori de imigrare în urban. Emigrarea din rural, în profil teritorial, este, din păcate, mult mai puțin reflectată în datele pe care le putem utiliza. Știm însă că navetismul dintr-un județ (cel rural—urban, în special) este corelat în mod negativ și semnificativ cu diferitele forme ale emigrării din rural. Prin intermediul navetismului vom obține deci o estimare indirectă a emigrărilor din rural. Întrucît acestea din urmă contribuie la descompletarea gospodăriilor rurale și sînt corelate invers cu navetismul, ar fi de așteptat ca între dimensiunea medie a gospodăriilor din rural și navetismul rural—urban să existe o corelație pozitivă. Deci comunele în care condițiile locale favorizează mai mult navetismul spre oraș decît plecările definitive la oraș ar fi de așteptat să aibă gospodării familiale cu număr mediu de membri mai mare decît cele în care predomină plecările definitive. Într-adevăr, între ponderea personalului navetist din totalul personalului muncitor al unui județ și dimensiunea medie a gospodăriilor din comunele județului se înregistrează o corelație pozitivă ($r = 0{,}36$).

Este întemeiat deci faptul de a căuta explicații pentru situații cauzale „divergente" de genul celei înregistrate la Botoșani apelînd la navetism.

Rangul județelor analizate în tabelul 1, din punct de vedere al intensității navetismului, în termeni de scor Hull (vezi nota la tabelul 1) se prezintă astfel (cu cît valoarea este mai mare, cu atît navetismul este mai intens) :

Brașov 37	Dolj 48	Botoșani 37
Sibiu 37	Iași 37	Suceava 69
Hunedoara 48		Covasna 48

Pentru a contribui la soluționarea impasului explicativ în legătură cu județul Botoșani, ar trebui ca acesta să ocupe un rang superior față de Dolj și Iași sub aspectul navetismului. Or, lucrurile nu se întîmplă așa. Factorii asociați migrației definitive și navetismului nu explică deci situația particulară a dimensiunii medii pe care o au gospodăriile din comunele botoșănene. Este probabil însă că acești factori explică o anume parte (cît?) din „divergența cauzală" de la Suceava. Acest județ ilustrează, împreună cu Covasna, dar în moduri diferite, un al doilea tip de divergență cauzală. Comunele din Suceava au o dimensiune medie a gospodăriei foarte ridicată, în raport cu celelalte județe. Variabilele cauzale care ar trebui să explice această situație au însă toate valori foarte apropiate de media națională și, în consecință, nu pot oferi o bază convingătoare de lucru în acest caz. S-ar putea spune deci că structura cauzală propusă nu este suficient de „favorabilă" sau de adecvată pentru explicarea nivelului ridicat pe care variabila dependentă îl înregistrează în acest caz.

Comunele din Covasna au cea mai mică dimensiune medie din țară, cu mult mai coborîtă decît cele din Brașov, Sibiu sau Hunedoara. Parcurgerea datelor din tabelul 1 indică de asemenea faptul că și în această situație structura cauzală care „lucrează" pe ansamblul județelor este parțial inadecvată în cazul județului respectiv.

Pentru a nu ne îndepărta prea mult de la analiza ansamblului de grupări de variabile din graful prezentat în figura 3, accentuăm numai că pentru județele cu structuri cauzale divergente vor trebui determinate particularități ale fenomenelor de natalitate sau migrație, capabile să explice situația lor particulară sub aspectul dimensiunii medii a gospodăriilor. În principiu, se poate presupune că pentru Botoșani și Covasna migrația a jucat un rol important în reducerea dimensiunii medii a gospodăriei rurale. Fertilitatea și modelele culturale ale fertilității ar putea fi factorii specifici pentru explicarea situației din comunele județului Suceava. Lămurirea unor astfel de probleme implică, în primul rînd, posibilitatea unei mai bune cunoașteri a datelor referitoare la emigrarea populației rurale în profil teritorial. În al doilea rînd, sînt necesare informații furnizate prin anchete consacrate determinării modelelor culturale și factorilor

sociali structurali care condiționează comportamentele sociodemografice ale populației în diferite tipuri de situații sociale.

Dimensiunea medie a gospodăriilor populației din rural variază deci de la o zonă rurală la alta în funcție de comportamentele de fertilitate și de migrație asociate în principal categoriilor sociale din domeniul producției materiale (muncitori și țărani) și celor legate de nivelul de instrucție al populației.

O a doua grupare de indicatori ai compoziției sociale a urbanizării apare prin urmărirea grafului din figura 3 pe rețeaua care pornește de la blocul de variabile ale dezvoltării neagricole și se termină cu dimensiunea gospodăriei familiale din urban.

Județele cu pondere mare de populație urbană și populație cu nivel ridicat de instrucție sînt, în același timp, județe cu concentrare puternică a populației urbane în orașe. Evident, între aceste caracteristici sînt relații funcționale de interdependență, cărora nu li se poate atribui un sens cauzal dominant.

Mărimea orașelor și fondurile fixe din agricultură. Rețeaua care coboară din vîrful „mărimea medie a orașelor" sugerează însă relații cauzale. Posibilitatea de a atribui sens cauzal unei relații statistice este, în principiu, cu atît mai mare cu cît domeniul de apartenență al variabilelor puse în relație este mai diferit. În cazul de față corelația pozitivă dintre mărimea medie a orașelor și fondurile fixe din agricultură ar putea fi interpretată în sensul că nevoile sporite de produse agricole pentru marile orașe au impus o dezvoltare intensivă a agriculturii în hinterlandul acestora. Concentrarea de populație în spațiul urban a implicat o concentrare sporită de mijloace tehnice pentru producția agricolă.

Acest ultim gen de concentrare se realiza la mijlocul deceniului trecut probabil mai mult în unitățile agricole de stat decît în cele cooperatiste. Afirmația are în vedere faptul că variabila fonduri fixe în agricultura județului corelează mai mult cu ponderea personalului muncitor ($r = 0{,}47$) decît cu ponderea cooperatorilor agricoli în populația județului (corelație nesemnificativă). Același indicator al fondurilor fixe agricole este semnificativ însă și pentru două aspecte particulare ale activității din cooperativele agricole.

În județele care concentrează o pondere însemnată a fondurilor fixe din agricultură se înregistrează și un nivel mai ridicat al veniturilor obținute de cooperatori ($r = 0{,}52$) și o pondere mai redusă de femei în forța de muncă din agricultură ($r = -0{,}56$).

Legătura directă dintre variabila fonduri fixe în agricultură și mărimea medie a orașelor din județ accentuează asupra semnificației sociale a unor indicatori de tip economic.

În ordinea relevată de graful prezentat în figura 3, dimensiunea medie a gospodăriilor din orașe apare ca un al doilea tip de efect structural al mărimii orașelor : cu cît orașele sînt mai mari, cu atît este mai redusă dimensiunea medie a gospodăriilor familiale de pe teritoriul lor.

Relația apare, desigur, datorită asocierii respectivului tip de așezare umană cu comportamente specifice de migrație și de fertilitate. La particularitățile acestei asocieri ne vom referi în următorul subcapitol.

În afara rețelei structurate în jurul variabilelor de compoziție socială a urbanizării, în graf mai apar și alte rețele sau blocuri de variabile cu o mai mică putere de concentrare sau atragere a altor variabile.

Apariția lor ca grupări izolate nu semnifică decît faptul că variabilele pe care le reunesc sînt mai legate între ele decît cu celelalte variabile de dezvoltare. Întregul graf este construit numai din relațiile de maximă intensitate pe care le-am putea desemna, avînd în vedere procedeul de selectare a lor, ca relații directe de rangul 1. În măsura în care numărul de variabile implicat în analiză ar fi mai redus, ar putea fi luate în considerație și relațiile de rangul 2, de intensitate imediat inferioară celor de rangul întîi. Citirea grafului s-ar complica însă și ordonările ierarhice dintre variabile, semnificative pentru factorii principali în care acestea se grupează, nu ar mai fi atît de clare. În cazul de față există un motiv în plus pentru a lucra numai cu relațiile de rangul 1 ; în figura 4 vom reconstitui relațiile dintre structurile și fenomenele de dezvoltare prin completarea grafului din figua 3 cu indicatori ai unora din fenomene.

Fondul locativ din urban. Revenind la analiza propriu-zisă a relațiilor dintre variabilele de stare, înscrise în graful din figura 3, este de remarcat existența a trei rețele al căror profil este definit în principal prin indicatori ai fondului locativ. Una dintre acestea este formată începînd cu blocul de variabile referitoare la echiparea tehnico-edilitară a locuințelor și la dotarea lor cu dependințe.

În localitățile urbane cu grad ridicat de concentrare a fondului locativ în clădiri (de tip bloc, în special) se înregistrează o mai bună echipare a locuinței cu instalațiile și anexele necesare.

Dacă gradul de concentrare a fondurilor fixe din agricultură îl găsim asociat în special cu mărimea medie a orașelor, concentrarea fondurilor fixe din industrie este corelată pozitiv cu echiparea și concentrarea fondului locativ urban. Această relație statistică nu face altceva decît să reamintească faptul că dezvoltarea accelerată a fondului locativ din orașele țării noastre, în special în cel de-al optulea

deceniu, a urmat, în esență, configurația de dezvoltare și concentrare a fondurilor fixe din industrie și, implicit, pe cea a locurilor de muncă din acest domeniu.

Un al doilea tip de efect structural al concentrării fondurilor fixe se referă la nivelul mediu al veniturilor personalului muncitor. În județele în care respectiva concentrare avea un nivel ridicat se înregistrează și retribuții medii sporite ale personalului muncitor.

Indicatori ai calității fondului locativ sînt distribuiți în încă două grupări separate. Una dintre acestea este definită prin densitatea de locuire în funcție de numărul de persoane pe cameră. Corelarea maximă în acest caz este cea dintre indicele de densitate și mărimea medie a locuințelor sub aspectul numărului de camere.

Cea de-a doua grupare vizează un aspect similar, din perspectiva suprafeței fondului locativ. Suprafața locuibilă medie a locuințelor și suprafața locuibilă care revine în medie pe o persoană formează un bloc sau o grupare unitară de semnificație. Această grupare este corelată pozitiv cu variabila populație de + 60 de ani în totalul populației urbane. Se surprinde în acest fel o relație socială semnificativă în domeniul ocupării fondului locativ urban. Densitatea de locuire (sub aspectul suprafeței locuibile care revine pe o persoană) este influențată, între alți factori, și de îmbătrînirea demografică a populației. O pondere mare de persoane vîrstnice în populația unui oraș este asociată, frecvent, cu reducerea dimensiunii medii a gospodăriilor și implicit cu sporirea suprafeței locuibile care revine pe o persoană.

Corelarea inversă dintre ponderea vîrstnicilor în populația totală a unui oraș și dimensiunea medie a gospodăriilor din acel oraș este de intensitate semnificativă ($r = 0{,}42$). Situațiile de relativă subocupare a locuințelor, în raport cu normele legale de suprafață locuibilă pe persoană, este probabil că sînt mai frecvente în localitățile urbane în care clădirile de locuit individuale au o pondere însemnată în totalul clădirilor de locuit. Sînt însă și situații în care se realizează o densitate de locuire redusă în condițiile în care fondul locativ existent este relativ concentrat, în sensul că este situat într-o proporție majoritară în clădiri colective, cu mai multe niveluri.

Pentru a înțelege mai precis diferențierea în profil teritorial a structurilor cauzale cu influență nemijlocită asupra densității de locuire construim o tipologie ale cărei clase sau tipuri sînt date de intersectarea dintre variabila dependentă (suprafață locuibilă pe persoană) și una dintre variabilele independente. Alegerea acesteia a fost făcută în ipoteza că prin conținutul ei concentrează maximum de informație despre celelalte variabile independente și are avantajul de a fi afectată de erori de estimare în mai mică măsură.

Tipurile de structuri cauzale corespunzătoare vor fi desemnate prin:

a) densitate de locuire redusă, fond locativ dispersat

b) densitate de locuire ridicată, fond locativ concentrat

c) densitate de locuire ridicată, fond locativ dispersat

d) densitate de locuire redusă, fond locativ (relativ) concentrat.

„Concentrarea" sau „dispersarea" fondului locativ a fost estimată în funcţie de situaţia peste sau sub media pe ţară a judeţului de referinţă, din punct de vedere al numărului mediu de locuinţe pe clădire (la nivelul oraşelor din judeţul respectiv). O valoare mai mare sau mai mică a acestui indicator de concentrare poate fi influenţată de ponderea locuinţelor situate în clădiri de tip bloc şi de regimul mediu de înălţime al clădirilor de locuit din teritoriul analizat. Cu cît în oraşele unui judeţ există o pondere mai mare de locuinţe la bloc şi cu cît numărul mediu de nivele pe care sînt construite clădirile de locuit este mai mare, cu atît indicele de concentrare a fondului locativ are o valoare mai ridicată.

Judeţele clasificate în funcţie de cei doi indicatori vor fi simultan caracterizate şi în funcţie de ceilalţi factori sociodemografici sau

Tabelul 2

Tipuri de structuri cauzale cu influenţă asupra densităţii de locuire sub aspectul suprafeţei locuibile pe persoană (rangul judeţelor pe variabilele* respective, normate pe o scală între 0 şi 100)

Structură cauzală	Judeţ	Suprafaţa locuibilă pe persoană	Pondere vîrstnici	Persoane pe gospodărie	Suprafaţă locuibilă pe locuinţă	Locuinţe pe clădire
Densitate redusă, fond locativ dispersat	Arad	76	99	23	74	37
	Prahova	76	66	34	71	41
Densitate mare, fond locativ concentrat	Iaşi	31	34	39	30	87
	Hunedoara	37	34	53	37	82
Densitate mare, fond locativ dispersat	Vaslui	31	42	63	39	39
	Botoşani	21	42	53	31	35
Densitate redusă, fond locativ relativ concentrat	Timiş	85	75	23	71	63
	Cluj	63	58	37	59	58
	Mureş	56	58	45	54	56

* Valorile iniţiale ale variabilelor, pe baza cărora au fost determinate scorurile Hull, înscrise în tabel, se referă la total municipii şi oraşe din judeţ, la 5.01.1977.

de cadru construit pe care i-am menționat ca fiind semnificativi pentru explicarea densității de locuire din urban.

În tabelul 2 sînt prezentate cazurile care se încadrează cel mai bine în fiecare din cele patru tipuri de structuri cauzale construite.

Județele Arad și Prahova reprezintă tipul de situație în care densitatea de locuire este redusă (rangul lor pe variabila „suprafață locuibilă pe persoană", normată cu formula Hull, este 76), iar fondul locativ are o concentrare mult mai mică decît media pe toate județele. Acestei concentrări reduse îi corespund locuințe cu suprafață medie mare (în sensul de mult mai mare decît cea pe care o au în medie locuințele din orașele celorlalte județe). Raportul dintre suprafața locuințelor și gruparea lor în clădiri indică existența în ambele județe, la data recensămîntului din 1977, a unui important număr de clădiri cu puține nivele sau individuale, cu suprafață locuibilă relativ mare.

Sub aspect demografic, ponderea mare a populației vîrstnice (maximă la Arad) se reflectă în dimensiunea redusă a gospodăriilor familiale.

Simpla „recitire" a grafului din figura 3 indică faptul statistic al unei dependențe mai accentuate a densității de locuire în raport cu mărimea locuințelor decît în raport cu mărimea gospodăriilor familiale. Această ierarhie a influențelor este valabilă însă pe ansamblul județelor, tendențial.

Judecarea structurii cauzale specifice pentru fiecare județ poate fi realizată nu numai apelînd la tipuri de situații precum în tabelele 1 și 2. Aceasta se poate extinde în sensul avansării unor ipoteze în legătură cu intensitatea influenței locale pe care fiecare din factorii cauzali luați în considerație a exercitat-o asupra valorii variabilei dependente.

Problema de a ierarhiza, pe o bază cantitativă, diferite influențe care se exercită asupra unei variabile dependente, la nivelul unei singure unități de analiză, se poate pune după ce relațiile de dependență cauzală și statistică au fost confirmate la nivelul unei mulțimi de unități de analiză. Altfel spus, după ce au fost determinați coeficienți de regresie, corelație, asociere etc. dintre variabile și după ce modelul empiric rezultat a fost confruntat cu cel teoretic, se poate trece la specificarea relațiilor cauzale la nivelul singularului, al unei singure unități de analiză.

Procedeul pe care îl propunem în acest sens nu are o fundamentare matematică elaborată, deși este derivat din principiile pe baza cărora se elaborează coeficientul de corelație, acesta din urmă fiind amplu fundamentat în statistica matematică.

Se știe că un element important în calculul corelației Bravais-Pearson este coeficientul de covariație $(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{x})/n$, unde x_i, y_i sînt valorile discrete ale celor două variabile, $\bar{x}$, $\bar{y}$, mediile lor, iar n numărul de cazuri pentru care se determină valorile pereche x_i, y_i. Coeficientul de covariație are o valoare cu atît mai mare cu cît suma de produse menționată este mai mare. La rîndul său, produsul $(x_i - \bar{y})(y_i - \bar{y})$ are o valoare cu atît mai ridicată cu cît abaterile valorilor x_i și y_i față de mediile corespun-

zătoare sînt mai mari, pentru o aceeași unitate. Concordanța între mărimea amplitudinii înregistrate de x_i față de $\bar{x}$ și mărimea amplitudinii lui y_i față de $\bar{y}$ este deci un element esențial în determinarea valorii coeficienților de covariație și corelație. În acest ultim caz, în formula de calcul se pondrează coeficientul de covariație cu produsul dintre abaterile standard ale celor două variabile. Pentru rezolvarea problemei formulate la începutul paragrafului reținem numai principiul implicat în calcularea coeficientului de covariație. Corespunzător vom spune că un factor x influențează asupra variabilei dependente y în mai mare măsură decît factorul z, în măsura în care, pentru o unitate dată i, se înregistrează relația $(x_i-\bar{x})>(z_i-\bar{z})$. Reamintim, regula nu este valabilă decît după ce s-a verificat pe o mulțime de unități că r_{xy} este semnificativ și se admite că logic are sens o influență cauzală exercitată de x asupra lui y. Dacă semnul relației $(x_i-\bar{x})(y_i-\bar{y})$ diferă de cel al lui r_{xy}, atunci se poate avansa ipoteza că, în cazul unității i, variabila x nu influențează pe y sau o influențează într-un sens diferit de cel valabil pe ansamblul colectivității.

Pentru datele din tabelul 2 se poate proceda foarte ușor la o aplicare a principiului menționat, dat fiind faptul că variabilele sînt deja normate și au toate aceeași medie egală cu 50 de unități.

Dintre variabilele înscrise în tabelul 2, cele care pot influența direct mărimea densității de locuire dintr-un teritoriu dat se referă la suprafața locuibilă pe locuință și la dimensiunea medie a gospodăriei familiale. Densitatea este cu atît mai redusă cu cît locuințele au o suprafață mai mare, iar gospodăriile un număr mai redus de membri. Pentru analiza „cauzalității individuale" sau locale, asociate densității de locuire, vom reține deci numai variabilele mărimea locuinței și mărimea gospodăriei.

Conform argumentării anterioare, vom spune că este probabil ca, într-un anumit județ, mărimea gospodăriei să influențeze densitatea de locuire mai mult decît mărimea locuinței în măsura în care rangul județului pe variabila mărime a gospodăriei se abate de la valoarea 50 (media variabilei normate) cu o cantitate semnificativ mai mare decît rangul său pe variabila mărime a locuinței, în raport cu aceeași valoare de 50.

Scăzînd 50 din valorile celor două variabile, pentru fiecare județ, se obține :

Județ	persoane pe gospodărie	suprafață locuibilă pe locuință
Arad	−27	24
Prahova	−16	21
Iași	−11	−20
Hunedoara	3	−13
Vaslui	13	−11
Botoșani	3	−19
Timiș	−27	21
Cluj	−13	9
Mureș	− 5	4

Comparînd cifrele de pe cele două coloane în valoare absolută (modulul lor), rezultă că pentru județele Iași, Hunedoara și Botoșani, densitatea de locuire ridicată, care se înregistra în 1977, era favorizată în special de mărimea medie redusă a locuințelor, sub aspectul suprafeței lor locuibile. Rangul pe care județele respective îl ocupă în legătură cu densitatea de locuire este legat deci în mai mare măsură de rangul lor sub aspectul mărimii medii a locuinței decît sub aspectul dimensiunii medii a gospodăriei.

O influență mai puternică a mărimii gospodăriei decît cea a mărimii locuinței, asupra densității de locuire, se înregistrează în județele Arad și Timiș. Poziția lor bună sub aspectul densității de locuire se datorează atît mărimii locuințelor, cît și mărimii gospodăriilor familiale. Se pare însă că acest ultim factor a avut o contribuție puțin mai mare la realizarea situației actuale de ocupare a fondului locativ.

Pentru celelalte județe, cei doi factori au o contribuție apropiată.

Sensul de proporționalitate inversă existent în raportul dintre suprafața locuibilă pe persoană și mărimea medie a gospodăriei înregistrat pentru ansamblul județelor nu apare și în cazul județului Iași. Deși are o suprafață locuibilă pe persoană cu mult mai mică decît media județelor, gospodăriile familiale din orașele județului respectiv nu depășesc mărimea medie pe țară.

Într-o astfel de situație apare și mai evident rolul hotărîtor pe care l-a avut mărimea locuințelor construite pentru densitatea de locuire.

Dat fiind faptul că densitatea de locuire este un indicator foarte semnificativ pentru o gamă foarte largă de fenomene, precum morbiditatea, starea de oboseală, mobilitatea rezidențială interurbană, divorțialitatea etc., ipoteza anterior formulată poate fi extinsă sau i se poate preciza în mai mare măsură sensul ei sociologic. Este probabil că, într-un județ dat, fenomenele sociale asociate densității de locuire sînt influențate mai mult de mărimea medie a locuințelor decît de mărimea medie a gospodăriilor sau invers, în funcție de gradul de concordanță dintre rangul județului pe fiecare din cele două variabile și rangul său sub aspectul densității de locuire.

Desigur, problemele cauzalității la nivelul unităților sociale izolate necesită ample aprofundări și dezvoltări teoretico-metodologice. În principiu, analiza longitudinală constituie principala „cheie" de dezlegare a problemelor de acest gen. Analize tipologice, sincronice, precum cele pe care am încercat să le abordăm, pot oferi mai mult ipoteze de lucru. În legătură cu acest ultim tip de analiză se impune a fi precizat sensul în care a fost utilizată noțiunea de influență în ultimele paragrafe. Sensul ei clasic vizează relația dintre două serii de evenimente, de valori sau fapte. „x influențează pe y", arată că un anume gen de variație (temporală sau sincronică) la nivelul variabilei x tinde să fie însoțit de un anume gen de variație în y. În cazul analizei noastre nu am

lucrat cu două serii de valori sau de evenimente decît implicit, în măsura în care am luat în calcul nu numai valorile x_i, y_i, ci și mediile $\bar{x}$, $\bar{y}$. „Mărimea locuinței influențează densitatea de locuire mai mult decît mărimea gospodăriei" pentru un județ (i) este o formulare care poate fi interpretată în primul rînd în sens temporal. Deși măsurarea este sincronică, ea indică totuși că, în raport cu alte județe incluse în analiză, județul (i) este caracterizat prin aceea că, pe termen lung, evoluția mărimii locuinței a determinat densitatea de locuire în mai mare măsură decît evoluția mărimii gospodăriei. Un al doilea sens al formulării respective, legat de primul, ar fi acela că, prin fenomenele pe care le favorizează, în timp, o anume valoare a mărimii medii a locuinței contribuie mai mult la schimbarea fenomenelor asociate cu densitatea de locuire decît fenomenele favorizate de o anume valoare a mărimii gospodăriei.

Alte grupări ale variabilelor de dezvoltare. În graful din figura 3 apar și trei blocuri de variabile izolate, de la care nu pleacă și la care nu ajunge nici un arc de graf. „Izolarea" este relativă, desigur, pentru că, reamintim, în graful respectiv nu figurează variabilele referitoare la fenomenele sociale și nu sînt trasate și relațiile de rangul doi (corespunzătoare coeficienților de corelație de rang imediat inferior celor maximi, pentru fiecare variabilă). Chiar în condițiile în care am făcut abstracție de toate aceste elemente, grupările de variabile „izolate" permit evidențierea unor particularități ale structurilor de dezvoltare.

Un astfel de „bloc" este format din indicatorii venitul mediu lunar realizat de cooperatorii agricoli din județ prin munca în C.A.P. și ponderea femeilor care lucrează în agricultură, în județ. Cei doi indicatori se află în relație de proporționalitate inversă. Este probabil că sensul cauzal dominant este cel al condiționării gradului de feminizare a forței de muncă din agricultură de către nivelul mediu al veniturilor din unitățile cooperatiste ale județului.

Plecarea unui mai mare număr de bărbați decît de femei din unitățile cooperatiste agricole pentru a se încadra în unități neagricole este, în conformitate cu această ipoteză, un fenomen mai puternic manifestat în cazul C.A.P. care asigură un nivel mai redus al retribuirii muncii.

Pentru a situa mai precis rolul variabilei nivel al veniturilor din C.A.P. în feminizarea forței de muncă din agricultură vom menționa principalele variabile „de stare" cu care corelează semnificativ acest fenomen. Ponderea femeilor în totalul forței de muncă din agricultura unui județ este cu atît mai mare cu cît : nivelul veniturilor în C.A.P. este mai redus ($r = -0{,}75$), dezvoltarea industrială a județului este mai accentuată ($r = 0{,}47$), volumul total al populației active din agricultură este mai redus ($r = -0{,}32$) și orașele din județ au, în medie, un număr mai mare de locuitori ($r = 0{,}31$).

Domeniul mai general în care se încadrează acest proces al feminizării forței de muncă din agricultură este cel al selectivității și caracterului diferențial al migrației.

La ultimul recensămînt, datele referitoare la migranții pe durata vieții indicau că femeile au migrat mai mult decît bărbații. Analiza datelor respective a relevat că fluxul rural—rural în cadrul aceloraşi județe a fost cel mai „feminizat", iar cel rural—urban cel mai puțin „feminizat".

La acestea se poate adăuga constatarea foarte semnificativă că navetismul rural—urban pare a fi forma de mobilitate socioteritorială în care bărbații dețin ponderea cea mai mare. Afirmația se bazează pe compararea coeficienților de corelație dintre ponderea femeilor în forța de muncă agricolă, pe de o parte, şi emigrarea din rural în orașele aceluiaşi județ ($r = -0{,}49$) şi navetism ($r = 0{,}64$), pe de altă parte.

Rezultă deci că feminizarea forței de muncă din agricultură s-a realizat în special în situațiile în care retribuirea muncii în C.A.P. a fost de nivel scăzut, iar concentrarea industrială şi urbană a înregistrat valori ridicate. În județele în care factorii menționați s-au conjugat în acest fel s-a accentuat în primul rînd navetismul rural—urban al bărbaților şi în al doilea rînd migrația lor definitivă (spre orașe sau spre comunele altui județ). Feminizarea forței de muncă din agricultura unor județe a fost rezultatul acțiunii acestui complex de factori.

Migrația rural—urban de tip pendulatoriu s-a dezvoltat deci mai ales în condițiile în care factorii de respingere de la origine şi cei de atracție de la destinație au fost prezenți pe teritoriul aceluiaşi județ.

În fine, ultimele două blocuri de variabile izolate din graful analizat se referă la dezvoltarea rețelei sanitare (personal sanitar şi paturi în unitățile de asistență medicală) şi la relația dintre indicele de activitate şi structurile de coabitare. În esență, acest ultim grup de indicatori indică faptul că, în orașele (respectiv județele) în care prin migrație s-a ajuns la un indice de activitate crescut, apar, mai frecvent decît în orașele cu indice de activitate scăzut, gospodării de o singură persoană, bărbați necăsătoriți.

În ansamblu, analizele întreprinse în cadrul acestui subcapitol au evidențiat, în principal :

— interdependențe puternice între indicatorii semnificativi pentru diferite stări de dezvoltare ;

— centralitatea indicatorilor compoziției sociale a urbanizării în cadrul configurației de relații care se constituie între toți indicatorii de stare incluşi în analize ;

— existența unei diferențieri în profil teritorial a structurilor cauzale asociate anumitor variabile de stare precum dimensiunea medie a gospodăriilor, densitatea de locuire etc. ;

— între structurile de dezvoltare urbane și cele rurale sînt constituite o multitudine de interdependențe, prin fenomene de migrație, complementaritate între concentrarea urbană și concentrarea fondurilor fixe din agricultură etc.;

— necesitatea luării în considerație a indicatorilor referitori la fenomenele sociale pentru a putea explica relațiile dintre anumite structuri sau stări de dezvoltare;

— dintre toate fenomenele comportamentale la care ne-am referit în capitolul 4, cele care sînt invocate cel mai frecvent ca „variabile interpretative" pentru a putea înțelege relațiile dintre anumite structuri de dezvoltare sînt fertilitatea și migrația.

CAPITOLUL 6

Influența structurilor asupra fenomenelor de dezvoltare

6.1. Gruparea fenomenelor pe tipuri de structuri determinante

Fenomenele comportamentale sau „bazate pe evenimente ale vieții individual-familiale" au nu numai o determinare internă, între ele, ci și una externă, asociată diferitelor structuri de dezvoltare sau structuri ale reproducției social-umane.

Asupra interdependențelor interne am insistat deja în capitolul 4. Vom încerca, în continuare, o relevare a rolului pe care îl au structurile de dezvoltare în desfășurarea fenomenelor vieții sociale. Cercetarea în profil teritorial, în perspectivă sincronică, a acestei problematici implică punerea în relație a unor tipuri de schimbări sau comportamente individuale înregistrate pe o perioadă scurtă (de obicei un an) cu caracteristici de stare ale unor unități sociale. Valorile locale ale respectivelor caracteristici sînt constituite ca urmare a unor acumulări de durată, a „întreteserii" unor efecte cumulative, venite din domenii diferite, la nivelul aceleiași unități sociale.

Diferitele stări sau structuri de dezvoltare sînt, la rîndul lor, mai mult sau mai puțin „contigue", interdependente, constituite în rețele de tipul celor analizate în capitolul anterior. Înțelegerea nuanțată a influenței pe care o anume stare o exercită asupra unui fenomen implică atît cunoașterea parametrilor cantitativi, „de nivel", cît și a celor calitativi, „poziționali", care definesc respectiva stare.

Corespunzător, în analiza cauzală a relațiilor dintre structurile și fenomenele de dezvoltare, indicatorii de stare vor trebui luați în considerație nu numai sub aspectul covariației lor cu indicatorii fenomenelor sociale, ci și din punct de vedere al poziției pe care o ocupă într-un ansamblu dat de indicatori de stare.

În ideea de a respecta o astfel de exigență, vom încerca precizarea relațiilor cauzale dintre structurile și fenomenele de dezvoltare, pornind de la tabloul de interdependențe dintre indicatorii

stărilor de dezvoltare schiţat în figura 3 din capitolul anterior. Pentru fiecare din indicatorii fenomenelor comportamentale, incluşi în graful din figura 1, vom nota pe o listă indicatorul de stare cu care corelează cel mai puternic. Cu ajutorul unor arce de graf, plasate corespunzător cu intensitatea şi semnificaţia coeficientului de corelaţie, vom asocia indicatorii fenomenelor cu indicatorii de stare înscrişi în graful din figura 3. Se obţine un nou graf, prezentat în figura 4, prin care se indică structurile sau variabilele de stare cu care diferitele fenomene ale reproducţiei sociale corelează cel mai intens.

Acesta este graful cel mai complex sau „concret" la care se ajunge în analiza relaţiilor dintre variabile, în sensul că redă configuraţia relaţiilor dintre structurile de dezvoltare, pe de o parte, şi dintre acestea şi fenomenele de dezvoltare, pe de altă parte. Prima categorie de relaţii este transpusă prin linii continue în graf, iar cea de-a doua, prin linii întrerupte. Pentru a menţine graful la un nivel de „lizibilitate acceptabilă", facem abstracţie de relaţiile dintre indicatorii fenomenelor. Acestea din urmă sînt prezentate de altfel separat, în capitolul 4.2 (graful din figura 1).

Urmărind principiile de construcţie menţionate, în graful nou obţinut, din figura 4, au fost înscrise şi relaţiile pe care unele fenomene economice, cu caracter supraindividual (productivitatea muncii), le au cu structurile de dezvoltare. Graful respectiv conţine deci principalii indicatori de care am dispus în fişierul de date, reanalizat pentru scopurile acestei lucrări, în legătură cu diferitele categorii de fenomene şi structuri ale reproducţiei social-umane.

Regulile de citire a grafului din figura 4 sînt uşor modificate faţă de cele din figurile anterioare datorită modificărilor aduse în principiile pe baza cărora a fost realizat :

— pentru indicatorii reuniţi printr-un arc de graf de tip linie continuă, intensitatea legăturii este dată (ca şi la celelalte grafuri) de poziţia pe care o are indicatorul situat cel mai jos în raport cu valorile înscrise pe scala din stînga figurii. Doi indicatori situaţi la acelaşi nivel sînt corelaţi cu intensitatea indicată de valoarea de scală în dreptul căreia sînt plasaţi ;

— pentru perechile de indicatori reuniţi prin linie întreruptă, intensitatea corelaţiei este indicată de poziţia pe care o are itemul aflat la capătul „liber" al arcului de graf (de la care nu pleacă deci un alt arc de graf) în raport cu valoarea de scală din stînga figurii. Altfel spus, poziţia pe care o are indicatorul referitor la fenomenele (şi nu la stările) de dezvoltare în raport cu valoarea de scală din stînga grafului indică intensitatea corelaţiei.

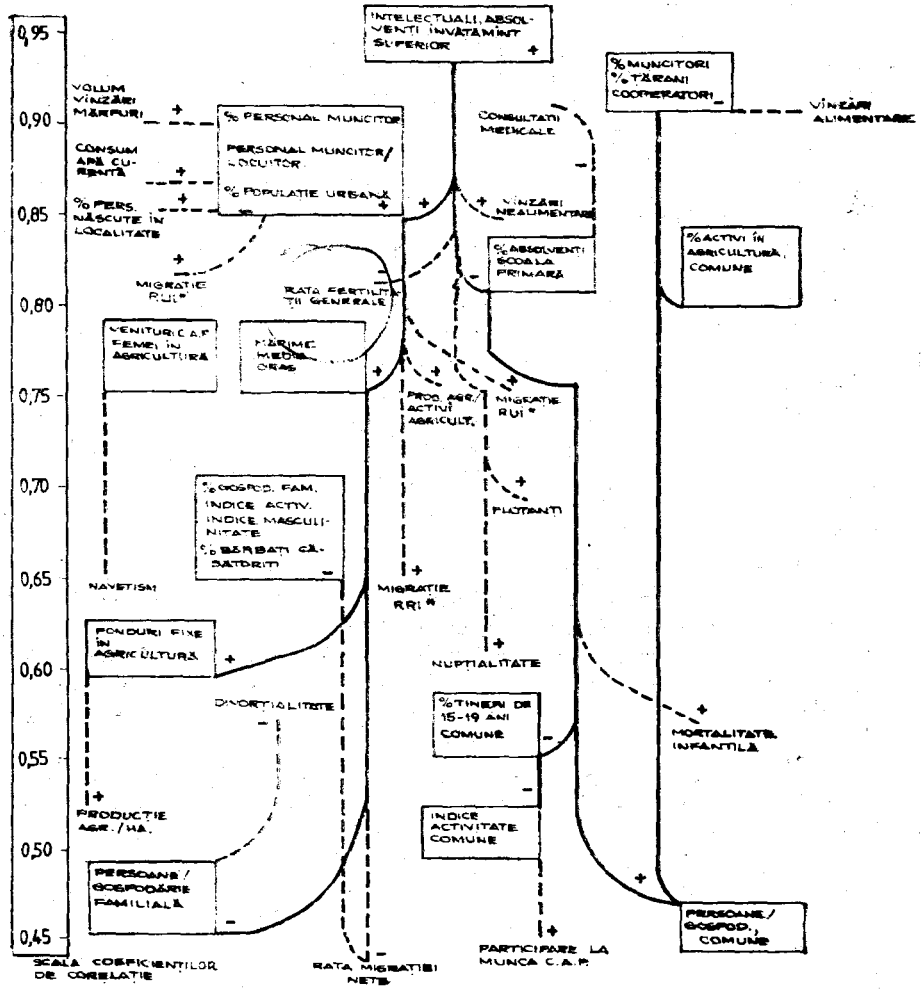

a

Fig. 4. — Structuri și fenomene ale dezvoltării. (Fenomenele, considerate independente între ele, sînt unite prin linii punctate cu nodurile prin care sînt reprezentate variabilele de structură.)

Analiza configurației generale a relațiilor din graful înscris în figura 4 indică o ordonare a fenomenelor în raport cu structurile de dezvoltare, conformă în foarte mare măsură cu cea propusă prin setul de ipoteze avansate.

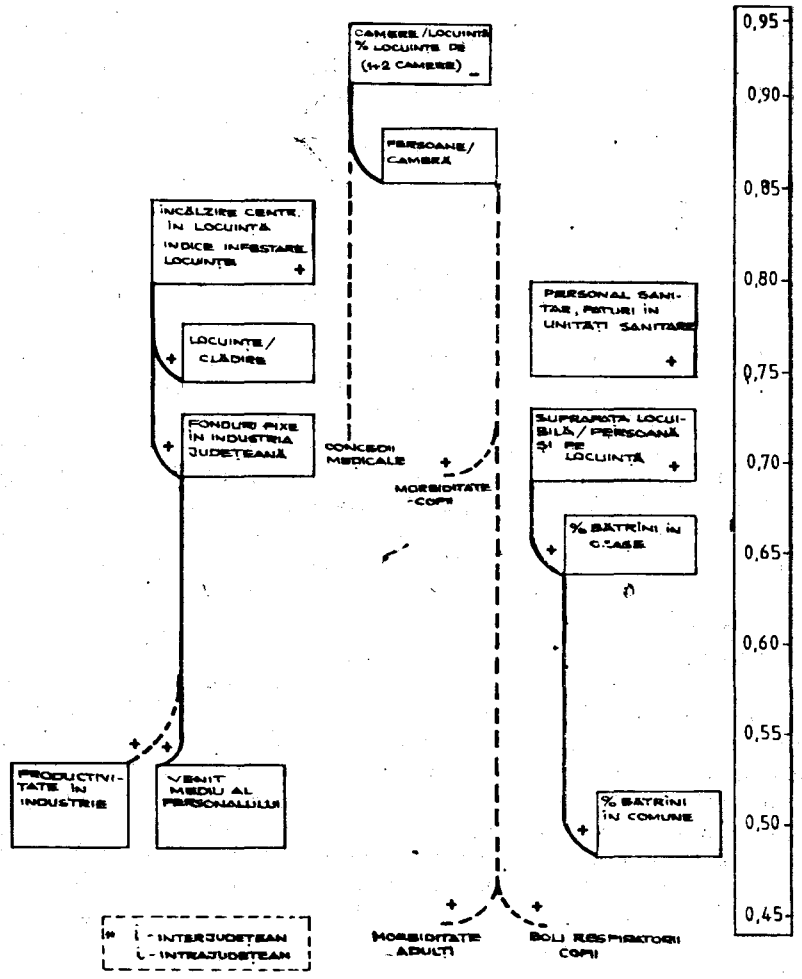

b

. Informația empirică organizată prin întregul set de procedee de prelucrare pe care le-am aplicat nu infirmă în ansamblu ipoteza că „fenomenele bazate pe evenimente individuale sau familiale sînt influențate cel mai intens prin intermediul variațiilor în/între structurile de repartiție grupală a populației" (ipoteza 2, capitolul 3.2). Cei mai mulți indicatori ai fenomenelor comportamentale sînt gru-

pați în jurul variabilelor de structură socială, sau, mai exact spus, de structură grupală asociată proceselor de urbanizare și promovare a progresului științific și tehnic. Astfel, blocurile de indicatori referitori la ocuparea în sectoare ale economiei de stat și pondere de populație urbană, populația cu nivel de instrucție superior și populația care a absolvit numai școala primară constituie nucleul în jurul căruia gravitează fenomenele de : migrație (rural — urban intra și interjudețeană, rural — rural interjudețeană și de tip flotant), consum de mărfuri (volumul total al consumului și consumul de mărfuri nealimentare), consum de servicii gospodărești (apă curentă), fertilitate, nupțialitate, mortalitate infantilă și frecvență relativă a consultărilor medicale.

Județele cu pondere mare de populație urbană, de personal muncitor și de persoane cu nivel ridicat de instrucție tind să fie caracterizate prin imigrare puternică în urban, consum intens de mărfuri, în special nealimentare, consum intens de servicii gospodărești, apelare frecventă la serviciile medicale, nivel ridicat de igienă și cultură medicală, propensiune sporită spre căsătorie și fertilitate generală redusă. Pentru județele cu pondere redusă de populație urbană, de personal muncitor și de absolvenți de învățămînt superior, tind să se impună comportamente de sens contrar celor menționate anterior.

Același tip de structură socială influențează clase diferite de comportamente prin aspecte diferite. Mai exact spus, o aceeași clasă de indicatori — referitori, în acest caz, la distribuția social-rezidențială a populației — „atrage" grupări diferite de indicatori, datorită multitudinii de sensuri pe care le încorporează. Este unul din multiplele cazuri în care indicatorii funcționează ca semne polisemice. Ceea ce în plan lingvistic apare ca polisemie a unui grup central de indicatori se traduce în plan statistic prin corelații structurate într-o configurație precum cea din figura 4. Ambele expresii, lingvistică și statistică, derivă, în ultimă instanță, din interdependențe ontice între clasele de structuri și fenomene înscrise în graful la care am făcut referire mai sus.

Dacă ar fi să rezumăm polisemia blocului de indicatori ai distribuției social-rezidențiale a populației, am spune că sensurile sale dominante pot fi precizate :

— în raport cu nivelul ridicat al fenomenelor de migrație — nivel de calitate a vieții considerat de imigranți superior la destinație față de originea de plecare. O mai mare pondere de personal muncitor, de populație urbană și de persoane cu nivel de instrucție ridicat semnifică, în raport cu migrația, oportunități sporite pentru satis-

facerea nevoilor de refacere a capacității de muncă (locuințe, servicii, dotări etc.) și pentru acumularea mijloacelor de satisfacere a acestor nevoi (venituri date de ocuparea populației în sectoare de muncă neagricole);

— în raport cu fenomenele intense de consum al bunurilor și serviciilor — comunități locale cu nivel ridicat de dezvoltare a infrastructurii și serviciilor comerciale și cu populație care dispune de resurse și modele culturale care favorizează un nivel mai ridicat al consumului de bunuri și servicii nealimentare;

— în raport cu mortalitatea infantilă redusă și frecvența ridicată a apelării la medic — comunități locale cu rețea sanitară dezvoltată și cu populație care are, într-o proporție semnificativă, un nivel ridicat de cultură generală și medicală, cu orientări valorice în cadrul cărora îngrijirii sănătății i se acordă un loc important;

— în raport cu nivelul redus al fertilității generale — comunități locale în care costurile social-economice ale creșterii copiilor sînt mai mari (datorită gradului redus de coabitare, distanței ridicate dintre ruralul de origine, în care se pot afla bunicii, și urbanul de domiciliu, în care stau părinții sosiți în oraș ca migranți pe mare distanță, specificului de ocupare a populației etc.) și orientările valorice dominante ale populației, legate de nivelul ei de instrucție în principal, valorizează în special calitatea copilului, maximizarea confortului de locuire etc.;

— în raport cu intensitatea sporită a nupțialității — comunități urbane care au fie ele însele o pondere mare de populație tînără, fie o situare în proximitatea unor zone rurale cu multă populație tînără, populație cu propensiune sporită spre căsătorie, datorită unei mai intense comunicări interpersonale, difuzării unor modele culturale care sancționează pozitiv căsătoria înainte de intrarea în viața activă (încă din timpul facultății) etc.

Deși atît de diversă, semnificația blocului de indicatori referitori la compoziția social-rezidențială a populației are totuși o anume unitate. Tipul de situație caracterizat prin compoziție socială dominant urbană — neagricolă — intelectuală, spre exemplu, semnifică, în principal, situații sociale cu a) șanse sporite pentru un nivel de calitate a vieții valorizat ca superior de persoane din arii teritoriale foarte diferite, b) populație cu nivel ridicat de cultură generală și medicală și c) structuri valorice în care calitatea copilului, confortul și sănătatea joacă un rol esențial.

În termenii pe care îi oferă indicatorii de compoziție social-rezidențială a populației pot fi distinse deci două tipuri ideale de unități teritoriale (comunități locale, județe, zone etc.), relativ opuse sub

aspectul impactului pe care îl au asupra fenomenelor comportamentale esenţiale pentru reproducţia socială. Unul dintre acestea este cel pe care l-am desemnat prin triada urban — neagricol — intelectual. Celălalt ar putea fi desemnat, corespunzător, prin rural — agricol — cu nivel redus de instrucţie. Pentru a putea opera mai uşor cu respectivele tipuri, le vom desemna pe scurt prin urban — neagricol şi rural — agricol. Fiecare din judeţele ţării poate fi încadrat în unul dintre aceste tipuri extreme sau într-un alt tip intermediar. Asupra acestora vom reveni în capitolul următor, consacrat analizei problemelor de dezvoltare nu atît în termenii de variabile şi factori, cît mai ales sub aspectul similitudinii unităţilor teritoriale din punct de vedere al modului lor de dezvoltare.

În planul fenomenelor sociale, cele două tipuri de distribuţii social-rezidenţiale pot fi caracterizate după cum am văzut din ipotezele interpretative formulate, în termeni de „şanse de calitate a vieţii", „nivel de cultură generală şi medicală" şi „orientări valorice dominante".

Ipoteza (2 din capitolul 3) prin care apreciem că fenomenele comportamentale sînt influenţate cel mai intens prin intermediul variabilelor asociate repartiţiei de grup a populaţiei, deşi concordantă pentru un mare număr de fenomene, se cere a fi nuanţată. Datele înscrise în figura 4 relevă, spre exemplu, că fenomenele de morbiditate (generală şi specifică, pentru adulţi şi pentru copii) sînt dependente în principal de structuri ale cadrului construit. Mărimea medie a locuinţei sub aspectul numărului de camere şi densitatea de locuire din punct de vedere al numărului de persoane pe cameră sînt factorii cei mai semnificativi în acest sens. Cu cît densitatea de locuire este mai mare în oraşele unui judeţ, cu atît sînt mai frecvente fenomenele de morbiditate.

În subcapitolul următor vom prezenta ansamblul factorilor de mediu social, construit şi natural, cu influenţă asupra stării de sănătate a populaţiei, semnificativi în analizele în profil teritorial. Deocamdată reţinem însă că, pentru o parte importantă a indicatorilor de morbiditate, structurile de cadru construit se dovedesc a fi de maximă relevanţă, mai importante chiar decît cele desemnate prin indicatori ai sistemului sanitar.

Constatarea trimite la ideea existenţei unor fenomene de reproducţie — precum cele de morbiditate — pentru care de maximă relevanţă nu mai sînt tipurile de situaţii sociale înscrise în polaritatea urban — nonagricol versus rural — agricol. Rămîne de văzut, prin aprofundarea analizei, care sînt parametrii definitorii pentru aceste ri specifice de situaţii.

Așa cum era de așteptat, productivitatea muncii în industrie și în agricultură sînt fenomene economice asociate în principal cu baza tehnico-materială a producției în domeniile respective (fonduri fixe).

Indicatorii reproducției demografice a căror valoare este afectată de structurile de vîrstă ale populației (spor natural, mortalitate generală) se grupează în mod normal în jurul indicatorilor de stare semnificativi pentru respectivele tipuri de structuri.

6.2. Gruparea structurilor de dezvoltare în funcție de fenomenul determinat

Prin analiza aceluiași graf, prezentat în figura 4, pot fi formulate nuanțări sau ipoteze care să completeze modelele cauzale existente în literatura consacrată fenomenelor sociale. Dacă în subcapitolul precedent am urmărit modul în care diferite categorii de fenomene de reproducție se grupează în jurul unor acelorași tipuri de structuri, în continuare se va proceda la o „schimbare de accente", considerînd ca principal obiect de referință științifică o aceeași clasă de fenomene. Rezultatul unui astfel de tip de analiză va fi deci nu elaborarea sau validarea unor modele cauzale „complete" asociate diferitelor categorii de fenomene de reproducție, ci nuanțarea sau completarea unor astfel de modele, mai mult sau mai puțin structurate în literatura de specialitate.

Principalele categorii de fenomene în raport cu care pot fi formulate ipoteze interpretative cu rol de completare a unor modele cauzale vizează mobilitatea socioteritorială și starea de sănătate a populației.

Fenomene de mobilitate socioteritorială. Acest tip de analiză în care se pornește de la distincția dintre structuri și fenomene de dezvoltare permite evidențierea unor relații cauzale specifice pentru diferite tipuri de migrație.

Faptul statistic cel mai evident este că indicatorii construiți prin luarea în considerație a migrației pe durata vieții sînt atrași în totalitate de către blocul de variabile referitoare la gradul de urbanizare și de ocupare a populației în sectoare ale economiei de stat. Influența acestui bloc de variabile se exercită cu intensitate maximă asupra fluxului rural — urban din cadrul aceluiași județ; la un nivel de asemenea ridicat se exercită și asupra migrației rural — urban și rural — rural dintre județe. Dat fiind faptul că, pe termen lung, județele care au constituit principalii poli de atracție a migran-

ţilor au fost aceleaşi, caracterizate prin pondere mare de populaţie urbană ocupată în sectoare neagricole şi cu nivel de instrucţie relativ ridicat, s-a ajuns ca populaţia lor, înregistrată în momentul recensămîntului, să fie formată, majoritar, din persoane născute în aceeaşi localitate (Cluj, Braşov, Hunedoara sînt exemple tipice în acest sens).

O a doua grupă este formată din indicatori ai migraţiei temporare (flotanţi) şi ai migraţiei nete înregistrate pentru o perioadă de timp determinată, prin statisticile curente, ale stării civile. Modul în care se plasează variabila flotanţi în cadrul grafului din figura 4 sugerează ipoteza că acest tip de migraţie este mai intens în special pentru oraşele în care există o pondere mare a locurilor de muncă pentru care sînt necesare persoane cu nivel ridicat de instrucţie. În 1977, oraşele cu cea mai mare pondere de flotanţi erau cele din Timiş, Iaşi, Galaţi, Braşov şi Constanţa.

Indicele calculat pentru estimarea migraţiei nete în oraşe, la nivelul anului 1977, este situat într-o poziţie periferică, fiind asociat la un nivel redus cu indicatorii diferitelor stări sau structuri de dezvoltare. Bistriţa-Năsăud, Covasna, Olt, Sălaj şi Vilcea sînt judeţele care înregistrau valori maxime pentru acest indicator. Or, toate acestea erau judeţe cu nivel redus de urbanizare şi de ocupare a populaţiei în sectoare neagricole.

Deşi de nivel redus, sensul negativ al relaţiei dintre rata migraţiei nete şi concentrarea populaţiei urbane se cere a fi explicat. Cum este posibil ca indicatorii migraţiei pe durata vieţii să coreleze pozitiv cu cei referitori la gradul de urbanizare, iar indicatorul calculat pe baza statisticilor curente ale migraţiei să coreleze negativ cu acelaşi grup de indicatori ai urbanizării şi dezvoltării neagricole ? Răspunsul la o astfel de întrebare nu poate fi oferit decît prin urmărirea relaţiei respective în perspectiva istorică.

Ipotezele pe care am încercat să le fundamentăm în *Fluxurile de migraţie în România* susţin existenţa modificării structurilor cauzale ale acestui fenomen de la o etapă la alta. Datele folosite pentru argumentare erau, în esenţă, cele referitoare la seriile cronologice ale migraţiei rural — urban, urbanizării, industrializării şi dezvoltării agriculturii, la nivel naţional. Prin analiza acestor date se ajungea, în lucrarea menţionată, la segmentarea procesului de migraţie rural — urban din ţara noastră, după 1950, în etapele I 1951—1953, II 1954—1962, III 1963—1970, IV 1971—1978, V 1979/1981—. Dintre particularităţile evidenţiate cu această ocazie, reamintim că etapa a III-a era considerată drept „tranzitorie", cu valori anuale oscilante, influenţate de variaţii ale proceselor asociate cu industrializarea şi dezvoltarea agriculturii socialiste. Etapa desfăşurată, în mare, pe parcursul celui de-al VIII-lea deceniu este

caracterizată prin valori ridicate ale emigrării rural — urban și prin acțiunea unor puternice fenomene de „contagiune socială" în determinarea emigrării din rural.

Modelele cauzale construite prin luarea în considerație a variațiilor interjudețene ale migrației pe durata vieții, înregistrată la recensămîntul din 1977, duc la concluzii similare cu cele desprinse din analiza grafului prezentat în figura 4 : județele cu grad ridicat de urbanizare și industrializare sînt principalii poli de atracție pentru diferitele tipuri de fluxuri migratorii. Relațiile cauzale evidențiate prin analiza migrației pe durata vieții sînt valabile pe termen lung sau, mai exact spus, rezultă din agregarea unor structuri cauzale diferite de la o etapă la alta. Dat fiind faptul că migranții înregistrați la momentul recensămîntului au sosit în respectiva localitate în perioade diferite, motivația și cauzalitatea migrației lor au fost, de asemenea, diferite. În modelele cauzale construite pe baza datelor de recensămînt, aceste diferențieri temporale nu mai apar, ci ajung să se impună cauzele care au acționat pe perioade mai mari de timp și pentru o mai mare parte a celor care și-au schimbat domiciliul (și sînt în viață la data recensămîntului).

Pattern-ul de migrație rural — urban manifest spre mijlocul celui de-al VIII-lea deceniu a fost diferit în bună măsură de cel înregistrat în etapele anterioare, pe termen lung.

Datele de care dispunem ne permit analiza relației dintre rata migrației nete în orașele județului (y) și ponderea populației urbane din județ (x) la momente diferite de timp. În 1966, respectiva relație era pozitivă ($r_{xy} = 0{,}33$), pentru ca în 1977 să devină negativă ($r_{xy} = -0{,}35$), iar în 1982 să ajungă nesemnificativă, Județele ale căror orașe aveau un nivel ridicat al migrației nete în 1966 erau caracterizate în același timp prin valori ridicate ale indicilor referitori la : ponderea locuințelor situate în blocuri ($r = 0{,}54$), personal muncitor ($r = 0{,}44$), ponderea intelectualilor și funcționarilor ($r = 0{,}42$), prezența unităților de locuit din necesitate ($r = 0{,}42$), ponderea populației urbane ($r = 0{,}33$), ponderea populației ocupate în industrie și construcții ($r = 0{,}36$). Or, cum toate aceste variabile, sau altele asociate lor, apar ca variabile explicative în modelele cauzale construite pentru migranții pe durata vieții din 1977, rezultă că relațiile cauzale în care era implicată migrația rural — urban spre mijlocul anilor '60 sînt, în mare, cele care au acționat pe termen lung, și înainte și după această etapă.

Ceea ce pare să fi fost specific anilor '60 este relația strînsă dintre intensitatea imigrărilor în orașe și dezvoltarea construcției de locuințe colective. Ulterior, pe măsură ce orașele (mari, în spe-

cial) ajung să aibă ponderi asemănătoare de locuinţe în blocuri, acest factor încetează să mai acţioneze cu intensitate semnificativă în explicarea variaţiilor teritoriale ale imigrării în urban.

Etapele migraţiei rural — urban din ţara noastră prezintă o serie de particularităţi nu numai sub aspectul intensităţii şi structurilor cauzale ale fenomenului respectiv, ci şi sub aspectul modului de desfăşurare şi al efectelor sale.

Dintre efectele demografice ale migraţiei, variabile în funcţie de etapa istorică, menţionăm în primul rînd influenţa pe care o are asupra natalităţii.

Datele din tabelul 3 indică faptul că abia în decursul celei de-a patra etape (situată în anii '70) migraţia rural — urban ajunge să influenţeze în mod semnificativ variaţia natalităţii între oraşe.

Ratele de natalitate, la rîndul lor, sînt determinate nemijlocit prin intermediul structurii de vîrstă şi al ratelor de fertilitate, specifice pentru populaţia dintr-un teritoriu dat. Migraţia ajunge să influenţeze natalitatea în special prin modificarea structurii de vîrstă a populaţiei, atît la locul de plecare, cît şi la locul de sosire. Imigrările în urban din rural duc, prin cumulare de efecte în timp, la întinerirea populaţiei în special în oraşele cu mare capacitate de atracţie a migranţilor. Prin aceasta, implicit contribuie la creşterea ratelor de natalitate şi de spor natural în astfel de oraşe.

Cea de-a doua variabilă cu influenţă asupra natalităţii — fertilitatea — este influenţată în special de factori de natură socială sau culturală.

La mijlocul celui de-al VIII-lea deceniu natalitatea din mediul urban din ţara noastră era influenţată în mai mare măsură prin intermediul structurilor de vîrstă ale populaţiei urbane decît prin intermediul celor social-culturale. Că aşa stăteau lucrurile o dovedeşte, între altele, modul în care se situează, în graful din figura 4, indicatorii de spor natural şi de fertilitate. Sporul natural (semnificativ în acest caz pentru intensitatea natalităţii) este asociat (negativ) cu ponderea populaţiei vîrstnice din oraşe. În schimb, rata fertilităţii generale este legată (negativ) cu nivelul mediu de instrucţie al populaţiei din teritoriul de referinţă.

Relaţia dintre natalitatea şi imigrarea în oraşe este de intensitate relativ oscilantă, de la un an la altul. Acest caracter oscilatoriu este de pus pe seama unor variabile intermediare pe care nu le controlăm în cadrul prezentei analize. O astfel de variabilă ar putea fi ponderea contingentului femeilor de vîrstă fertilă din oraşe, pondere care se modifică de la o perioadă la alta nu numai datorită migraţiei, ci şi datorită structurii pe vîrste şi sexe a populaţiei din oraşe.

Tabelul 3

Schimbări ale migrației nete din orașe și relații ale acesteia cu alte caracteristici demografice ale orașelor, 1966—1982

Anul	Rata imigrării nete în orașe (‰)	Ponderea sporului migratoriu în sporul total de populație din orașe (%)	Corelația* dintre rata imigrării nete în orașe și		
			mărimea orașului **	rata natalității	rata sporului natural
0	1	2	3	4	5
1966	13,4	74,3	0,22	x	x
1967	11,5	36,6	0,30	x	x
1968	9,8	34,9	0,30	x	x
1969	9,3	33,6	0,23	0,12	0,16
1970	9,2	42,9	0,17	0,20	0,22
1971	12,4	53,9	0,18	0,34	0,34
1972	11,7	53,5	0,28	0,26	0,28
1973	14,3	60,4	0,39	0,19	0,21
1974	17,1	55,7	0,44	0,25	0,29
1975	11,9	47,7	0,16	0,38	0,41
1976	17,8	57,2	0,31	0,30	0,37
1977	17,3	56,2	0,31	0,18	0,26
1978	18,7	59,9	0,31	0,22	0,31
1979	19,0	61,7	0,31	0,19	0,28
1980	19,3	63,5	0,33	0,31	0,38
1981	19,2	64,9	0,32	0,33	0,40
1982	15,9	65,1	0,30	0,28	0,38

* În calcularea coeficienților de corelație nu au fost luate în considerație datele pentru București și pentru 5 orașe din județul Constanța. Populația de analiză a fost formată deci din 231 de orașe. Pentru anii 1966 și 1967 au fost folosite aceleași localități ca și pentru perioada de după reorganizarea administrativ-teritorială din 1968.

** Estimată prin numărul de populație cu domiciliul stabil în localitate, la mijlocul anului.

Rezultă deci că, datorită intensității și selectivității ei în funcție de vîrstă, migrația rural — urban din anii '70 a contribuit substanțial la „întinerirea" populației urbane și, prin aceasta, la creșterea natalității la nivelul acestui mediu rezidențial.

Pentru caracterizarea fluxului respectiv, din punct de vedere al modului în care se realizează, este deosebit de importantă analizarea relației dintre intensitatea imigrării și mărimea localității de migrare. Datele din tabelul 3, coloana 3, pot oferi informații în acest sens. Coeficienții de corelație din tabelul respectiv indică faptul că, tendențial, imigrarea este cu atît mai intensă cu cît orașul

de sosire este mai mare. O astfel de tendință pare să fi fost caracteristică pentru etapele III, IV și V de desfășurare a migrației rural — urban. În anii 1966, 1970, 1971 și 1975, covariația dintre mărimea orașelor și rata migrației nete la nivelul acestora atinge cele mai coborîte niveluri. Realizarea unor tabele de contingență prin intermediul cărora orașele să fie clasificate din punct de vedere al celor doi indicatori, la nivelul unor ani diferiți, permite o mai exactă caracterizare a migrației pentru cazul momentelor de „ruptură" sau al celor „normale".

Pentru cinci momente diferite — anii 1966, 1970, 1975, 1980 și 1982 — au fost construite astfel de tabele de contingență. Inițial au fost luate în considerație 14 categorii de mărime a orașelor sub aspectul numărului de locuitori. Observînd similaritățile între grupele respective sub aspectul intensității migrației, s-a ajuns la stabilirea a patru categorii de mărime a orașelor: sub 10 mii de locuitori, 10—30 de mii, 30—100 de mii și peste 100 de mii de locuitori. O reducere a numărului de grupări a fost impusă și prin procedeul de analiză a datelor pe care le-am utilizat, calcularea frecvențelor teoretice pentru fiecare „celulă" a tabelului și, ulterior, compararea lor cu frecvențele observate. (Nu în toate cazurile s-a reușit o astfel de grupare a datelor încît frecvențele teoretice să fie mai mari decît 5, așa cum se cere în calcularea coeficienților de contingență χ^2. În special pentru categoria orașelor de peste 100 de mii de locuitori s-au înregistrat frecvențe teoretice mai mici decît 5. Cum obiectivul construirii tabelelor respective era compararea frecvențelor observate cu cele teoretice și nu calcularea coeficientului de contingență, am considerat ca fiind acceptabilă o astfel de grupare, sub aspectul exigențelor ei statistice.)

Indicii înscriși în tabelul 4 arată, pentru fiecare situație, gradul de asociere pozitivă (simbolizat prin +) sau negativă (simbolizat prin —) dintre categoria de mărime a orașelor și nivelul de intensitate al migrației nete.

„Citind" pentru anul 1966 prima coloană a indicilor respectivi, vom spune că orașele foarte mici, cu populație sub 10 mii de locuitori, erau caracterizate, la data respectivă, în special prin rate de imigrare de nivel foarte coborît, sub 5‰. Indicele cu valoare de + 0,19 indică o astfel de situație. (În cadrul fiecărei categorii de mărime a orașelor au fost subliniate valorile indicilor care corespund frecvenței observate maxime pe coloana respectivă, pentru acel an.) Pe aceeași coloană, indicele cu valoare — 0,48 indică faptul că numărul orașelor cu populație sub 10 mii de locuitori și cu valori ale migrației nete cuprinse între 10 — 20‰ este mult mai redus decît

Tabelul 4

Indici* de asociere (+) sau dezasociere (−) dintre mărimea oraşelor şi intensitatea ratei de migraţie netă, 1966, 1970, 1975, 1980, 1982

Anul	Rata migraţiei nete	Categoria de mărime a oraşelor (număr locuitori)			
		sub 10 mii	10—30 mii	30—100 mii	peste 100 mii
1966	sub 5‰	+0,19	+0,04	−0,67	−0,43
	5—10‰	−0,03	+0,50	+1,00	+0,01
	10—20‰	−0,48	−0,06	+0,50	+1,50
	peste 20‰	−0,06	−0,31	+1,33	+0,02
1970	sub 5‰	+0,24	+0,08	−0,54	−0,85
	5—10‰	−0,31	+0,06	−0,35	+2,49
	10—20‰	−0,18	−0,31	+1,08	+1,02
	peste 20‰	−0,40	−0,01	+1,18	−0,42
1975	sub 5‰	+0,42	+0,02	−0,84	−0,30
	5—10‰	−0,29	−0,04	+0,28	+0,28
	10—20‰	−0,28	+0,28	+0,01	−0,57
	peste 20‰	−0,66	−0,26	+1,98	+0,46
1980	sub 5‰	+0,39	+0,14	−0,51	−1,00
	5—10‰	+0,39	+0,22	−0,69	−1,00
	10—20‰	−0,24	+0,06	+0,10	+0,37
	Peste 20‰	−0,55	−0,39	+1,03	+1,64
1982	sub 5‰	+0,83	+0,01	−0,76	−1,00
	5—10‰	−0,20	+0,16	+0,20	−0,68
	10—20‰	−0,61	+0,22	+0,06	+0,83
	peste 20‰	−0,46	−0,45	+1,08	+1,22

*. Cu cît indicele are o valoare mai mare decît zero, cu atît este mai puternic asociat un anume nivel al migraţiei nete cu o anume categorie de mărime a oraşelor. Valorile negative indică raporturile de dezasociere („asociere negativă") dintre categorile respective de mărime a oraşelor şi de migraţie. În cazurile în care indicele este foarte apropiat de zero, nivelurile corespunzătoare de mărime a oraşelor şi de migraţie sînt „independente", sub aspect statistic. Indicele este determinat ca raport între „diferenţa dintre frecvenţa observată şi cea teoretică" şi „frecvenţa teoretică". Aceasta din urmă este calculată conform procedurii utilizate în estimarea coeficientului de contingenţă χ^2. Tabelele de contingenţă de bază de tipul „4 × 4" sînt cele construite pentru fiecare cei 5 ani analizaţi. Pentru detalii asupra semnificaţiei statistice a unui astfel de indice, vezi G. Yale, M. G. Kendall, *Introducere în teoria statisticii*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1969, p. 46—66.

ar fi de aşteptat în ipoteza unei „independenţe statistice" între cele două caracteristici (migraţie şi mărime a oraşului).

În baza acestor reguli de interpretare poate fi caracterizat „comportamentul" de migraţie al fiecăreia din categoriile de oraşe menţionate în tabelul 4.

Cea mai mare stabilitate în timp, sub aspectul nivelurilor de migrație netă caracteristice, o înregistrează orașele cu mai puțin de 10 mii de locuitori. În toți cei cinci ani analizați se manifestă o atracție migratorie foarte mică la nivelul acestei categorii. Tendința este ca orașele care aparțin acestei categorii să își reducă tot mai mult capacitatea de atracție a migranților.

Orașele cu populație între 10 mii și 30 de mii de locuitori au un „pattern de migrație" (judecat prin semnul și valoarea indicilor de asociere) mai apropiat de cel al orașelor cu mai puțin de 10 mii locuitori decît de cel al orașelor de mărime cuprinsă între 30—100 de mii de locuitori. Capacitatea de atracție migratorie a orașelor cu populație între 10 și 30 de mii de locuitori manifestă o ușoară tendință de creștere.

Orașele a căror capacitate de atracție a migranților cunoaște cea mai puternică tendință de creștere sînt cele cu populație cuprinsă între 30 și 100 de mii de locuitori. Începînd cu 1970, nivelul specific de migrație netă pentru această categorie de orașe este cel maxim, de peste 20‰. În special în cel de-al VIII-lea deceniu aceste orașe par să fi avut cea mai rapidă creștere prin migrație.

Orașele cu peste 100 de mii de locuitori au un pattern de migrație variabil. În 1966, situația tipică pentru această categorie o formau orașele cu atracție migratorie cuprinsă între 10 și 20‰. În 1970, tipice devin cele pentru care migrația netă avea valori cuprinse între 5—10‰. Pentru 1975 se pot distinge două categorii tipice pentru orașele cu populație de peste 100 mii locuitori — cele pentru care migrația netă era redusă, între 5—10‰, și cele cu migrație netă de nivel ridicat, de peste 20‰ În anii 1980 și 1982, se impune, ca fiind tipică pentru această categorie, gruparea orașelor cu atracție migratorie maximă, de peste 20‰.

Este de remarcat faptul că anii pentru care s-a înregistrat o corelație minimă între mărimea localității și rata migrației nete sînt în același timp anii pentru care nu există o asociere pozitivă puternică între orașele cu peste 100 de mii de locuitori și niveluri de migrație de peste 20‰ (cazul anilor 1966, 1970 și parțial 1975). În schimb, respectiva asociație este foarte puternică în anii 1980 și 1982, ani în care se înregistrează corelații de nivel ridicat între migrația netă și mărimea orașelor.

Rezultă că diminuarea corelației dintre mărimea orașului și rata migrației nete are loc în special în perioadele în care se reduce atracția migratorie a orașelor mari. Fiind vorba de schimbări foarte bruște și de durată redusă în pattern-ul de migrație al orașelor cu peste 100 de mii de locuitori, se poate presupune că astfel de schimbări pot fi puse în special pe seama unor măsuri administrative de

reglementare a stabilirii domiciliului în orașele din respectiva categorie de mărime. Nu este exclus ca o parte din schimbările pattern-urilor de migrație să fie și efectul unor erori de înregistrare a migranților pentru anii respectivi.

Capacitatea de atracție migratorie maximă a revenit orașelor cu populație între 30—100 mii de locuitori pentru anii 1966, 1970 și 1975, iar pentru anii 1980 și 1982 orașelor cu peste 100 de mii de locuitori.

Această concluzie este valabilă, probabil, numai pentru anii respectivi și nu și pentru etapele de migrație în care acestea se încadrează, avînd în vedere posibila influență a unor măsuri administrative în schimbarea pattern-urilor de migrație pentru anii 1966, 1970 și 1975.

Precizările anterioare în legătură cu relațiile dintre migrație și natalitate, pe de o parte, și dintre migrație și mărimea orașelor, pe de altă parte, permit trecerea la o analiză mai complexă, în care imigrarea în orașe să fie analizată simultan în raport cu mărimea orașelor și cu fenomenele demografice de bază — natalitatea și mortalitatea. După prezentarea modelului conceptual al relațiilor dintre aceste variabile se va putea trece la folosirea sa ca model interpretativ pentru configurația relațiilor empirice dintre variabilele menționate, pentru diferite momente din cadrul perioadei pentru care dispunem de datele necesare pentru analiză.

În modelul conceptual prezentat în figura 5, mărimea orașelor și migrația apar ca variabile exogene, iar natalitatea și mortalitatea ca variabile dependente. Cu rol de variabile intermediare sînt considerate vîrsta medie (structura pe vîrste și sexe a populației), ratele specifice de mortalitate și de fertilitate. În cazul analizei pe care o

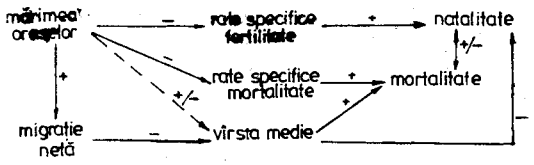

Fig. 5. — Modelul conceptual al relațiilor dintre migrație, natalitate, mortalitate și mărimea orașului de imigrare.

întreprindem la nivelul a 231 de orașe, respectivele variabile intermediare vor fi folosite cu rol de variabile latente sau interpretative, dat fiind faptul că nu dispunem de date pentru estimarea lor nemijlocită.

În esență, modelul conceptual este bazat pe următoarele premise sau ipoteze:

— cu cît un oraș este mai mare, cu atît ratele specifice de fertilitate sînt mai reduse (ipoteză confirmată prin rezultatele

analizei la nivel de județ din figura 4) și, implicit, natalitatea de la nivelul acestuia este mai redusă;

— similar, mărimea orașului este corelată negativ cu ratele specifice de mortalitate și, implicit, cu rata generală a mortalității;

— ratele de mortalitate și de natalitate vor fi corelate pozitiv în cazul în care sînt determinate în principal de ratele lor specifice în funcție de vîrstă, iar, în cazul în care sînt influențate mai mult de structura pe vîrste și sexe, vor fi corelate negativ. Urmărind același fir logic, ipoteza poate fi extinsă susținînd că relația dintre natalitate și mortalitate va fi de sens negativ în cazul în care diferențierile de structură de vîrstă dintre orașe sînt mai accentuate decît cele de mărime a acestora. Invers, sensul pozitiv al relației respective se va realiza în cazul în care diferențierile de mărime dintre orașe sînt mai accentuate decît cele referitoare la structura pe vîrste și sexe a acestora;

— migrația rural—urban, influențată pozitiv de mărimea orașelor, contribuie la reducerea vîrstei medii a populației din orașe și, implicit, la reducerea mortalității și creșterea natalității în localitatea de sosire;

— mărimea orașului este un indicator semnificativ pentru orientările valorice de tip „tradițional/modern" ale populației, precum și pentru gradul de dezvoltare al condițiilor de viață sub aspect sanitar, comercial etc. Migrația contribuie la modificarea structurii pe vîrste a populației datorită selectivității ei în funcție de vîrstă. În același timp, nu trebuie omis faptul că fluxurile de migrație, prin compoziția lor socială, pot contribui la modificarea orientărilor valorice ale populației de la locul de sosire și la accentuarea unor probleme de locuire. Prin această componentă a lor, aceste fluxuri ar putea avea o contribuție la creșterea fertilității specifice din orașe și, în mai mică măsură, la cea a mortalității. Prin intensitatea și volumul ei, migrația poate contribui la creșterea demografică a orașelor. În fine, prin costurile de integrare pe care le implică, migrația poate favoriza o anume reducere a fertilității la locul de sosire. Este probabil că, pe termen scurt, migrația influențează asupra natalității și mortalității în special prin intermediul vîrstei medii a migranților. Pe termen lung, se poate face simțită și influența componentelor ei socioculturale. În graful din figura 5 au fost figurate relațiile care se manifestă mai ales pe termen scurt. În interpretarea datelor vor trebui luate în considerație și posibile influențe pe termen lung ale migrației, mai ales în cazurile în care o anume relație își păstrează același sens pe o perioadă mai mare de timp.

În tabelul 5 sînt prezentate valorile coeficienților de corelație dintre cele patru variabile manifeste ale modelului conceptual ante-

Tabelul 5

Coeficienți de corelație* dintre mărimea orașelor, migrația netă, natalitatea și mortalitatea la nivelul orașelor, 1966 — 1982

Anul	Variabile corelate					Rata natalității — rata mortalității
	mărimea orașului cu			rata migrației nete cu		
	rata migrației nete	rata natalității	rata mortalității	rata natalității	rata mortalității	
0	1	2	3	4	5	6
1966	0,22	−0,31	−0,12	−0,04	−0,22	−0,20
1967	0,30	−0,15	−0,17	0,05	−0,11	−0,38
1968	0,30	−0,19	−0,17	0,06	−0,13	−0,22
1969	0,23	−0,27	−0,15	0,12	−0,15	−0,27
1970	0,17	−0,28	−0,15	0,20	−0,12	−0,16
1971	0,18	−0,30	−0,14	0,34	−0,13	−0,15
1972	0,28	−0,25	−0,16	0,26	−0,17	−0,22
1973	0,39	−0,25	−0,17	0,19	−0,12	−0,16
1974	0,44	−0,16	−0,14	0,25	−0,19	−0,21
1975	0,16	−0,17	−0,17	0,38	−0,24	−0,25
1976	0,31	−0,11	−0,16	0,30	−0,34	−0,30
1977	0,31	−0,11	−0,20	0,18	−0,35	−0,41
1978	0,31	−0,15	−0,19	0,22	−0,34	−0,36
1979	0,31	−0,13	−0,20	0,19	−0,32	−0,38
1980	0,33	x	−0,24	0,31	−0,36	−0,44
1981	0,31	−0,11	−0,22	0,33	−0,37	−0,40
1982	0,30	−0,14	−0,25	0,28	−0,41	−0,43

* r este semnificativ de la nivelul 0,13 pentru $p = 0,05$ și de la nivelul 0,17 pentru $p = 0,01$.

rior prezentat. Pentru determinarea lor au fost folosite date referitoare la 231 de orașe ale țării (exceptînd orașul București, datorită valorilor sale „aberante" sub aspect statistic, și 5 orașe mici din județul Constanța, pentru care nu am dispus de date comparabile pe toată perioada).

Reamintim că sensul relației dintre două variabile legate indirect în cadrul modelului conceptual poate fi prevăzut prin calcularea produsului algebric dintre semnele care marchează fiecare din relațiile intermediare. Astfel, sensul relației dintre migrație și natalitate este de așteptat să fie unul pozitiv, dat fiind faptul că cele două relații intermediare migrație—vîrstă medie în localitatea de sosire și vîrstă medie — natalitate sînt ambele de sens negativ, iar produsul algebric al acestor semne este pozitiv.

La nivelul primului an de referință, 1966 (tabelul 5), rata natalității este corelată negativ cu mărimea orașului ($r = -0,31$).

Sensul relației empirice este concordant deci cu cel așteptat în baza modelului conceptual. Din cei 6 coeficienți de corelație, 4 sînt de sens corespunzător cu cel așteptat în virtutea ipotezelor de construcție a modelului conceptual. Neconcordanțele apar în legătură cu valorile coeficienților de corelație dintre natalitate — mortalitate ($r = -0{,}20$) și migrație — natalitate ($r = -0{,}04$). Acest ultim coeficient are o valoare nesemnificativă, ceea ce ar putea să semnifice faptul că, la mijlocul deceniului VII, selectivitatea migrației rural—urban în funcție de vîrstă nu era atît de puternică încît să ducă la o „întinerire" considerabilă a populației urbane și, corespunzător, la sporirea natalității urbane.

Conform uneia din ipotezele formulate cu ocazia descrierii modelului conceptual al analizei, relația dintre natalitate și mortalitate era influențată, la momentul respectiv, mai mult de diferențierea lor sub aspectul vîrstei. Sensul negativ al relației dintre natalitate și mortalitate susține o astfel de ipoteză. Există însă și argumente empirice care pledează pentru respingerea ei sau pentru nuanțarea modelului interpretativ. Natalitatea era corelată, în același an, mai mult cu mărimea orașului ($r = -0{,}31$) decît cu migrația ($r = -0{,}04$). Factorii socioculturali asociați cu mărimea orașului exercitau deci o influență considerabilă asupra natalității.

Acești factori exercitau o influență mult mai redusă asupra mortalității, prin intermediul ratelor specifice acestui fenomen. Este probabil că mărimea orașelor influența asupra mortalității și prin intermediul vîrstei medii a populației, orașele mari fiind caracterizate prin vîrstă medie redusă și mortalitate de asemenea redusă.

Ipoteza referitoare la rolul dominant al factorilor socioculturali sau al structurii de vîrstă în determinarea natalității și mortalității urbane nu poate fi validată însă decît prin introducerea în analiză a unui set de indicatori care să caracterizeze structura de vîrstă a populației din fiecare oraș. Este o întreprindere amplă, care își așteaptă realizarea într-un cadru organizațional care să permită desfășurarea unui volum de calcul deosebit de mare.

Urmărind comparativ valorile coeficienților de corelație din coloanele 2 și 4 ale tabelului 5, poate fi trasă concluzia că natalitatea este „dominată" de factorii socioculturali asociați cu mărimea orașelor pînă în 1970. Între 1971—1973, factorii asociați cu migrația rural—urban exercită asupra natalității o influență relativ egală cu cea a factorilor semnificați prin mărimea orașelor. Începînd cu mijlocul deceniului al VIII-lea, asupra natalității din orașe se instalează „controlul dominant al migrației". Din 1976 încep să apară corelații de nivel nesemnificativ între mărimea orașelor și natalitate. Este probabil că tot acum efectele cumulate ale migrației au ajuns să

realizeze o întinerire substanțială a populației din anumite orașe, ducînd, implicit, la o sporire a natalității acestora.

Mortalitatea se află, de asemenea, sub „controlul" dominant al factorilor socioculturali ai mărimii orașelor, în perioada 1967—1970. Începînd cu 1970/1971, influențele migrației și ale mărimii orașelor asupra acestui fenomen sînt de intensități relativ egale, pînă în 1972/1973. După 1974, ca și în cazul natalității, factorii asociați cu migrația rural—urban ajung să exercite cea mai puternică influență asupra mortalității.

Intensitatea unor relații dintre mărimea orașelor, ratele de natalitate, mortalitate și migrație cunoaște deci ca principale momente de „ruptură" trecerile de la 1966 la 1967, de la 1969/1970 la 1971/1972 și de la 1972/1973 la 1974/1975. Este probabil că pentru aceste discontinuități sau restructurări ale relațiilor sociodemografice de la nivelul orașelor sînt responsabile în primul rînd variațiile bruște ale natalității, sub incidența măsurilor pronataliste din anii 1966 și 1973 și cele ale migrației rural—urban, pentru schimbările intervenite la nivelul anilor 1970/1971.

Urmare a tuturor acestor schimbări, configurația relațiilor sociodemografice de la nivelul orașelor era caracterizată la începutul anilor 1980 prin:

— prevalența factorilor asociați migrației asupra celor asociați mărimii orașelor, în determinarea fenomenelor de natalitate și de mortalitate;

— migrație rural—urban puternic influențată (în sens pozitiv) de mărimea orașelor.

Configurația relațiilor dintre variabilele sociodemografice este diferită în cazul comunelor suburbane față de cea întîlnită pentru orașe.

În principiu, comportamentul demografic al unei comune suburbane (în sens de comportament al populației dintr-o astfel de comună) este influențat de caracteristicile orașului în vecinătatea căruia se află, de cele ale mediului rural înconjurător, precum și de caracteristicile socioeconomice proprii respectivei localități. Abordarea comportamentului demografic al comunelor suburbane prin luarea în considerație a tuturor acestor categorii de factori este o întreprindere care se impune a fi realizată într-o cercetare de-sine-stătătoare, de mare anvergură.

Cele cîteva date de care dispunem pe acest subiect sînt sintetizate în tabelul 6. Compararea acestuia cu datele din tabelul referitor la situația orașelor relevă o serie de particularități ale comportamentului sociodemografic al comunelor suburbane.

Tabelul 6

Coeficienții de corelație * dintre mărimea comunelor, migrația netă, natalitatea și mortalitatea la nivelul comunelor suburbane, 1966–1982

Anul	Variabile corelate					Ra'a natalității — rata mortalității
	mărimea comunei suburbane cu			rata migrației nete cu		
	rata migrației nete	rata natalității	rata mortalității	rata natalității	rata mortalității	
0	1	2	3	4	5	6
1966	0,10	0,15	−0,26	0,05	−0,11	−0,14
1967	0,11	0,23	−0,15	0,14	0,08	−0,27
1968	0,13	0,26	−0,20	0,30	−0,12	−0,14
1969	0,08	0,20	−0,28	0,28	−0,12	−0,33
1970	0,18	0,25	−0,18	−0,11	0,01	−0,16
1971	0,10	0,22	−0,33	−0,02	0,16	−0,24
1972	0,00	0,22	−0,34	−0,13	0,02	−0,18
1973	−0,03	0,18	−0,30	−0,17	0,11	−0,26
1974	−0,02	0,11	−0,37	−0,11	0,11	−0,30
1975	0,09	0,22	−0,27	0,17	−0,05	−0,20
1976	0,06	0,10	−0,19	0,16	0,09	−0,26
1977	0,25	0,28	−0,23	0,02	−0,07	−0,42
1978	0,24	0,18	−0,32	−0,07	−0,02	−0,41
1979	0,14	0,29	−0,39	−0,04	−0,02	−0,41
1980	0,13	0,20	−0,33	−0,03	−0,08	−0,35
1981	0,20	0,23	−0,42	0,02	0,03	−0,37
1982	0,23	0,29	−0,41	0,25	−0,15	−0,44

* r semnificativ la valorile 0,17 pentru $p = 0,05$ și 0,22 pentru $p = 0,01$.

Intensitatea imigrării în aceste comune este, în majoritatea cazurilor, nelegată de mărimea localității de imigrare. Este probabil că atracția migratorie a unei comune suburbane depinde nu atît de mărimea și dezvoltarea ei proprie, cît de capacitatea de atracție a orașului în preajma căruia se află. O corelație pozitivă, de nivel semnificativ, începe să se manifeste între mărimea comunelor suburbane și ratele de migrație netă din aceste comune, începînd cu anii 1977/1978. În absența unor cercetări aprofundate în acest domeniu este greu de precizat semnificația intensificării relației respective. Cu titlu de ipoteză ar putea fi formulată aprecierea că spre sfîrșitul celui de-al VIII-lea deceniu o serie intreagă de comune suburbane, cu număr mare de locuitori, ajung să se constituie în sisteme sociale locale, cu capacitate proprie de atracție migratorie. Este însă numai o ipoteză, destul de „optimistă" în condițiile în care rata migrației

nete pe total comune suburbane este negativă începînd cu anii 1970—1971 : — 2,6 $^0/_{00}$ în 1970, — 4,5$^0/_{00}$ în 1975, — 9,6$^0/_{00}$ în 1980 și — 10$^0/_{00}$ în 1982.

Notăm cu această ocazie o altă distincție între migrația din anii '60 (etapa a III-a) și cea din anii '70 (etapa a IV-a). În anii '60, la o intensitate relativ redusă a migrației rural — urban, mare parte din comunele suburbane aveau încă un indice pozitiv de migrație netă. Începînd cu anii 1970/1971, odată cu creșterea intensității migrației rural — urban, comunele suburbane devin, majoritar, puncte de tranziție în migrația de la sat la oraș. Această tranziție se realizează însă simultan cu o puternică emigrare spre orașe a populației născute în comunele suburbane. Se știe de altfel că intensitatea emigrării din comune suburbane spre orașe a fost mai mare decît cea a migrației din comunele rurale la orașe, cel puțin pentru începutul anilor '70.

CAPITOLUL 7

Similitudini și diferențieri între structurile de dezvoltare ale județelor

7.1. Clasificări în funcție de nivelul sau structura de dezvoltare și clasificări globale sau specializate

Atît pentru teoria, cît și pentru practica de dezvoltare este necesar să fie realizate clasificări ale unităților teritoriale din perspective diferite. Grupările determinate în baza unor astfel de clasificări permit orientarea eficientă a acțiunilor de cunoaștere sau de transformare nemijlocită a realității social-umane.

Clasificările unităților teritoriale din perspective particulare — precum cele demografice, economice, sanitare, culturale etc. — sînt de maximă relevanță practică. Pe baza unor astfel de clasificări „specializate" pot fi formulate diferite propuneri de măsuri sau politici adecvate pentru soluționarea problemelor din domeniile în funcție de care au fost clasificate unitățile teritoriale. Pentru practicieni sînt mai puțin folositoare clasificările „globale", realizate în baza unor seturi de indicatori referitori la domenii diferite ale dezvoltării. Pentru organismele de elaborare și implementare a unor politici de dezvoltare în profil teritorial sînt de maximă relevanță clasificări specializate ale unităților teritoriale sub aspectul situației fondului locativ, comportamentului demografic al populației, dezvoltării economice, comportamentului de consum al populației etc.

Pentru analizele cu finalitate teoretică interesează nu numai astfel de clasificări „specializate", ci și determinarea unor clasificări sau tipologii „de referință", care să permită interpretarea unei anume clasificări specializate. Pentru înțelegerea modului de desfășurare a fenomenelor demografice în profil teritorial, spre exemplu, se poate porni de la elaborarea unei clasificări a județelor din acest punct de vedere. Ulterior, grupele de județe omogene sub aspect demografic urmează să fie comparate cu alte grupe de referință, precum cele

realizate în funcţie de regiunea istorică, distanţa geografică, dezvoltarea economică, zona geoclimatică, dezvoltarea globală a judeţului etc.

Clasificările globale pot avea o relevanţă sporită în acest plan al analizelor teoretice. De asemenea, stabilirea relaţiilor dintre diferitele clasificări pe domenii („specializate") poate contribui la aprofundarea cunoaşterii anumitor aspecte ale realităţii sociale.

Alături de această distincţie dintre clasificările globale, şi cele specializate este de subliniat şi cea referitoare la clasificările în funcţie de nivelul sau de structura de dezvoltare a unităţii teritoriale.

Aşa cum am menţionat deja în capitolul 3, clasificările globale, în funcţie de nivelul de dezvoltare, pornesc de la premisa implicită că dezvoltarea este un fenomen unidimensional. În consecinţă, se procedează la regruparea valorilor specifice pentru diferiţi indicatori, prin diferite procedee, în cadrul unui scor unic de dezvoltare. Efectele de compensare dintre indicatori pentru domenii foarte diferite duc în final la obţinerea unei clasificări a unităţilor teritoriale, afectată de o bună doză de artificialitate, de convenţionalism. Cu atît mai accentuată este această doză de artificialitate în condiţiile în care sînt luaţi în consideraţie şi indicatori ale căror valori sînt semnificative mai mult pentru modul decît pentru nivelul de dezvoltare. Natalitatea redusă dintr-un judeţ, spre exemplu, poate fi semnificativă pentru : a) îmbătrînirea structurii de vîrstă a populaţiei din respectivul judeţ ; b) prevalenţa unor orientări valorice ale populaţiei de tip modern/urban, iar, sub aspectul efectelor ei, pentru c) capacitatea redusă de reproducţie a populaţiei din teritoriul respectiv. În condiţiile în care în cadrul aceleiaşi clasificări se ia în calcul şi ponderea populaţiei cu nivel de instrucţie superior, corelată negativ cu natalitatea, cum va fi scalată variabila natalitate, direct sau invers ? Numărul de exemple cu astfel de situaţii în care un indicator are semnificaţii diferite, contradictorii chiar, poate fi mărit considerabil.

Necesitatea de a promova abordările structurale, în locul celor centrate pe nivelul de dezvoltare, se impune, avînd în vedere argumentele anterior menţionate, în special în cazul clasificărilor globale, care lucrează cu indicatori din diferite domenii ale dezvoltării.

În cadrul clasificărilor globale elaborate pe baza unui număr mare de indicatori, este probabil că o soluţie de maximă eficienţă metodologică o reprezintă realizarea ordonărilor în funcţie de nivelul de dezvoltare pentru unităţile care aparţin aceleiaşi grupe sub aspectul similitudinii structurale de dezvoltare. După efectuarea clasificării în funcţie de similitudinile acestor structuri, ierarhizările de la unitatea teritorială cea mai dezvoltată pînă la cea mai puţin

dezvoltată ar urma să se facă deci pentru fiecare din grupările rezultate din clasificarea anterioară. Indicatorii folosiţi pentru ordonarea în funcţie de nivelul de dezvoltare trebuie să aibă o semnificaţie clară, în aşa fel încît să poată fi adoptată scalarea directă sau indirectă.

Clasificările „specializate" pe care le prezentăm în cadrul acestui capitol vizează similitudini ale judeţelor sub aspectul:

— structurilor şi fenomenelor demografice;

— structurilor şi fenomenelor economice;

— structurilor sociospaţiale ale dezvoltării (categorii sociale, fond locativ, repartiţia şi concentrarea populaţiei pe categorii de localităţi);

— structura şi ocuparea fondului locativ din oraşe;

— fenomene ale calităţii vieţii (fenomene de consum şi sociodemografice).

O clasificare globală care să includă întregul set de indicatori folosiţi pentru estimarea dezvoltării în profil teritorial (vezi anexa 2) este elaborată pentru a servi drept cadru de referinţă pentru interpretarea clasificărilor specializate, pe domenii.

Datele folosite pentru clasificările specializate se referă la perioada 1976/1977, fiind, majoritar, furnizate de recensămîntul din 5 ianuarie 1977. Clasificările globale sînt realizate cu informaţii referitoare la momentele 1966, 1977 şi 1982.

Metoda folosită pentru clasificarea şi caracterizarea judeţelor sub aspectul similitudinilor de dezvoltare reprezintă o extindere a ceea ce am prezentat în capitolele anterioare sub numele de „analiză structurală a corelaţiilor" ANSCOR). Aplicarea ANSCOR se face, în acest caz, la ordonarea ierarhică, pe grupe de similitudine, a unor „obiecte" complexe — judeţele, şi nu la ordonarea unor indicatori, precum în abordările anterioare.

Înainte de a trece la prezentarea clasificărilor propriu-zise se cer a fi făcute unele precizări referitoare la această metodologie de lucru utilizată.

7.2. Metodologie pentru analiza similitudinii judeţelor sub aspectul structurilor de dezvoltare

Poziţia pe care o ocupă un judeţ în „universul variabilelor de dezvoltare" este dată de rangurile pe care acesta le deţine pe fiecare din aceste variabile. Două judeţe, *i* şi *j*, sînt identice sub aspectul structurilor sau „profilelor" de dezvoltare în măsura în care ocupă aceleaşi poziţii sau ranguri pe fiecare din cele *n* variabile

ale spațiului de dezvoltare. Ele sînt cu atît mai asemănătoare din acest punct de vedere cu cît diferențele dintre rangurile lor, pe fiecare din aceste variabile, sînt mai mici.

În cazul analizelor din perspectiva nivelurilor de dezvoltare, principala problemă metodologică de rezolvat este aceea a modului în care pot fi agregate, pentru aceeași unitate, valorile de pe cele n variabile de dezvoltare pentru a obține în final un scor unic de dezvoltare. Prin intermediul acestui scor se stabilește, ulterior, poziția relativă a unității respective în ansamblul variabilelor de dezvoltare.

Abordările centrate pe profilul sau structura de dezvoltare a unităților teritoriale urmăresc realizarea unor comparații între unitățile teritoriale fără a mai proceda în prealabil la o agregare a valorilor de pe diferite variabile într-un scor unic. Distanța sau diferența dintre profilele de dezvoltare a două unități este dată de ansamblul diferențelor dintre scorurile pe care fiecare din ele le au pe cele n variabile de referință.

Pornind de la aceste considerente, am dezvoltat următorul set de procedee („ANSCOR 3") menite să ducă la clasificarea județelor sub aspectul similitudinii dintre profilele sau structurile lor de dezvoltare:

1 — construirea unei „matrice inițiale" în care pe coloane figurează n itemi de dezvoltare, iar pe rînduri cele m județe care sînt caracterizate prin valorile respectivilor itemi;

2 — normalizarea fiecărui item în așa fel încît valorile sale să varieze între 0 și 100 (Dintre multiplele procedee de normalizare am reținut pe cel al statisticianului Hull, $H_{ij} = 50 + 14 \times (x_{ij} - \bar{x}_i)/\sigma_i$), unde x_{ij} este valoarea itemului i pentru județul j, $\bar{x}_i$ și σ_i media și abaterea standard a respectivului indicator, iar H_{ij} scorul normat corespunzător variabilei i pentru județul j. Media unei serii de date astfel normate este egală cu 50, iar abaterea standard cu 14.);

3 — transpunerea matricei de „n coloane" × „m rînduri" într-o matrice de „m coloane" × „n rînduri", folosind valorile normate conform procedeului anterior menționat. În urma acestei operații, județele devin „variabile", iar variabilele devin „unități de analiză";

4 — calcularea coeficienților de corelație pe baza acestei matrice transpuse. Rezultă o nouă matrice de $m \times m$ coeficienți de corelație. Fiecare dintre acești coeficienți (r) semnifică intensitatea similitudinii între două județe m_i și m_j sub aspectul structurilor sau problemelor de dezvoltare. Cu cît r_{ij} este mai mare decît zero și mai apropiat ca valoare de 1, cu atît este mai mare similitudinea de dezvoltare dintre județele comparate;

5 — marcarea coeficientului de corelație maximă ($r_{ij} > 0$) pentru fiecare județ i. Acest coeficient indică județul j care este cel mai asemănător cu județul de referință i și nivelul de intensitate la care se situează această similitudine. Dacă pentru un anume județ nu se înregistrează un coeficient de corelație care să fie de semn pozitiv și mai mare decît nivelul critic al coeficientului de corelație, rezultă că respectivul județ are un grad ridicat de specificitate, neîncadrîndu-se în mod semnificativ în nici una din grupările care vor fi determinate;

6 — alcătuirea unui tablou al corelațiilor pozitive maxime. În stînga acestui tablou se înscrie o scală cu gradații din cinci în cinci sutimi, începînd cu nivelul critic al coeficientului de corelație, pînă la 1,00, valoarea maximă a coeficientului respectiv. Pe

liniile din dreapta scalei, corespunzătoare fiecărei gradații, se notează perechile de județe care corelează la nivelul respectiv;

7 — tabloul corelațiilor pozitive maxime se transpune într-un graf de ordonare ierarhică a județelor din punct de vedere al similitudinii structurilor lor de dezvoltare. Procedeul de construire a grafului este identic cu cel prezentat în capitolele anterioare în care ANSCOR a fost folosită pentru ordonarea variabilelor (vezi 4.1). Respectiv se pornește la construirea unui graf care are marcată în partea stîngă scala folosită la construirea tabloului cu corelații maxime. Se trasează în primul rînd arcul de graf dintre județele care corelează cel mai intens, în dreptul gradației corespunzătoare de pe scala menționată. Se continuă trasarea arcelor de graf urmărind în ordine descendentă valorile coeficienților de corelație înscriși în tabloul anterior construit. Exemplul practic de construire a unui astfel de graf, prezentat în subcapitolul următor, va elucida în mai mare măsură modul concret de lucru.

În urma aplicării acestui set de procedee rezultă graful de similitudine al celor *m* județe din punct de vedere al structurilor sau profilelor lor de dezvoltare determinate în funcție de cele *n* variabile din matricea inițială de la care s-a pornit.

Regulile de citire a unui astfel de graf sînt similare cu cele folosite pentru interpretarea grafurilor ANSCOR destinate ordonării variabilelor:

— intensitatea similitudinii dintre două județe (unități) legate printr-un segment de dreaptă orizontal este dată de poziția acestui segment de dreaptă în raport cu scala coeficienților de corelație din partea stîngă a grafului;

— intensitatea similitudinii dintre două județe legate printr-o linie continuă neorizontală este dată de poziția pe care o are județul situat la capătul „de jos" al acestei linii, în raport cu scala coeficienților de corelație;

— două județe legate prin două linii punctate au un nivel de similitudine indicat prin poziția pe care o are vîrful în care se întîlnesc aceste linii, în raport cu aceeași scală a coeficienților de corelație. Liniile punctate indică raporturile de similitudine de intensitate imediat inferioară raportului de similitudine de intensitate maximă;

— cu cît un județ este situat mai spre baza scalei coeficienților de corelație, cu atît el este mai specific, mai particular în raport cu celelalte județe, din punct de vedere al profilului său constituit prin valorile pe care le are pe cei *n* itemi de referință.

Metoda aceasta de clasificare este similară cu o analiză factorială în care se lucrează numai cu coeficienții de corelație pozitivi, de valoare maximă pentru fiecare variabilă. Procedeul de ordonare a unităților în graful de similitudine este luat din analiza Q (R. Atkin). Acest „împrumut" metodologic a devenit posibil numai după conștientizarea faptului că matricea „fețelor comune" din analiza Q are practic aceeași funcțiune ca și o matrice de coeficienți de corelație de tip Bravais-Pearson. Dat fiind faptul că nu obligă la o dihotomizare a variabilelor, ANSCOR credem că este mai adecvată în cazurile în

care variabilele din matricea inițială nu sînt dihotomice, ci cantitativ-politomice. În schimb, analiza Q are o maximă eficiență metodologică în cazurile în care variabilele inițiale sînt dihotomice prin natura lor, și nu dihotomizate prin „secționări" mai mult sau mai puțin artificiale.

O demarcație importantă între diferite procedee de clasificare sau ordonare a unor unități complexe se poate face în baza distincției dintre „similitudine directă" și „similitudine indirectă" sau „mediată".

Dacă județul *A* se aseamănă cel mai mult cu județul *B*, vom spune că *A* este în raport de similitudine directă cu *B*. Dacă, în schimb, *A* se aseamănă cel mai mult cu *B*, iar *B* cel mai mult cu *C*, vom spune că *A* și *C* se află în raporturi de similitudine indirectă, mediată (prin *B*). Grupările de unități care se realizează în analiza Q prin graful de tip arbore (element definitoriu pentru acest tip de analiză), iar în analiza factorială prin plasarea unităților respective (considerate ca „variabile") în același factor sînt constituite în baza aceluiași principiu al similitudinii mediate. Datorită acestui fapt, se ajunge, în anumite cazuri, la plasarea artificială a unor unități în cadrul aceleiași grupări.

Avantajul ANSCOR, sub acest aspect, rezidă în faptul că graful de similitudine dintre unitățile clasificate este construit prin stricta urmărire a legăturilor de similitudine directă (semnificate în cazul nostru prin coeficienții de corelație de intensitate maximă). În acest fel devine posibilă vizualizarea sau explicitarea prin graf a unităților din aceeași clasă aflate în raporturi de similitudine directă. Aplicarea celor trei metode în discuție — analiză factorială, analiză Q și ANSCOR — pe aceleași date referitoare la dezvoltarea județelor în diferite domenii a dus, în multe cazuri, la constatarea că rezultatele obținute prin metode care „privilegiază" legăturile de similitudine directă (precum ANSCOR) sînt mai interpretabile din punct de vedere sociologic decît cele bazate pe lucrul nediferențiat cu similitudine directă și indirectă (de tipul analizei factoriale, al analizei Q sau al analizei cluster).

Odată realizată clasificarea a *m* județe din punct de vedere al poziției pe care acestea o ocupă pe *n* criterii sau variabile de dezvoltare, se pune problema caracterizării fiecăreia dintre clasele obținute. Care sînt indicatorii specifici pentru fiecare grupare de județe?

În vederea realizării acestei caracterizări se adoptă un algoritm de lucru relativ complicat. Se procedează întîi la construirea unui graf ANSCOR cu variabilele din matricea inițială (netranspusă), folosită ca punct de plecare în clasificarea județelor. Construirea

acestui graf cu variabilele ordonate ierarhic se face conform procedurii menționate în capitolul 4.1.

Pentru a stabili legătura dintre graful de similitudine a județelor și graful de ordonare ierarhică a variabilelor se întreprinde următorul set de operațiuni :

— se transcrie matricea cu n indicatori normați (avînd valori între 0 și 100) pe coloane și m județe pe rînduri ;

— se subliniază pe această matrice, pe fiecare rînd, valoarea indicatorului care se apropie cel mai mult de 0 sau de 100. În acest fel se consideră că un indicator dat este cu atît mai specific pentru un anume județ cu cît, în cazul județului respectiv, are o valoare mai depărtată de media indicatorului. Cum prin normarea cu formula Hull media fiecărei serii de date este 50, rezultă că vor fi reținute ca specifice valorile care se abat cel mai mult de la această medie ;

— aceeași analiză se întreprinde pe fiecare din coloanele respectivei matrice.

Într-un tabel al „valorilor extreme" sau al indicilor de maximă specificitate se notează pe o primă coloană principalele grupe de județe rezultate din analizele anterioare, iar pe a doua coloană itemii cu valori specifice pentru fiecare din grupele respective.

Ulterior, pornind de la acești itemi de maximă specificitate și de la graful de ordonare a variabilelor se pot face inferențe în legătură cu modul în care se plasează diferite județe în raport cu alți indicatori decît cei de specificitate maximă pentru o anume grupă.

După cum se va vedea din aplicările pe care le vom face în continuare, nu toate județele se disting semnificativ printr-o specificitate a profilului lor de dezvoltare. Acele județe ai căror itemi au toate valorile foarte apropiate de medii se cheamă că au un grad redus de specificitate.

Întregul algoritm folosit pentru a distinge în ce constă specificitatea unei anumite grupări de unități teritoriale încearcă să contureze un drum de trecere spre evaluări ale diferitelor clase de unități la un mod riguros sau, oricum, mai puțin marcat de subiectivitate decît în multe din practicile adoptate curent în acest domeniu.

7.3. Clasificarea demografică a județelor: un exemplu[1] de aplicare a metodologiei propuse

Indicatorii incluși în această clasificare se referă la aspecte ale reproducției biologice a populației. Rolul central în cazul acestui tip de reproducție revine variabilelor asociate cu structura de vîrstă a populației și, în planul fenomenelor, cu fertilitatea.

Cei 18 *itemi folosiți pentru* clasificare sînt prezentați în anexa 1 la rubricile structurii demografice și, respectiv, fenomene demografice. Principalele dimensiuni demografice pentru care sînt semnificativi acești indicatori (cu valori determinate la data ultimului recensămînt sau prin statisticile curente ale D.C.S., la nivelul anului 1977) ar putea fi desemnate prin următoarele categorii analitice :

structuri	*fenomene*	*categorii rezidențiale de analiză*
vîrstă	fertilitate	orașe
sex	mortalitate	comune
coabitare	nupțialitate	total localități din județ
matrimoniale		

După normarea celor 18 indicatori referitori la aceste aspecte, matricea de 18 indicatori $\times$ 37 județe a fost transpusă, coloanele devenind rînduri și rîndurile coloane.

Pe această bază a fost calculată o matrice de coeficienți de corelație de 37×37.

Pe matricea astfel obținută au fost marcați, pentru fiecare din județe, coeficientul de corelație de maximă intensitate.

În tabelul 7 sînt trecute perechile de județe în funcție de mărimea coeficientului de corelație care indică gradul de similitudine dintre situațiile lor demografice. Pentru județul Arad, spre exemplu, coeficientul de corelație cel mai ridicat are valoarea de 0,86 și indică un raport de maximă similitudine cu județul Bihor. Perechea respectivă de județe se trece în tabelul 7 la nivelul 0,85. Județul cel mai „apropiat" de Suceava sub aspect demografic este Neamț ($r = 0{,}72$; prin rotunjiri, în tabelul 7 se plasează în dreptul gradației 0,70). Profilul demografic al județului Neamț este concordant însă în mai mare măsură cu cel al județului Bacău ($r = 0{,}82$), perechea respectivă fiind înscrisă în tabel în dreptul valorii de scală ($r = 0{,}80$). Procedînd în acest mod se completează întregul tabel cu perechile de județe ale căror profile demografice sînt concordante în cea mai mare măsură.

Ordonarea propriu-zisă a județelor din punct de vedere al similitudinii lor demografice este realizată în graful din figura 6, în care sînt transpuse datele din tabelul 7. Se începe cu marcarea legăturii dintre Arad și Bihor, la nivelul 0,85. La nivelul imediat inferior (0,80), reapar cele două județe, în raport cu Timiș, în primul rînd. Județul Timiș își „regăsește" profilul său demografic la nivelul a trei județe — Bihor, Arad și Cluj. Legătura sa de similitudine cu Bihor și Arad se stabilește prin arce de graf descendente,

Tabelul 7

Corelații* pozitive maxime cu județele considerate ca „indicatori" și cu indicatorii demografici ca „subiecți" (date 1977)

Nivel de corelare a județelor (r)	Județul (județele) j care se aseamănă cel mai mult, sub aspect demografic, cu județul i
0,85	(Arad — Bihor)
0,80	(Timiș — Arad, Bihor, Cluj) (Bacău — Neamț), (Botoșani — Vaslui), (Cluj — Timiș), (Mureș — Prahova)
0,75	(Olt — Teleorman)
0,70	(Argeș — Dîmbovița), (Buzău — Vrancea) (Suceava — Neamț)
0,65	(Gorj — Harghita)
0,60	(Alba — Sălaj), (Brașov — Cluj, Constanța), (Constanța — Galați), (Mehedinți — Teleorman), (Botoșani — Vîlcea)
0,55	(Caraș-Severin — Arad, Hunedoara), (Dolj — Mureș, Prahova, Teleorman) (Maramureș — Gorj)
0,50	(Bistrița-Năsăud — Dîmbovița, Maramureș, Sălaj), (Covasna — Harghita), (Iași — Bacău, Neamț), (Tulcea — Vaslui).

* Nivelul de semnificație este $r = 0,44$ pentru $p = 0,05$ și $r = 0,54$ pentru $p = 0,01$. Județele Brăila și Satu Mare nu sînt corelate la un nivel semnificativ și pozitiv cu nici un alt județ. Pentru Brăila județele cele mai „apropiate" sub aspect demografic sînt Galați ($r = 0,40$), Prahova ($r = 0,41$) și Vrancea ($r = 0,39$). Pentru Satu Mare, cea mai pronunțată similitudine se manifestă la un nivel foarte scăzut, în raport cu Harghita ($r = 0,28$) și Maramureș ($r = 0,27$). Similitudinea județului Sibiu cu Alba nu a fost înscrisă în tabel, dat fiind nivelul ei redus ($r = 0,44$), semnificativ numai pentru $p = 0,05$.

iar cu județul Cluj printr-un segment de dreaptă orizontal, situat la nivelul 0,80.

La același nivel de similitudine mai apar însă trei perechi de județe care se situează la „vîrful " a trei noi grupări de județe.

Este vorba de perechile de similitudine Prahova — Mureș, Neamț — Bacău și Botoșani — Vaslui. În acest mod se continuă examinarea în ordine descendentă a datelor din tabelul 7 și transpunerea lor în cadrul grafului din figura 6. La nivelul 0,70, spre

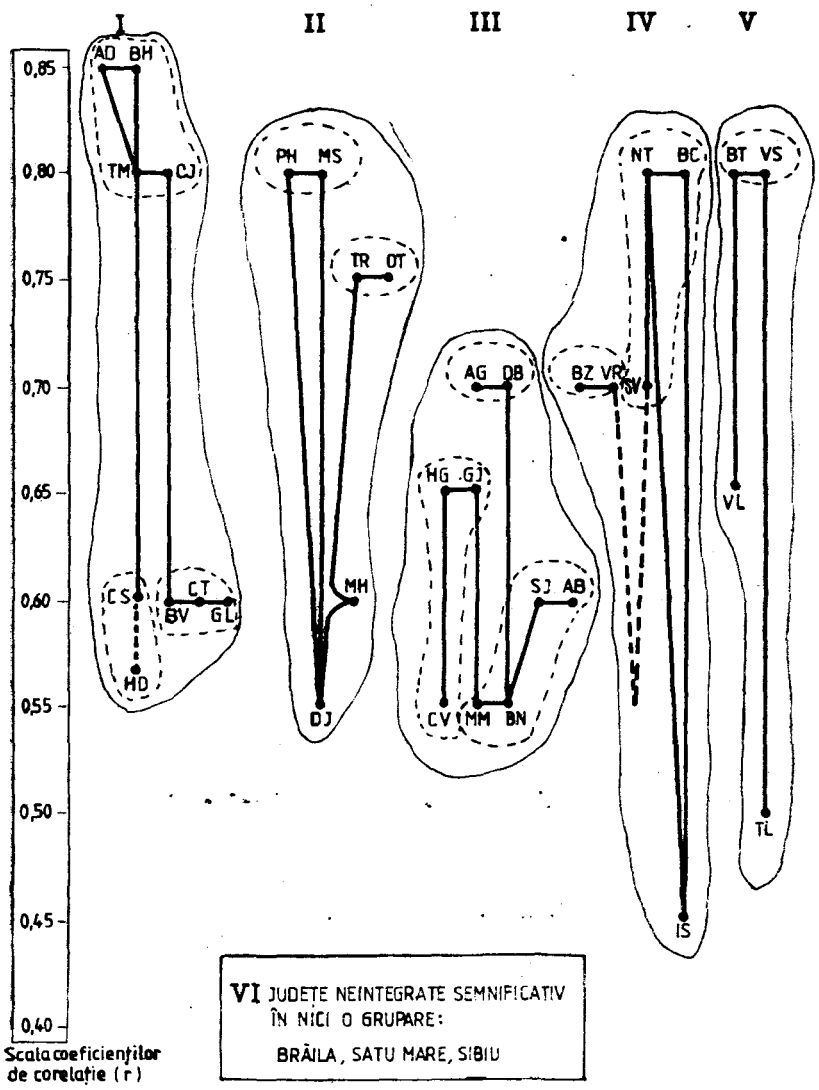

Fig. 6. — Similitudinea județelor din punct de vedere al structurilor și fenomenelor asociate cu reproducerea populației.

exemplu, județul Suceava apare în relație cu județul Neamț, care a fost înscris deja în graf la nivelul 0,80. Plasînd Suceava la nivelul 0,70, o vom uni cu vîrful reprezentînd județul Neamț printr-un arc de graf neorizontal („ascendent").

În final, rezultă cinci mari grupe de similitudine a județelor sub aspect demografic. Trei județe, Brăila, Satu Mare și Sibiu, nu se încadrează semnificativ în nici o grupă.

Fiecare grupă, la rîndul ei, poate fi subdivizată în subgrupe, în funcție de apropierea grafică dintre vîrfurile care reprezintă județele. Dacă judecăm după numărul mare de subgrupe (marcate prin linii curbe închise, punctate) constituite în cadrul grafului, rezultă că pe teritoriul țării există o mare diversitate de situații demografice.

În cadrul fiecărei grupe există o subgrupă centrală constituită din județele situate în „vîrful ierarhiei", respectiv județele care corelează cel mai puternic între ele. Aceasta are funcția unui „nucleu" în jurul căruia gravitează, la diferite distanțe, alte „formațiuni de similitudine" sau chiar județe izolate.

În cadrul grupei I, nucleul este constituit din județe situate majoritar în vestul țării, în contiguitate : Arad, Bihor, Timiș și Cluj. În jurul acestui nucleu gravitează, pe de o parte, „formațiunea" județelor Caraș-Severin și Hunedoara, iar pe de altă parte, cea a județelor Brașov, Constanța și Galați. Prima formațiune „se apropie" de nucleu prin intermediul relației din similitudine directă Caraș-Severin — Timiș, iar cea de-a doua prin intermediul relației Brașov — Cluj. Județele prin care se stabilesc legăturile de similitudine directă între două subgrupe au de fapt dublă apartenență. Județul Brașov, spre exemplu, se aseamănă sub anumite aspecte cu județele Cluj și Timiș din „nucleu", iar sub alte aspecte, cu perechea Constanța — Galați. Similar, Caraș-Severin se aseamănă în primul rînd cu un județ din gruparea nucleului (Timiș) și în al doilea rînd cu Hunedoara.

Matricea coeficienților de corelație dintre cele nouă județe care constituie grupa I poate concretiza imaginea în legătură cu raporturile de similitudine directă și indirectă (tabelul 8).

Cele trei cazuri marcate cu linie continuă indică valorile coeficienților de corelație din cadrul aceleiași formațiuni de similitudine. Toți coeficienții de corelație dintre județele formațiunii nucleu au valori semnificative, de nivel ridicat. Așa cum rezultă și din graf și din citirea matricei de coeficienți județul Cluj ocupă o poziție marginală în cadrul subgrupării respective, fiind „apropiat" de Timiș, dar relativ „distanțat", sub aspect demografic, în raport cu Arad și Bihor.

Tabelul 8

Matricea coeficienților de corelație*

	AD	BH	TM	CJ	CS	HD	BV	CT	GL
AD		0,86	0,82	0,49	0,55	0,18	0,04	0,16	−0,25
BH	0,86		0,79	0,52	0,40	0,10	−0,07	0,10	−0,09
TM	0,82	0,79		0,82	0,58	0,04	0,46	0,45	−0,01
CJ	0,49	0,52	0,82		0,37	0,02	0,59	0,46	0,32
CS	0,55	0,40	0,58	0,37			0,33	0,34	−0,24
HD	0,18	0,10	0,04	0,02	0,54	0,54	−0,03	0,33	−0,02
BV	0,04	−0,07	0,46	0,59	0,33	−0,03		0,60	0,19
CT	0,16	0,10	0,45	0,46	0,34	−0,33	0,60		0,58
GL	−0,25	−0,09	−0,01	0,32	−0,24	0,02	0,19	0,58	

* $r = 0{,}44$ pentru $p = 0{,}05$; $r = 0{,}54$ pentru $p = 0{,}01$

În cadrul formațiunii Brașov—Constanța—Galați, poziția marginală, de maximă izolare, este ocupată de județul Galați, corelat la un nivel nesemnificativ cu Brașovul.

Pe ansamblul grupării, județele cu cel mai ridicat grad de specificitate demografică sînt Galați și Hunedoara. Marginalitatea lor este sugerată atît de poziția pe care o ocupă în graf, cît și de numărul mare de coeficienți de corelație de valori nesemnificative care le corespund în matricea de corelații.

Careurile cu linie punctată indică coeficienții de corelație semnificativi (la nivelul $p = 0{,}01$), între perechi de județe situate în formațiuni de similitudine diferite. Este clar evidențiată dubla apartenență a județelor Caraș-Severin și Brașov.

În ansamblu, județele din prima grupă de similitudine demografică sînt județe cu tradiție de dezvoltare industrial-urbană. Majoritatea sînt situate în vestul țării, în regiuni istorice învecinate și cu puternice similitudini culturale — Banat, Crișana și Transilvania de Vest. Județele din nucleul definitoriu pentru grupa respectivă sînt caracterizate și prin intensa comunicare realizată prin migrație. Pe termen lung, majoritatea plecărilor din Bihor și Arad s-au realizat în principal spre orașele din Timiș (conform datelor de migrație pe durata vieții, înregistrate la ultimul recensămînt). În același sistem al fluxurilor de migrație orientate spre Timiș se încadrează și județele Caraș-Severin, Hunedoara și Cluj.

Cea de-a doua grupă este constituită din 6 județe, structurate, în principal, în jurul a două „nuclee", unul fiind format de perechea Prahova—Mureș, iar celălalt de perechea Olt—Teleorman. Județul Dolj are un pronunțat grad de specificitate sub aspect demografic și prezintă similitudini pe de o parte cu județele Prahova și Mureș, iar pe de altă parte cu județul învecinat Teleorman. Împreună cu județul Mehedinți, Teleorman, Olt și Dolj, formează o zonă compactă situată majoritar în zona agrogeografică a șesului Dunării. Similitudinea Prahova—Dolj se mai regăsește în domeniul fondului locativ din orașe. Surprinzătoare la prima vedere, similitudinea demografică dintre Mureș și Prahova este concordantă cu un raport de asemenea intens de similitudine din punct de vedere al profilelor globale de dezvoltare social-economică a județelor respective.

Raporturile de similitudine din cadrul celei de-a treia grupe au o configurație complexă, care permite conturarea a trei subgrupe care au între ele puternice suprapuneri. Formațiunea de similitudine Sălaj, Alba, Bistrița-Năsăud și Maramureș „comunică" cu formațiunea Covasna, Harghita și Gorj prin intermediul Maramureșului. Altfel spus, acest ultim județ are dublă apartenență, la două clase de similitudine. Similitudinea maximă în cadrul grupei apare în raportul dintre Argeș și Dîmbovița, situate în proximitate teritorială, în cadrul aceleiași regiuni istorice și geografice.

Cea de-a patra grupă este formată majoritar din județe ale Moldovei. Nucleul în jurul căruia se structurează principalele raporturi de similitudine este format din județele învecinate Neamț, Bacău și Suceava, situate în zona agrogeografică a Carpaților Moldovei. Principala formațiune de similitudine care gravitează în jurul acestui nucleu este constituită din județele Buzău și Vrancea, situate la „întorsura" Carpaților — zonă cu rol deosebit de important în asigurarea, la scară istorică, a unor intense relații de comunicare între Moldova, Țara Românească și Ardeal. Menționăm că județul Brăila, aparținător de aceeași zonă de „întorsură" a Carpaților, prezintă importante asemănări demografice cu județul Vrancea ($r = 0{,}39$), deși nu la un nivel semnificativ. Relativ izolat, în cadrul acestei grupe se înscrie și județul Iași, apropiat sub aspect demografic în special de județele Bacău și Neamț.

În fine, în cadrul celei de-a cincea grupe, județele Tulcea și Vîlcea gravitează, la distanțe diferite, în jurul nucleului Botoșani—Vaslui.

Un mijloc de a valida și, eventual, completa această clasificare demografică a județelor îl constituie folosirea analizei factoriale (metoda Hotelling) pe matricea transpusă, cu județele considerate ca

variabile şi cu itemii (normaţi) consideraţi ca „subiecţi". Chiar dacă raportul dintre numărul de variabile şi numărul de subiecţi nu este conform unora din exigenţele de aplicare a analizei factoriale, rezultatele obţinute prin aplicarea acestei metode prezintă interes, în cazul de faţă.

În principiu, ar fi de aşteptat ca judeţele care apar grupate în acelaşi factor, cu acelaşi semn să fie similare sub aspectul situaţiei lor demografice. Aceste grupe ar trebui să concorde, în mare, cu cele determinate prin ANSCOR. Desigur, analiza factorială nu permite şi o ordonare ierarhică a judeţelor în cadrul grupelor de similitudine.

Diferenţele dintre clasificarea factorială şi cea realizată prin ANSCOR derivă, în principal, din faptul că cea de-a doua metodă favorizează ordonarea în funcţie de raporturi de similitudine directă, pe cînd prima lucrează indistinct cu raporturi de similitudine directă şi indirectă. Datorită acestui fapt este de aşteptat ca în cadrul grupelor generate prin analiză factorială să apară şi atribuiri relativ artificiale, datorate procedeului de calcul.

Datele prezentate în tabelul 9 credem că aduc importante argumente în sprijinul validării metodei de clasificare utilizată în paginile anterioare.

Judeţele, Timiş, Cluj, Bihor şi Arad, care definesc pozitiv primul factor, sînt aceleaşi cu cele prezentate ca nucleu al primei grupări de similitudine, din figura 6. În plus, faţă de abordarea factorială, abordarea ANSCOR a permis şi indicarea gradului în care fiecare dintre aceste judeţe este similar în raport cu celelalte, ordonarea lor ierarhică în funcţie de raporturile de similitudine directă.

În schimb, analiza factorială permite formularea unor ipoteze în legătură cu grupurile de judeţe care sînt opuse sub aspectul profilelor lor demografice. Judeţele Botoşani şi Vaslui apar cu saturaţii ridicate în acelaşi prim factor, dar cu semnul negativ pentru respectivii coeficienţi. Vom putea deci avansa ipoteza că cele două judeţe din Moldova sînt caracterizate prin structuri şi fenomene demografice opuse celor specifice pentru grupa de judeţe din vestul ţării. Oricum, plasarea judeţelor Botoşani şi Vaslui într-o grupă specifică este, de asemenea, concordantă cu rezultatele clasificării ANSCOR.

În cel-de-al doilea factor, apar grupate, cu acelaşi semn, judeţele Suceava, Vrancea, Buzău, Neamţ şi Mureş. Exceptînd judeţul Mureş, toate celelalte judeţe sînt incluse în cadrul celei de-a patra grupări din figura 6. Este greu de spus care din metode a realizat o clasificare mai „adevărată" în legătură cu judeţul Mureş. Tendinţa de a acorda o mare importanţă factorilor legaţi de regiunea istorică

Tabelul 9

Principalele grupe de județe sub aspect demografic, folosind analiza factorială

Factorul și ponderea sa în dispersia totală	Județe grupate în factorul respectiv	Coeficient de saturație corespunzător
I 28,8%	Timiș	0,28
	Bihor	0,25
	Cluj	0,25
	Arad	0,25
	Botoșani	—0,25
	Vaslui	—0,25
II 19,1%	Suceava	0,32
	Vrancea	0,29
	Buzău	0,27
	Mureș	0,28
	Neamț	0,24
	Alba	—0,29
	Caraș-Severin	—0,27
	Sălaj	—0,25
III 14,6%	Brașov	0,31
	Iași	0,28
	Constanța	0,22
	Galați	0,22
	Mehedinți	—0,38
	Teleorman	—0,37
	Olt	—0,26
IV 7,2%	Brăila	0,38
	Satu Mare	0,36
	Tulcea	0,35
	Argeș	—0,37

și structura socială și istorică a populației în explicarea comportamentului demografic ne-ar conduce la respingerea clasificării factoriale în favoarea celei de tip ANSCOR.

Luînd în considerație valorile acestor factori explicativi, pare mai „naturală" includerea județului Iași decît cea a județului Mureș în grupa formată din Neamț, Suceava, Buzău și Vrancea. Desigur, prin această afirmație nu se exclude posibilitatea ca, pe anumiți indicatori demografici, Mureșul să fie mai apropiat de județele menționate din Moldova decît de Prahova sau de Dolj (alături de care se află în clasificarea prezentată în figura 6).

Informaţiile oferite de coeficienţii de saturaţie ai celui de-a doilea factor ne pot servi ca bază pentru formularea ipotezei că profilul demografic opus judeţelor Suceava, Vrancea, Buzău şi Neamţ poate fi întîlnită la nivelul judeţelor transilvănene Alba şi Sălaj.

Plasarea judeţului Caraş-Severin în aceeaşi grupă cu Alba şi Sălaj este, se pare, mai mult un efect al metodei factoriale de grupare decît expresia unei similitudini reale. Coeficientul de corelaţie dintre profilele demografice ale judeţelor Caraş-Severin şi Sălaj, spre exemplu, este de nivel nesemnificativ ($r = 0{,}31$). Plasarea lor în cadrul aceluiaşi factor, în aceste condiţii, nu poate fi decît efectul unor relaţii de similitudine mediate.

Componenta pozitivă a celui de-al treilea factor grupează judeţele Braşov, Constanţa, Galaţi şi Iaşi. Şi în acest caz gruparea realizată prin analiza factorială se suprapune în mare măsură cu una din grupările realizate prin ANSCOR. Prin analiza factorială este introdus în plus, în cadrul respectivei grupări, judeţul Iaşi. Considerentele legate de regiunea istorică de apartenenţă şi de relaţiile de vecinătate fac să pară mai plauzibilă încadrarea Iaşului în grupa judeţelor Bacău, Neamţ şi Suceava (conform rezultatelor din figura 6). Opusul profilelor demografice ale acestor judeţe se întîlneşte la nivelul judeţelor Olt, Teleorman şi Mehedinţi.

Începînd cu cel de-al patrulea factor, grupările generate prin analiză factorială nu mai concordă în mod semnificativ cu grupările ANSCOR. Judeţele Brăila, Satu Mare şi, parţial, Tulcea au, conform informaţiilor furnizate prin analiza structurală a corelaţiilor, un grad ridicat de specificitate demografică. Surprinde, în mod special, plasarea judeţului Satu Mare în aceeaşi grupă cu Brăila şi Tulcea, în cadrul clasificării factoriale.

Rezultă deci că factorii principali, cu pondere ridicată în explicarea dispersiei totale, generează grupări de similitudine concordante în mare măsură cu cele obţinute prin ANSCOR. Neconcordanţele care apar se datorează, se pare, în principal faptului că în analiza factorială se operează indistinct cu raporturi de similitudine directă şi indirectă. Prin poziţia privilegiată pe care o acordă raporturilor de similitudine directă, abordarea de tip structural pare să ofere rezultate mai interpretabile sub aspect sociologic decît cele furnizate de analiza factorială. În schimb, analiza factorială permite formularea unor ipoteze în legătură cu grupările de judeţe care au profile demografice opuse. De remarcat faptul că grupările de judeţe cu profile demografice opuse sînt situate în regiuni istorice diferite. Pentru primul factor, opoziţia se structurează între judeţe din vestul ţării (Banat şi Crişana, în principal) şi judeţe din Moldova. În cel de-al doilea fac-

tor raporturile de opoziţie se stabilesc între judeţe din Moldova şi judeţe din Transilvania.

Odată stabilite grupările sau formaţiunile de similitudine demografică dintre judeţe, se pune problema caracterizării acestor grupări. Vom considera că, din setul de *n* indicatori, sînt specifici pentru un anume judeţ cei care au valori extreme (maxime sau minime) la nivelul acelui judeţ. Odată determinaţi aceşti indicatori specifici pentru o anume grupă de judeţe, se vor putea face referinţe în legătură cu poziţia pe care respectiva grupare o are în raport cu alţi indicatori care se află în relaţie cu cei determinaţi ca fiind specifici.

În matricea cu cei 18 indicatori normalizaţi şi cele 37 de judeţe se subliniază mai întîi pe fiecare coloană valorile extreme care se abat cu cel puţin 30 de unităţi de la media seriei (egală cu 50, în cazul în care normalizarea a fost făcută cu formula lui Hull). Se procedează în acelaşi mod pentru fiecare rînd al matricei. Obţinem în acest fel o nominalizare a indicatorilor de maximă specificitate pentru principalele formaţiuni de similitudine a judeţelor. În paranteză, pentru fiecare item specific este notat sensul pozitiv sau negativ al abaterii sale în raport cu media (tabelul 10).

Caracterizarea grupelor de judeţe poate fi aprofundată prin luarea în consideraţie a modului în care se grupează indicatorii folosiţi pentru clasificare.

În figura 7 este prezentat rezultatul ordonării acestor indicatori prin procedeul ANSCOR prezentat în capitolul 4.1.

Graful obţinut sugerează gruparea indicatorilor în trei dimensiuni, cu semnificaţie similară cu cea a factorilor din variantele clasice de analiză factorială.

O primă dimensiune este constituită din ansamblul indicatorilor care se ordonează pe arcul de graf care porneşte, descendent, de la rata natalităţii. Este o dimensiune semnificativă pentru nivelul natalităţii din oraşe, în relaţie cu structurile de vîrstă care o determină şi cu consecinţele ei asupra intensităţii coabitării (sub aspectul dimensiunii medii a familiei şi ponderii gospodăriilor cu numai un nucleu familial, în total gospodării familiale).

Cea de-a doua dimensiune grupează indicatorii situaţi pe axul care coboară din vîrful grafului prin care este marcat sporul natural. În cadrul acestui factor sînt grupate fenomenele demografice care depind în mare măsură de ponderea populaţiei vîrstnice în oraşe şi comune. Valori ridicate ale indicatorilor din aceste domenii sînt însoţite de valori ridicate ale mortalităţii şi de niveluri reduse ale ratelor de fertilitate şi spor natural[2].

Tabelul 10

Caracteristici demografice ale grupelor de județe

Grupe de județe	Itemi de maximă specificitate	„Excepții" în cadrul grupei
Timiș, Bihor, Cluj, Arad	mortalitate (+); vîrstă medie (+); fertilitate (−); spor natural(−)	Clujul, în plus, este caracterizat și prin coabitare redusă în orașe, față de comune
Botoșani, Vaslui	indice de masculinitate (−); indice dependență de vîrstă (+); fertilitate (+)	
Neamț, Bacău, Suceava	populație vîrstnică în orașe și comune (−); dimensiunea medie a gospodăriei familiale în orașe (−) și în comune (+)	
Alba, Sălaj, Bistrița-Năsăud, Maramureș	dimensiunea medie a gospodăriei familiale în orașe (+); ponderea bărbaților căsătoriți în orașe (−)	în plus, Sălajul este caracterizat prin mortalitate ridicată pe județ, iar Bistrița-Năsăud prin valoare ridicată a indicelui de masculinitate
Olt, Teleorman	dimensiune medie a gospodăriei familiale în orașe (+); pondere tineri în comune (−)	
Argeș, Dîmbovița	pondere populație de + 60 ani în orașe (−); mortalitate în orașe (−)	în comunele din Argeș, dimensiunea medie a gospodăriei familiale este ridicată
Brașov, Constanța, Galați	nupțialitate în orașe (+); pondere tineri în comune (+)	La Brașov există o pondere mică de gospodării familiale în orașe, iar la Galați o pondere ridicată a acestora

Cea de-a treia dimensiune conține, în principal, indicatori referitori la structurile și fenomenele asociate cu starea matrimonială. O pondere mare a tinerilor în comune influențează pozitiv nivelul nupțialității din orașe.

Așa cum era de așteptat, fenomenele de coabitare sînt influențate atît de fenomenele și structurile asociate cu fertilitatea (din primul factor), cît și de cele asociate cu nupțialitatea (din cel de-al treilea factor). În legătură cu fenomenele de coabitare este de subliniat situația diferită pe care o au în cadrul grafului indicii referitori la dimensiunea medie a gospodăriei familiale din orașe și din comune.

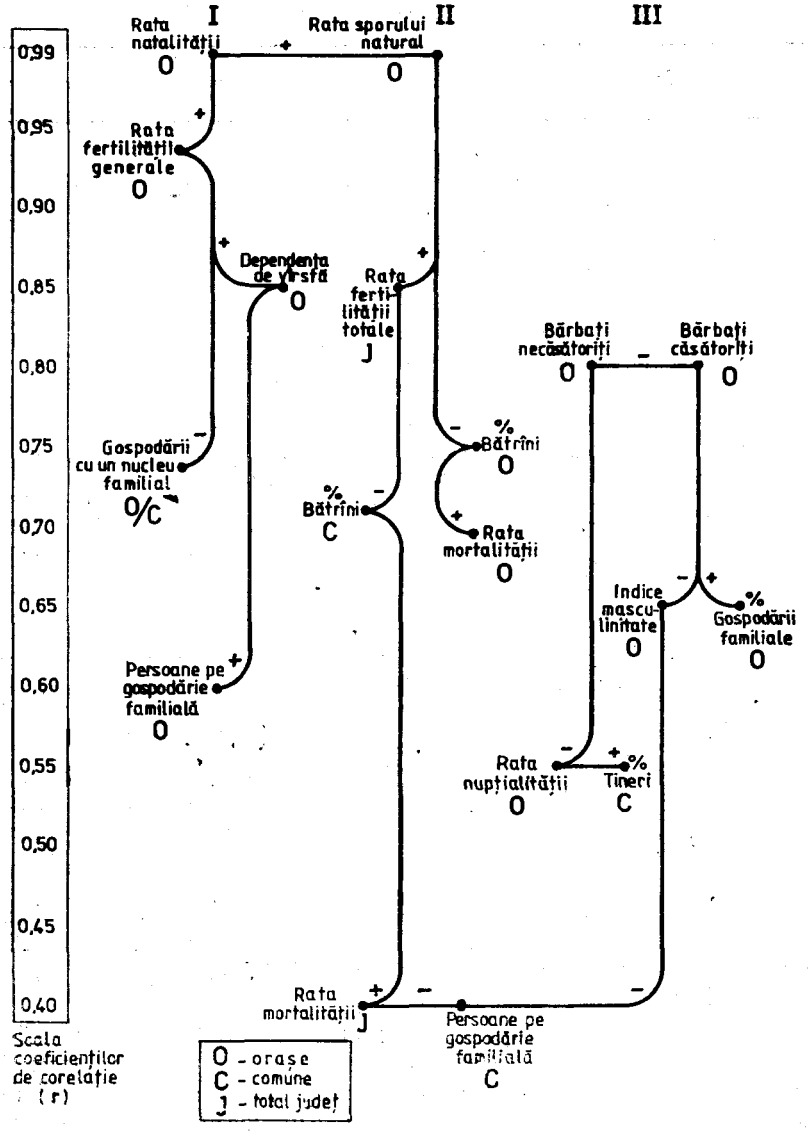

Fig. 7. — Relații esențiale între indicatori ai reproducției populației.

Numărul mediu de persoane pe gospodărie în orașe este cu atît mai mare cu cît fertilitatea și natalitatea urbană sînt mai intense. Dimensiunea medie a gospodăriilor familiale din rural este cu atît mai mare cu cît mortalitatea (pe ansamblu județ, deci și în comune) este mai redusă și cu cît indicele de masculinitate al populației urbane din județ are un nivel mai redus. Această ultimă corelație poate fi interpretată în sensul că dezechilibrarea structurii pe sexe a populației din rural, prin migrație rural—urban în special, poate contribui la reducerea dimensiunii medii a gospodăriei din rural. Este probabil că mărimea gospodăriei din rural s-a redus în special în județele ale căror orașe au dispus în special de locuri de muncă pentru bărbați.

Un alt aspect al coabitării estimat prin ponderea gospodăriilor cu numai un nucleu familial în total gospodării familiale în orașe față de comune este pus în relație (negativă) în special cu rata fertilității generale pentru orașe. Rezultă că valorile ridicate ale indicelui de fertilitate impun adoptarea, în mai multe cazuri, a conlocuirilor în cadrul unor gospodării cu mai multe nuclee familiale.

Odată explicitată semnificația modului în care se grupează indicatorii demografici de clasificare, se poate trece la raportarea diferitelor grupări de județe omogene sub aspectul comportamentului lor demografic la structura indicatorilor de clasificare.

Județele Timiș, Bihor, Arad și Cluj sînt caracterizate în special prin indicatorii subsumați celei de-a doua dimensiuni a grafului din figura 7, dimensiune care se structurează începînd cu rata sporului natural. Cunoscînd relațiile dintre toți indicatorii acestei dimensiuni, vom putea spune că grupa respectivă de județe tinde să fie caracterizată prin structură de vîrstă îmbătrînită, mortalitate ridicată, spor natural, natalitate și fertilitate de nivel redus.

Indicii definitorii pentru grupa Botoșani—Vaslui sînt situați majoritar în cadrul primului factor. Fiind caracterizate în primul rînd prin orașe în care fertilitatea atinge un nivel ridicat, aceste județe au, în același timp, și o dimensiune ridicată de gospodării familiale cu mai multe nuclee.

Indicatorii cu maximă specificitate pentru grupa formată din județele Neamț, Bacău și Suceava sînt situați majoritar în cadrul factorilor I și II. Corespunzător, despre ele se poate spune nu numai că au o structură de vîrstă „întinerită" și gospodării familiale de dimensiune redusă în orașe și ridicată în comune, dar și că tind să fie caracterizate și prin natalitate și spor natural cu valori ridicate și prin mortalitate redusă.

Grupei formate din Alba, Bistrița-Năsăud, Sălaj și Maramureș îi sînt specifice orașe cu gospodării de dimensiune medie ridicată. Urmărind în cadrul grafului din figura 7 relațiile directe și indirecte

pe care acest indicator le are cu alți indicatori, se poate infera ipoteza că, în plus, gruparea respectivă de județe este caracterizată și prin valori ridicate ale natalității și fertilității urbane, precum și prin pondere redusă a gospodăriilor cu un singur nucleu familial. Examinarea datelor din matricea cu valorile normalizate ale celor 18 indicatori confirmă, în mare, această caracterizare făcută în baza unui raționament statistic. Județul Alba se conformează mai puțin acestui pattern de comportament demografic (ratele de natalitate și fertilitate urbană pentru acest județ fiind situate în jurul mediei la nivel național).

Cunoscînd deci indicatorii cu valori extreme pentru fiecare grupare de județe și relațiile dintre indicatorii de clasificare, pot fi formulate ipoteze în legătură cu un evantai mai larg de trăsături specifice pentru respectiva grupare.

În legătură cu clasificarea demografică propusă pentru județe, ar mai fi de menționat și gradul ridicat de stabilitate în timp a similarităților și diferențierilor interjudețene din punct de vedere al comportamentului demografic al populației. Datele folosite pentru clasificarea pe care am prezentat-o se referă, majoritar, la momentul 1977. Din indicatorii demografici ale căror valori le cunoaștem pentru 1984 se poate deduce că grupările determinate în baza datelor din 1977 rămîn, în genere, valabile și la mijlocul celui de-al IX-lea deceniu. Formațiunea județelor Arad, Bihor, Cluj și Timiș, spre exemplu, continuă să fie caracterizată prin mortalitate ridicată și prin natalitate și spor natural de nivel coborît. Similar, pentru orașele din Alba, Bistrița-Năsăud, Maramureș și Sălaj se înregistrează în continuare valori ridicate ale indicatorilor de natalitate și spor natural (conform datelor din *Anuarul statistic al R. S. România, 1985*).

Destinată în primul rînd pentru a ilustra modul de aplicare a tehnicilor ANSCOR în realizarea clasificărilor multicriteriale de tip structural, clasificarea demografică pe care am prezentat-o ar putea fi reținută ca validă și prin conținutul ei. Dat fiind faptul că mulți dintre indicatorii utilizați nu pot fi determinați decît pe baza datelor de recensămînt, am fi tentați să considerăm că o astfel de clasificare se impune a fi folosită ca instrument de lucru pe durata unei perioade intercenzitare.

7.4. Clasificări centrate pe reproducţia capacităţii de muncă şi a organizării sociale

Indicatorii referitori la repartiţia teritorială a populaţiei pe categorii de localităţi, structura socială şi fondul locativ sînt semnificativi pentru aspecte ale interdependenţei dintre reproducţia capacităţii de muncă şi reproducţia organizării sociale. Este probabil că o serie întreagă de fenomene ale calităţii vieţii variază în funcţie de aceste categorii de indicatori care reprezintă ceea ce s-ar putea numi structurile *sociospaţiale ale dezvoltării.*

Comportamentul uman este influenţat, pe de o parte, de aceste structuri, iar, pe de alta, de orientările valorice asociate cu diferite structuri culturale.

O clasificare a judeţelor în funcţie de structurile sociospaţiale specifice pentru dezvoltarea fiecăruia dintre ele constituie deci o premisă esenţială în înţelegerea fenomenelor de calitate şi mod de viaţă.

Înţelegerea regularităţilor din acest domeniu al structurilor sociospaţiale ale dezvoltării impune, la fel ca şi în cazul clasificării demografice, o ordonare a variabilelor aferente domeniului respectiv, iar pe de altă parte, o ordonare a judeţelor în funcţie de valorile pe care le iau pe respectivele variabile.

Indicatorii folosiţi pentru clasificare sînt incluşi în anexa 2 la capitolele consacrate structurii sociale, fondului locativ, repartiţiei teritoriale a populaţiei şi structurilor sanitare ale dezvoltării.

Aparent foarte diferite, variabilele din aceste domenii se grupează în configuraţii sau structuri cu grad ridicat de consistenţă şi de cuprindere.

Prin ordonarea variabilelor conform procedurii ANSCOR, cu care cititorul este deja familiarizat, se obţine graful din figura 8.

Ceea ce evidenţiază de la prima vedere acest graf este puternica interconexiune a variabilelor legate de structura socială, repartiţia teritorială a populaţiei şi fondul locativ, în cadrul celor două mari componente în care se organizează setul de indicatori.

O primă componentă are ca „nucleu" variabilele care descriu nivelul de instrucţie al populaţiei şi concentrarea ei în localităţi urbane. (Toţi indicatorii situaţi peste nivelul de scală 0,85 se referă la aceste aspecte, în cadrul primei componente.) În jurul acestui nucleu gravitează trei formaţiuni de variabile al căror conţinut vizează: structuri ale ocrotirii sanitare a populaţiei (număr de paturi în unităţi de asistenţă medicală), caracteristici ale populaţiei

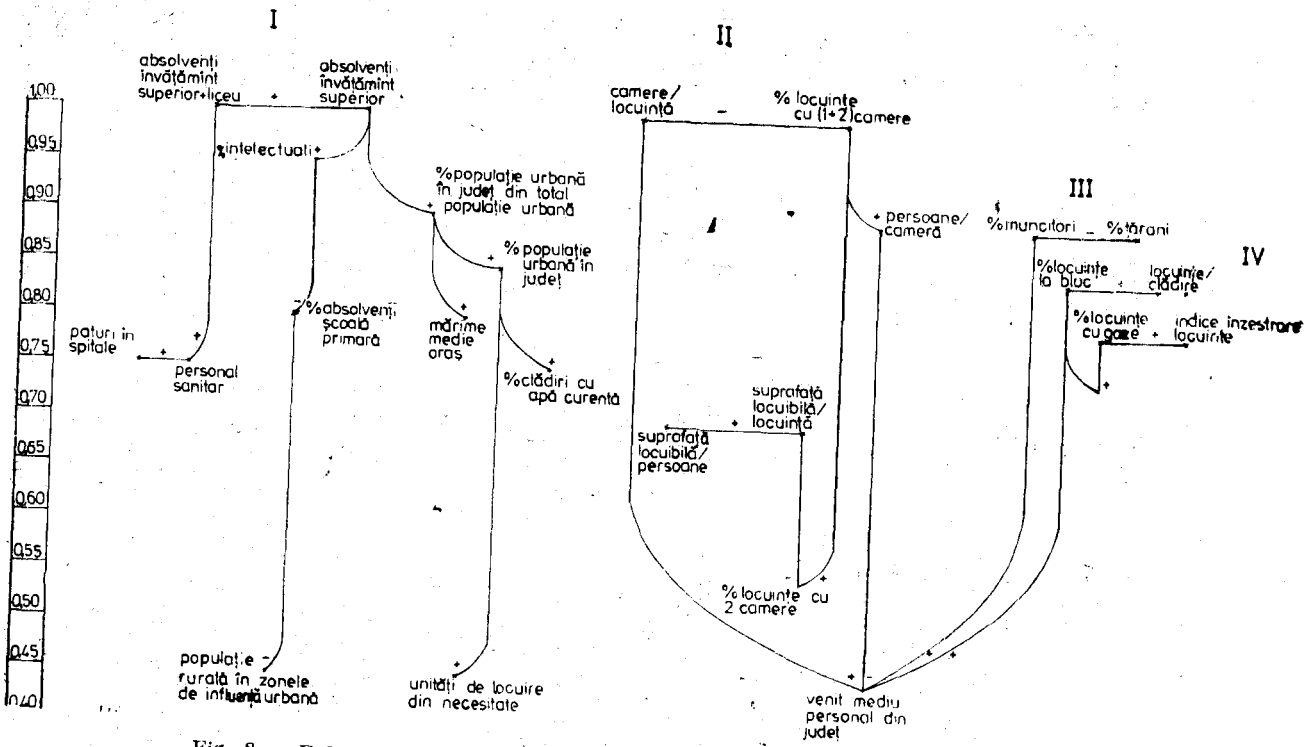

Fig. 8. — Relații esențiale între indicatori ai structurilor sociospațiale ale dezvoltării.

rurale din zona de influență a orașelor și caracteristici ale fondului locativ din urban în raport cu nivelul concentrării urbane.

Tendința este ca, în județele cu pondere mare de populație urbană și de persoane care au absolvit unități de învățămînt superior, rețeaua sanitară să fie mai dezvoltată, populația rurală din zona de influență urbană să aibă un nivel de instrucție mai ridicat decît cea aflată la distanțe mai mari de orașe, cererea de locuințe să fie ridicată în raport cu oferta, iar locuințele existente să fie dotate, majoritar, cu instalații de apă curentă.

Regăsim și cu această ocazie argumente pentru afirmația că distribuția și concentrarea populației urbane în teritoriu sînt strîns legate cu o anume componentă a structurii sociale, și anume cu cea referitoare la categoria socială de intelectuali-funcționari, cu nivel ridicat de instrucție.

Cea de-a doua componentă în organizarea variabilelor din domeniul structurii sociospațiale are ca nucleu indicatorii semnificativi pentru mărimea locuințelor din orașe în funcție de numărul de camere și pentru densitatea de locuire sub aspectul persoane/cameră (toți indicatorii situați în componenta II peste nivelul de scală de 0,90). În jurul acestui nucleu gravitează, în principal, o singură formațiune de variabile care descriu mărimea locuințelor sub aspectul suprafeței locuibile și densității de locuire în termeni de suprafață locuibilă pe persoană (în orașe).

Cea de-a treia componentă se reduce la perechea de variabile pondere de muncitori și de țărani cooperatori în populația activă a județelui.

În cadrul ultimei componente, cea de-a patra (cu grad de structurare mai redus, cu indicatori situați între valorile de scală de 0,85 și 0,75), sînt grupați indicatori ai gradului de concentrare a fondului locativ în clădiri de tip bloc și ai înzestrării complexe a fondului locuințelor cu instalații de încălzire centrală, apă curentă, cu bucătării folosite în comun sau în exclusivitate etc.

Componentele II și IV referitoare la mărimea, concentrarea și înzestrarea locuințelor cu echipamente tehnice și cu anexe se integrează cu componenta a III-a, legată de compoziția socială a populației printr-o variabilă socioeconomică referitoare la nivelul mediu al veniturilor personalului muncitor din județ. Sensul acestei integrări indică faptul că în județele cu nivel mediu ridicat al veniturilor personalului muncitor

— locuința medie este mai mare, iar densitatea de locuire este redusă;

— muncitorii au o pondere importantă în populația activă a județului;

— ponderea locuințelor situate la bloc, cu indici de înzestrare a locuințelor de valoare ridicată, tinde să fie mai mare.

Nivelul mediu al veniturilor personalului din județ a fost calculat ținînd seama, pe de o parte, de distribuția personalului muncitor din județul respectiv pe ramuri ale economiei naționale, iar pe de altă parte de retribuția medie, la nivel național, pe fiecare din ramurile respective. Avînd în vedere acest mod de calcul, se poate afirma că indicatorul de venituri, cu care am lucrat, este semnificativ poate mai mult pentru structura de ocupare a personalului muncitor decît pentru nivelul propriu-zis al veniturilor acestuia. În consecință, se poate formula ipoteza că distribuția personalului muncitor pe ramuri de activitate este o variabilă de structură socială capabilă să semnifice situații din domeniul calității și ocupării fondului locativ, precum și în legătură cu distribuția populației din județ pe categorii sociale. Greu de spus care sînt cauze și care efecte în această complexă configurație de variabile. S-ar putea presupune că nivelul ridicat al veniturilor favorizează obținerea unor locuințe mai mari (în special pentru locuințele proprietate particulară), în care densitatea de locuire să fie mai redusă. La rîndul lor, veniturile ar putea fi considerate drept un efect al ponderii muncitorilor în totalul personalului muncitor (efect exercitat în sens pozitiv). Cel mai probabil este însă faptul că între cele trei categorii de variabile—mărimea locuințelor, nivelul veniturilor și ponderea muncitorilor — există puternice relații și efecte de interacțiune. Precizarea acestora ar cere, pe de o parte, date mai detaliate, iar pe de altă parte recursul la alte metode de analiză de tipul analizei de dependență cauzală. În afara unei mai exacte precizări a intensității relațiilor este puțin probabil că printr-o astfel de tehnică de analiză s-ar obține un spor considerabil de cunoaștere (cel puțin în cadrul demersului nostru, centrat pe identificarea configurațiilor, a structurilor dintre variabile și nu pe analizele de excesivă rigoare în care interesul pentru măsurarea intensității unor relații duce, de cele mai multe ori, la sărăcirea contextului explicativ).

Semnificația socială a interrelațiilor figurate în graful ANSCOR din figura 8 se poate preciza în mai mare măsură dacă indicatorii ordonați statistic sînt regrupați logic în raport cu următoarele dimensiuni:

a) indicatori ai repartiției urban—rurale sau rezidențiale a populației (pondere populație urbană, mărime medie orașe, populație rurală în zona de influență urbană);

b) indicatori ai structurii sociale referitori la b.1) nivelul de instrucție, b.2) ocuparea în sectoare neagricole și la b.3) categorii

sociale ale populației ocupate în sectoare sau ramuri ale producției materiale;

c) indicatori ai fondului locativ: c.1) mărimea locuințelor și densitatea de locuire; c.2) distribuția fondului locativ pe tipuri de clădiri;

d) indicatori ai dezvoltării rețelei sanitare.

Recitind ordonările ANSCOR din graful menționat prin prisma acestor ordonări logice pot fi formulate precizările la care ne refeream anterior:

— indicatorii structurii sociale au o grupare selectivă, „preferențială": aspectele referitoare la nivelul de instrucție și la ocuparea neagricolă a populației sînt relevante în special pentru repartiția urban—rurală sau rezidențială a populației, iar cele referitoare la sectorul producției materiale în care este ocupată populația sînt relevante mai ales pentru distribuirea fondului locativ pe tipuri de clădiri;

— indicatorii structurii sociale, deși se integrează în factori diferiți, se află totuși în raporturi de interdependență. Astfel, ponderile muncitorilor și țăranilor în populația județului sînt semnificative nu numai pentru distribuția populației în raport cu fondul locativ (factorii II și IV), ci și pentru stocul de învățămînt al populației din județ (semnificat prin indicatori grupați în factorul I).

Situarea indicatorilor de structură socială în factori diferiți ar putea fi pusă în legătură cu impactul diferențiat al diferitelor forme de mobilitate socioteritorială asupra dimensiunilor structurii sociale. Este probabil că indicatorii de structură socială care apar în același factor se referă la dimensiuni sau forme ale structurii sociale influențate în principal de același tip de mobilitate socioteritorială.

Validarea acestei ipoteze impune adoptarea unui demers diferit de cele care au stat la baza interpretării relațiilor figurate în grafurile 1, 2, 3 și 4(care se centrau pe relațiile dintre fenomene, dintre structuri și dintre fenomene în raport cu o structură constituită). Premisele în funcție de care construim noul tip de demers consideră:

a) variabilele de migrație în raporturi de independență unele față de altele;

b) variabilele de structură socială în raporturile de independență unele față de altele;

c) variabilele de migrație și structură socială în raporturi de interdependență.

În baza unui astfel de demers putem determina gradul de interdependență (estimat prin apropierea topologică dintre indicatorii înscriși în graful din figura 9) dintre variabilele structurii sociale în

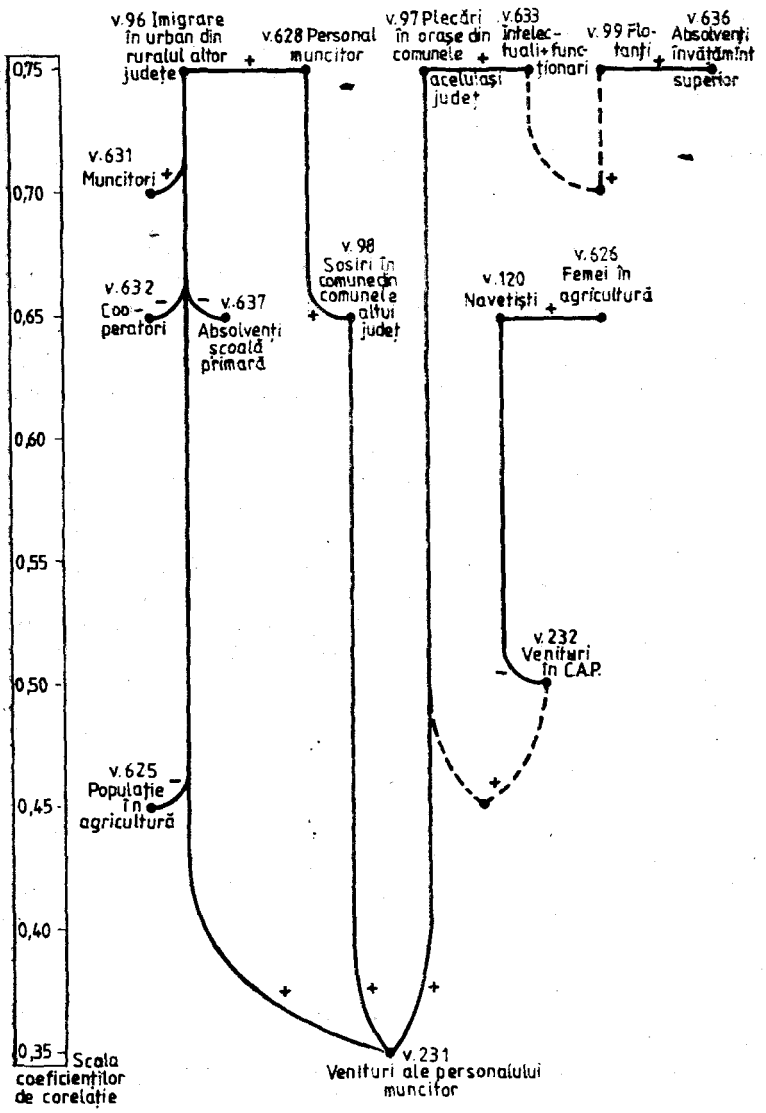

Fig. 9. — Relații esențiale între indicatori ai migrației și structurii sociale. (S-au luat în considerație numai relațiile între cele două clase de indicatori, nu și cele dintre indicatorii aceleiași clase.)

funcție de variabilele de mobilitate socioteritorială sau migrație cu maximă influență asupra unor componente date ale structurii sociale. Același graf este semnificativ și pentru interdependența dintre diferitele forme de migrație în ipoteza că asupra lor acționează, ca variabile independente, anumite componente ale structurii sociale.

Într-o abordare de acest tip, centrul de interes îl constituie deci interdependența dintre migrație și structură socială. Pentru a creiona cît mai puternic respectiva interdependență am recurs la un gen de scenariu în care se face abstracție de interdependențele existente între diferitele forme de migrație, precum și de cele dintre diferitele componente ale structurii sociale.

Dacă relațiile dintre diferitele componente ale structurii sociale sînt explicabile în principal prin influențele pe care anumite forme ale migrației le exercită asupra lor, atunci este de așteptat ca indicatorii de structură socială care apar apropiați în graful ANSCOR din figura 8 să fie apropiați și în graful din figura 9.

Operațional, noul graf din figura 9, construit în baza ipotezelor de lucru anterior menționate, se obține prin următoarele operații:

— construirea unei matrice de corelație în care pe linii sînt notați 5 indicatori ai migrației, pe coloane 8 indicatori ai structurii sociale, iar în interiorul matricei se înscriu coeficienții de corelație corespunzători covariației teritoriale dintre formele de migrație și componentele structurii sociale;

— acestei matrice i se aplică procedeul ANSCOR 1 (prezentat în cap. 4), în baza căruia se obține graful din figura 9.

Graful nou obținut este semnificativ nu atît pentru intensitatea influenței variabilelor de migrație asupra celor de structură socială, cît mai ales pentru influența pe care variabilele de migrație o exercită asupra configurației relațiilor dintre variabilele de structură socială.

Indicatorii referitori la ponderea muncitorilor și a țăranilor apar foarte apropiați, situîndu-se în cadrul aceluiași factor în ambele grafuri. Informația pe care o obținem în plus din graful 9 este că migrația rural—urban interjudețeană este principalul flux de migrație care influențează asupra distribuției în teritoriu a grupurilor de muncitori și de țărani. Mai exact spus, ponderea muncitorilor în populația unui județ de referință era cu atît mai mare în anii '70 cu cît sosirile în orașele sale din comunele altor județe erau mai intense. Similar, județele cu imigrare puternică în urban din comunele altor județe înregistrau o pondere redusă a țărănimii, a populației ocupate în agricultură și a populației cu nivel elementar de instrucție.

Distribuţia în teritoriu a grupărilor sociale cu nivel ridicat de instrucţie şi aparţinînd categoriilor intelectuali sau funcţionari este influenţată în mai mare măsură prin migraţia rural—urban intrajudeţeană şi prin migraţia de dată recentă a flotanţilor. Atît în graful din figura 8, cît şi în cel din figura 9, variabilele muncitori şi ţărani apar într-un factor diferit de cel în care se încadrează intelectuali + funcţionari + populaţie cu nivel superior de instrucţie. Din figura 9 rezultă că această încadrare diferenţiată este de pus în principal pe seama unor forme diferite de migraţie care „comandă" distribuţia populaţiei pe respectivele caracteristici.

Navetismul ca formă de mobilitate socioteritorială „comandă" în special procesele de feminizare a forţei de muncă din agricultură, fiind, la rîndul său, în interacţiune cu nivelul mediu al veniturilor din cooperativele agricole de producţie.

Ponderea personalului muncitor în populaţia judeţelor este un alt aspect al structurii sociale (social-economice), determinat în principal prin intermediul proceselor de migraţie interjudeţeană (rural—urban şi rural—rural).

Venitul mediu al personalului muncitor din judeţ — indicator semnificativ în principal pentru distribuţia personalului muncitor pe ramuri de activitate — pare să fie în interacţiune în principal cu migraţia rural—urban interjudeţeană şi intrajudeţeană, precum şi cu migraţia rural—rural interjudeţeană.

Configuraţia relaţiilor din figura 9 susţine deci ideea că distribuţia în teritoriu a diferitelor grupări de populaţie semnificative pentru ceea ce se cheamă structură socială este condiţionată în bună măsură de influenţa specifică pe care diferitele forme de mobilitate socioteritorială o exercită asupra componentelor acestei structuri.

Aferentă acesteia este constatarea că relaţiile statistice dintre diferitele tipuri de indicatori ai structurii sociale sînt generate în foarte mare măsură în baza influenţei anumitor forme de migraţie asupra anumitor componente ale structurii sociale.

Schimbarea raporturilor de intensitate şi a relaţiilor de interinfluenţare dintre diferite tipuri de migraţie atrage după sine o modificare a raporturilor dintre diferitele tipuri de distribuţii teritoriale ale grupărilor sociale.

Una dintre schimbările din domeniul migraţiei cu consecinţe asupra structurii sociale se referă la raportul dintre migraţia interjudeţeană şi intrajudeţeană. Sosirile de la mare distanţă în oraşe tind să-şi diminueze ponderea în raport cu sosirile din localităţi apropiate (imigrare din localităţile aceluiaşi judeţ): din totalul migranţilor

pe durata vieții înregistrați în orașe, în 1966, 63,5 % proveneau din localitățile altor județe decît cele în care era situat orașul de referință. Cifra corespunzătoare pentru 1977 era de 59,5%. Același indicator (al ponderii migranților din alte județe în raport cu totalul migranților pe durata vieții) înregistra ușoare tendințe de creștere în cazul comunelor suburbane, de la 48,6% în 1966 la 54,1% în 1977, iar pentru comune de la 37,5% la 38,8%.

Dacă se iau în calcul numai sosirile în orașe din comunele altui județ, atunci acestea reprezentau 55% din totalul migranților pe durata vieții sosiți în orașe din comune (înregistrați la recensămîntul din 1977). Deși cifra corespunzătoare pentru 1966 nu poate fi calculată pe baza datelor publicate, este de presupus că aceasta a fost mult mai mare decît în 1977 (urmînd o tendință similară cu cea pe care am determinat-o pentru ponderea sosirilor din alte județe în totalul sosirilor în orașe).

În legătură cu tendința constatată de reducere a ponderii migrației la mare distanță în cadrul fluxului rural—urban, este de așteptat să se producă și o creștere a interdependenței dintre distribuția teritorială a diferitelor grupări sociale și migrația intrajudețeană (ca formă de înregistrare a migrației pe distanțe reduse).

Odată prezentată semnificația interrelațiilor dintre indicatorii (înscriși în graful din figura 8) referitori la structuri ale reproducției a pacității de muncă și ale reproducției organizării sociale, poate fi desfășurată în continuare analiza clasificării județelor din perspectiva acestui set de indicatori.

Adoptînd tehnica de clasificare (ANSCOR 3) prezentată anterior, cu ocazia clasificării județelor sub aspectul similitudinii lor demografice, se obține o ordonare a județelor din punct de vedere al similitudinii structurilor lor sociospațiale. Această ordonare este prezentată în graful din figura 10.

Ordonarea județelor sub aspectul structurilor spațiale se face pornind de la un număr mai mare de itemi (25)[3] decît în cazul clasificării sub aspect demografic (18 itemi). Corespunzător, ordonarea la care se ajunge este mai complexă : apar grupări „deschise", cu limite indefinite, cu județe care se situează la zona de intersecție dintre două sau trei grupări de similitudine.

Pe ansamblu, raporturile de similitudine sociospațială dintre județe par să fie mai intense decît cele de similitudine demografică : județe neintegrate la un nivel semnificativ în graful de similitudine apar numai în cazul clasificării demografice (3 județe din cele 37 incluse în analiză).

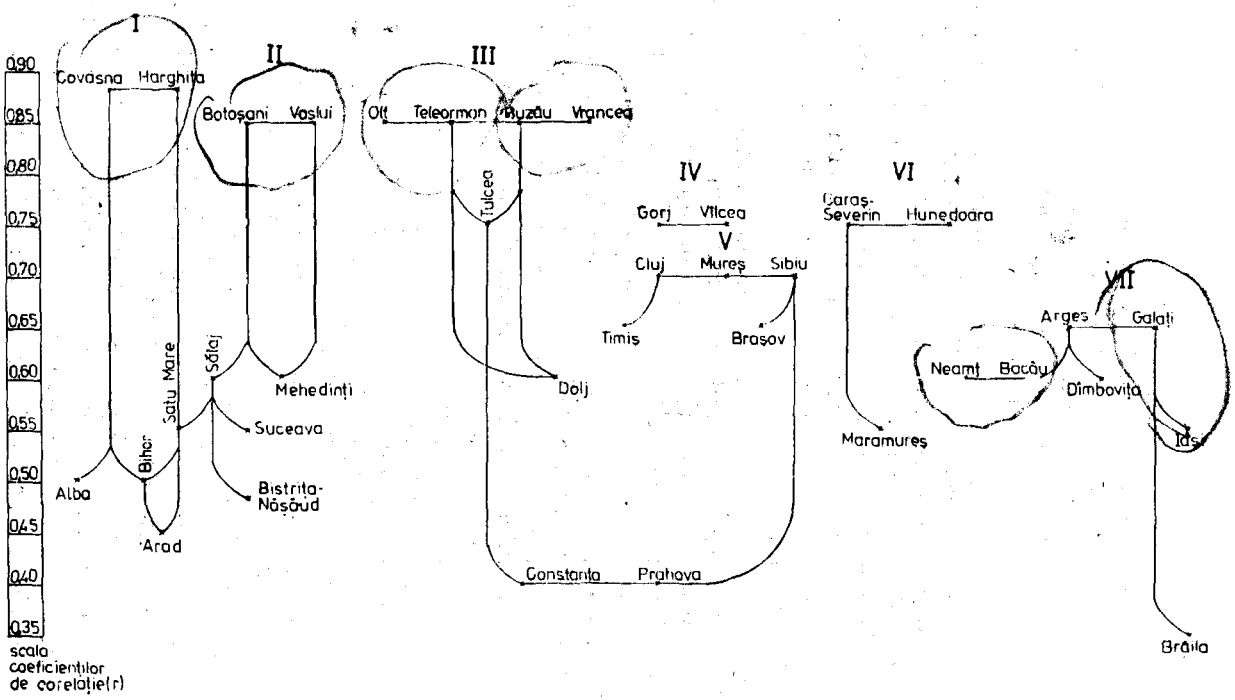

Fig 10 — Similitudini între județe sub aspectul structurilor sociospațiale ale dezvoltării.

Relevarea semnificației sociale a raporturilor de similitudine estimate prin ANSCOR nu poate fi realizată decît în baza unui amplu proces de cercetare în care perechi sau grupuri de județe care sînt apropiate în termenii analizei topologice să fie cercetate comparativ folosind date dezagregate, comparabile nu numai la nivel de județ, ci și de localitate. Datele și spațiul disponibil pentru această lucrare nu ne permit realizarea unor astfel de comparații. În limita datelor disponibile și a relevanței pe care o are metodologia ANSCOR adoptată în prelucrarea datelor pot fi formulate unele interpretări asupra grupărilor de similitudine obținute.

Raporturile de similitudine sociospațială de maximă intensitate (pentru $r \geqslant 0{,}70$) se înregistrează preponderent între județe învecinate, contigue sub aspect teritorial : Covasna—Harghita, Olt—Teleorman, Buzău—Vrancea, Gorj—Vîlcea, Cluj—Mureș—Sibiu, Caraș-Severin—Hunedoara. Excepțiile în raport cu această tendință sînt date de similitudinea sociospațială intensă în cadrul grupărilor Tulcea—Buzău—Teleorman și Botoșani—Vaslui. Pe măsură ce se coboară spre baza grafului (din figura 10), sporește numărul perechilor de județe care nu sînt vecine, dar se află în raporturi de similitudine sociospațială de intensitate maximă (exemplu : Alba—Covasna, Sălaj—Botoșani, Constanța—Prahova, Dolj—Teleorman etc.). Județele cu grad ridicat de specificitate a structurilor sociospațiale (situate spre baza grafului) tind deci să manifeste această specificitate și în plan teritorial, prin faptul că prezintă relații de similitudine în special în raport cu județe care nu le sînt vecine, mai mult sau mai puțin îndepărtate.

Principalele categorii de variabile intermediare care pot contribui la explicarea modului de grupare a județelor sub aspectul structurilor spațiale considerăm că sînt a) vecinătatea sau contiguitatea lor teritorială, b) compoziția etnică a populației și c) profilul și nivelul de dezvoltare social-economică a județelor. De fapt, „vecinătatea", „compoziția etnică" și „profilul de dezvoltare" nu sînt factori explicativi ai modului de grupare a județelor sub aspectul similitudinii lor sociospațiale, ci indicatori sintetici, relativ observabili sau măsurabili, semnificativi pentru configurații specifice de factori latenți, neobservabili (în contextul cercetării de față), care contribuie în ultimă instanță la constituirea configurațiilor de similitudine prezentate în graful din figura 10.

În legătură cu importanța vecinătății în structurarea raporturilor de similitudine sociospațială dintre județe este de menționat faptul că 15 din cele 37 raporturi de similitudine înscrise în graful din figura 10 sînt în același timp raporturi de vecinătate între județe. Două județe au fost considerate ca „vecine" în măsura în care gra-

niţele lor administrative au cel puţin un punct în comun, în reprezentarea cartografică. Conform acestei definiţii, sînt vecine şi judeţe precum Alba şi Vîlcea sau Buzău şi Braşov, deşi „graniţa" lor comună este de lungime foarte redusă).

. Pentru a putea compara mai uşor raporturile de similitudine a dezvoltării dintre diferite judeţe cu cele de vecinătate, în figura 11 a fost realizat un graf în care judeţele sînt reprezentate ca noduri, iar raporturile de vecinătate dintre acestea ca arce de graf[4]. Punctul în care este plasat nodul, simbolizînd un anume judeţ, coincide cu poziţia relativă a capitalei judeţului respectiv în raport cu celelalte capitale de judeţ. (Ipoteza implicată în acest mod de reprezentare este că oraşul—capitală de judeţ are funcţia de centru social-economic cu maximă capacitate polarizatoare în judeţ, fiind semnificativ pentru poziţia relativă a judeţului în context naţional.)

Urmărind în graful din figura 10 suprapunerea dintre raporturile de similitudine a structurilor sociospaţiale şi raporturile de vecinătate, se observă existenţa a două situaţii în care grupările de similitudine sociospaţială includ cîte patru judeţe vecine. O primă grupare de acest gen o formează judeţele din Crişana-Maramureş, la care se adaugă Sălajul : Arad—Bihor—Satu Mare—Sălaj. Cea de-a doua grupare cuprinde în exclusivitate judeţe din Transilvania situate pe un gen de diagonală de la nord-vestul spre sud-estul acestei provincii istorice. În cadrul acestei grupe, raporturile de similitudine puternic semnificative se manifestă nu numai între judeţele vecine, ci între toate judeţele care constituie gruparea respectivă. Că aşa stau lucrurile rezultă din valorile ridicate ale coeficienţilor de corelaţie dintre valorile pe care judeţele le înregistrează pe cei 25 itemi semnificativi pentru structurile lor sociospaţiale :

	Cluj	Mureş	Sibiu	Braşov
Cluj	x	0,71	0,68	0,59
Mureş		x	0,72	0,48
Sibiu			x	0,66

În gruparea judeţelor din nord-vestul ţării, Sălajul ocupă o poziţie oarecum „periferică", nucleul grupării respective fiind constituit din judeţele Arad—Bihor—Satu Mare. Matricea coeficienţilor de corelaţie dintre valorile (normalizate ale) itemilor referitori la

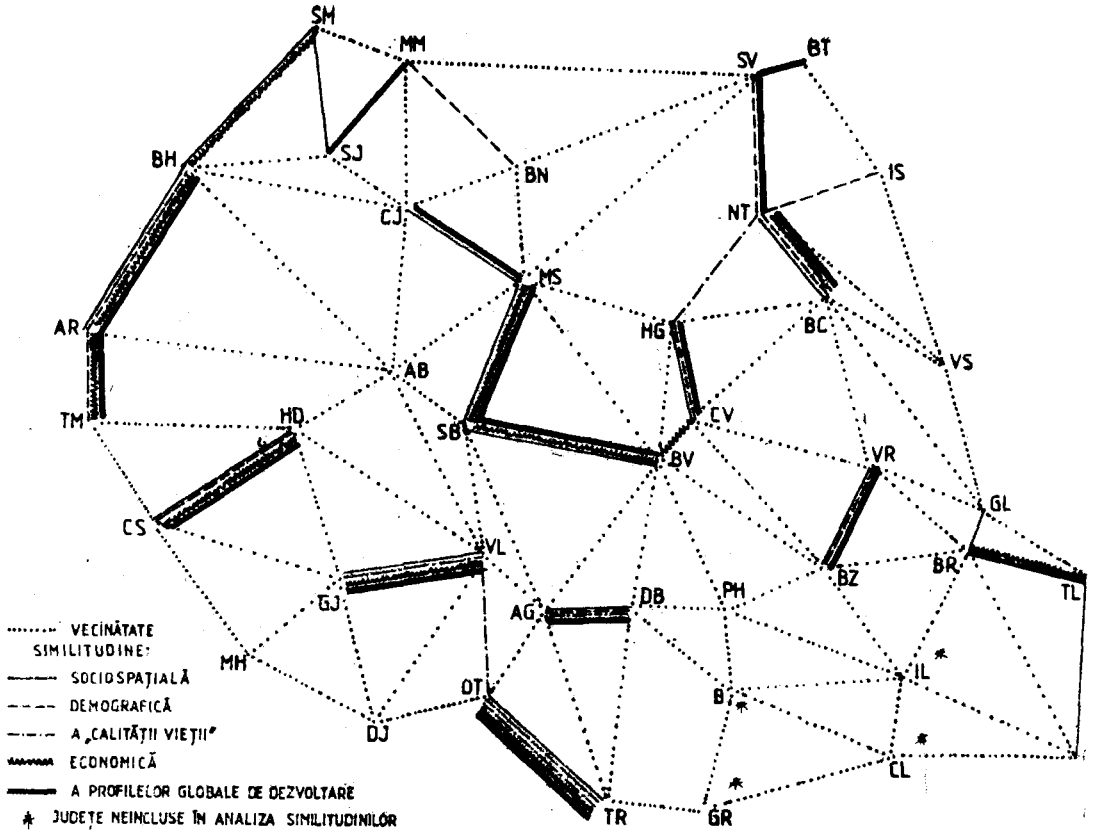

Fig. 11. — Graful relațiilor de vecinătate dintre județe și al raporturilor de similitudine dintre acestea din perspectiva a diferite domenii de dezvoltare. (Județele sînt reprezentate ca noduri, iar raporturile dintre ele ca arce de graf.)

structurile sociospațiale pentru fiecare județ relevă cu pregnanță acest aspect :

	Arad	Bihor	Satu Mare	Sălaj
Arad	x	0,47	0,48	0,23
Bihor		x	0,50	0,06
Satu Mare			x	0,55

Celelalte situații în care similitudinea sociospațială este însoțită de raporturi de vecinătate sînt situații ale unor „perechi" de județe.

În estul Transilvaniei o astfel de pereche o formează județele Harghita și Covasna. În Moldova similitudinea structurilor sociospațiale ale dezvoltării, însoțită de vecinătate, apare în cazul perechii Neamț—Bacău. La întorsura Carpaților o grupare de similitudine de acest gen este constituită din Vrancea și Buzău. În Muntenia se înregistrează gruparea Argeș—Dîmbovița. Județele Olt și Teleorman manifestă, de asemenea, un grad ridicat de similitudine a structurilor lor sociospațiale. Nucleul de similitudine a structurilor sociospațiale este dat pentru Oltenia de către județele Gorj și Vîlcea. Județul Caraș-Severin se aseamănă, sub aspectul structurilor sale socio spațiale, mai mult cu „vecinul" său transilvănean Hunedoara decît cu „vecinul" său Timiș.

Comparînd modul de distribuire în teritoriu a județelor care sînt vecine și asemănătoare sub aspectul structurilor sociospațiale ale dezvoltării cu configurația regiunilor istorice, rezultă că se înregistrează „punți" de similitudine (din punct de vedere al respectivelor structuri) între : Moldova și Muntenia (prin Buzău—Vrancea), Muntenia și Oltenia (prin Teleorman—Olt), Banat și Transilvania (prin Caraș-Severin — Hunedoara), Crișana-Maramureș și Transilvania (prin Satu Mare — Sălaj).

Din această perspectivă asupra dezvoltării social-economice nu se înregistrează deci raporturi de similitudine între județe învecinate aflate la limitele dintre Moldova—Transilvania, Oltenia—Transilvania, Muntenia—Transilvania. Specificitatea județelor transilvănene sub aspectul structurilor sociospațiale ale dezvoltării față de cele din Moldova, Muntenia și Oltenia se impune ca tendință chiar și atunci cînd se consideră ansamblul raporturilor de similitudine sociospațială, nu numai al celor dublate de raporturi de vecinătate teritorială : în 6 din cele 7 grupări din figura 10 nu apar județe transilvănene reprezentate în raporturi de similitudine directă cu județe din Moldova, Muntenia sau Oltenia. Excepția de la această tendință se

înregistrează în grupa a II-a, formată din Botoşani, Vaslui, Mehedinţi, Suceava, Bistriţa-Năsăud şi, ca judeţ cu dublă apartenenţă (la grupele I şi II), Sălaj. Este vorba deci de o excepţie care indică faptul că există similitudini ale structurilor sociospaţiale între judeţele transilvănene şi moldovene, fără însă ca judeţele respective să fie situate în proximitate teritorială, la limita dintre cele două provincii istorice. Deşi de nivel semnificativ, aceste similitudini de excepţie nu au o intensitate foarte mare, ci una „medie" (de nivel $r \leqslant 0{,}60$).

Vecinătatea ca factor (observabil) de organizare a raporturilor de similitudine sociospaţială dintre judeţe este un indicator semnificativ pentru : asemănări ale mediului natural între judeţe vecine ; difuzarea unor modele de dezvoltare a reţelelor de localităţi şi a fondului locativ ; similitudinea unor condiţii social-istorice de dezvoltare. În termeni cauzali se poate spune deci că este probabil ca judeţele care sînt vecine şi asemănătoare sub aspectul structurilor lor sociospaţiale de dezvoltare să manifeste o astfel de similaritate şi datorită : mediului natural asemănător şi contextului lor social-istoric comun care au favorizat constituirea unui pattern asemănător de dezvoltare a reţelelor urbane şi a fondului locativ din oraşe ; transferului de modele culturale şi orientări valorice care stau la baza opţiunii populaţiei pentru modele de locuire specifice a căror expresie se regăseşte şi în modul de structurare a cadrului construit şi social al locuirii.

Structurile sociospaţiale ale dezvoltării se constituie prin procese cumulative, în decursul unor lungi perioade. O bună parte a acestora rezultă ca urmare a unui mod specific de interacţiune a omului cu natura în vederea formării unor structuri materiale de reproducere a capacităţii umane de muncă. Datorită acestui fapt, structurile sociospaţiale sînt una din componentele dezvoltării cu maximă semnificaţie pentru particularităţile naturale şi social-istorice ale proceselor de reproducţie în profil teritorial.

Vecinătatea geografică şi regiunea istorică de apartenenţă condiţionează similitudinile sociospaţiale dintre judeţe în mai mare măsură decît pe cele de ordin demografic sau de calitate a vieţii tocmai datorită structurilor cauzale specifice pentru similitudinile socioculturale.

Asemănările dintre judeţe (considerate în principal din perspectiva modului de locuire urban) în privinţa concentrării urbane, fondului locativ şi structurii sociale sînt generate însă nu numai de factorii asociaţi cu vecinătatea sau proximitatea lor teritorială (similitudine de mediu natural şi de condiţii istorice şi transfer de modele de locuire). Aceste asemănări sînt generate sau condiţionate şi prin factori legaţi de compoziţia etnică a populaţiei şi de profilul social-

structurile sociospațiale pentru fiecare județ relevă cu pregnanță acest aspect :

	Arad	Bihor	Satu Mare	Sălaj
Arad	x	0,47	0,48	0,23
Bihor		x	0,50	0,06
Satu Mare			x	0,55

Celelalte situații în care similitudinea sociospațială este însoțită de raporturi de vecinătate sînt situații ale unor „perechi" de județe.

În estul Transilvaniei o astfel de pereche o formează județele Harghita și Covasna. În Moldova similitudinea structurilor sociospațiale ale dezvoltării, însoțită de vecinătate, apare în cazul perechii Neamț—Bacău. La întorsura Carpaților o grupare de similitudine de acest gen este constituită din Vrancea și Buzău. În Muntenia se înregistrează gruparea Argeș—Dîmbovița. Județele Olt și Teleorman manifestă, de asemenea, un grad ridicat de similitudine a structurilor lor sociospațiale. Nucleul de similitudine a structurilor sociospațiale este dat pentru Oltenia de către județele Gorj și Vîlcea. Județul Caraș-Severin se aseamănă, sub aspectul structurilor sale socio spațiale, mai mult cu „vecinul" său transilvănean Hunedoara decît cu „vecinul" său Timiș.

Comparînd modul de distribuire în teritoriu a județelor care sînt vecine și asemănătoare sub aspectul structurilor sociospațiale ale dezvoltării cu configurația regiunilor istorice, rezultă că se înregistrează „punți" de similitudine (din punct de vedere al respectivelor structuri) între : Moldova și Muntenia (prin Buzău—Vrancea), Muntenia și Oltenia (prin Teleorman—Olt), Banat și Transilvania (prin Caraș-Severin — Hunedoara), Crișana-Maramureș și Transilvania (prin Satu Mare — Sălaj).

Din această perspectivă asupra dezvoltării social-economice nu se înregistrează deci raporturi de similitudine între județe învecinate aflate la limitele dintre Moldova—Transilvania, Oltenia—Transilvania, Muntenia—Transilvania. Specificitatea județelor transilvănene sub aspectul structurilor sociospațiale ale dezvoltării față de cele din Moldova, Muntenia și Oltenia se impune ca tendință chiar și atunci cînd se consideră ansamblul raporturilor de similitudine sociospațială, nu numai al celor dublate de raporturi de vecinătate teritorială : în 6 din cele 7 grupări din figura 10 nu apar județe transilvănene reprezentate în raporturi de similitudine directă cu județe din Moldova, Muntenia sau Oltenia. Excepția de la această tendință se

înregistrează în grupa a II-a, formată din Botoşani, Vaslui, Mehedinţi, Suceava, Bistriţa-Năsăud şi, ca judeţ cu dublă apartenenţă (la grupele I şi II), Sălaj. Este vorba deci de o excepţie care indică faptul că există similitudini ale structurilor sociospaţiale între judeţele transilvănene şi moldovene, fără însă ca judeţele respective să fie situate în proximitate teritorială, la limita dintre cele două provincii istorice. Deşi de nivel semnificativ, aceste similitudini de excepţie nu au o intensitate foarte mare, ci una „medie" (de nivel $r \leqslant 0{,}60$).

Vecinătatea ca factor (observabil) de organizare a raporturilor de similitudine sociospaţială dintre judeţe este un indicator semnificativ pentru : asemănări ale mediului natural între judeţe vecine ; difuzarea unor modele de dezvoltare a reţelelor de localităţi şi a fondului locativ ; similitudinea unor condiţii social-istorice de dezvoltare. În termeni cauzali se poate spune deci că este probabil ca judeţele care sînt vecine şi asemănătoare sub aspectul structurilor lor sociospaţiale de dezvoltare să manifeste o astfel de similaritate şi datorită : mediului natural asemănător şi contextului lor social-istoric comun care au favorizat constituirea unui pattern asemănător de dezvoltare a reţelelor urbane şi a fondului locativ din oraşe ; transferului de modele culturale şi orientări valorice care stau la baza opţiunii populaţiei pentru modele de locuire specifice a căror expresie se regăseşte şi în modul de structurare a cadrului construit şi social al locuirii.

Structurile sociospaţiale ale dezvoltării se constituie prin procese cumulative, în decursul unor lungi perioade. O bună parte a acestora rezultă ca urmare a unui mod specific de interacţiune a omului cu natura în vederea formării unor structuri materiale de reproducere a capacităţii umane de muncă. Datorită acestui fapt, structurile sociospaţiale sînt una din componentele dezvoltării cu maximă semnificaţie pentru particularităţile naturale şi social-istorice ale proceselor de reproducţie în profil teritorial.

Vecinătatea geografică şi regiunea istorică de apartenenţă condiţionează similitudinile sociospaţiale dintre judeţe în mai mare măsură decît pe cele de ordin demografic sau de calitate a vieţii tocmai datorită structurilor cauzale specifice pentru similitudinile socioculturale.

Asemănările dintre judeţe (considerate în principal din perspectiva modului de locuire urban) în privinţa concentrării urbane, fondului locativ şi structurii sociale sînt generate însă nu numai de factorii asociaţi cu vecinătatea sau proximitatea lor teritorială (similitudine de mediu natural şi de condiţii istorice şi transfer de modele de locuire). Aceste asemănări sînt generate sau condiţionate şi prin factori legaţi de compoziţia etnică a populaţiei şi de profilul social-

economic de dezvoltare a județelor, respectiv a comunităților locale care compun județele. Este probabil că o serie de aspecte de similitudine sociospațială care caracterizează județele din grupa I (figura 10) sînt de pus în legătură cu asemănările de structură etnică și profil de dezvoltare care se manifestă la nivelul orașelor din județele respective.

În cadrul grupei I de similitudine sociospațială se conturează existența a trei subgrupe. Acestea pot fi caracterizate în funcție de indicatori ai variabilelor care generează sau condiționează manifestarea unor similitudini sociospațiale între județe. Covasna și Harghita sînt județe învecinate, cu profiluri de dezvoltare și compoziție etnică asemănătoare. Satu Mare, Bihor și Arad formează o altă subgrupă cu județe componente învecinate și asemănătoare sub aspectul compoziției etnice. (Repartiția pe medii rezidențiale a populației în funcție de naționalitate era, la orizontul anului 1977, diferită în această ultimă subgrupă față de repartiția corespunzătoare din județele Covasna și Harghita : raportul dintre ponderea populației românești în totalul populației din comune și ponderea acesteia în totalul populației din orașe era supraunitar pentru județele Arad, Bihor, Satu Mare și subunitar pentru Covasna și Harghita.)

Județul Alba reprezintă cel de-al treilea tip de situație. Apartenența sa la această grupă de similitudine sociospațială nu derivă din factori asociați cu vecinătatea, compoziția etnică sau profilul de dezvoltare social-economică. Prin gradul redus de concentrare urbană a populației, prin localizarea dominantă a populației urbane în zone de deal și de munte și prin ponderea muncitorilor în populația județului se apropie mai mult de Covasna și Harghita ; în privința situației fondului locativ se aseamănă mai mult cu Bihor și Satu Mare, județe cu orașe caracterizate prin pondere redusă a locuințelor la bloc.

Pentru a concretiza imaginea în legătură cu specificitatea sociospațială a județelor sau orașelor din grupele de similitudine menționate, prezentăm în tabelul 11 rangul fiecărui județ pe 5 indicatori de maximă relevanță pentru respectivul domeniu de dezvoltare. Ultimul indicator inclus în tabel — localizarea dominantă a populației urbane din județ în funcție de zona geografică de cîmpie, deal sau munte — face parte din categoria de indicatori semnificativi pentru condițiile care au favorizat sau au influențat gruparea județelor în configurația de similitudine pe care am prezentat-o. (Ceilalți indicatori semnificativi pentru această categorie a condiționărilor — compoziție etnică, provincie istorică, vecinătate, profil socioeconomic — au predominant un caracter calitativ și sînt folosiți pe parcursul interpretării datelor cantitative.)

Tabelul 11

Rangul* judeţelor în funcţie de caracteristici de maximă relevanţă pentru dezvoltarea sociospaţială şi localizarea geografică a oraşelor din judeţele respective

Judeţele pe grupe de similitudine conform ordonării din fig. 10		Absolv. învăţă-mînt superior	Muncitori	Locuinţe cu 1 şi 2 camere	Locuinţe la bloc	Mărime medie oraş	Localizare dominantă a populaţiei din oraşele judeţului **
0		1	2	3	4	5	6
I	Covasna	42,3	56,0	72,3	44,1	28,7	61,3
	Harghita	39,5	55,8	73,3	47,5	30,9	74,4
	Alba	48,4	56,0	65,9	30,6	36,3	63,6
	Satu Mare	42,3	43,6	72,2	43,2	57,7	31,9
	Bihor	49,4	47,9	66,8	39,6	57,3	35,5
	Arad	47,2	48,5	58,1	25,3	55,9	34,0
II	Sălaj	39,5	38,2	67,5	40,7	29,4	57,1
	Suceava	40,4	45,5	56,2	46,7	34,1	62,1
	Bistriţa-Năsăud	41,1	33,0	63,9	38,0	30,5	59,8
	Botoşani	32,7	17,9	54,5	34,6	46,0	57,1
	Vaslui	34,9	27,6	37,8	44,7	45,4	57,1
	Mehedinţi	41,5	40,3	46,6	45,0	43,9	55,3
III	Olt	36,7	33,2	28,9	54,3	35,0	31,9
	Teleorman	29,6	31,3	12,0	37,6	37,6	31,9
	Buzău	40,7	41,3	24,3	42,6	51,8	31,9
	Vrancea	37,4	27,7	30,7	43,0	40,9	35,7
	Tulcea	41,0	54,6	12,4	34,7	33,0	54,6
	Dolj	56,0	33,0	29,5	48,8	72,1	33,2
IV	Constanţa	66,0	68,9	23,0	51,9	69,1	35,5
	Prahova	61,4	74,2	26,8	43,6	57,6	44,0
V	Cluj	92,5	55,7	60,0	56,2	70,3	57,1
	Mureş	54,6	51,6	63,6	51,3	54,8	58,1
	Sibiu	65,1	67,7	61,4	37,0	57,6	57,1
	Braşov	85,0	75,7	65,6	59,5	66,3	64,4
	Timiş	77,6	56,7	56,0	49,2	71,5	32,4
VI	Gorj	44,3	49,7	35,1	58,6	42,2	57,1
	Vîlcea	48,5	41,0	37,0	52,2	39,2	61,1
VII	Caraş-Severin	49,3	63,6	63,0	51,0	42,5	77,2
	Hunedoara	57,0	78,3	68,2	80,1	42,6	67,6
	Maramureş	47,6	54,9	73,7	51,2	51,6	66,6

Continuare tabel 11

0	1	2	3	4	5	6
VIII Argeș	56,8	56,8	50,5	75,2	57,4	43,5
Dîmbovița	41,8	63,6	47,5	60,0	39,2	39,0
Bacău	46,7	59,4	47,0	68,3	53,5	62,3
Neamț	45,2	52,9	46,2	66,4	49,6	58,6
Galați	56,9	54,5	50,2	69,6	72,4	32,9
Iași	70,5	40,4	57,3	75,5	77,5	35,5
Brăila	47,1	53,8	45,4	43,2	68,8	31,9

* Rangul județelor pe fiecare variabilă poate lua valori între 0 și 100; el a rezultat prin transformarea variabilelor inițiale în serii normate, cu ajutorul formulei Hull (vezi nota la tabelul 1).

** Indicele localizării dominante a populației urbane din județ a fost calculat notînd cu 1 orașele situate în zona de cîmpie, cu 2 pe cele din zona de deal și cu 3 pe cele din zona de munte. Indicele pe total mediu urban din județul de referință a fost determinat ca medie ponderată a acestor scoruri cu populația corespunzătoare fiecărui oraș din județ la data recensămîntului din 1977.

Pentru a caracteriza specificitatea sociospațială a fiecărei grupări de județe am adoptat în acest caz un procedeu de lucru diferit de cel întrebuințat în determinarea specificității demografice a județelor (vezi subcapitolul anterior). Schimbarea modului de lucru este dictată în esență de numărul diferit de indicatori folosiți pentru clasificare. În condițiile în care ordonarea sociospațială a județelor este realizată în funcție de un număr mai mare de indicatori decît ordonarea lor sub aspect demografic, a trebuit să adoptăm un procedeu de caracterizare cu o mai mare „capacitate de selecție" a indicatorilor, apt să caracterizeze profilul sociospațial al fiecărei grupări în funcție de indicatorii de maximă relevanță.

În acest scop am adoptat ipoteza că, în cadrul unui graf ANSCOR de ordonare ierarhică a unui set de indicatori, un indicator este cu atît mai relevant pentru subgrupa de indicatori în care se încadrează cu cît este conectat prin arce de graf cu mai mulți indicatori, la un nivel de corelare mai ridicat.

Pentru fiecare „arbore" sau formațiune de indicatori va fi selectat deci acel indicator din vîrful arborelui respectiv care este legat prin arce de graf cu mai mulți indicatori. Vîrful sau partea de sus a arborelui se localizează prin nodurile care semnifică cel mai ridicat nivel de intercorelare a itemilor care se încadrează în același arbore sau factor sau formațiune de itemi.

Conform acestui principiu, itemii de maximă relevanță ai grafului din figura 8 în care sînt ordonați ierarhic itemii dezvoltării sociospațiale sînt cei referitori la ponderea populației din orașe cu

nivel superior de instrucție, ponderea muncitorilor din populația județului, ponderea locuințelor cu 1 + 2 camere în locuințele din orașe și ponderea locuințelor la bloc în totalul locuințelor din orașele județului. Acești patru itemi concentrează maximum de informație asupra ansamblului de itemi prin care este descris domeniul dezvoltării sociospațiale. (Semnificația lor statistică este similară cu cea a variabilelor cu maximă saturație în factor, în cadrul analizei factoriale. Analizele comparative pe care le-am întreprins asupra rezultatelor obținute prin ANSCOR și prin analiza factorială — varianta Hotelling * — confirmă această apreciere.) Cei patru indicatori asigură un gen de reprezentare statistic-informațională a setului de variabile incluse în analiză.

În același timp este necesar să fie asigurată și o „reprezentare" logică a respectivelor variabile, în sensul de a reține pentru caracterizarea sintetică a județelor sub aspectul dezvoltării lor sociospațiale itemii referitori la fiecare din subdomeniile acestui tip de dezvoltare. Structura socială, fondul locativ și distribuția populației pe categorii de localități constituie principalele subdomenii ale dezvoltării sociospațiale. Dacă raportăm itemii selectați pentru relevanța lor statistică maximă la aceste subdomenii, se constată că nu a fost reținut nici un item semnificativ pentru distribuția populației pe categorii de localități. În consecință, pentru a asigura nu numai o „completitudine" statistică, ci și una logică a itemilor pentru caracterizarea sintetică a județelor (sub aspectul structurilor lor sociospațiale), vom reține în cadrul tabelului 11 și itemul mărimea medie a orașelor din județ, semnificativ pentru pattern-ul de dezvoltare a rețelei urbane de localități.

Caracterizarea sintetică a județelor din punct de vedere al structurilor sociospațiale de dezvoltare se face deci în baza a cinci indicatori relevanți statistic și/sau logic pentru respectivul domeniu de dezvoltare.

Pentru a face mai evident profilul de dezvoltare sociospațială al fiecărei grupe de județe, în tabelul 11 au fost marcate prin chenare aldine situațiile în care valorile normalizate ale unui item dat se abat mai mult de la medie (egală cu 50 pentru oricare dintre

---

* Prelucrarea automată (normalizarea variabilelor, matrice de corelație și analize factoriale) a datelor cu care am lucrat în decursul analizei primare a fost asigurată de informaticianul Anca Ialomițeanu. Realizarea fișierului de date primare a fost făcută cu ajutorul statisticienilor principali Rodica Ghețău, Lucia Bedeleanu și Adriana Nistor de la Laboratorul de studii și cercetări sociologice. Dezvoltarea ANSCOR în confruntare cu particularități ale analizelor Q și factorială a fost favorizată și prin discuțiile purtate cu cercet. șt. pr. Mihai Macavescu și arh. Senino Holtier. Tuturor acestor colegi le exprimăm, și pe această cale, mulțumirile noastre.

itemii normalizați) pe ansamblul grupei. Spre exemplu, itemul pondere absolvenți ai unei școli de învățămînt superior are valori maxime în cadrul celei de-a cincea grupări (Cluj, Mureș, Sibiu, Brașov, Timiș) și minime în cadrul celei de-a doua grupări de similitudine (Sălaj, Suceava, Bistrița-Năsăud, Botoșani, Vaslui, Mehedinți). Corespunzător, sînt marcate în tabel celulele în care sînt înscrise valorile itemului pentru cele două grupări. În mod asemănător, prin citirea pe verticală a datelor se procedează și pentru ceilalți indicatori din tabel.

Prin citirea datelor pe orizontală în cadrul tabelului 11 se determină care dintre indicatori tinde să aibă valori specifice pentru o grupă dată de județe. Astfel, pentru grupa I de județe, ponderea de locuințe cu 1 — 2 camere are valori specifice maxime marcate printr-un chenar corespunzător în tabel. Pentru aceeași grupă, itemul mărimea medie a orașelor are valori foarte coborîte sub medie în cazul județelor Covasna, Harghita și Alba și peste medie pentru Satu Mare, Bihor și Arad. Este vorba deci de un item cu putere de discriminare în cadrul grupei și nu între grupe. Valorile sale nu vor fi considerate ca fiind specifice pentru grupa I.

Urmărind distribuția valorilor specifice ale celor cinci indicatori de dezvoltare sociospațială în raport cu cele opt grupe de județe, este vizibilă conturarea următoarelor tipuri de situații :

A. județe/orașe cu dezvoltare sociospațială specifică sub aspectul structurii sociale și concentrării urbane (grupele II și V);

B. județe/orașe cu dezvoltare sociospațială specifică sub aspectul structurii sociale și fondului locativ (grupele IV și VII);

C. județe/orașe cu dezvoltare sociospațială specifică sub aspectul fondului locativ (grupele I, III, VI, VIII).

Numai simpla enumerare a acestor grupe, pe tipuri de situații, este suficientă pentru a evidenția rolul important al fondului locativ în conturarea specificității structurilor sociospațiale ale dezvoltării județelor sau orașelor (6 dintre cele 8 grupe au specificitatea definită în funcție de indicatori ai fondului locativ).

Pe baza acestei constatări se poate formula ipoteza interpretativă că dezvoltarea sociospațială a județelor înregistra, la mijlocul anilor '70, distribuții mai inegale și mai discontinue în teritoriu în legătură cu fondul locativ [5] decît cu structura socială și concentrarea urbană.

Avînd în vedere că majoritatea indicatorilor folosiți se referă la totalul orașelor din județ, vom considera că informațiile furnizate de acești indicatori sînt relevante pentru pattern-urile de dezvoltare sociospațială a orașelor din județe.

Orașele a căror specificitate este conturată în funcție de stocul de învățămînt și concentrarea urbană a populației (grupele II și V din tabelul 11) sînt situate majoritar în zone „de altitudine medie" (deluroase), în Transilvania și nordul Moldovei. Cele două grupe de județe și, respectiv, orașe se află în tipuri de situații opuse. Orașele din Cluj, Mureș, Sibiu, Brașov și Timiș sînt caracterizate printr-un puternic stoc de învățămînt, cu pondere mare de populație avînd nivel superior de instrucție (pondere legată, evident, și de prezența în orașele din aceste județe a unor importante centre universitare, de funcțiile regionale importante ale acestor orașe) și prin orașe relativ mari (în raport cu orașele din alte județe) [6]. În situația opusă se află orașele din Sălaj, Suceava, Bistrița-Năsăud, Botoșani, Vaslui și Mehedinți, caracterizate prin stoc mai redus de învățămînt, pondere mai mică de muncitori în populație și prin orașe de mărime medie redusă (această ultimă caracteristică fiind manifestă în special pentru orașele din Sălaj, Bistrița-Năsăud și Suceava). Sub aspectul structurii fondului locativ, cele două categorii de orașe nu diferă pregnant.

Structura socială și calitatea fondului locativ se impun ca elemente specifice în caracterizarea dezvoltării sociospațiale a orașelor din Caraș-Severin, Hunedoara, Maramureș, Constanța și Prahova. În toate aceste orașe și în zonele rurale învecinate lor se înregistrează o pondere crescută a muncitorilor în populația totală, ca o consecință directă a puternicei lor dezvoltări industriale. Mărimea medie a locuințelor este mai redusă în orașele din Maramureș, Hunedoara și Caraș-Severin (grupa VII) decît în cele din Prahova și Constanța (grupa IV). Această diferențiere a situației fondului locativ între cele două grupe de orașe este concordantă cu „așteptările teoretice" derivate dintr-o regularitate mai generală a corelării invers proporționale dintre mărimea medie a locuințelor urbane (din clădiri individuale, în special) și nivelul de altitudine la care este situat orașul. Ponderea mare a locuințelor de 1 și 2 camere în orașele de munte am interpretat-o ca fiind o consecință a confruntării unei cereri mari de spațiu locativ în perioada de dezvoltare industrială rapidă, cu resurse reduse de fond locativ, ca expresie a unei satisfaceri temporare a acestei cereri prin oferirea unui număr mare de locuințe mici [7]. În cazul în speță, orașelor de munte din grupa a VII-a le corespund locuințe de mărime redusă, iar celor de cîmpie din grupa a IV-a locuințe cu număr de camere sporit. La explicația deja menționată pentru acest tip de corelație ar mai fi de adăugat că un anume rol în structurarea unor astfel de situații a revenit probabil și adaptării spontane a mărimii locuinței la condițiile climatice diferențiate între munte și cîmpie, în sensul că locuința „mică"

asigură o mai bună protecţie termică în condiţiile climei montane. (Evident, această ultimă ipoteză interpretativă trebuie tratată cu toată rezerva, chiar dacă avem în vedere numai cazul locuinţei din clădiri individuale, dat fiind numărul mare de excepţii care se înregistrează în raport cu tendinţa menţionată şi caracterul foarte mediat al relaţiei dintre condiţiile naturale şi „răspunsul constructiv" al omului la aceste condiţii.)

În fine, cel de-al treilea tip de situaţie cu largă răspîndire geografică este cel al oraşelor a căror specificitate sociospaţială se conturează în principal în funcţie de situaţia fondului lor locativ (grupele I, III, VI şi VIII din tabelul 11). Principalele polarităţi sau opoziţii care se structurează în cadrul acestei situaţii sînt cele dintre oraşele cu locuinţă „mică" (sub aspectul numărului de camere) (judeţele Covasna, Harghita, Alba, Satu Mare, Bihor, Arad) şi cele cu locuinţe „mari" (judeţele Olt, Teleorman, Buzău, Vrancea, Tulcea, Dolj, Gorj, Vîlcea) şi dintre oraşele cu pondere mare a locuinţelor în clădiri de tip bloc (judeţele Argeş, Dîmboviţa, Bacău, Neamţ, Galaţi, Iaşi) faţă de oraşele cu pondere mare a locuinţelor în clădiri individuale (judeţele Teleorman*, Buzău, Vrancea, Tulcea, Dolj).

O retrospectivă sumară asupra problemelor tratate în acest subcapitol relevă, în plan metodologic, marca unei accentuate indeterminări asupra multora dintre interpretări ca urmare a folosirii unor unităţi de analiză variabile (judeţe sau total oraşe din judeţe). Faptul că baza de date primare ne-a obligat să lucrăm nu numai cu date referitoare la totalul oraşelor din judeţ, ci şi cu date semnificative pentru toate categoriile de localităţi din judeţe a indus şi indeterminarea anterior menţionată. Ea rezidă în aceea că referentul unora dintre ipotezele sau aprecierile formulate rămîne relativ imprecis. Acest referent îl formează în majoritatea cazurilor oraşele din judeţ; alteori, acesta poate fi şi judeţul ca întreg, atunci cînd majoritatea indicatorilor utilizaţi se referă la judeţ şi nu numai la oraşele sale. În fine, atunci cînd oraşele unui judeţ sînt foarte eterogene ca mărime şi condiţii de viaţă (figura 12), interpretările formulate în termeni de „oraşe ale judeţului" au în fapt, ca referent principal, oraşele cele mai mari din judeţ.

Tot în legătură cu baza de date folosită pentru analiză este de relevat faptul că structurile sociospaţiale ale dezvoltării sînt operaţionalizate incomplet. Acestea ar trebui să cuprindă informaţii referitoare nu numai la structura socială, fondul locativ, distribuţia rezidenţială a populaţiei şi reţeaua sanitară, ci şi în legătură cu re-

* Reconstrucţia care a urmat cutremurului din 1977 a schimbat considerabil situaţia din acest judeţ, sub aspectul fondului locativ.

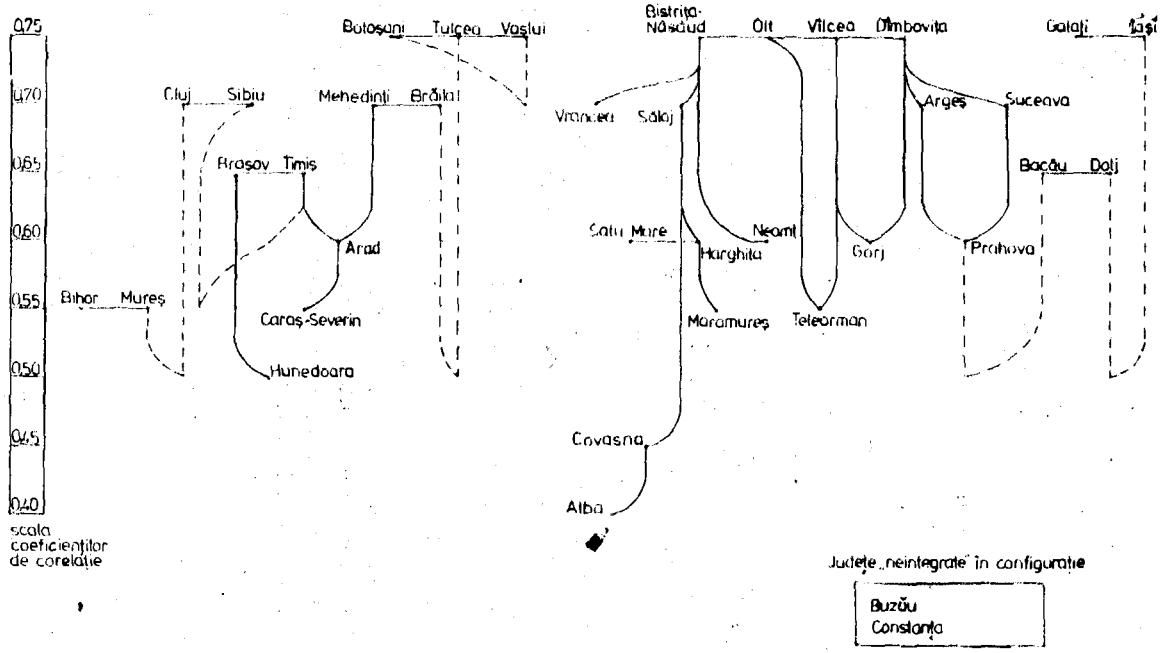

Fig. 12. — Similitudini între județe sub aspectul fenomenelor sociodemografice și de consum.

țeaua școlară, dotările și serviciile pentru populație, infrastructura urbană etc. Altfel spus, structurile sociospațiale ale dezvoltării ar trebui să fie analizate prin luarea în considerație a tuturor tipurilor de structuri de reproducție a forței de muncă și organizării sociale. Evident, realizarea acestui deziderat este nemijlocit legată de posibilitățile de lărgire a bazei de date (culese prin serviciile statistice oficiale sau prin anchete specializate).

7.5. Clasificări globale și specializate ale dezvoltării social-economice a județelor

Profilul general sau global de dezvoltare social-economică a unui județ este dat de valorile „individuale" (neagregate într-un scor unic) pe care acesta le înregistrează pentru ansamblul de indicatori folosiți în caracterizarea dezvoltării social-economice.

În cazul de față vom folosi un set de 87 indicatori relevanți pentru dezvoltarea social-economică a județelor la mijlocul anilor '70. Aceștia sînt organizați în conformitate cu cadrul teoretic prezentat în primul capitol al lucrării ca indicatori ai structurilor și fenomenelor definitorii pentru cele patru tipuri de reproducție social-umană (demografică, economică, a capacității de muncă, a organizării sociale). Conținutul concret al indicatorilor respectivi este prezentat în anexa 2, la punctul A („Indicatori ai dezvoltării județelor, 1977").

Lucrînd cu același procedeu ANSCOR pe care l-am folosit și în cazul clasificărilor demografice și sociospațiale ale județelor, obținem ordonarea ierarhică a județelor în funcție de similitudinea dintre profilele lor de dezvoltare social-economică (figura 13).

În continuare, prezentarea modului de grupare a județelor sub acest aspect va fi făcută referindu-ne în același timp la :

— raportul dintre clasificarea globală și clasificările specializate ale județelor ;

— rolul factorilor geografici și social-istorici în structurarea grupărilor de similitudine a profilelor de dezvoltare social-economică.

Grupele de similitudine prezentate în figura 13 sînt, ca aspect general, caracterizate prin dispersare accentuată, atît „orizontală", între grupe, cît și „pe verticală" (în cazul aceleiași grupe de județe, între cele aflate în vîrful arborelui de similitudine și cele situate la baza acestuia). Situația este oarecum firească sub aspect statistic, în sensul că, pe măsură ce crește numărul criteriilor de ordonare a

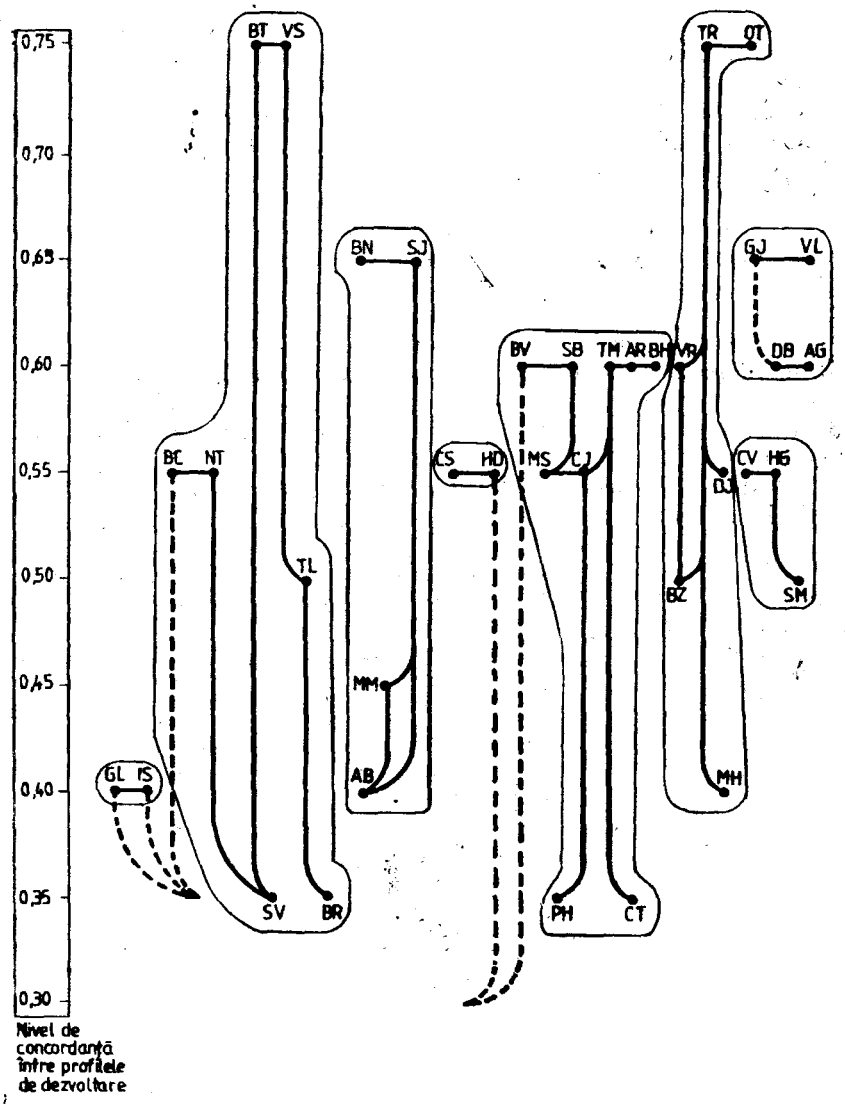

Fig. 13. — Similitudini între județe sub aspectul profilelor de dezvoltare, 1977.

unor „obiecte", se reduce probabilitatea situării lor într-o aceeași grupă omogenă sau într-un număr mic de grupe omogene.

Problema care se pune este aceea a identificării semnificațiilor sociale și culturale ale grupelor obținute.

Corespondența cea mai „vizibilă" este cea dintre grupele obținute și cele care pot fi determinate în funcție[8] de provincia/regiunea istorică, zona geografică, vecinătate și regiune agrogeografică [9].

Grupa care se structurează pornind de la perechea Botoșani — Vaslui cuprinde în ramificațiile sale de similitudine toate județele Moldovei și două județe situate la confluența dintre Siret, Prut și Dunăre — Brăila și Tulcea. În cadrul acestei grupe se distinge o puternică subgrupă de județe învecinate, cu raporturi de similitudine dispuse continuu sub aspect teritorial: Botoșani — Suceava — Neamț — Bacău. Geografic, formațiunea respectivă se înscrie majoritar într-o zonă a Subcarpaților Moldovei, începînd din Podișul Sucevei.

Județele Transilvaniei se diferențiază în cadrul a patru grupe de similitudine, fiecare dintre aceste grupe incluzînd și unul sau mai multe județe din provinciile istorice vestice sau nord-vestice ale țării — Banat, Crișana — Maramureș. O primă formațiune de județe este constituită din Brașov — Sibiu — Mureș — Cluj, situate în „bandă continuă". Prin Timiș, acestea „comunică" cu formațiunea județelor Timiș — Arad — Bihor (situate în regiunea agrogeografică a Cîmpiei Banato — Crișene). Timiș prezintă similitudini puternice, pe de o parte, în raport cu județele transilvănene menționate (sub aspectul structurilor sociospațiale și al fenomenelor de calitate a vieții), iar, pe de altă parte, în raport cu cele din Crișana (sub aspect economic și demografic) (tabelul 12).

O a doua mare formațiune de județe transilvănene este alcătuită din Sălaj — Bistrița-Năsăud — Alba. La acestea se adaugă, din nordul Transilvaniei, Maramureșul. Nucleul acestei grupări îl reprezintă județele Sălaj, Bistrița-Năsăud și Maramureș, situate în proximitate teritorială. Cea de-a treia formațiune de județe transilvănene este reprezentată prin Covasna și Harghita, din extremitatea estică a respectivei provincii istorice, la care se „adaugă" (prin similitudine de profil economic) un județ maramureșean, Satu Mare.

O poziție particulară între județele Transilvaniei revine Hunedoarei, al cărei profil socioeconomic de dezvoltare globală se aseamănă cel mai mult cu cel al județului Caraș-Severin din Banat.

O altă mare grupă de similitudine este constituită din județele situate majoritar în centrul și estul regiunii agrogeografice a Cîmpiei

Tabelul 12

Principalele raporturi de similitudine * între județe, în funcție de domeniul de dezvoltare

Județul de referință	Județul cu care se aseamănă cel mai mult în funcție de :						
	profilul global de dezvoltare	structură economică	structură și fenomene economice	structură și fenomene demografice	structuri sociospațiale	calitatea vieții	fond locativ
0	1	2	3	4	5	6	7
Alba (AB)	SJ	HD	MM	SJ	CV	CV	CV
Arad (AD)	TM, BH	TM	TM	BH	SM, BH	TM, MH	BH
Argeș (AG)	DB	DB	NT	DB	GL	DB	GL
Bacău (BC)	NT	PH	NT	NT	NT, AG	DJ	NT
Bihor (BH)	AD	AD, TM	AD	AD	CV, SM	MS	CV
Bistrița-Năsăud (BN)	SJ	VR	SJ	SJ, MM	SJ	OT	AB
Botoșani (BT)	VS	MH, SM, SJ	MH	VS	VS	TL	VS, MM
Brașov (BV)	SB	SB	SB	CJ, CT	SB	TM	CS
Brăila (BR)	TL	DJ	TL	x	GL	MH	x
Buzău (BZ)	VR, TR	VS	BT	VR	VR, TR	x	TR, TL, DJ
Caraș-Severin (CS)	HD	HD	DJ	TM	HD	AD	SM
Cluj (CJ)	MS, TM	HD	CS	TM	MS	SB	MS
Constanța (CT)	TM	TM	TM	GL	TL, PH	x	BZ
Covasna (CV)	HG	BV	BV	HG	HG	SJ	AB
Dîmbovița (DB)	AG	AG	AB, DJ	AG	AG	VL	AG
Dolj (DJ)	TR	TR, OT	TR	PH,MS	TR, BZ	BC	BZ
Galați (GL)	IS	BC	IS, NT	CT, AG	AG	IS	IS, AG
Gorj (GJ)	VL	AB	VL	HG	VL	VL, DB	OT
Harghita (HG)	CV	CV	DB	GJ	CV	SM, SJ,NT	MM
Hunedoara (HD)	CS	MM	CS	CS	CS	BV	IS
Iași (IS))	GL	BT	GL	NT, BC	GL	GL	HD

* Raporturile de similitudine menționate în tabel sînt determinate pe baza indicatorilor din anexa 2 (1977) folosind procedeul ANSCOR de clasificare a județelor.Dat fiind numărul redus de indicatori ai structurii economice similitudinile sub acest aspect sînt, în unele cazuri (AB—HD, CV—BV etc.), relativ artificiale.

Continuare tabel 12

0	1	2	3	4	5	6	7
Maramureș (MM)	SJ	HD	AB	BN, GJ	CS	HG	SJ, HG
Mehedinți (MH)	TR	BT	BT	TR	BT, VS	BR	x
Mureș (MS)	SB, CJ	SB	SB	PH	SB, CJ	BH	CJ
Neamț (NT)	BC	BC	BC, AG	BC	BC	BN, HG	BC, AG
Olt (OT)	TR	TR	TR	TR	TR	VL, BN	GJ
Prahova (PH)	CJ	BC	BC	MS	CT, SB	AG, SV	DJ, VR
Satu Mare (SM)	HG	BT	BH, AD	x	HG, SJ	HG, SJ	HG, MM
Sălaj (SJ)	BN	SV	BN	AB	BT	BN	MM
Sibiu (SB)	BV	BV	BV	x	MS	CJ	MS, CJ
Suceava (SV)	NT, BT	SJ	TR	NT	SJ	DB	SJ
Teleorman (TR)	OT	OT	OT, DJ	OT	OT, BZ	OT, VL	BZ
Timiș (TM)	AD	CT	AD	AD, BH, CJ	CJ	BV	x
Tulcea (TL)	VS	VS	BR	VS	TR, BZ	VS, BT	BZ
Vaslui (VS)	BT	BT, BZ	BT	BT	BT	TL	BT
Vîlcea (VL)	GJ	BN	GJ	BT	GJ	OT, DB	GJ
Vrancea (VR)	TR	TR, OT	TR	BZ	BZ	BN	BZ

Române — Teleorman, Olt, Dolj și, la vestul acestei regiuni, județul Mehedinți, iar în partea ei de nord-est, județele Vrancea și Buzău. Dacă ar fi fost cuprinse în analiză, județele Giurgiu, Ialomița și Călărași ar fi ajuns, probabil, să fie reprezentate ca gravitînd în jurul aceluiași nucleu constituit din Olt și Teleorman. Județele de la întorsura Carpaților, Buzău și Vrancea, constituie un gen de „placă turnantă" cu similitudini manifeste în raport cu județele Moldovei, dar și cu cele din Cîmpia Română. Sub aspect demografic și sociospațial (vezi tabelul 12, figurile 6 și 10), aceste județe constituie însă o „insulă", cu puternice trăsături particulare.

În partea centrală a regiunii agrogeografice a Carpaților Munteniei și Olteniei se conturează grupa de similitudine formată din perechile Vîlcea — Gorj și Argeș — Dîmbovița. Reunirea lor în cadrul aceleiași grupe se realizează în principal pe baza similitudinilor manifeste în domeniul fenomenelor de migrație și de consum (figura 12).

Cele două județe dobrogene gravitează în jurul unor formațiuni de similitudine diferite : Tulcea este mai „apropiat" de județele mol-

dovene Botoşani şi Vaslui, iar Constanţa are un înalt grad de specificitate, manifest prin similitudini „orientate" în mod diferenţiat (economic spre Timiş, demografic spre Galaţi, sociospaţial spre Tulcea şi Prahova, locativ spre Buzău, iar sub aspectul „calităţii vieţii" avînd o configuraţie cu totul particulară, neasemănătoare cu a celorlalte judeţe incluse în analiză).

Alte judeţe cu maximă specificitate a profilelor de dezvoltare în afară de Constanţa sînt Suceava, Brăila şi Prahova (toate situate la nivelul de corelare minimă în graful din figura 13).

În cazurile în care judeţele sînt foarte asemănătoare sub aspectul profilelor de dezvoltare şi, în acelaşi timp, sînt învecinate, există o mai mare probabilitate (decît în cazul judeţelor similare, dar îndepărtate) ca asemănarea să fie generată şi în baza unor procese de comunicare socială sau a unor situaţii comune de dezvoltare social-istorică. În plan metodologic, aceste raporturi de asemănare au relevanţă socială maximă : probabilitatea ca ele să apară ca efect al metodei de analiză este foarte mică (sau, oricum, mult mai mică decît în raporturile de similitudine dintre judeţele neînvecinate).

Pentru a urmări distribuţia în teritoriu a raporturilor de similitudine însoţite de vecinătate a fost realizat graful din figura 11, la care ne-am referit deja.

O primă constatare pe care o permite acest graf este că raporturile de similitudine a dezvoltării, însoţite de vecinătate, se manifestă, majoritar, în cadrul aceleiaşi provincii istorice. Tipice în acest sens, constituind nucleul unor grupe de similitudine intraregionale, sînt formaţiunile Neamţ — Bacău (pentru Moldova), Argeş — Dîmboviţa (pentru Muntenia), Gorj — Vîlcea (pentru Oltenia), Arad — Bihor (pentru Crişana), Harghita — Covasna şi Cluj — Mureş — Sibiu — Braşov (pentru Transilvania). Raporturile de similitudine între judeţe din provincii istorice diferite, însoţite de contiguitate teritorială (vecinătate) prezintă intensitatea maximă în cazul perechilor Vrancea — Buzău (între Moldova şi Muntenia), Teleorman — Olt (între Muntenia şi Oltenia), Caraş-Severin — Hunedoara (între Banat şi Transilvania) şi Timiş — Arad (între Banat şi Crişana — Maramureş). Este de presupus că principalele axe de comunicare socială între provinciile istorice s-au constituit în special în cadrul acestor perechi de unităţi teritoriale aflate în raporturi de marcată similitudine a profilelor de dezvoltare social-economică a judeţelor. Desigur, nu poate fi vorba de o determinare a tuturor axelor de comunicare de acest gen, ci numai a acelora care pot rezulta dintr-o analiză folosind judeţele ca bază de raportare şi metodele de prelucrare a datelor adoptate în această lucrare.

Raporturile de similitudine social-economică însoțite de vecinătate sînt semnificative nu numai pentru nucleele de similitudine intraregionale și pentru „axele de comunicare" socială dintre provincii, ci și pentru „insulele" cu pronunțată specificitate a profilelor de dezvoltare. Județele care nu se află în raporturi de similitudine de intensitate maximă cu nici unul dintre județele învecinate pot fi considerate ca avînd acest statut. În graful din figura 11 pot fi recunoscute ca „insule" județele Vaslui, Prahova, Dolj, Mehedinți și Alba. Dacă la acestea adăugăm Suceava, Brăila și Constanța, plasate în graful din figura 13 tot spre baza scalei de similitudine, se obține lista principalelor județe cu maximă specificitate social-economică.

7.6. Semnificația socială a „opoziției" dintre profilele social-economice ale județelor

În subcapitolele precedente, particularitățile dezvoltării în profil teritorial au fost analizate din perspectiva similitudinilor manifeste între profilele de dezvoltare ale județelor. Pornind de la raporturi binare de similitudine de maximă intensitate, urmărind ierarhizarea și interconexiunea lor, au fost constituite grupări de județe asemănătoare sub aspectul profilelor de dezvoltare.

Completarea imaginii despre modul de structurare în profil teritorial a proceselor de dezvoltare poate fi realizată și prin adoptarea unui demers complementar, în care se pornește de la perechile de „opoziții" manifeste între profilurile de dezvoltare ale județelor. Vom spune că două județe au profiluri de dezvoltare „opuse" în măsura în care corelația dintre seturile de valori care caracterizează poziția acestora pe indicatorii de dezvoltare luați în considerație este negativă și de nivel semnificativ. Urmărind ierarhiile de intensitate și punctele comune dintre aceste raporturi binare de opoziții, se obțin sistemele sau configurațiile de opoziții în care se ordonează unitățile teritoriale analizate sub aspectul profilelor de dezvoltare. Pe întregul set de indicatori de dezvoltare menționați în anexa 1 pentru anul 1977 vom urmări opozițiile dintre profilele de dezvoltare ale județelor. Instrumentul de selectare și ordonare a acestor raporturi este o altă variantă (cea de-a patra, dintre cele prezentate în această lucrare) a tehnicii ANSCOR (analiza structurală a corelațiilor).

După ce s-a realizat normalizarea indicatorilor și transpunerea matricei inițiale (județele devenind „variabile", iar variabilele

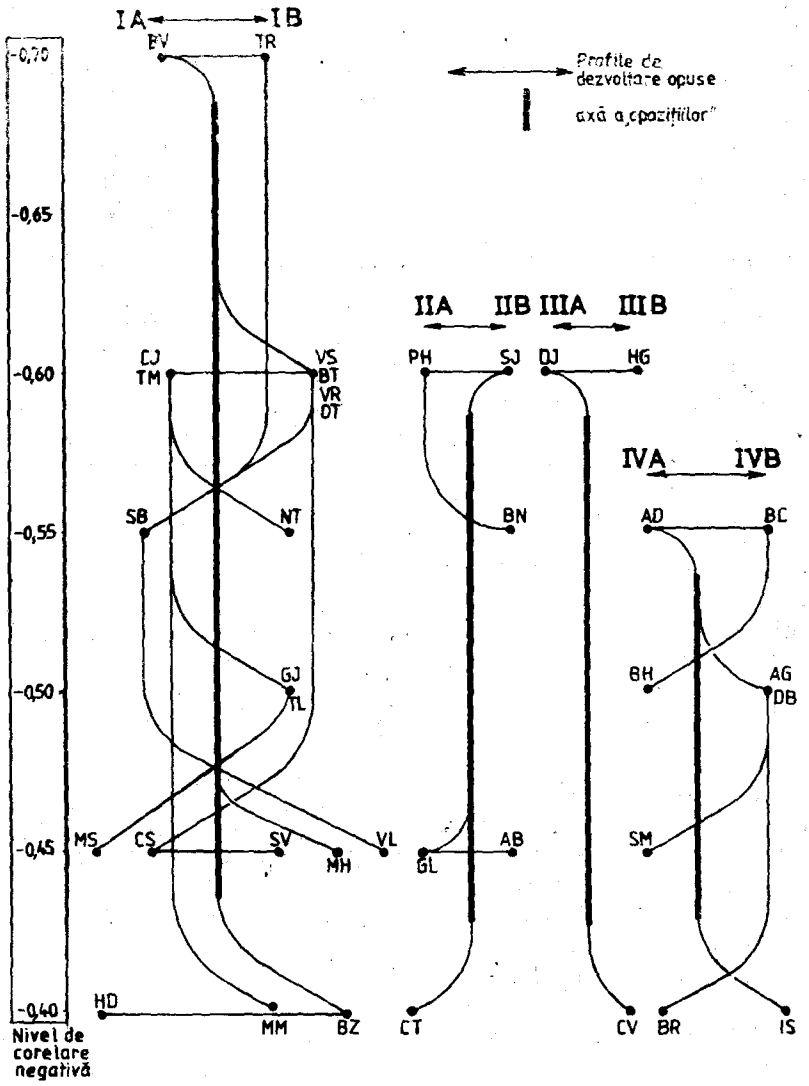

Fig. 14. —Ordonarea ierarhică a judeţelor cu profile de dezvoltare „opuse" (situate simetric în raport cu axa fiecărei formaţiuni), 1977.

„unități de analiză"), se calculează matricea coeficienților de corelație dintre cele 37 de județe considerate ca variabile. Pe această matrice se notează coeficientul de corelație negativ de intensitate maximă înregistrat pentru fiecare județ. Coeficienții respectivi indică perechile de județe ale căror profiluri de dezvoltare diferă cel mai mult (sînt în „opoziție").

Acești coeficienți pot fi reprezentați și ordonați grafic ca și în cazul variantelor anterioare ale ANSCOR, urmărind „conexiunile" dintre termenii lor (județe, în speță) și nivelul lor de intensitate. Rezultatul unei astfel de ordonări este prezentat în graful din figura 14, în care apar patru sisteme de opoziții între profilele de dezvoltare ale județelor.

Pentru familiarizarea cu modul de citire a acestui nou tip de graf să urmărim sistemul în care opoziția de maximă intensitate este cea dintre profilurile de dezvoltare ale județelor Brașov și Teleorman. Arcul de graf orizontal care leagă aceste două județe, plasat în dreptul valorii de scală $r = -0{,}70$, indică intensitatea opoziției dintre profilurile lor de dezvoltare. În dreptul valorii de scală $r = -0{,}60$ apar opozițiile de intensitate imediat inferioară. Profilul de dezvoltare al Brașovului se opune la nivelul de $r = -0{,}60$ celor ale județelor Vaslui, Vrancea și Olt. La același nivel se situează și opoziția dintre Timiș și Vaslui, pe de o parte, iar pe de altă parte, cea dintre Cluj și Botoșani. În continuare se „leagă" de nodurile acestui graf alte județe cu profiluri de dezvoltare opuse, la un nivel de intensitate mai mic decît 0,60.

Arcul de graf care pornește de la nodul prin care se reprezintă județul Brașov și se termină la nodul „Buzău" semnifică nu numai opoziția dintre aceste două județe, ci și un gen de axă în raport cu care se definesc cele două tipuri de județe opuse. Toate județele aflate sub nodul „Brașov" (în partea stîngă a axei) diferă ca profil de dezvoltare de cele situate sub „Teleorman" (în partea dreaptă a axei).

Județele Brașov, Timiș, Cluj, Sibiu, Caraș-Severin, Mureș și Hunedoara au deci profiluri de dezvoltare care diferă cel mai mult în raport cu profilurile corespunzătoare pentru județele Teleorman, Olt, Gorj, Vîlcea, Mehedinți, Vrancea, Vaslui, Suceava, Neamț, Botoșani, Buzău și Maramureș.

Regulile de citire a unui graf de acest tip sînt următoarele: două unități teritoriale legate printr-un arc de graf au profiluri de dezvoltare opuse/diferite la un nivel de intensitate dat de poziția pe care unitatea teritorială situată cel mai jos o are în raport cu scala coeficienților de corelație din stînga grafului. Dacă nodurile reprezentînd unitățile teritoriale unite printr-un arc de graf se află la același nivel, intensitatea opoziției dintre profilurile lor de dez-

voltare este dată de poziția pe care nodurile respective o au în raport cu aceeași scală a coeficienților de corelație. Unitățile teritoriale aflate de aceeași parte a „axei raporturilor de opoziție" sînt asemănătoare între ele prin faptul că diferă în mod semnificativ de aceeași unitate teritorială, situată în partea opusă a respectivei axe.

În variantele anterioare de ordonare a județelor prin ANSCOR au rezultat grafuri de similitudine a acestora bazate pe izomorfismul sau congruența profilelor de dezvoltare. Din ultima aplicare a tehnicii respective au rezultat (figura 14) grupări de similitudine bazate pe opoziții comune ale profilelor de dezvoltare.

Odată precizat modul de selectare și ordonare în graf a profilurilor de dezvoltare opuse, se poate trece la precizarea semnificației sociale a grupărilor de județe astfel constituite.

Dacă setul de indicatori în raport cu care sînt constituite profilurile de dezvoltare este suficient de mare, precum în cazul analizei noastre, atunci se poate presupune că este probabil ca două județe înregistrate statistic în raporturi de opoziție să fie caracterizate în plan social prin a) absența unor procese de comunicare de intensitate semnificativă între populațiile lor și prin b) dezvoltare în condiții sau situații social-istorice diferite.

Pornind de la această ipoteză, poate fi formulată o „așteptare" teoretică pe care o putem confrunta cu datele empirice: este probabil că județele aflate în raporturi de opoziție a profilelor de dezvoltare să fie situate în provincii istorice diferite și la distanțe mari (respectiv să nu fie învecinate).

Dacă profilele de dezvoltare ale județelor ar fi independente în raport cu provincia istorică, ar urma să fie constatată și existența unor opoziții între profilele de dezvoltare ale unor județe din aceeași provincie.

În toate cele patru sisteme de opoziții din figura 14, grupele de județe opuse aparțin unor provincii istorice diferite.

Sistemele de opoziții sînt constituite între profilele de dezvoltare ale unor județe din Transilvania sau Transilvania și Banat și cele ale unor județe din provinciile Vechiului Regat — Moldova, Muntenia, Oltenia și Dobrogea.

Regăsim prin acest mod de structurare a raporturilor dintre profilele de dezvoltare ale județelor semnificative „amprente" contemporane ale unor condiții istorice specifice de dezvoltare a localităților. Județele și, corespunzător, localitățile transilvănene, deși diferite între ele în cîteva grupe de similitudine, își mențin totuși o anume specificitate a profilelor de dezvoltare, vizibilă tocmai în aceste opoziții care le contrapun județelor/localităților din Vechiul Regat.

I.A. *Transilvania* Brașov Sibiu Mureș Hunedoara Cluj *Banat* Timiș Caraș-Severin	cu profile de dezvoltare opuse față de :	I.B. *Moldova* Vaslui Botoșani Vrancea Neamț Suceava *Oltenia* Olt Gorj Vîlcea Mehedinți *Muntenia* Teleorman Buzău *Maramureș* Maramureș *Dobrogea* Tulcea
II.A. *Muntenia* Prahova *Moldova* Galați *Dobrogea* Constanța	cu profile de dezvoltare opuse față de :	II.B. *Transilvania* Sălaj Bistrița-Năsăud Alba
III.A. *Transilvania* Harghita Covasna	cu profile de dezvoltare opuse față de :	III.B. *Oltenia* Dolj
IV.A. *Crișana — Maramureș* Arad Bihor Satu-Mare *Muntenia* Brăila	cu profile de dezvoltare opuse față de :	IV.B. *Moldova* Bacău Iași *Muntenia* Argeș Dîmbovița

În concordanță cu așteptările teoretice anterior menționate este și faptul că majoritatea județelor cu profiluri de dezvoltare opuse nu sînt situate în proximitate teritorială. Cele cîteva excepții (Vîlcea — Sibiu, Buzău — Brașov) apar la un nivel redus de corelare negativă a profilelor de dezvoltare ($r \leqslant 0{,}45$). Din această constatare rezultă cu claritate importanța deosebită a proximității teritoriale, cu toți factorii asociați acesteia (comunicare socială, similitudine de mediu natural și de condiții social-istorice), în structurarea profilelor de dezvoltare ale unităților teritoriale.

Grupările opuse sub aspectul profilelor de dezvoltare (ca și grupele de similitudine) sînt constituite din județe pentru care este legitim din punct de vedere științific să fie pusă problema ordonării

lor în funcţie de nivelul de dezvoltare. Opoziţiile dintre profilele de dezvoltare fiind în acest caz determinate în funcţie de un set de indicatori comuni, se poate proceda la ordonarea judeţelor de la „cel mai dezvoltat" spre „cel mai puţin dezvoltat", cu condiţia să fie reţinuţi numai acei indicatori ai dezvoltării ale căror valori pot fi ordonate în termenii acestei polarităţi.

Cele patru sisteme de opoziţii dintre judeţe prezentate în cadrul figurii 14 pot fi considerate ca semnificative pentru tot atitea modele polare de dezvoltare, cu identitate teritorială.

Recunoaşterea indicatorilor relevanţi pentru fiecare model de dezvoltare ar implica desfăşurarea unor operaţii de natura celor efectuate cu ocazia caracterizării specificităţii demografice a judeţelor. Aplicarea manuală a unui astfel de algoritm de lucru în cazul unui set de 86 indicatori fiind foarte dificilă, vom proceda la o aplicare ilustrativă a procedeului propus luînd în consideraţie un set redus de indicatori ai dezvoltării, indicatori a căror relevanţă decurge din poziţia centrală pe care o ocupă în grafurile din figurile 1 şi 3. (Selecţia acestor indicatori este făcută nu numai în funcţie de criterii statistice, ci şi logice, urmărind ca fiecare dintre cele patru tipuri de activităţi de reproducţie social-umană să fie reprezentate.)

În tabelul 13 este prezentată distribuţia celor 4×2 grupe de judeţe cu profile de dezvoltare opuse în funcţie de aceşti indicatori de maximă relevanţă. Vom considera că un indicator este specific pentru profilul de dezvoltare al unei perechi de grupe aflate în opoziţie în măsura în care :

a) diferenţa dintre rangul mediu al celor două grupe este „considerabilă" (mai mare de 20, pe scala Hull folosită pentru normalizarea variabilelor);

b) grupele comparate sînt relativ omogene sub aspectul valorilor care le revin pe respectivul indicator (coeficientul de variaţie intragrupală pentru acel indicator este mai mic de 20%). Conform acestui algoritm de lucru, profilul specific al grupărilor I.A şi I.B se diferenţiază în principal în funcţie de indicatori asociaţi cu ponderea de intelectuali şi funcţionari în populaţia judeţului, ponderea populaţiei urbane, înzestrarea locuinţelor din oraşe cu echipamente tehnico-edilitare şi dependinţe şi frecvenţa apelărilor la medic pentru consultaţii la nivelul populaţiei urbane a judeţului. Altfel spus, judeţele de tip I.A, precum Braşov, Timiş sau Sibiu, sînt caracterizate prin grad ridicat de urbanizare, nivel ridicat de instrucţie al populaţiei (urbane, în special), fond locativ relativ bine înzestrat cu echipamente tehnico-edilitare şi dependinţe şi prin populaţie cu comportamente igienico-sanitare active, manifeste prin frecvenţa

Tabelul 13

Rangul mediu* al grupelor de județe cu profile de dezvoltare „opuse", în funcție de 14 indicatori de maximă relevanță

Indicatori		Grupe de județe (conform datelor din fig. 14)							
		I		II		III		IV	
		A	B	A	B	A	B	A	B
intelectuali și funcționari	$\bar{x}$	68	39	64	37	59	50	51	50
	$\bar{V}$	20	14	12	16		2	5	17
muncitori	$\bar{x}$	64	40**	66	42**	33	56	49	55
	$\bar{V}$	15	29	12	23		0	7	16
populație urbană	$\bar{x}$	68	38	67	38**	48	52	54	49
	$\bar{V}$	14	18	10	28		7	13	8
mărime oraș	$\bar{x}$	58	42	66	32	72	30	60	
	$\bar{V}$	19	15	9	10		3	9	
fonduri fixe în industrie	$\bar{x}$	57**	46	69**	35**	55	38	42	
	$\bar{V}$	23	16	23	23		1	10	
fonduri fixe în agricultură	$\bar{x}$	48**	46	69**	38	88	38	59	
	$\bar{V}$	27	18	28	0		0	16	
venit cooperatori agr.	$\bar{x}$	50	49**	64	41	57	64	63	
	$\bar{V}$	14	26	17	10		12	16	
% (1 + 2) camere	$\bar{x}$	63	38**	33**	66	30	73	61	50
	$\bar{V}$	6	45	36	3		1	16	8
echipamente și dependințe	$\bar{x}$	66	44	59	35	50	41	37	66
	$\bar{V}$	17	19	11	6		1	18	5
imigrare	$\bar{x}$	70**	43	57	41	46	45	44	52
	$\bar{V}$	28	10	12	4		3	14	6
vînzări mărfuri nealim.	$\bar{x}$	54	44	62**	44	44	48	49	50
	$\bar{V}$	10	17	31	7		3	4	17
consultații medicale	$\bar{x}$	70	40	52	40	44	62	56	44
	$\bar{V}$	14	21	11	13		9	15	0
rata fertilității generale	$\bar{x}$	36**	59	35	63	31	58	40**	57
	$\bar{V}$	29	15	14	8		2	25	9
mortalitate infantilă	$\bar{x}$	42**	58**	51	45	40	36**	51**	49
	$\bar{V}$	27	24	17	36		28	22	13

* Rangul calculat ca medie a scorurilor „Hull" care revin indicatorului respectiv pentru fiecare dintre județele din grupă ($\bar{x}$ — medie; $\bar{V}$ — coeficient de variație).

** Grupe eterogene sub aspectul respectivului indicator, avînd un coeficient de variație intragrupală mai mare de 20%. (Pragul de 20% este ales relativ arbitrar; se are în vedere, totuși, nivelul de „ruptură" în distribuția respectivului parametru.)

ridicată a apelărilor la medic și prin nivelul redus al mortalității infantile. Aferente acestor trăsături, dar prezente într-un grad mai redus, sînt și caracteristicile: atracție migratorie în urban din comune aflate la mare distanță, fertilitate redusă a populației femi-

nine din urban, pondere mare de locuințe mici sub aspectul numărului de camere. În cadrul grupei respective, Hunedoara, Mureș și Caraș-Severin ocupă o poziție „marginală", în sensul că, deși au profiluri de dezvoltare apropiate de cele ale grupei în ansamblu, pentru o serie de indicatori înregistrează valori diferite de cele specifice pentru Brașov, Timiș, Sibiu sau Cluj

Grupa opusă, I.B, este constituită din 13 județe. Dintre acestea, tipice pentru profilul grupării respective sînt Teleorman, Olt, Vaslui, Botoșani și Vrancea (situate, în graful din figura 14, peste nivelul de corelare de 0,60). Profilul lor specific se determină prin valori ale acelorași indicatori menționați în legătură cu grupa I.A, situate însă la polul opus al acestor indicatori, respectiv prin : nivel redus al urbanizării și al stocului de învățămînt, locuințe cu indici reduși de echipare și înzestrare cu dependințe, structuri și comportamente sanitare care favorizează frecvența redusă a apelărilor la medic (excepția notabilă, cu apelări la medic mai frecvente decît media pe total mediu urban, se înregistrează la Vîlcea și la Maramureș) și o mortalitate infantilă relativ ridicată (excepțiile pozitive sub acest aspect fiind date de Buzău, Suceava și Maramureș).

Grupa a IV-a este structurată în principal pe axa de opoziții industrie — agricultură, profilul industrial fiind mai accentuat pentru Bacău, Argeș, Dîmbovița și Iași decît pentru Arad, Bihor, Satu Mare și Brăila. Prima subgrupă IV. B, fiind formată din județe înscrise pe curba ascendentă a industrializării încă din anii '60 (vechime „medie" de industrializare), este caracterizată și printr-o accentuată dezvoltare a echipamentelor și dependințelor la nivelul locuințelor. Acest ultim aspect este direct legat de ponderea mare a locuințelor la bloc în grupa respectivă (vezi tabelul 11, col. 4).

Spre deosebire de grupele I și IV, în care opozițiile sînt „sectoriale", grupa a II-a este structurată în baza unui sistem de opoziții generalizate (vezi tabelul 13) la nivelul tuturor sferelor reproducției comunitare. Prahova, Galați și Constanța sînt caracterizate prin orașe mari, dezvoltare industrial-agricolă și locativă de nivel ridicat, printr-un stoc de învățămînt considerabil și printr-o rată scăzută a fertilității (în concordanță cu atributele menționate ale urbanizării și stocului de învățămînt). Alba, Bistrița-Năsăud și Sălaj au valori opuse în legătură cu caracteristicile menționate.

Adoptînd o analogie cu modul de structurare a grupurilor sociale, vom susține că o mulțime de județe are șanse maxime de a constitui o grupare social-semnificativă în măsura în care elementele ei se definesc atît prin diferențiere/opoziție față de alte județe, cît și prin similitudine între ele.

Corespunzător, prin „intersectarea" grupelor de opoziţii (figura 14) cu cele de similitudine (figura 13) rezultă principalele grupe de judeţe ale căror profile de dezvoltare au o minimă variaţie intragrupală şi o maximă variaţie intergrupală.

Astfel, în cadrul grupei I.A (din figura 14) se disting formaţiunile Braşov — Sibiu — Mureş — Cluj — Timiş şi Hunedoara — Caraş-Severin. În funcţie de grupa de similitudine căreia îi aparţin, judeţele opuse ca profil de dezvoltare acestora se organizează în următoarele formaţiuni: Teleorman — Olt — Mehedinţi — Vrancea — Buzău, situate majoritar în Oltenia şi Muntenia, Botoşani — — Vaslui — Tulcea — Neamţ — Suceava, cu localizare dominantă în Moldova, şi Gorj — Vîlcea, în Oltenia.

În cea de-a doua grupă de opoziţii principalele grupe de similitudine sînt Prahova — Constanţa şi Sălaj — Bistriţa-Năsăud — — Alba.

Cea de-a treia grupă de opoziţii are o singură formaţiune de similitudine, formată din Harghita — Covasna.

În grupa a IV-a se constituie ca formaţiuni de similitudine Arad — Bihor şi Argeş — Dîmboviţa.

Rezultă că 30 din cele 37 de judeţe luate în consideraţie se înscriu în cîmpul a 10 formaţiuni de similitudine, organizate, la rîndul lor, în jurul a patru axe de opoziţii. Aceste formaţiuni conţin ca elemente esenţiale nucleele de similitudine intraregionale şi „punţile" sau axele de comunicare interregionale la care ne-am referit în subcapitolul anterior.

Deocamdată, aceste formaţiuni rezultate în urma aplicării unui algoritm în care similitudinile şi opoziţiile sînt principiile directoare constituie mai mult o confirmare intuitivă a relevanţei sau eficienţei metodologice a tehnicilor ANSCOR utilizate.

Transformarea respectivelor formaţiuni în unităţi de analiză pentru diferite fenomene, relaţii sau structuri şi procese sociale, într-un alt cadru de cercetare, va putea confirma sau infirma relevanţa lor sociologică.

Din punctul nostru de vedere, experienţa de cercetare pe care ne-a prilejuit-o această lucrare se cere a fi continuată printr-o abordare integratoare — în plan epistemologic, ontologic şi metodologic — a fenomenelor sociale, urmărind să structurăm teoretic, înainte de a verifica empiric, principalele cîmpuri în care se organizează aceste fenomene. Prin încercarea de a aprofunda teoretico-metodologic cunoaşterea fenomenelor sociale, credem că va fi favorizată şi cercetarea în profil teritorial a relaţiilor, proceselor şi unităţilor sociale.

CAPITOLUL 8

Restructurări ale raporturilor de dezvoltare dintre unităţile teritoriale

8.1. Dimensiuni ale restructurării raporturilor de dezvoltare dintre unităţile teritoriale

„Logica socialului", ca şi cea a naturalului de altfel, nu poate fi surprinsă decît prin deplasarea în ambele sensuri între polii cuplului tematic „permanenţă — schimbare". Analizele întreprinse în capitolele anterioare în termeni de structură — fenomen constituie o particularizare a unei astfel de „deplasări tematice", desfăşurată însă din perspectiva permanenţei sociale. Schimbările repetitive grupate în clase de fenomene ale vieţii individual-familiale au fost raportate între ele şi la diferite tipuri de structuri ale reproducţiei social-umane.

Principalele tipuri de domenii ontologice care pot fi considerate ca obiect al cercetărilor sociologice asupra schimbării sînt :

a) *caracteristici definitorii ale fenomenelor sociale*, în calitate de clase de schimbări repetabile la nivelul persoanelor, instituţiilor sau grupurilor sociale ;

b) *caracteristici ale stărilor sau structurilor*, rezultate din acumulări succesive ale fenomenelor sociale şi/sau ale schimbărilor nerepetabile, de tipul evenimentelor sau proceselor unice.

Diferite demersuri de cercetare, în funcţie de obiectivele teoretice sau practice şi de datele disponibile, pot dezvolta abordări specifice ale schimbării pornind de la combinaţii diferite date de intersectarea „categoriilor tematice" (G. Holton), permanenţă — schimbare şi structură — fenomen. Analizele desfăşurate în capitolele anterioare au fost orientate majoritar asupra aspectelor permanente, în pofida faptului că au avut, în majoritatea cazurilor, drept termen de raportare fenomenele sociale în calitate de clase de schimbări repetitive. În aceste analize, fenomenele sociale au fost considerate în principal sub aspectul permanenţei sau simplei lor variaţii

teritoriale din punct de vedere al caracteristicilor lor de intensitate, selectivitate, compoziţie, cauzalitate şi funcţionalitate recurentă.

Raportul permanenţă — schimbare socială poate şi trebuie să fie abordat însă şi dintr-o perspectivă diferită, în care accentul cade pe schimbare, fie la nivelul structurilor, fie al caracteristicilor definitorii pentru un fenomen, fie al caracteristicilor pe care le au ambele categorii de entităţi (structuri şi fenomene).

Nu este în intenţia lucrării noastre să dezvolte o analiză completă sub aspect logic a tipurilor de schimbări specifice dezvoltării sociale în profil teritorial, la nivel naţional.

Deocamdată nici stadiul de elaborare teoretică din domeniu, nici datele empirice disponibile nu permit o astfel de elaborare.

Pentru a întregi imaginea ştiinţifică în legătură cu particularităţile reproducţiei comunitare în ţara noastră, vom încerca să conturăm profilul unor *procese esenţiale de restructurare a raporturilor de dezvoltare dintre rural şi urban, pe de o parte, şi dintre judeţe, pe de altă parte.* Conjugarea celor două categorii de cadre de referinţă — medii rezidenţiale şi judeţe — este departe de a fi artificială. Ea este impusă de însăşi realitatea socială, de mediul în care sînt determinate procese sociale majore precum migraţia, mobilitatea socială, tranziţia demografică etc. Pentru migraţie, spre exemplu, am putut urmări mai precis efectul de interacţiune dintre diferenţele rural —urban şi cele judeţene în determinarea variaţiilor de intensitate ale acestui fenomen (Fluxurile de migraţie, FM 76—79) *.

Schimbarea raporturilor de dezvoltare dintre diferite unităţi teritoriale poate fi urmărită în spaţiul următoarelor alternative metodologice :

— sectorial/global ;

— sub aspectul nivelului/profilului de dezvoltare ;

— analizînd fenomene/structuri ;

— prin raportare la o localitate/localităţi de acelaşi tip, contigue sub aspect teritorial/localităţi de acelaşi tip constituite în reţele de localităţi mai mult sau mai puţin izolate unele în raport cu altele ;

— prin cercetarea proceselor sociale din perspectiva *sensului* lor (diferenţa între o stare „iniţială" şi una „finală")/sensului şi modului lor de desfăşurare (luînd în consideraţie nu numai stările iniţiale şi finale, ci şi pe cele intermediare şi/sau mecanismele de realizare a schimbării).

* Acest capitol al lucrării necesită raportări mai frecvente la lucrarea noastră anterioară *Fluxurile de migraţie în România* (Editura Academiei, Bucureşti, 1984). Pentru a simplifica trimiterile bibliografice, vom adopta în text sigla FM pentru a semnala referirea la respectiva lucrare.

Desigur, enumerarea acestor alternative relevante nu este completă. Ea permite însă o „localizare" a tipurilor de abordări pe care intenționăm să le dezvoltăm în continuare.

Redistribuirea populației între mediile rezidențiale este un tip de demers prin care încercăm să surprindem anumite particularități ale restructurării raporturilor de dezvoltare dintre categorii de localități, pe de o parte, și dintre județe, ca zone social-economice, pe de altă parte. Schimbările de redistribuire a populației sînt de natură „sectorială" și vor fi analizate nu numai din perspectiva sensului lor, ci și a mecanismelor lor de producere (mișcare migratorie și mișcare naturală).

Cea de-a doua mare categorie de schimbări pe care intenționăm să o analizăm se referă la *raporturile de dezvoltare* dintre urban — rural, pe de o parte, și dintre județe, pe de altă parte. Restructurarea raporturilor demografice și de dezvoltare globală dintre rural și urban nu poate fi analizată decît în contextul modificărilor care au loc în interiorul mediilor rezidențiale considerate ca termeni ai raporturilor menționate.

În baza acestor principii și a datelor disponibile, pentru a cunoaște principalele aspecte ale restructurării raporturilor de dezvoltare dintre rural și urban vom desfășura analiza pe următoarele direcții :

— *redistribuirea populației între rural și urban* (intensitatea fenomenului, etape, mecanisme și cauzalitate);

— *condiționarea* procesului respectiv de particularități ale redistribuirii interurbane a populației;

— *restructurarea raporturilor de dezvoltare dintre rural și urban* în corelație cu reducerea diferențelor (de nivel) de dezvoltare dintre județe; particularități ale modernizării comunităților rurale;

— modificări în *modul de grupare a juaețelor sub aspectul profilelor de dezvoltare* (grupări judecate atît din perspectiva similitudinilor, cît și a opoziției lor de profiluri, considerate ca „formațiuni de similitudine").

8.2. Redistribuirea populației în teritoriu

8.2.1. Premise teoretico-metodologice

Prin redistribuirea populației, în sens larg, se desemnează ansamblul schimbărilor prin care se modifică poziția unor subpopulații în raport cu anumite caracteristici semnificative din punct de vedere social. Astfel de caracteristici pot fi definite în funcție de

spațiu, timp, populație, grupuri sociale și *domenii de activitate* considerate în calitate de cadre de referință ale redistribuirii populației. În sens restrîns, noțiunea respectivă este înțeleasă ca modificare a distribuției teritoriale a populației în funcție de mișcarea migratorie. În această ultimă accepțiune noțiunea respectivă apare în special în lucrările demografice [1].

Optăm pentru folosirea sintagmei „redistribuirea populației" într-un sens mai puțin uzitat în literatura de specialitate, dată fiind corelativitatea sporită a noțiunii respective cu noțiunile de repartiție sau distribuție socială a populației, diferențiere socială etc. În contextul acestor ultime noțiuni, „redistribuirea populației" desemnează aspectul dinamic al distribuirii sau diferențierii sociale a populației. Principalele procese prin care se realizează redistribuirea populației sînt migrația, fertilitatea, mortalitatea și mobilitatea socială și locativă diferențială.

Redistribuirea populației în teritoriu este un proces cu maximă vizibilitate socială, cauze și consecințe specifice. Pentru că la realizarea ei contribuie nu numai migrația, ci și alte fenomene cu caracter diferențial — mobilitate socială, mobilitate locativă, fertilitate, mortalitate —, considerăm că este întemeiată și ontologic folosirea sensului larg al noțiunii de redistribuire a populației.

Redistribuirea populației în teritoriu are drept principal cadru de referință sistemele sociospațiale. Principalele ipostaze ale spațiului implicate în raportările referitoare la distribuția spațială a populației sînt : localitățile ; categoriile de localități ; zonele social-economice și/sau administrative ; zonele geoclimatice ; locuințele și categoriile de locuințe (în funcție de mărime, clădire în care sînt amplasate etc.).

Dintr-o altă perspectivă, spațiul este implicat în cercetările asupra redistribuirii populației în teritoriu în raport cu structurile sociospațiale ca teritoriu de înregistrare a fenomenelor și ca factor determinant al proceselor respective. Prima perspectivă este cea foarte obișnuită în care spațiul este redus la un simplu „conteiner" (H. Lefebvre), la un teritoriu omogen care are numai limite între care se produc fenomenele. În cea de-a doua ipostază spațiul este invocat în cadrul cercetărilor care tind să treacă de la descrierea la explicarea redistribuirii.

În legătură cu așa-zisul „spațiu conteiner" care intervine în înregistrarea și descrierea fenomenelor de redistribuire a populației apar o serie de variații în practica de construire a indicilor de repartiție a populației în teritoriu. Comunitățile locale, principalele unități teritoriale în raport cu care se determină în ultimă instanță fenomenele de redistribuire a populației pot fi considerate, la rîndul

lor, din mai multe perspective. Astfel, ele pot conta ca simple *unități administrative* identificate printr-un nume și un statut rezidențial fără vreo referire la proprietățile lor spațiale. Pornind de la această considerare a comunităților locale ca unități administrative, este construită întreaga serie de indici care caracterizează global distribuția în populație pe diferite localități sau categorii de localități: a) indici ai tendinței centrale (populația medie a localităților); b) indici ai dispersării populației între localități (indicele Arriaga calculat ca raport între suma pătratelor efectivelor de populație din fiecare localitate și populația totală a zonei de referință, curba Lorentz, indicele Gini etc.).

O altă situație în care comunitățile locale apar ca simple unități administrative în construirea indicilor de repartiție teritorială a populației este cea în care se urmărește determinarea poziției relative a unei comunități locale față de ansamblul comunităților sau față de o parte din acestea, sub aspectul volumelor demografice. Este cazul construirii indicilor de poziție relativă de tipul indicelui de întîietate calculat ca raport între populația celui mai mare oraș și populația întregii țări sau ca raport între populația celui mai mare oraș și populația medie a următoarelor două sau trei orașe în ordine descrescîndă a mărimii lor demografice. O a doua ipostază în care apar comunitățile locale în calcularea indicilor de repartiție teritorială a populației este cea în care acestea sînt considerate ca *unități teritoriale cu o suprafață determinată* (perimetru construibil, suprafață divizată în diferitele subcategorii ale bilanțului teritorial — — zonă industrială, zonă de locuințe etc.). Pornind de la aceste localități, care nu mai sînt simple unități administrative, ci unități administrative dotate cu o anume suprafață, ca proprietate spațială, se raportează volumul de populație la suprafața localității sau la anumite subunități ale acesteia.

În fine, cea de-a treia situație o înregistrăm în clasa indicatorilor în care repartiția populației este judecată în raport cu *localități care au o anume poziție geoclimatică* sau se află la distanțe determinate unele în raport cu altele. Acestei categorii îi aparțin indici de tipul „centrul de gravitație al populației", „distanța standard a populației"[2] sau indicele localizării dominante a populației pe care l-am construit ca medie ponderată în care criteriul de ponderare este situarea localității în zone de cîmpie — 1, deal — 2, munte — 3, iar ponderea este populația localității (pentru eficiența metodologică a unui astfel de indice vezi analizele întreprinse asupra relației dintre ocuparea fondului locativ și localizarea orașelor) [3].

8.2.2. Redistribuirea populației între localitățile urbane și cele rurale

În 1965 ponderile de populație rezidentă în orașe, comune suburbane și comune erau de 29,8%, 3,9% și respectiv 66,3%. Cifrele corespunzătoare pentru 1985 indicau o creștere a ponderii populației din orașe (50,0%), cu reducerea corespunzătoare a proporției de locuitori din comune (46,9%) și cu o ușoară reducere a ponderii populației din comunele suburbane (3,1%) (Anuarul statistic al R. S. România, D.C.S., 1986). Pentru aceeași perioadă (1965—1985), se înregistra la nivelul orașelor un spor mediu anual de populație de 285 127 locuitori, corespunzător unui ritm mediu anual de creștere de 1,04. Comunele înregistrau o pierdere netă de 97 331 locuitori anual, echivalentă cu un ritm mediu anual de creștere de 0,992. Tendința era similară și pentru comunele suburbane, cu o pierdere netă de 2 922 locuitori anual și o rată medie anuală a sporului total de populație de 0,996. Ne-am referit la perioada 1965—1985 deoarece în limitele ei se încadrează subetapele la nivelul cărora vom analiza modificările produse în profilele de dezvoltare ale județelor (1966—1977 și 1977—1982).

Tabe-

Populația totală și populația medie

Anul	Orașe			Comune	
	Populație (mii)	Nr.	Populație medie (mii)	Populație (mii)	Nr.
29.12.1930	2865,0	142	20,1	186,2	
25.01.1948	3487,0	152	22,9	226,1	37
21.03.1956	4746,7	171	27,8	727,6	172
1.07.1960	5116,0	181**	28,3	796,0	172**
15.03.1966	6220,1	183	34,0	1085,6	238
1.07.1970	7464,8	236	31,6	793,3	145
1.07.1975	8339,2	236	35,3	843,2	147*
5.01.1977	9395,7	236	39,8	843,6	147*
1.07.1980	10171,6	236	43,1	843,1	147*
1.07.1982	10872,3	237	45,9	703,4	135*
1.07.1985	11370,1	237	48,0	691,6	135*

* La 1. 01.

** La 1.01.1961.

*** Dimensiune medie valabilă la situația de la data respectivă. Restul datelor pentru 1930 sînt comparabile cu cele din anii următori înscriși în tabel.

Tendințele redistribuirii populației între rural și urban le vom urmări însă pe termen lung, coborînd în trecut (recensămîntul din 1912 sau cel din 1930) atît cît ne permit datele publicate comparabile.

Înainte de a trece la specificarea mecanismelor de realizare a redistribuirii populației între rural și urban sau între orașe (în sensul de orașe și municipii), comune suburbane și comune, se impune realizarea unei cît mai amănunțite descrieri a respectivului proces.

În tabelul 14 este prezentată sintetic evoluția populației pe categorii de localități. Examinarea acestor date relevă manifestarea unor tendințe de :

— creștere continuă a populației orașelor atît sub aspectul volumului total de populație, cît și al mărimii medii a acestora (în privința numărului de locuitori) ;

— evoluția oscilantă a populației totale a comunelor (rurale) cu instalarea unei ușoare tendințe de reducere a volumului total al acestei populații începînd cu anii 1975—1976. Tendința este similară și pentru dimensiunea medie a comunelor, a satelor care alcătuiesc aceste comune, precum și pentru comunele suburbane.

lul 14

pe categorii de localități

suburbane	Comune			Sate componente ale comunelor	
Populație medie (mii)	Populație (mii)	Nr.	Populație medie (mii)	Nr.	Populație medie
	11229,5		1,52***		739***
6,11	12159,5	6400	1,90	13400	907
4,23	12015,2	4142	2,90	15221	
4,63	12491,4	3929	3,18	15133**	
4,56	11797,4	2468	4,78		
5,47	11994,4	2561	4,68	13149*	
5,74	12062,6	2559	4,71	13149*	912
5,74	11320,6	2559*	4,42	13149*	917
5,74	11186,7	2558*	4,37	13124*	861
5,21	10902,1	2570*	4,24	13123*	831
5,12	10663,1	2570*	4,15	13123*	813

Analizînd aceleași serii de date din perspectiva ponderilor de populație pe fiecare din categoriile de localități, tendințele se contu-

rează cu mai multă claritate (tabelul 15). Se reliefează cu pregnanţă o tendinţă ascendentă pentru oraşe şi una descendentă pentru comune. Populaţia oraşelor creşte de la o pondere de 22% în populaţia totală, la nivelul anului 1948, la 50% în 1985. Oraşele ţării noastre realizează deci în această perioadă o creştere de 2,3 ori a importanţei lor demografice relative. În schimb, comunele coboară de la aproximativ trei sferturi din populaţia totală la o pondere apropiată de 47%.

Schimbările de intensitate ridicată (vezi tabelul 15, col. 5) în repartizarea populaţiei pe categorii de localităţi se înregistrează în special la sfîrşitul perioadelor care se încheie la data unui recensămînt. Se ştie că acolo unde migraţia rural—urban este puternică, la recensăminte se constată că în oraşe există un număr de populaţie mai mare decît cel estimat anterior prin statistica stării civile. Cu alte cuvinte, oraşele au fost supuse unui efect de subînregistrare a populaţiei în perioada intercenzitară. În comune se manifestă fenomenul invers, de supraînregistrare, efect corectat de asemenea cu ocazia recensămintelor.

O dificultate majoră în analiza proceselor de redistribuire a populaţiei rezidă în faptul că variaţia cifrelor raportate pentru populaţie este efectul cumulat a cel puţin trei categorii de fenomene/procese :

— redistribuirea efectivă a populaţiei prin mişcare naturală, migratorie şi socială ;

— corectarea efectelor de sub-sau supraînregistrare a populaţiei cu ocazia recensămintelor ;

— reclasificarea unor localităţi sub aspectul statutului lor administrativ în decursul perioadei de referinţă.

Indicele redistribuirii populaţiei — prezentat în tabelul 15 indică într-adevăr valori ridicate ale redistribuirii pentru majoritatea perioadelor care se termină la data unui recensămînt. Valoarea maximă a indicelui respectiv este pentru perioada 1948—1956. Redistribuirea populaţiei între categoriile de localităţi menţionate a înregistrat valori ridicate şi în perioada 1975—1977 şi într-o mai mică măsură în 1960—1966.

Nivelul minim al redistribuirii se constată în perioadele 1930—1948 şi 1956—1960.

Redistribuirea populaţiei între categorii de localităţi urmează, probabil, la nivel naţional pe perioade lungi, curba urbanizării. La

un nivel de urbanizare redus, procesele de redistribuire, prin mișcarea populației sau prin reclasificare de localități, au o intensitate redusă, reflectînd contextul social general de relativă stabilitate.

Tabelul 15

Ponderea populației pe categorii de localități și intensitatea redistribuirii populației între categorii de localități pe perioade (%)

Anul	Categorii de localități				Indicele redistribuirii populației (I^*)
	Orașe	Comune suburbane	Comune	Total	
0	1	2	3	4	5
1930	20,1	1,3	78,6	100	
1948	22,0	1,4	76,6	100	0,0033
1956	27,1	4,2	68,7	100	0,1466
1960	27,8	4,3	67,9	100	0,0015
1966	32,6	5,7	61,7	100	0,0719
1970	36,9	3,9	59,2	100	0,0540
1975	39,2	4,0	56,8	100	0,0197
1977	43,6	3,9	52,5	100	0,0850
1980	45,8	3,8	50,4	100	0,0122
1982	48,4	3,1	48,5	100	0,0386
1985	50,0	3,1	46,9	100	0,01147

* Calculat pornind de la „indicele divergenței informaționale" (*I*)[4] $I = \sum_{i=1}^{n} Y_i \log (Y_i / X_i)$, unde Y_i este ponderea populației în categoria i în anul de sfîrșit al perioadei de referință; X_i — ponderea corespunzătoare în primul an al perioadei; n — numărul de ani în decursul perioadei. Pentru a face comparabile valorile I pentru perioade diferite, valoarea astfel obținută a fost împărțită la n. Rezultatul obținut a fost înmulțit cu 100, pentru o citire mai ușoară. Cu cît valorile indicelui sînt mai mari, cu atît procesul de redistribuire a populației în perioada respectivă a fost mai intens.

Semnificativ în acest sens este faptul că în perioada 1930—1948, la un nivel de urbanizare mai mic de 22%, redistribuirea populației este practic nesemnificativă. Marcată din plin de efectele războiului, ale fenomenelor de secetă, foamete și tranziție socioeconomică, perioada respectivă a fost foarte bogată în deplasări temporare ale populației (de la est la vest, spre exemplu, din Moldova în zonele sudice și sud-vestice ale țării) sau în deplasări cu caracter definitiv, realizate însă în cadrul aceleiași categorii de localitate. Migrațiile între comune au fost de departe mai puternice decît cele de la sat la oraș sau între orașe, în această perioadă.

Pentru a completa imaginea asupra proceselor de redistribuire a populației între categorii de localități se impune folosirea unor etapizări mai rafinate, după un set de criterii bine precizate. Foarte utii ar fi să putem „izola" perioadele care dau o creștere substanțială a populației orașelor datorită corecțiilor de recensămînt, perioadele în care aceste creșteri au loc pe seama reclasificării localităților sau intensificării fluxurilor de migrație rural — urban. Datele disponibile pe categorii de localități nu ne permit o astfel de clasificare, în schimb putem utiliza informațiile referitoare la populația pe medii rezidențiale cumulînd deci populația orașelor cu cea a comunelor suburbane (tabel 16).

Tabelul 16

Ponderea populației urbane și rurale și redistribuirea acesteia între urban și rural, 1912—1985

Anul	Pondere populație în:		Indicele redistribuirii medii anuale a populației* (*i*)	Creșterea diferențială urban/rural
	urban	rural		
0	1	2	3	4
1912	16,3	83,7		
1930	20,6	79,4	(0,0153)	(0,0159)
1940	22,8	77,2	0,0063	0,0129
1948	23,6	76,4	0,0010	0,0056
1950	24,7	75,3	0,0072	0,0300
1954	26,8	73,2	0,0126	0,0275
1956	31,4	68,6	(0,1133)	(0,1116)
1962	32,7	67,3	0,0028	0,0099
1966	38,4	61,6	(0,0727)	(0,0602)
1968	40,1	59,9	(0,0165)	(0,0399)
1970	40,8	59,2	0,0022	0,0145
1975	43,2	56,8	0,0103	0,0197
1977	47,8	52,2	(0,0930)	(0,0928)
1980	49,6	50,4	0,0094	0,0240
1982	51,5	48,5	0,0157	0,0380
1985	53,1	46,9	0,0074	0,0214

* Pentru formula de calcul vezi tabelul 15.

În tabelul 16 au fost delimitate o serie de etape în analiza procesului de redistribuire a populației între rural și urban luînd în considerație în principal etapele migrației rural — urban (FM, 116—132).

Cu cît valoarea indicilor menţionaţi în tabelul 16 este mai mare, cu atît este mai intens procesul de redistribuire, de creştere urbană faţă de cea rurală, în decursul perioadei de referinţă.

Tabelul 17

Ritmul mediu anual de creştere al populaţiei şi al dimensiunii (demografice) medii pe categorii de localităţi

Perioada	Oraşe		Comune suburb.		Comune	
	populaţie	dimens. medie	populaţie	dimens. medie	populaţie	dimens. medie
0	1	2	3	4	5	6
1930—1948	1,18	0,74			0,47	1,32
1948—1956	3,81	2,38	1,52	—4,36	—0,15	5,26
1956—1960	1,73	0,41	2,07	2,08	0,89	2,13
1960—1966	3,35	3,14	5,37	—0,27	—0,96	7,11
1966—1970	4,23	—1,65	—6,88	4,22	0,38	—0,48
1971—1975	2,24	2,24	1,23	0,97	0,11	0,13
1975—1977	8,22	8,22	0,03	—	—0,12	—4,12
1977—1980	2,29	2,30	—0,02	—	—3,39	—3,25
1980—1982	3,39	3,20	—8,66	—4,73	—1,28	—1,50
1982—1985	1,50	1,50	—0,56	—0,58	—0,74	—0,71

Dezavantajul dat de faptul că datele au un nivel mai ridicat de agregare este compensat în bună măsură de faptul că sînt disponibile date pentru momente semnificative ale evoluţiei urbanizării în ţara noastră.

Segmentînd procesul pe etape de durată mult mai redusă (tabelul 17), în conformitate cu criteriile menţionate, dată de recensămînt, etape de migraţie şi reorganizări administrative, rezultă următoarele tipuri ideale de etape ale redistribuirii populaţiei pe medii rezidenţiale:

1. *etape de redistribuire prin mişcarea populaţiei:*

1.1. cu amplitudine scăzută a redistribuirii;

1.2. cu amplitudine ridicată a redistribuirii (în sens de „divergenţă informaţională" sau deosebire accentuată între structura de populaţie la sfîrşitul perioadei faţă de structura corespunzătoare la începutul perioadei de referinţă);

2. *etape de redistribuire normativă* rezultate din reclasificarea unor localităţi. Ca şi în cazul (1), aceste redistribuiri pot fi de intensitate (2.1) redusă sau (2.2) mare;

3. *redistribuire incertă* asociată momentelor de recensămînt în care nu se poate distinge între efectul de cercetare prin recensă-

mînt a sub- sau supraînregistrărilor de populație și accentuarea reală a procesului în discuție.

Evident, în realitate nu întîlnim cele trei tipuri de etape ca fiind distincte, precis delimitate unele de altele. Cel mai adesea întîlnim asocierea dintre redistribuirile normative și cele („incerte") legate de recensăminte.

Aplicînd această tipologie la etapele reale, demarcate pe baza datelor din tabelul 16, se ajunge la caracterizarea respectivelor etape ca în tabelul 18.

Tabelul 18

Tipuri de etape ale redistribuirii populației pe medii rezidențiale, 1912—1985

Intensitate redistribuire (indicele *I*)	Etape de redistribuire				Total ani
	prin mișcarea populației	normativă	de recensămînt	normativă și de recensămînt	
1	2	3	4	5	6
mică (0—0,0074)	1940—1948 1968—1970 1956—1962 1930—1940 1948—1950 1982—1985 (31 ani)				31
medie (0,0100—0,0165)	1970—1975 1977—1980 1950—1954 1980—1982 (14 ani)	1966—1968 (2 ani)		1912—1930 (18 ani)	34
mare (+ 0,0727)			1975—1977 (2 ani)	1954—1956 1962—1966 (6 ani)	8
Total ani	45	2	2	24	73

Cu toată convenționalitatea și relativitatea pe care le implică efectuarea unei astfel de clasificări, organizarea datelor în tabelul 18 relevă cîteva tendințe :

— etapele de redistribuire maximă a populației au un statut „incert" în sensul că în totalitate sînt asociate unui recensămînt, drept care nu se poate preciza care este factorul care generează

valorile ridicate ale indicelui de redistribuire — efectul de sub/supra-înregistrare sau cursul real al fenomenelor sociodemografice;

— cel mai înalt nivel al redistribuirii se înregistrează atunci cînd momentul recensămîntului este asociat cu cel de reclasificare a unor localităţi („cazul tipic" este anul 1956);

— etapele cu nivel redus al redistribuirii se situează, ca durată, majoritar înainte de 1948 (la nivelul acestui an nivelul de urbanizare fiind de 23,6%). De reţinut că, chiar atunci cînd este vorba de o etapă afectată de reogranizări administrative şi de fluctuaţiile de înregistrare de la recensămînt, precum 1912—1930, redistribuirea populaţiei are o intensitate relativ redusă, corespunzătoare nivelului general de urbanizare.

Din durata totală de 73 de ani a perioadei analizate (1912—1985), o perioadă de 31 ani este caracterizată printr-un nivel redus al redistribuirii de populaţie şi niveluri de asemenea reduse ale ritmului şi nivelului de urbanizare.

Dacă facem abstracţie de perioadele marcate de reorganizări administrative şi de recensăminte, atunci se poate delimita o ierarhie specifică a etapelor de redistribuire prin mişcarea populaţiei:

— etapa de redistribuire intensă situată în perioadele 1970—1975, 1978/1980 — 1982 şi 1950 — 1954;

— etape de redistribuire redusă între urban şi rural: 1940—1948, 1956—1962.

O clasificare a etapelor de redistribuire a populaţiei între rufal şi urban în ipoteza că nu ar fi existat perturbările de înregistrare produse de reclasificările de localităţi şi de recensăminte ar putea fi structurată, în mare, astfel;

1. redistribuirile de amplitudine redusă, realizate în principal prin migraţie rural — urban dispersată, în condiţiile unei urbanizări şi dezvoltări economice reduse. În ordinea ascendentă a intensităţii redistribuirii, aceste etape sînt: 1940 — 1948/1950; 1955/1956—1966; 1982—1985;

2. redistribuirile de amplitudine ridicată, realizate în principal prin migraţie rural — urban puternică, de tip „concentrat", în condiţiile unui ritm rapid de urbanizare: 1970—1976/1978; 1950—1954/1955;

3. redistribuirile de amplitudine medie, realizate prin efectul combinat al migraţiei rural — urban şi al sporului natural diferenţiat: 1966—1970; 1979/1980—1982.

Am menţionat deja, ca principale componente/mecanisme ale redistribuirii populaţiei între rural şi urban, fluxul de migraţie rural—urban, sporul natural specific mediilor rezidenţiale şi reclasificările de localităţi.

Pe seama reclasificărilor de localităţi se realizează între 16% şi 24% din sporul total al populaţiei urbane în etapele 1912—1948 şi 1966—1977.

Contribuţia sporului migratoriu, faţă de cel natural, la creşterea urbană pare a fi în declin (vezi ultimul rînd al tabelului 19), atunci cînd se analizează datele pe perioade mari de timp, intercenzitare. Dacă folosim date referitoare la evoluţia sporului migratoriu şi a natalităţii în urban, făcînd abstracţie de celelalte componente ale redistribuirii populaţiei, atunci imaginea se nuan-

Tabelul 19

Componente ale redistribuirii populaţiei între medii rezidenţiale, pe perioade intercenzitare şi pentru etapa 1977—1982 *

Indicatori	Perioada					
	1912—1930	1930—1948	1948—1956	1956—1966	1966—1977	1977—1982
Spor total populaţie urbană						
absolut	971 393	661 886	1 761 125	1 831 450	2 933 631	1 527 257
procente	100	100	100	100	100	100
din care datorat:						
— sporului natural	x	x	17	26	35	40
— sporului migratoriu	x	x	70	68	49	59,5
— reclasificărilor de localităţi *	19,2	23,7	13	6	16	0,4
sporul migratoriu/ sporul natural			4,12	2,62	1,40	1,19

* Calcule proprii pe baza datelor publicate în vol. I al recensămîntului din 1977.

ţează (tabelul 20). Rezultă în mod clar că *aportul migraţiei se diminuează — relativ, faţă de aportul sporului natural, şi absolut — în special în perioadele în care natalitatea cunoaşte creşteri puternice.* O situaţie de acest gen apare în perioada 1967—1970 şi 1974—1975. Scăderea ponderii migraţiei în sporul total de populaţie urbană este uşor de înţeles pentru astfel de perioade. Este mai greu de explicat reducerea intensităţii fluxului rural — urban concomitent cu creşterile de natalitate stimulate prin măsuri de politică demografică, în special. Volumul imigrării nete în urban scade, spre exemplu, de la 90 600 persoane în 1966 la valori cuprinse între 81 şi 66 de mii persoane în perioada imediat următoare (1967—1970). Desigur, explicaţia acestei scăderi rezidă în primul rînd în domeniul

ritmurilor de dezvoltare social-economică, pentru că ulterior, după 1971, migrația rural — urban își sporește contribuția la creșterea urbană atît în valori absolute, cît și relative, în raport cu sporul natural.

Tabelul 20

Ponderea sporului migratoriu în sporul total de populație din urban, 1966—1982

Anul	Pondere spor migratoriu	Anul	Pondere spor migratoriu
1966	74,3	1974	55,7
1967	36,6	1975	47,7
1968	34,9	1976	57,2
1969	33,6	1977	56,2
1970	42,9	1978	59,9
1971	53,9	1979	61,7
1972	53,5	1980	63,5
1973	60,4	1981	64,9
		1982*	65,1

* Nu am dispus de date pentru 1983—1985.

O anume influență a natalității asupra migrației nu poate fi negată însă, chiar dacă deocamdată nu este măsurabilă. Este vorba de o influență pe care natalitatea o exercită prin modificarea compoziției gospodăriilor familiale la locul de origine a fluxului în discuție, respectiv în rural. Sporul de natalitate în perioada 1967—1970 s-a realizat [7] în special prin nașteri de rangul 2, 3 și 4. Or, *mărimea dimensiunii familiale este un factor care mărește costurile sociale ale migrației*, mai ales în cazurile în care comportamentul demografic este mai mult de tip natural. Deci, prin intermediul taliei medii a gospodăriilor și al costurilor de deplasare, creșterea bruscă a ratelor de natalitate poate afecta, la scară socială, volumul de migrație. În limita datelor disponibile, aceasta nu este decît o ipoteză plauzibilă, dar care se cere a fi în continuare verificată.

Creșterea mai rapidă a populației urbane decît a celei rurale este datorată nu numai transferului de populație din rural în urban, ci și sporului natural tot mai diferit care se realizează la nivelul celor două tipuri de comunități locale.

Deși ratele de fertilitate rămîn mai înalte în rural decît în urban*, natalitatea din rural ajunge să fie sistematic mai mică decît

* În 1983 rata totală a fertilității era pentru orașe de 1,69 copii, iar pentru comune de 2,46 copii[8].

La nivelul mediului urban, rata medie a natalității din perioada 1967—1974 crește, față de nivelul corespunzător al aceluiași fenomen în perioada anterioară (1958—1966), cu 48,5%. În schimb, comparînd aceleași perioade, pentru rural se înregistrează o creștere

Tabelul 23

Nivelul și evoluția ratei sporului natural (SN) pe medii rezidențiale

Etape *	Urban (U)		Rural (R)		(SNR/SNU) · 100 — 100
	SN	$\left(\frac{SN_j}{SN_i} \cdot 100\right) - 100$	SN	$\left(\frac{SN_j}{SN_i} \cdot 100\right) - 100$	
1930—1934	2,9	x	15,5	x	+298
1935—1939	2,0	— 31,0	13,4	—13,5	+570
1948—1957	9,0	350	13,1	— 2,2	+ 45,6
1958—1966	5,8	— 35,6	11,2	—14,5	+ 93,1
1967—1974	11,9	105,2	12,6	12,5	+ 5,9
1975	11,3	— 5,0	9,7	—23,0	— 14,2
1976	11,5	1,8	8,6	—11,3	— 25,2
1977	10,9	— 5,2	9,1	5,8	— 16,5
1978	10,1	— 7,3	8,6	— 5,5	— 14,9
1979	10,3	— 2,0	7,5	—12,8	— 27,2
1980	9,6	— 6,8	5,7	—24,0	— 40,6
1981	9,1	— 5,2	5,1	—10,5	— 44,0
1982	7,5	— 17,6	3,4	—33,3	— 54,7
1983	6,0	— 21,1	1,8	—47,1	— 70,0
1984	7,6	26,7	2,8	55,5	— 63,0
1985	7,4	— 2,6	2,5	—10,7	— 66,0

*Etapele de clasificare sînt conforme cu cele propuse pentru analiza natalității (cf. Vl. Trebici, 1981).

a ratelor de natalitate cu numai 21,2%. S-ar putea spune deci că efectul măsurilor pronataliste din 1966 a fost de peste două ori mai puternic în urban decît în rural. Faptul este de pus în legătură în special cu tipul de comportament demografic practicat predominant în cele două medii rezidențiale. La nivelul mediului urban întreruperea sarcinii prin avort constituia o practică mult mai larg acceptată decît în rural. Desigur, acestor diferențe de comportament le sînt asociate și foarte importante diferențe de ordin cultural (definite în esență prin polaritatea tradițional—modern). Dovadă că astfel de diferențe culturale au o inerție mare este și faptul că în 1974, cînd se produce din nou o creștere a natalității stimulată

prin măsuri de politică demografică, ratele de creştere se diferenţiază pe medii rezidenţiale într-un mod similar cu cel din 1966—1967 :

	Urban	Rural
Rata natalităţii :		
1973	16,4‰	19,5‰
1974	19,7‰	20,8‰
Procent de creştere în 1974/1973	20,1%	6,7%

Deşi pentru ambele medii de rezidenţă creşterea natalităţii este mai mică decît în 1966—1977, comparaţia dintre creşterea urbană şi cea rurală relevă faptul că în primul caz creşterea a fost de 3 ori mai puternică decît în cel de-al doilea caz.

Creşterea natalităţii în 1984 faţă de 1983 produsă în contextul unor măsuri legislative, deşi foarte mică în raport cu cele realizate prin „salturi" în 1967/1966 şi 1974/1973, a fost totuşi mai mare în urban decît în rural (de 1,11 ori în primul caz faţă de 1,07 ori în cel de-al doilea).

Corespunzător efectelor diferenţiate ale măsurilor de politică demografică asupra natalităţii urbane şi rurale, se înregistrează o modificare a structurilor componentelor de creştere urbană. După cum am menţionat, în perioadele de creştere rapidă a natalităţii, sporul natural din urban a crescut mult mai puternic decît cel din rural şi, corespunzător, a avut loc o mărire a ponderii acestei componente în sporul total de populaţie urbană, în dauna componentei spor migratoriu. Etapele în care s-a manifestat mai intens această modificare a structurii demografice a creşterii urbane sînt 1967—1970 şi 1974—1975 (în raport cu situaţia care precede fiecare din aceste etape).

În privinţa perspectivelor de redistribuire a populaţiei între rural şi urban se ştie că, în virtutea prevederilor din Directivele Congresului al XIII-lea, în 1990 urmează să se ajungă la un grad de urbanizare de 57—58%. Acest spor important de populaţie urbană urmează a se realiza prin schimbarea statutului administrativ al unor localităţi rurale în localităţi urbane, prin spor natural în mediul urban şi prin migraţie rural —urban. În principiu este de aşteptat ca rolul sporului natural să crească substanţial în cadrul acestei redistribuiri de populaţie.

Principalii factori care vor acţiona în acest sens sînt :

— natalitatea mai ridicată în urban decît în rural datorită structurii de vîrstă a mediului urban ;

— intrarea în perioada de vîrstă fertilă a contingentelor de femei născute în perioada 1967—1970. Dat fiind faptul că efectele măsurilor de politică demografică din 1966 au fost mai puternice la nivelul mediului urban decît la nivelul celui rural, este de aşteptat ca sporul de natalitate înregistrat în urban pe seama acestui contingent de femei să fie mai mare decît în rural;

— menţinerea sau chiar accentuarea diferenţei dintre ratele de mortalitate, mai mari în rural decît în urban (tabel 22), tendinţă care poate fi pusă în legătură tot cu diferenţa de structură de vîrstă dintre cele două medii rezidenţiale, precum şi cu calitatea diferită a serviciilor sanitare disponibile, cu accesibilitatea la aceste servicii, diferenţiată şi pe medii rezidenţiale.

8.2.3. Relaţii între principalele tipuri de redistribuire a populaţiei în profil teritorial

Ca şi în alte multe probleme ale dezvoltării social-economice sau ale mişcărilor de populaţie, *migraţia internă constituie o perspectivă privilegiată, prin citirea ei devenind posibilă descifrarea unor relaţii complexe, a unor aspecte mai mult sau mai puţin latente ale realităţii sociale.*

Înţelegerea raporturilor dintre redistribuirea populaţiei între rural—urban, între comune şi între oraşe este de asemenea unul din domeniile de cercetare care poate beneficia de eficienţa metodologică a considerării problemelor de dezvoltare din perspectiva migraţiei.

Ştiind că migraţia rămîne principalul mecanism al redistribuirii populaţiei între rural şi urban şi, implicit, între categoriile de localităţi, se poate aprecia care sînt principalele direcţii de desfăşurare a proceselor de redistribuire a populaţiei în anii '60—'80.

În funcţie de ponderea pe care o ocupă în migraţia internă totală şi de intensitatea lor, fluxurile de migraţie de maximă importanţă în respectiva perioadă se desfăşoară între comune—oraşe, comune—comune şi oraşe—oraşe (FM, 86—95). Legăturile dintre aceste tipuri de migraţie ne sînt numai parţial cunoscute (deficitul cel mai mare înregistrîndu-se în special în legătură cu migraţia interurbană la nivel naţional). Este cunoscut faptul că deplasările de populaţie între comunele situate la mare distanţă (în judeţe diferite) sînt în raport de interacţiune cu migraţia rural—urban (intrajudeţeană mai ales — FM, 97). Această relaţie apare în special datorită migraţiei în stadii de la comune spre oraşele mari, punctul intermediar fiind comunele din apropierea acestor oraşe. În termenii specifici ai

teoriei migrației, dezvoltate de Samuel Stouffer, această ultimă categorie de comune joacă rolul unor „oportunități intermediare".

Un al doilea tip de legături între migrația rural—urban și cea rural—rural este relevat prin prezența fenomenelor de migrație secundară/terțiară. Indirect, prin analiza datelor furnizate de ultimele două recensăminte ale populației, s-a putut estima că peste 230 000 de migranți sosiți în orașe din comune în perioada 1966—1977 se aflau cel puțin la al doilea eveniment de migrație (FM, 89—90).

Pornind de la date de acest tip, se poate aprecia că *redistribuirea populației între comune prin migrație constituie o secvență semnificativă sub aspect cauzal pentru redistribuirea rural—urban.* Regăsim, deci, pe „calea migrației" una dintre legăturile așteptate dintre două tipuri importante de redistribuire a populației în teritoriu.

Am menționat deja că migrația interurbană este un fenomen practic necunoscut la nivel național (în literatura noastră de specialitate, desigur, dar nu și în arhivele care centralizează datele respective). În consecință, nu i se poate estima rolul în redistribuirea populației. Ca ipoteză, poate fi avansată formularea că migrația urban—urban tinde să devină o formă de mobilitate teritorială concurentă cu migrația rural—urban în special în cazul orașelor mari, „închise", care devin tot mai selective în recrutarea imigranților.

Tendința majoră înregistrată în schimbarea raporturilor dintre populația orașelor este cea de reducere a gradului de concentrare a respectivei distribuții în special prin reducerea ponderii populației din orașele cu mărime extremă — București și orașele cu mai puțin de 20 de mii de locuitori[10].

Orașele cu mai puțin de 50 de mii de locuitori intră progresiv în procesul de reducere a ponderii de populație pe care o dețin din totalul populației orașelor. Astfel, orașele cu mai puțin de 10 mii de locuitori înregistrează o tendință continuă de pierdere relativă de populație încă din perioada (intercenzitară) 1948—1956. Cele cu rang de mărime imediat superior — cu 10—20 mii de locuitori — încep să parcurgă același proces în perioada următoare 1956—1966. Odată cu perioada 1966—1970 începe să scadă și ponderea populației din orașele cu 20—50 mii de locuitori. Această succesiune a încadrării orașelor din categorii de mărime „învecinate" în același proces de „sărăcire" demografică (populația fiind principala „bogăție" sub aspect demografic) sugerează o desfășurare analogă cu cea a propagării efectului de contagiune sau a „efectului bulgărelui de zăpadă" din difuziunea inovațiilor. Greu de spus de ce se întîmplă așa și în domeniul orașelor cu mai puțin de 50 de mii de locuitori. Ceea ce se poate spune în limita acestui minim de date de care dis-

punem este că procesul respectiv are o triplă semnificație. În plan demografic, pe ansamblul orașelor, contribuie la realizarea unei anumite omogenizări a volumelor de populație. „Halo"-ul pozitiv al termenului de omogenizare nu trebuie însă să ne inducă în eroare. Există și cel puțin două aspecte negative ale aceluiași proces. În primul rînd, prin consecințele sale pentru orașele afectate : pierderea de populație semnifică o reducere a viabilității lor, a resurselor demografice de care dispun, cu consecințele știute pe planul reproducției structurilor demografice vitale. În al doilea rînd, sub aspectul cauzalității, un astfel de proces semnifică o reducere progresivă a capacității de atracție socială a respectivelor localități (vezi tabelul 4, cap. 6.2), comparativ cu atracția orașelor aflate în expansiune demografică. (Analize ale problemelor dezvoltării sociale pe orașe aparținînd unor categorii de mărime diferită sînt absolut necesare pentru a putea elucida problemele legate de raportul dintre migrație și spor natural în evoluția lor, de cauzalitatea social-economică și culturală a ritmurilor lor diferențiate de creștere).

Tendința majoră de „deconcentrare" a populației urbane este o expresie nemijlocită a continuei echilibrări a rețelei de localități urbane atît sub aspectul categoriei de mărime a orașelor, cît și din punct de vedere al modului în care acestea sînt repartizate în teritoriu.

Efectele acestei deconcentrări pentru procesele de redistribuire a populației între rural și urban ar putea fi identificate, prin cercetări aprofundate, mai ales în domeniul mecanismelor de redistribuire. Prezența unor orașe de mărime apropiată, cu condiții de calitate a vieții similare, distribuite relativ omogen în teritoriu poate fi o condiție pentru reducerea migrației definitive din comune și orașe, pentru dezvoltarea în mai mare măsură a migrației pendulatorii sat—oraș decît a celei definitive.

În anii '70 situația era încă de așa natură încît numai migrația definitivă pe distanțe reduse (în cadrul aceluiași județ) devenise „concurentă" (= corelată negativ) cu navetismul rural—urban. Migrația definitivă pe mari distanțe, fie că este de tip rural—rural sau rural—urban, este corelată încă la un nivel redus cu navetismul (FM, 97).

Pe termen lung, aceeași tendință de echilibrare a rețelei urbane și de deconcentrare a populației urbane va contribui, foarte probabil, și la reducerea intensității migrației rural—urban.

Cel de-al treilea tip de redistribuire pe care l-am considerat esențial pentru perioada anilor '60—'80 este cel desfășurat în interiorul comunităților rurale. Prin opoziție cu celelalte două tipuri—schimbarea repartiției populației între rural—urban și între orașe — acesta poate fi caracterizat în principal prin predominanța migrației disper-

sate față de cea „concentrată" (FM, 47—49), în realizarea redistribuirii. (Migrația pentru căsătorie este exemplul tipic de migrație dispersată.) Distincția dintre migrația în flux și cea dispersată am dezvoltat-o pentru a desemna un set de „opoziții" corelate, ai căror termeni principali sînt: cauzalitate socială la origini și destinație versus cauzalitate individuală, distribuția emigrării totale într-un număr redus de fluxuri, de mare intensitate, versus distribuția emigrării totale într-un număr mare de fluxuri, de intensitate redusă, prezența versus absența mecanismelor de contagiune socială în determinarea migrației etc.

Între alte criterii de identificare a celor două tipuri ideale de fenomene de migrație, distanța deplasării este unul din cele mai semnificative. Aplicarea unui astfel de criteriu o facem în ipoteza că migrația în flux, avînd o cauzalitate socială puternic structurată, implică deplasarea pe distanțe mari, mai mult decît migrația dispersată. Dacă vom considera schimbarea domiciliului în același județ sau în alt județ drept semn/indicator relevant pentru distanța parcursă prin migrație, atunci se va putea aprecia că un anume tip de migrație are caracter concentrat sau dispersat după cum predominantă este ponderea celor care au migrat în alt județ sau în același județ.

Conform acestei metodologii de evaluare a caracterului migrației, vom spune că, în anii '60—'80, migrația între orașe avea caracter predominant „concentrat", fiind urmată în ordinea descrescîndă a manifestării acestei trăsături de migrația comune—orașe și de cea între comune. Temeiul acestei aprecieri îl constituie cifrele care indică ponderea migrației interjudețene în totalul tipului de migrație de referință: 77,1% pentru deplasările oraș—oraș, 55,5% pentru cele comune—orașe și 36,9% pentru migrația între comune (calcule pe baza datelor recensămîntului din 1977).

Legăturile existente între cele trei tipuri de redistribuire a populației în profil teritorial sînt, desigur, mult mai multe și mai complexe decît cele pe care le-am schițat. Relevarea lor implică în primul rînd date dezagregate asupra migrației și mișcării naturale a populației pe localități și categorii de localități în diferite momente de timp. În plan metodologic, prelucrarea lor necesită modele statistico-matematice cu grad ridicat de elaborare.

În legătură cu redistribuirea populației în profil teritorial se conturează un *cîmp de cercetare* a cărui specificitate o constituie analiza corelată a mișcării naturale și migratorii din perspectiva specific demografică a dinamicii diferențiale a volumelor de populație. Într-un astfel de cîmp de cercetare, unitățile teritoriale de același tip, de mărime apropiată, sînt abordate ca sisteme sociale locale cu comporta-

mente relativ omogene, fiind similare sub aspectul capacității de atracție rezidențială a populației, precum și din punct de vedere al fenomenelor de natalitate și mortalitate.

8.2.4. Structuri cauzale ale redistribuirii populației în teritoriu

Explicarea proceselor de redistribuire a populației în teritoriu între diferite categorii de localități sau zone obligă la o tratare corelată a cauzelor migrației, natalității și mortalității.

Analize întreprinse în literatura noastră de specialitate asupra variațiilor interjudețene ale creșterii demografice urbane (indicator semnificativ pentru redistribuirea populației între rural și urban) au urmărit în special determinarea respectivului proces din punct de vedere al migrației ca mecanism principal de realizare a sa. Astfel, creșterea procentului de populație urbană la nivel de județ a fost pusă în relație invers proporțională cu ponderea populației urbane în județ la începutul perioadei de referință, în relație direct proporțională cu emigrarea netă din ruralul aceluiași județ și cu raportul dintre creșterea fondurilor fixe în industrie față de creșterea corespunzătoare în agricultură în decursul aceleiași perioade de referință. Indirect, prin intermediul emigrării nete din rural, redistribuirea populației între rural și urban se consideră că este influențată (pozitiv) de către factori asociați cu ponderea tinerilor în rural și (negativ) de către factori semnificați prin indicatori ai ponderii personalului muncitor ocupat în industrie, navetismului (de tip rural — urban, în principal) și nivelului mediu al veniturilor personalului muncitor din județ (FM, 138—140).

Un astfel de model empiric explicativ nu ia deci în considerație rolul sporului natural în redistribuirea populației între rural și urban la nivelul județelor (deși, în fișierul de date folosit în cazul respectiv existau informații referitoare la sporul natural urban). Configurația de variabile explicative pe care am menționat-o a rezultat ca urmare a adoptării unui procedeu de selecție a variabilelor adecvat pentru construirea unor modele de regresie (regula „triunghiului", prin intermediul căreia se aleg indicatorii astfel încît să fie evitat efectul de colinearitate — FM, 161—162). Datorită algoritmului lor specific, astfel de modele duc la o evidentă sărăcire a explicației. Antinomia dintre puterea de măsurare a relațiilor și capacitatea de reprezentare a configurației lor se manifestă din plin în cazul opoziției dintre modelele de regresie și modelele de analiză structurală de tipul analizei Q, ANSCOR etc.

Coeficienţii de regresie parţială standardizaţi sau nestandardizaţi dau o foarte bună măsură a relaţiilor dintre variabile, „izolînd" efectele specifice ale fiecăreia în raport cu o variabilă dependentă. Agregarea variabilelor într-un model de regresie multiplă se poate face însă numai „cu preţul" reducerii numărului lor astfel încît să fie reduse cît mai mult relaţiile de interdependenţă dintre variabilele independente. Dacă nu se face acest lucru, atunci apar aşa-zisele efecte de colinearitate care duc la mărirea erorii standard a coeficienţilor de regresie [11]. Constituirea unor modele de tip „path" prin includerea unor efecte de interacţiune sau cu blocuri de variabile duce la realizarea unor structuri cauzale mai complexe, dar nu rezolvă decît parţial problemele puse de eventualele relaţii de interdependenţă ridicate între variabilele independente.

Metodele de tipul ANSCOR au o capacitate mai redusă de măsurare a relaţiilor dintre variabile, dar permit reconstituirea configuraţiei lor complexe, operarea cu un număr foarte mare de indicatori şi, corespunzător, generarea sau testarea unor modele teoretice mult mai bogate în determinaţii adecvate gradului ridicat de complexitate al lumii sociale.

Pentru problema explicării procesului de redistribuire a populaţiei între rural şi urban pe judeţe, vom încerca, în lumina acestor consideraţii de ordin metodologic, să obţinem un model cauzal mai complex, în care să fie relevat rolul migraţiei, al sporului natural (sau al natalităţii ca principal indicator semnificativ pentru valorile acestui spor) şi al variabilelor asociate lor în explicarea redistribuirii teritoriale a populaţiei.

Procedeul de realizare a noului model empiric în care să fie integrat indicatorul creşterea ponderii populaţiei urbane în judeţ prin relaţii de covariaţie ordonate ierarhic este derivat din aceeaşi „familie" de tehnici ANSCOR amplu utilizate în prezenta lucrare. Ca şi în cazul grafului în care sînt înscrise relaţiile dintre indicatorii migraţiei şi cei ai structurii sociale (cap. 7.4, fig. 9), ordonarea propriu-zisă a indicatorilor este precedată de o clasificare a lor. În cazul de faţă vom distinge între :

— variabila dependentă — creşterea ponderii populaţiei urbane în judeţ în perioada 1973—1977 (CRU) ;

— mecanisme ale redistribuirii populaţiei între rural şi urban : rata medie anuală a sporului migratoriu în localităţile urbane din judeţ între 1973—1974 (MIG) ; rata natalităţii în urban în 1977 (NAT) ;

— indicatori care în universul general al indicatorilor de dezvoltare în profil teritorial, la nivel de judeţe (cu date incluse în acelaşi fişier din care am extras informaţiile pentru graful din fig. 2) se înscriu în principalele „serii de covariaţie" care pornesc de la indicatorii variabilei dependente sau de la cei ai variabilelor cu influenţă directă asupra acesteia (migraţie şi natalitate). Această ultimă cate-

gorie de indicatori, pe care o considerăm semnificativă pentru contextul cauzal al redistribuirii populației, este formată pornind de la indicatori cu care corelează în cel mai înalt grad CRU, MIG și NAT. Operațiunile de selectare a indicatorilor relevanți pentru contextul cauzal al redistribuirii populației (între comune și orașe în județe) continuă pornind de la indicatorii reținuți în baza secvenței metodologice anterioare, folosind același principiu al corelării de maximă intensitate.

Procedeul va deveni mai clar prin exemplificare. Creșterea ponderii de populație urbană (CRU) corelează cel mai intens și în sens negativ cu ponderea persoanelor născute în aceeași localitate din totalul populației urbane a județului (LOC) ($r = -0{,}75$) și cu un indice al „experienței de locuire în urban" (EXP), construit ca produs între LOC și vechimea medie de locuire în aceeași localitate a migranților pe durata vieții (înregistrați la data recensământului din 1977 în localitățile urbane ale județului) ($r = -0{,}75$). La rîndul lor, acești ultimi doi indicatori pe care în graf îi vom înscrie în același loc corelează la un nivel de intensitate maximă cu un set de alți trei indicatori ai „compoziției sociale a urbanizării" (vezi capitol 5): personal muncitor la 1000 locuitori în 1977 (PERS), ponderea populației urbane în județ, 1977 (URB) și ponderea gospodăriilor din județ rezidentă în urban la data recensământului din 1977 (GOS). Continuînd cu același procedeu regresiv, în graful prezentat în figura 15 sînt reținuți și alți indicatori ai dezvoltării semnificativi pentru contextul cauzal al redistribuirii populației între rural și urban. Aceluiași context i se subsumează și indicatorii care sînt reținuți tot prin procedeul de „selecție regresivă" menționat, pornind de la rata sporului migratoriu și de la rata sporului natural.

În final se ajunge la următoarea listă de *indicatori ai contextului cauzal al redistribuirii rural—urban a populației* la nivel de județ:

a) indicatori ai *compoziției sociale a urbanizării* — personal muncitor (PERS), pondere populație urbană (URB), pondere gospodării în urban (GOS), pondere populație cu nivel de instrucție mediu și superior în totalul populației județului (INS);

b) indicatori ai *vechimii de locuire în urban* — persoane născute în aceeași localitate urbană (LOC), vechimea medie de locuire în urban a persoanelor sosite prin imigrare (VEM) și indicele sintetic al experienței de locuire în urban determinat ca produs al celor doi anterior menționați (EXP);

c) *fenomene sociodemografice* asociate cu natalitatea sau cu migrația — rata nupțialității în urban în 1977 (NUP) și ponderea flotanților în totalul populației urbane în același an (FLOT);

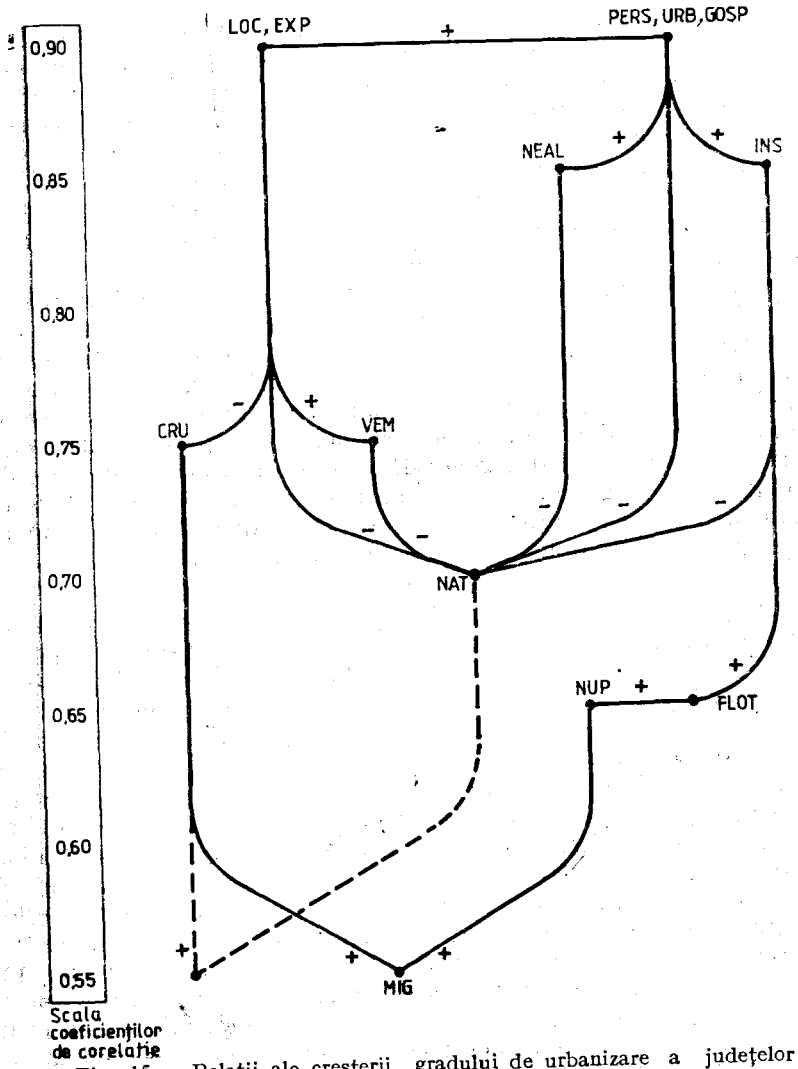

Fig. 15. — Relații ale creșterii gradului de urbanizare a județelor cu fenomene și structuri ale dezvoltării.

d) *consumul de mărfuri* — vînzări mărfuri nealimentare pe locuitor în județ, 1977 (NEAL).

Arcele de graf marcate în figura 15 printr-o linie continuă semnifică faptul că perechile de indicatori corespunzători lor sînt în

relație de covariație de intensitate maximă pentru cel puțin unul din aceștia. Sporul migratoriu urban, spre exemplu, corelează în cel mai înalt grad cu creșterea ponderii populației urbane și cu nupțialitatea urbană. Natalitatea, în schimb, este legată cu variabila dependentă la același nivel de intensitate ca și migrația ($r = 0,55$), dar corelează mai intens cu alți indicatori (LOC, VEM, NEAL, PERS, INS). În consecință, relația dintre creșterea ponderii populației urbane și natalitate este considerată ca fiind „de gradul doi" și este marcată pintr-o linie discontinuă.

O primă informație pe care o obținem prin citirea grafului din figura 15, în legătură cu structurile cauzale ale redistribuirii populației între rural și urban în anii '70, în cadrul județelor, este cea referitoare la contribuția relativ egală a mișcării migratorii și a celei naturale (semnificată „parțial" numai prin natalitate, în acest caz) la schimbarea ponderii populației urbane. Noul tip de model empiric pe care l-am obținut prin ANSCOR aproximează deci mai bine decît modelul de tip regresie (pe care l-am dezvoltat în FM) structurile cauzale în care este implicat procesul de redistribuire a populației județului între cele două medii rezidențiale, în sensul că reflectă și influența natalității asupra respectivului proces.

Surprinzător este faptul că o parte a ceea ce am numit contextul cauzal al procesului de redistribuire — respectiv experiența de locuire în urban (semnificată prin LOC, EXP și VEM) este mai „apropiată" (în ordinea topologică a grafului din figura 15) decît variabilele de migrație și natalitate (MIG și NAT), față de indicatorul variabilei dependente (CRU). Altfel spus, creșterea procentului de populație urbană a fost covariantă în mai mare măsură cu variația interjudețeană a experienței de locuire în urban decît cu diferențierile între județe sub aspectul imigrării și natalității la nivelul localităților lor urbane. Pentru că premisa teoretică de la care plecăm este foarte sigură și indică faptul că procesul analizat este nemijlocit influențat prin mișcarea naturală și migratorie, sîntem tentați să interpretăm faptul statistic anterior menționat în principal prin prisma imperfecțiunii indicatorilor de migrație și natalitate folosiți. Este mai ușor de precizat comportamentul statistic al indicatorului natalitate. A fost folosit în acest caz ca semn pentru variabila spor natural (neinclusă în fișierul de date pe care l-am utilizat pentru construirea grafului). Deși variația teritorială a sporului natural este covîrșitor influențată de variația natalității (vezi graful din figura 1), mortalitatea acționează totuși ca un factor de „zgomot", de reducere a corelației dintre natalitatea măsurată și sporul natural nemăsurat. O altă sursă de reducere a capacității de predicție statistică a

indicatorului „rata natalității" în raport cu variația ponderii populației urbane este perioada de referință a natalității. Valorile ei sînt înregistrate pentru 1977, deși mai relevante pentru relația în discuție ar fi fost cele medii pentru perioada 1973—1977.

Capacitatea de predicție a indicatorilor de migrație și natalitate în raport cu schimbarea raportului dintre populația urbană și cea rurală a județului derivă însă, în principal, din faptul că valorile lor sînt înregistrate numai pentru mediul urban. Restructurarea pe care o analizăm are însă ca termeni ruralul și urbanul. Corespunzător, variația interjudețeană a procesului respectiv ar trebui explicată prin variația raportului dintre natalitatea urbană și rurală, precum și prin cea a raportului dintre migrația netă a urbanului și cea a ruralului. (Numai la nivel național volumul migrației nete este egal pentru cele două medii rezidențiale, emigrarea netă din rural echivalînd cu imigrarea netă în urban, în condițiile neglijării efectelor migrației externe. La nivel de județ, datorită migrației interjudețene, volumul emigrării nete din rural poate fi diferit de cel al imigrării nete în urban.)

Din această discuție ar fi, credem, de reținut concluzia că *în condițiile în care se desfășoară o analiză explicit orientată* (ca analiză „primară", nu „secundară" precum în cazul acestei lucrări) *asupra explicării variației interjudețene a creșterii ponderii populației urbane, ar fi indicat ca variabilele-predictori să fie semnificate prin raportul dintre migrația netă din rural și cea din urban și prin raportul sporului natural din cele două medii rezidențiale.*

Din abordarea desfășurată la nivel național (subcapitolul 8.2.2, tabelul 19) a rezultat că redistribuirea populației între cele două medii rezidențiale a fost influențată mai mult de sporul migratoriu decît de cel natural. Schimbarea nivelului de analiză prin urmărirea procesului respectiv în cadrul județelor pare să indice o modificare a raportului dintre contribuția celor două tipuri de mecanisme la restructurarea demografică urbană. Cu toate imperfecțiunile semnalate pentru cei doi indicatori-predictor (MIG și NAT), poate fi totuși acceptată ca ipoteză de lucru ideea că *la nivel județean contribuția migrației la redistribuirea populației este apropiată de cea a sporului natural* (compară cu situația la nivel național, tabelul 19). Datele prelucrate, ordonate și prezentate în figura 15 susțin o astfel de ipoteză, natalitatea și migrația corelînd la același nivel cu variația procentului de populație urbană. Variabilele contextului cauzal acționează asupra redistribuirii populației în principal prin intermediul natalității. Indicatorul care semnifică această variabilă (rata natalității) corelează puternic și negativ cu indicatorii compoziției sociale

a urbanizării (PERS, URB, GOS, INS) şi cu cei ai experienţei de locuire în urban. În schimb, migraţia apare ca indicator relativ slab integrat în configuraţia grafului. Prin intermediul ei, redistribuirea populaţiei între rural şi urban este influenţată în special de intensitatea nupţialităţii (care apare în acest caz mai mult cu semnificaţia de mecanism social de realizare a imigrării în urban) şi a migraţiei temporare în urban (flotanţi).

8.3. Condiţii şi manifestări ale schimbării raporturilor de dezvoltare dintre rural şi urban

Analizele întreprinse în subcapitolul anterior asupra structurilor cauzale ale redistribuirii populaţiei între rural şi urban în judeţe oferă o bază de raportare pentru estimarea unor caracteristici ale procesului de restructurare a raporturilor globale de dezvoltare dintre cele două medii rezidenţiale. Astfel, se poate constata că judeţele cu dezvoltare urbană puternică, avînd şi o marcată tradiţie de urbanizare, au fost caracterizate prin ritmuri reduse ale creşterii relative a urbanului în raport cu ruralul. Natalitatea crescută din oraşele judeţelor cu slabă tradiţie industrial-urbană de dezvoltare, precum şi accelerarea ritmului de creştere economică sînt factori care au contribuit la manifestarea unui ritm mai rapid de urbanizare a acestor judeţe.

Din păcate, o analiză directă a modificării raporturilor de dezvoltare dintre rural şi urban nu poate fi întreprinsă datorită lipsei de date publicate pentru mediul rural (foarte puţin reprezentat în statisticile disponibile). Din aceste motive poate fi abordată în special problema condiţiilor care contribuie la modificarea raporturilor de dezvoltare dintre cele două medii rezidenţiale.

În acest sens se poate porni de la ipoteza că şansele de reducere a diferenţierilor („verticale") de calitate a vieţii dintre sat şi oraş sînt cu atît mai mari cu cît diferitele structuri sau activităţi care încorporează şi propagă valori de modernitate au o distribuire mai uniformă în teritoriul naţional. În condiţiile comunicării între sat şi oraş — prin deplasări definitive şi temporare de populaţie, prin schimb sau transfer de bunuri şi servicii şi modele de comportament —, distribuirea omogenă a factorilor de modernitate în teritoriul naţional, între judeţe, poate contribui nemijlocit la apropierea sub aspect social între cele două tipuri de comunităţi locale.

Activităţile industriale, prezenţa oraşelor în zonă şi ponderea populaţiei cu nivel de instrucţie mediu şi superior sînt astfel de

„factori cu mare încărcătură de modernitate" şi cu distribuţie diferenţiată în teritoriu.

În tabelul 24 sînt prezentate informaţii semnificative pentru variaţia în profil teritorial a doi dintre indicatorii menţionaţi (concentrare industrială şi urbană).

Tabelul 24

Reducerea concentrării industriale şi urbane în profil teritorial

Indicator	Concentrarea* valorilor respectivului indicator în profil teritorial în anul:		
	1956	1970	1985
0	1	2	3
1. Pondere producţie globală industrială în judeţ, din total producţie industrială în ţară		73	63
2. Pondere personal în industria judeţului, din total personal industrial în ţară		64	50
3. Pondere populaţie urbană, din total populaţie a judeţului	51	40	29
4. Pondere populaţie urbană în judeţ, din total populaţie urbană a ţării	60	53	48

* Estimarea concentrării a fost făcută prin „coeficientul de variaţie" ($\bar{V} = (\sigma/X) \cdot 100$). Cu cît acest coeficient are o valoare mai ridicată, cu atît dezechilibrele între judeţe sînt mai accentuate în legătură cu aspectul semnificat de indicator. (În calcul au fost omise valorile pentru municipiul Bucureşti.) Surse de date: Anuarele statistice ale R. S. România.

Atît pentru activităţile industriale, cît şi pentru distribuţia în teritoriu a oraşelor se manifestă tendinţe evidente de dispersare, de echilibrare a repartiţiei lor pe toată suprafaţa ţării. Astfel de tendinţe sînt rezultatul convingător al unei politici sistematice a partidului şi statului de a realiza o omogenizare în profil teritorial a condiţiilor de viaţă ale maselor de oameni ai muncii, odată cu înfăptuirea unei îmbunătăţiri a acestor condiţii.

Concentrarea urbană (estimată prin indicele Arriaga, calculat ca raport între pătratul populaţiei din oraş şi populaţia tuturor oraşelor din judeţul respectiv) tinde să fie mai accentuată în judeţele în care se înregistrează o mai mare ocupare a forţei de muncă în sectoare neagricole ($r^2 = 0{,}26$) şi cu cît este mai mare ponderea populaţiei cu nivel de instrucţie mediu şi superior ($r^2 = 0{,}53$) în

totalul populației adulte a județului. Cele două corelații au aceeași valoare la nivelul anilor 1973 și 1977.

Chiar în condițiile creșterii nivelului general de urbanizare și ale reducerii concentrării urbane în teritoriu, se înregistrează și o anume inerție în timp a ierarhiei orașelor în funcție de mărime și, implicit, a ierarhiei județelor în funcție de populația urbană pe care o dețin[12]. În concordanță cu această ultimă constatare, analiza comparativă a datelor din liniile 3 și 4 ale tabelului 24 indică existența unor diferențe între redistribuirea populației între urban și rural pe teritoriul județelor și redistribuirea populației urbane între orașele țării. În primul caz, ritmul de reducere a concentrării populației urbane este mai rapid decît în cel de-al doilea. Altfel spus, *ierarhia județelor din punct de vedere al gradului de urbanizare se modifică (în sensul reducerii concentrării urbane) mai rapid decît ierarhia județelor sub aspectul ponderii de populație urbană pe care o dețin din totalul populației urbane pe țară.* Constatarea poate fi interpretată prin luarea în considerație a unor caracteristici ale dinamicii sporului natural și ale migrației. Diferențele de spor natural dintre urban și rural pe județe s-au modificat în perioada 1972—1983 (perioadă care „aproximează" cu diferență de 4 ani pe cea dintre 1970—1985) mai rapid decît cele dintre județe, din punct de vedere al sporului natural urban. Afirmația este susținută de faptul că între valorile din 1972 și cele din 1983 ale variabilei rata sporului natural în urban/rata sporului natural în rural, pe județe, se înregistrează o corelație statistică ($r = 0{,}23$) de nivel redus sau nesemnificativ (dacă o interpretăm relativ convențional în calitate de corelație într-un „eșantion" egal cu totalul județelor în situațiile lor sociodemografice din 1972 și 1983).

Rezultă deci că schimbările care s-au produs în ierarhia județelor din punct de vedere al raportului spor natural urban/spor natural rural au fost de deosebită intensitate pe parcursul perioadei de referință. În schimb, între ierarhiile județelor din punct de vedere al ratei sporului natural urban, la începutul și sfîrșitul unei perioade similare (1970—1983), se menține o suficient de mare concordanță (indicată de valoarea mai mare, semnificativă a coeficientului de corelație corespunzător, $r = 0{,}31$).

Într-un sens similar au acționat, se pare, și fluxurile de migrație, care au dus la o mai rapidă schimbare a ierarhiei județelor sub aspectul gradului lor de urbanizare decît sub aspectul ponderii de populație urbană pe care o dețin din totalul pe țară al populației urbane.

Realizarea unei distribuții echilibrate în teritoriu a factorilor care susțin propagarea valorilor de modernitate poate fi favorizată

sau frînată prin intermediul *selectivității în profil teritorial a proceselor globale.*

Dependența cauzală între ritmul de desfășurare al unui astfel de proces global și valorile inițiale (la începutul perioadei de referință) ale unei anumite variabile de dezvoltare definesc conținutul acestui tip de „selectivitate teritorială". Ritmul de urbanizare realizat la nivelul județelor, spre exemplu, este dependent, în grade diferite, de la o perioadă de evoluție social-economică la alta, de nivelul de urbanizare înregistrat în județele respective la începutul perioadei. Datele tabelului 25 ilustrează o astfel de dependență : cu cît nivelul de urbanizare al județului, la începutul perioadei de referință, a fost mai ridicat, cu atît ritmul său de urbanizare în decursul perioadei respective tinde să fie mai redus. O astfel de relație devine de intensitate ridicată (semnificativă) începînd cu perioada 1956—1966 ; în anii '70 atinge intensitatea ei maximă, iar în anii '80 se constată o anume stabilizare a intensității relației respective.

Tabelul 25

Dependența creșterii ratei de urbanizare la nivelul județelor (y) în raport cu nivelul inițial de urbanizare al județului (x)

Perioada de raportare	Valori ale coeficienților de corelație* r_{xy}
1948—1956	—0,24
1956—1966	—0,43
1973—1977	—0,76
1977—1983	—0,77

* $r = 0{,}31$ pentru $p = 0{,}05$. Calcule proprii pe baza datelor din *Anuarul demografic al R. S. România*, 1974, din *Recensămîntul populației și locuințelor din 5 ianuarie 1977*, vol. 1, D.C.S., și din *Anuarele statistice ale R. S. România.*

Evoluția relației între ritmul și nivelul de urbanizare la nivelul județelor este legată în special de tendința fluxurilor de migrație rural—urban de a-și schimba tot mai mult orientarea spre județe cu grad redus de urbanizare.

Am menționat deja că variația în profil teritorial a ritmului de urbanizare este legată nu numai de nivelul inițial de urbanizare, ci și de dezvoltarea industrială a județului și nivelul mediu al veniturilor personalului muncitor. Cu cît valoarea acestor factori este mai redusă pentru un județ, la începutul perioadei considerate, cu atît este mai mare șansa ca respectivul județ să înregistreze un ritm mai rapid de urbanizare în decursul aceleiași perioade.

Alte procese globale implicate în realizarea restructurării raporturilor de dezvoltare dintre rural și urban, precum modernizarea sau omogenizarea socială, pot înregistra variații în profil teritorial similare cu cele ale urbanizării.

Asigurarea unui ritm mai rapid de urbanizare, industrializare sau modernizare în județele cu un nivel redus de dezvoltare (față de

ritmurile înregistrate în județele dezvoltate) a constituit deci mecanismul esențial de realizare a apropierii sat—oraș în condițiile României socialiste.

O altă mare categorie de factori care pot contribui nemijlocit la modificarea raporturilor de dezvoltare sat—oraș este constituită, după cum am menționat deja, din *fenomenele de comunicare între comunitățile rurale și urbane.*

Rolul esențial, din acest punct de vedere, revine deplasărilor temporare sau definitive de persoane fie de la sat la oraș, de la oraș la sat sau în ambele sensuri. În mod frecvent, un astfel de „schimb de persoane" între cele două tipuri de comunități este asociat cu schimbul de bunuri, servicii sau modele de comportament.

Efectele imediate ale migrației rural—urban asupra raporturilor sociale dintre sat și oraș sînt de o deosebită complexitate. Pot fi de natură pozitivă și negativă atît pentru sate, cît și pentru orașe.

Acest tip de migrație influențează asupra structurilor și fenomenelor din comunitățile urbane prin intermediul (a) întineririi structurii de vîrstă a populației urbane, (b) difuziunii unor orientări valorice sau a unor modele comportamentale rurale în orașe, prin (c) costurile social-economice pe care persoanele imigrante le suportă în procesul de integrare în viața urbană și prin (d) compoziția socială (nivel de instrucție, calificare, venituri etc.) a fluxurilor de migranți.

Aceleași patru dimensiuni — structură de vîrstă, orientări valorice, integrare/dezintegrare și compoziție socială a fluxurilor — trebuie luate în considerație pentru analiza efectelor pe care le are emigrarea din rural în urban sau imigrarea în comunitățile rurale din cele urbane.

Ipoteza generală care pote fi formulată în legătură cu aceste aspecte este că *migrația rural—urban tinde să influențeze structurile și fenomenele:*

— demografice, prin structura de vîrstă și compoziția socială a migranților;

— de grup social, prin compoziția socială a migranților;

— legate de calitatea locuirii (refacerea capacității de muncă) prin modelele comportamentale și costurile de integrare socială asociate migranților, precum și prin intensitatea fenomenelor de migrație.

Ipoteza aceasta specifică deci modul probabil în care se structurează relațiile dintre caracteristicile fluxurilor de migrație și cele ale comunităților locale.

Relațiile înregistrate între imigrare și fertilitate în urban spre exemplu (FM, 148—150) sînt consistente cu o astfel de ipoteză : compoziția socială și demografică a colectivității de migranți are o

influență mai puternică în sensul reducerii nivelului de fertilitate în urban, în raport cu efectele de creștere a fertilității din urban datorită difuziunii modelelor rurale de comportament demografic. Similar, sporul natural este mai intens în orașele care atrag un număr mare de migranți, datorită faptului că în rîndul migranților predomină tinerii.

În perioadele de urbanizare accelerată, prin migrație rural—urban foarte intensă, acest ultim fenomen a dus și la o anume accentuare a decalajelor între structurile demografice urbane și cele rurale, decalaje marcate în special prin tendințele de îmbătrînire și feminizare a forței de muncă rurale (a celei din agricultură în special) corelate cu cele de întinerire și masculinizare a forței de muncă din urban.

În domeniul fenomenelor demografice consecințele migrației asupra raporturilor rural—urban sînt diferite : apropierea valorilor medii ale sporului natural, accentuarea diferențelor legate de mortalitatea generală etc.

8.4. Regrupări ale județelor sub aspectul profilelor de dezvoltare

8.4.1. Probleme teoretico-metodologice ale comparației diacronice a profilelor de dezvoltare ale județelor

Prin metafora profilului de dezvoltare (termenul-imagine fiind „profilul" iar obiectul metaforei — „dezvoltarea în profil teritorial") am încercat să caracterizăm dezvoltarea județelor din punct de vedere calitativ și să le facem comparabile sub acest aspect. Adoptarea acestui concept și a perspectivei metodologice care i se subsumează am considerat-o ca fiind complementară cu cea a „nivelului de dezvoltare", concept utilizat în special pentru situarea cantitativă a unităților teritoriale în universul variabilelor de dezvoltare.

Analizele desfășurate în capitolul 7 au urmărit relevarea asemănărilor calitative dintre dezvoltarea județelor în perspectivă sincronică atît sub aspect global (pe indicatori ai tuturor tipurilor de reproducție comunitară), cît și sectorial (demografic, sociospațial, economic, fenomene sociodemografice și de consum).

Direcția generală de cercetare urmată în capitolele 4—7 a fost cea de la aspecte abstracte ale dezvoltării la manifestări tot mai concrete ale acesteia. S-a pornit cu analiza fenomenelor sociale pe care le-am considerat a fi clase de schimbări repetabile, constituite din evenimente specifice, definite, la rîndul lor, ca diferențe între

anumite tipuri de stări. În optica de abordare a fenomenelor sociale, schimbările sînt văzute la un mod foarte abstract, care omite secvențele intermediare ale schimbărilor. Structurile de dezvoltare, constituite prin acumularea unor efecte ale schimbărilor repetabile și nerepetabile, au determinații mai bogate decît fenomenele (cel puțin sub aspectul cauzalității lor multiple). Cu analiza interacțiunii dintre fenomene și structuri (cap. 6) s-a trecut la un nivel superior de concretitudine și complexitate în înțelegerea dezvoltării. Nivelul maxim de concretitudine sub acest aspect a fost atins odată cu analiza în profil teritorial, prin comparații sincronice între profilele de dezvoltare ale județelor. Din punct de vedere practic, analizele în profil teritorial pot servi în principal la localizarea ariilor problematice care necesită intervenții de o anume natură. Sub aspect teoretic, caracterizarea unităților teritoriale din punct de vedere al profilului lor de dezvoltare servește, în principal, ca bază pentru înțelegerea diferitelor fenomene și procese sociale nu în termeni de „factori", ci de contexte social-economice și culturale ale producerii acestora.

În fapt, pe parcursul întregii analize am încercat instituirea unui dialog între abordarea centrată pe factori, pe distribuții de valori ale unor variabile ale dezvoltării considerate izolat sau în „blocuri" și abordarea centrată pe contexte, pe tipuri de situații, reprezentate în cazul în speță prin analizele de similitudine a profilelor de dezvoltare ale județelor. În momente diferite ale analizei accentul a fost pus pe unul sau altul dintre cele două tipuri de demersuri.

Încercăm în continuare dezvoltarea unei analize în care opoziția metodologică dintre cele două tipuri de abordări anterior menționate este conjugată cu cea dintre permanență—schimbare. Accentul va fi pus în special pe schimbările evaluate la nivelul județelor ca tipuri de unități teritoriale în cadrul cărora variabilele de dezvoltare se constituie în situații sau contexte de dezvoltare specifice. Din această perspectivă a schimbării și identității teritoriale a profilelor de dezvoltare vor fi invocate și aspectele complementare lor legate de factorii dezvoltării și dimensiunile de permanență sau stabilitate ale realității sociale.

Modificarea raporturilor de similitudine a profilelor de dezvoltare dintre județe, așa cum poate fi înregistrată prin metodele de analiză adoptate în prezenta lucrare, are o condiționare ontologică, reflectînd procese reale ale dezvoltării în profil teritorial, dar și o condiționare metodologică, legată de dificultățile de comparare a unor profile de mare complexitate pe ansamblul județelor țării, în momente diferite de timp. În principiu, este de dorit ca metodologia adoptată pentru comparațiile diacronice să fie astfel elaborată, încît concluziile la care se ajunge să reflecte în special dinamica realității

sociale şi nu particularităţile demersului de abordare. Vom vedea însă că, cel puţin în cazul acestei lucrări, nu pot fi evitate anumite distorsionări generate în principal de fondurile de date diferite cu care sîntem obligaţi să lucrăm pentru momente diferite de timp. Între a abandona o problemă interesantă pentru că datele sînt incomplete sau parţial comparabile şi a dezvolta o abordare „imperfectă" a acesteia, marcată de delicate probleme metodologice, am optat pentru cea de-a doua alternativă (cu toate riscurile pe care le incumbă, dar şi cu avantajele pe care le asigură în sensul dezvoltării unei baze de cercetare pentru un domeniu de maximă complexitate şi importanţă practică şi teoretică).

În plan ontologic, modificarea raporturilor de similitudine dintre profilele de dezvoltare ale judeţelor este generată de dinamica diferenţială a componentelor dezvoltării. Într-o perspectivă mai apropiată de nivelul operaţional al cercetării aceeaşi idee poate fi formulată în termeni de *„selectivitate teritorială a proceselor de dezvoltare"*. Această ultimă formulare este, probabil, intuitivă prin ea însăşi. Pentru a cîştiga însă în precizie vom explicita sensul ei analogic. În demografie cel puţin, selectivitatea este un atribut al fenomenelor sociale, caracteristica lor de a se manifesta cu intensităţi diferite în subpopulaţii ale unei populaţii de referinţă. Această noţiune exprimă riscul diferenţiat pe care îl au persoanele de a intra sub incidenţa unui anumit tip de eveniment în virtutea caracteristicilor lor de status (vîrstă, sex, ocupaţie, venituri, nivel de instrucţie, apartenenţă etnică, de clasă etc.). Prin analogie vom spune că şi procesele sociale (ca schimbări pentru care sînt specificate nu numai stările iniţiale şi finale, ci şi cele intermediare, mecanismele de realizare a schimbării) au o anumită selectivitate în profil teritorial. Prin aceasta înţelegem deci modul diferenţiat de manifestare a respectivelor procese în raport cu unităţile socioteritoriale. Am putut urmări în subcapitolul anterior o formă clară de selectivitate teritorială a unui proces : dependenţa ritmului de urbanizare de nivelul de urbanizare al judeţului la începutul perioadei de referinţă. Similar, criterii de selectivitate teritorială a urbanizării sub aspect demografic sînt ponderea de tineri în populaţia rurală a judeţului, nivelul dezvoltării industriale a judeţului la începutul perioadei de referinţă etc. Statutul criteriilor sau caracteristicilor de selectivitate a proceselor sociale în cadrul unor modele cauzale ale acelor procese este o altă problemă, care nu se poate rezolva decît în baza unor modele teoretice adecvate.

Pentru a elabora în mai mare măsură conceptele interpretative de care ne vom folosi (sau ar fi de aşteptat să ne folosim) în înţelegerea schimbărilor care se produc în gruparea judeţelor sub aspectul profilelor lor de dezvoltare, considerăm că este util să reve-

nim la problema clasificării proceselor semnificative pentru restructurarea raporturilor dintre județe. În subcapitolul 2.3 am schițat unele aspecte ale problemei. Astfel, am apreciat că procesele respective trebuie diferențiate în funcție de sfera reproducției comunitare pe care o afectează — demografică, economică, psihofiziologică și de organizare social-culturală. De asemenea au fost menționate drept principale criterii de identificare a proceselor socioteritoriale : tipul de comunitate care propagă schimbarea (pentru urbanizare) și natura valorilor promovate prin schimbare (modernizare).

Experiența pe care ne-a prilejuit-o cercetarea teoretică și empirică realizată în celelalte capitole ale lucrării permite o ordonare mai relevantă a proceselor de dezvoltare cu identitate teritorială semnificative pentru modificarea raporturilor (calitative sau cantitative) de dezvoltare dintre diferite arii teritoriale. Date fiind fluctuațiile terminologice foarte mari în limbajul științelor sociale, al sociologiei în speță, apreciem că de primă importanță este precizarea criteriilor de clasificare. Denumirea și operaționalizarea conceptelor prin care sînt desemnate diferitele procese este o problemă subsecventă celei a criteriilor de clasificare.

Pentru o cercetare în care problemele dezvoltării sociale sînt abordate la nivel național, folosind preponderent date statistice (oficiale sau culese prin anchete/recensăminte specializate) pentru analiză, apreciem că de maximă relevanță în clasificarea proceselor de dezvoltare în profil teritorial sînt criteriile : *tipul (domeniul) de reproducție comunitară* afectată de schimbare, calitatea de *fenomen social/calitatea de structură* de reproducție comunitară a obiectului schimbării, *natura globală sau sectorială a schimbărilor* și caracterul ei *spontan sau planificat.* În termenii acestor distincții pot fi localizate, în spațiul proceselor sociale, procesele de restructurare a raporturilor de dezvoltare dintre județe.

În domeniul economic, procesul esențial este cel al *creșterii și diversificării producției industriale și agricole,* manifestat atît la nivelul unor fenomene, cît și la cel al unor structuri economice (vezi 4.1 și 4.2). Datorită unei controlabilități sporite a acestor procese la nivel național și obiectivelor generale ale politicii de stat de egalizare în profil teritorial a șanselor de satisfacere a nevoilor social-umane, industrializarea și modernizarea agriculturii constituie procese de mare amploare în ansamblul restructurării raporturilor de dezvoltare dintre arii teritoriale. Pe măsură ce economia socialistă s-a consolidat, dezvoltîndu-și infrastructura și baza tehnico-materială, a devenit tot mai posibilă extinderea ariei teritoriale a industrializării și modernizării agriculturii pentru a include și județele fără o tradiție bine constituită în aceste domenii. În planul deplasărilor de populație

aferente industrializării, această tendință capătă o vizibilitate socială maximă (în special la începutul deceniului al IX-lea).

O altă mare categorie de procese cu grad ridicat de controlabilitate de către stat sînt cele situate în domeniul reproducerii capacității de muncă, în sectorul „consumului colectiv" (M. Castells) sau a ceea ce Marx desemna prin *„organizarea mijloacelor colective de reproducere a forței de muncă"*. Educația, locuințele, sănătatea, comerțul, transportul și cultura de masă sînt principalele subdomenii ale consumului colectiv. Seria de procese care afectează aceste sfere interdependente vizează extinderea ariei lor teritoriale de localizare, sporirea accesibilității sociale la mijloacele de consum colectiv, standardizarea și „masificarea" consumului etc. *Difuzarea mijloacelor de consum colectiv în profil teritorial* este un proces cu grad ridicat de controlabilitate la nivel statal sau regional. Corelativ acestuia, dar cu caracter spontan mult mai pronunțat, este procesul de adoptare a unor comportamente de consum standardizat în domenii precum sănătatea, comerțul, transporturile, locuința, loisirul etc. Difuzarea mijloacelor de consum colectiv afectează în special structuri ale reproducerii capacității de muncă a populației. În schimb, adoptarea comportamentelor de consum colectiv este un proces de schimbare a diferitelor categorii de fenomene sociale bazate pe evenimente individual-familiale.

Procesele majore în sfera reproducției organizării sociale sînt cele de *mobilitate socială și/sau teritorială și de integrare*. Prin intermediul lor se realizează redistribuirea populației între diferite grupuri sociale cu sau fără identitate teritorială bine structurată. În zona lor profundă sînt în același timp procese de comunicare socială, de formare, menținere și restructurare a grupurilor sociale. Considerarea mobilității și a integrării ca procese sociale implică cercetarea modului de schimbare în timp a unor caracteristici definitorii ale acestora — intensitate, selectivitate, sens, compoziție, cauzalitate, funcționalitate etc.

În domeniul structurilor demografice vitale, *tranziția demografică* este procesul major, cu puternică selectivitate teritorială ca manifestare.

Mobilitatea, integrarea și tranziția demografică sînt procesele cu cea mai mare „încărcătură" de spontaneitate. Datorită cauzalității lor complexe, ele sînt mai puțin controlabile decît dezvoltarea industrial-agricolă sau difuzarea mijloacelor de consum colectiv, prin mijloace ale politicii de stat. Este ușor de remarcat faptul că strategiile naționale cu maxim impact asupra raporturilor de dezvoltare dintre unitățile teritoriale sînt tocmai cele centrate asupra dirijării proceselor cu grad sporit de controlabilitate. Controlarea în profil

teritorial a proceselor de mobilitate și integrare socială sau de tranziție demografică se realizează mult mai dificil, adoptînd strategii globale nu sectoriale, corespunzătoare cauzalității lor de maximă complexitate. În multe cazuri, tentativele de realizare a controlării proceselor respective prin mijloace normative cu caracter mai mult sau mai puțin restrictiv, de tipul celor folosite pentru dirijarea proceselor economice și de organizare a consumului colectiv, eșuează. Controlarea proceselor spontane pare să fie asociată deci cu adoptarea unor strategii globale de dezvoltare, iar cea a proceselor care pot avea o dezvoltare planificată cu adoptarea unor strategii sectoriale.

Un impact deosebit asupra raporturilor de dezvoltare dintre județe îl au, alături de procesele sectoriale menționate, definite în funcție de principalele sfere ale reproducției comunitare, procesele globale care antrenează schimbări în toate domeniile reproducției, atît la nivelul structurilor, cît și la cel al fenomenelor de dezvoltare. În această ultimă categorie se înscriu *modernizarea și urbanizarea*, la care ne-am mai referit, în capitolele anterioare. Tranformările pe care acestea le implică vizează sferele reproducției comunitare.

În funcție de aceste procese pot fi înțelese restructurările produse în raporturile dintre județe sub aspectul profilelor lor de dezvoltare. Demersul pe care îl construim în continuare este orientat prioritar în sensul descrierii tipurilor de modificări survenite prin regruparea județelor sub aspectul caracteristicilor lor calitative de dezvoltare. Procesele menționate care duc la o astfel de regrupare apar numai la nivelul interpretativ-explicativ al analizei.

În explicarea restructurării raporturilor de dezvoltare dintre județe, în afara planului ontologic la care ne-am referit succint, trebuie să fie avute în vedere și particularitățile metodologiei folosite pentru compararea diacronică a județelor.

Principala problemă metodologică în acest sens este cea a inexistenței unor seturi de date perfect comparabile în diferite momente de timp. Pentru aceeași dimensiune sau variabilă am fost obligați să adoptăm indicatori diferiți de la un moment la altul al comparației (1966, 1977, 1982).

În condițiile în care există însă seturi de indicatori comuni pentru estimarea structurilor/fenomenelor specifice fiecărui tip de reproducție comunitară, în toate cele trei momente de timp, apreciem că poate fi justificată compararea diacronică a grupurilor de județe rezultate pe o astfel de bază. Principalele tipuri sau subtipuri de structuri și fenomene de reproducție sînt reflectate la nivelul analizei empirice prin blocuri de variabile (indicatori multipli). Faptul că

baza de date disponibilă a obligat la omiterea unor indicatori nu a anulat însă validitatea blocului de indicatori folosiți pentru estimarea unor anume variabile de dezvoltare. Desigur, optim ar fi fost ca pentru toți cei trei ani considerați ca momente de referință să dispunem de același set de date ca și pentru 1977 (vezi anexa 2). Informațiile pe care am reușit să le integrăm în fișierele de date pentru 1966 și 1982 reflectă printr-un număr mai mic de indicatori aceleași tipuri majore de reproducție comunitară ca și indicatorii disponibili pentru orizontul 1977.

Se poate presupune, în temeiul acestei identități parțiale a seturilor de indicatori, că grupările de județe obținute pentru cei trei ani sînt comparabile între ele. Rămîne însă o zonă de incertitudine legată de faptul că nu am lucrat cu seturi de indicatori identici în cele trei cazuri. Atunci cînd două sau mai multe județe apar în aceeași grupare sau formațiune de similitudine în două perioade diferite, pornind de la blocuri cu indicatori care numai parțial coincid, este probabil că raportul de similitudine constatat reflectă persistența în timp a unei situații de asemănare și nu un simplu „artefact" generat de metodologie. Stabilitatea în timp a unor configurații de similitudine a profilelor de dezvoltare este foarte probabil rezultată în primul rînd ca reflectare a unei realități sociale și nu ca efect arbitrar al unei metodologii deficitare prin baza ei de date. Corelativ, ar trebui să admitem că județele care „migrează" dintr-o formațiune de similitudine în alta între momentele de referință au fost supuse unor procese sociale reale care au accentuat divergența și nu convergența față de profilul de dezvoltare al grupurilor de județe de origine. În ambele situații de apropiere sau de distanțare în timp a profilelor de dezvoltare se menține însă o anume incertitudine a măsurării similitudinii. Umbra de incertitudine este, probabil, mai întinsă în cazurile în care se produce migrarea unor județe de la o formațiune de similitudine la alta. În planul interpretării va trebui adoptată o mai mare prudență în legătură cu evoluția județelor situate spre baza grafurilor ANSCOR (poziție prin care este indicată o foarte marcată specificitate a profilelor de dezvoltare).

8.4.2. Convergență, divergență și menținere a similitudinii între profilele de dezvoltare ale județelor

Tentativa de comparare a formațiunilor de similitudine ale județelor sub aspectul profilelor lor de dezvoltare între anii 1966 și 1977 ne confruntă cu o situație problematică legată de natura unită-

ţilor de analiză. Cele două momente, 1966 şi 1977, au fost alese ca orizonturi ale comparaţiei datorită ofertei de date în profil teritorial asigurată de ultimele două recensăminte. Unităţile teritoriale comparate, deşi au aceeaşi cuprindere în ambele momente, aveau un statut administrativ diferit în 1966 faţă de 1977. Reorganizarea din 1968 a reinstituit judeţele ca unităţi administrative. La data recensămîntului din 1966 localităţile erau grupate din punct de vedere administrativ în raioane şi regiuni. Dacă dispunem şi pentru 1966 de date la nivelul unor unităţi teritoriale pe deplin comparabile cu judeţele, aceasta se datoreşte regrupării datelor culese pentru 1966 în conformitate cu noua organizare administrativă (regrupare realizată de către Direcţia Centrală de Statistică). Statistic, lucrurile sînt în ordine, pentru că astfel a fost asigurată comparabilitatea datelor. Sociologic însă, trebuie să se ţină seama de faptul că unităţile de analiză pentru 1977 aveau un statut administrativ bine definit pe cînd, pentru 1966, nu erau altceva decît zone social-economice formate din localităţi conform limitelor dintre judeţe, stabilite posterior momentului de culegere a datelor.

Includerea unui grup de localităţi în cadrul aceluiaşi judeţ favorizează dezvoltarea interdependenţelor, a relaţiilor de complementaritate şi similitudine dintre acestea prin simplul fapt de a aparţine aceleiaşi unităţi administrative pentru o perioadă mai mare de timp. Gradul de constituire a localităţilor unui judeţ în sisteme socioteritoriale, în zone social-economice, era dependent la nivelul anului 1977 de : a) efectele cumulative ale integrării lor în aceeaşi unitate administrativă, b) gradul de similitudine sau interdependenţă dintre ele înainte de reorganizarea administrativă din 1968 şi de c) natura proceselor social-economice care s-au desfăşurat pe parcursul perioadei 1968—1977 afectînd raporturile de dezvoltare dintre ele. Dacă un judeţ are profilele de dezvoltare din 1966 şi 1977 foarte apropiate, izomorfe într-un grad ridicat, atunci este perfect legitim din punct de vedere ştiinţific să apreciem că acest izomorfism este dat de persistenţa în timp a profilului său de dezvoltare. Regăsirea în anul 1966 a unor formaţiuni de similitudine ale judeţelor înregistrate şi în 1977 este un indicator semnificativ pentru faptul că reorganizarea administrativă din 1968 a urmat contururile unor zone social-economice preexistente. Comparaţiile diacronice pe care le prezentăm în continuare vizează raporturile dintre formaţiunile de similitudine ale judeţelor în cei doi ani de referinţă.

Reamintim că prin formaţiuni de similitudine am desemnat grupările de judeţe rezultate din intersectarea grupărilor de judeţe care au profile de dezvoltare opuse cu grupările constituite în baza unor relaţii de similitudine a acelor profile (vezi 7.6).

În figurile 16 și 17 sînt prezentate cele două tipuri de ordonări ale județelor pe axe de opoziție a profilelor globale de dezvoltare pentru 1966 și de similitudine a acestor profile (indicatorii utilizați pentru aplicarea ANSCOR sînt cei prezentați în anexa 2.B).

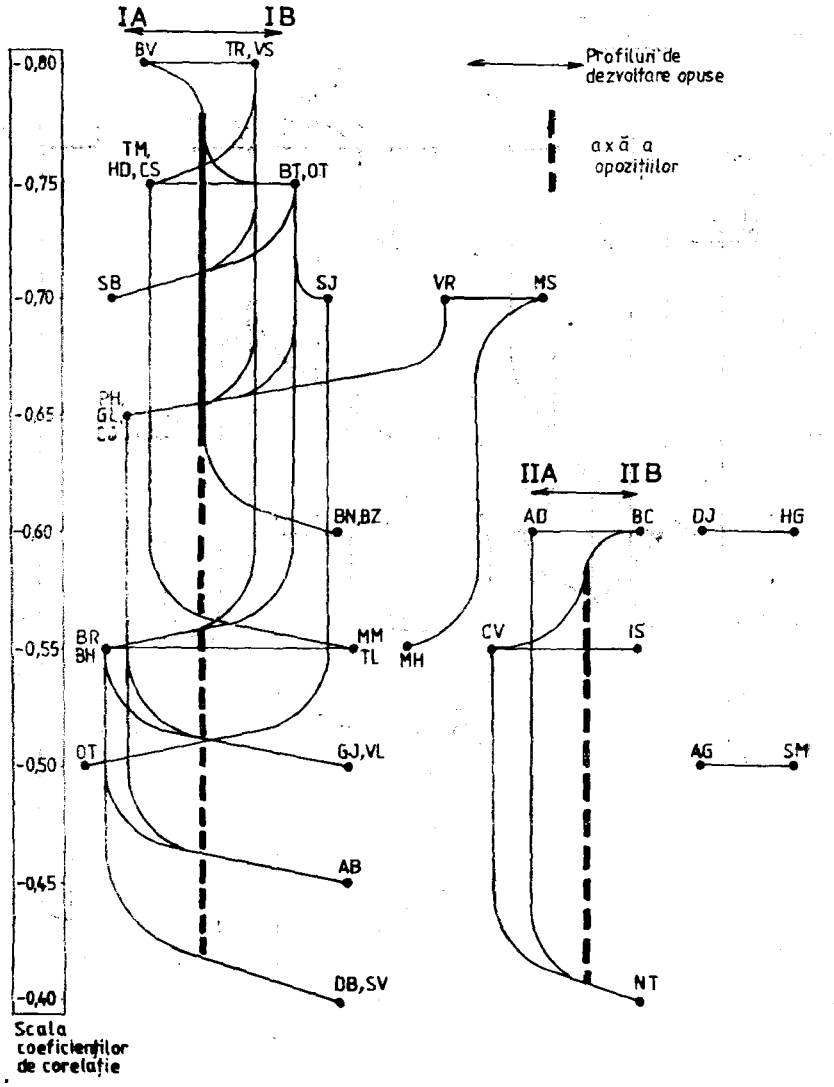

Fig. 16. — Gruparea ierarhică a județelor cu profile de dezvoltare „opuse" (situate simetric în raport cu axa fiecărei formațiuni), 1966.

În funcție de opoziția dintre profilele lor de dezvoltare, majoritatea județelor se structurează în cadrul a două grupe (fig. 16, I.A și I.B).

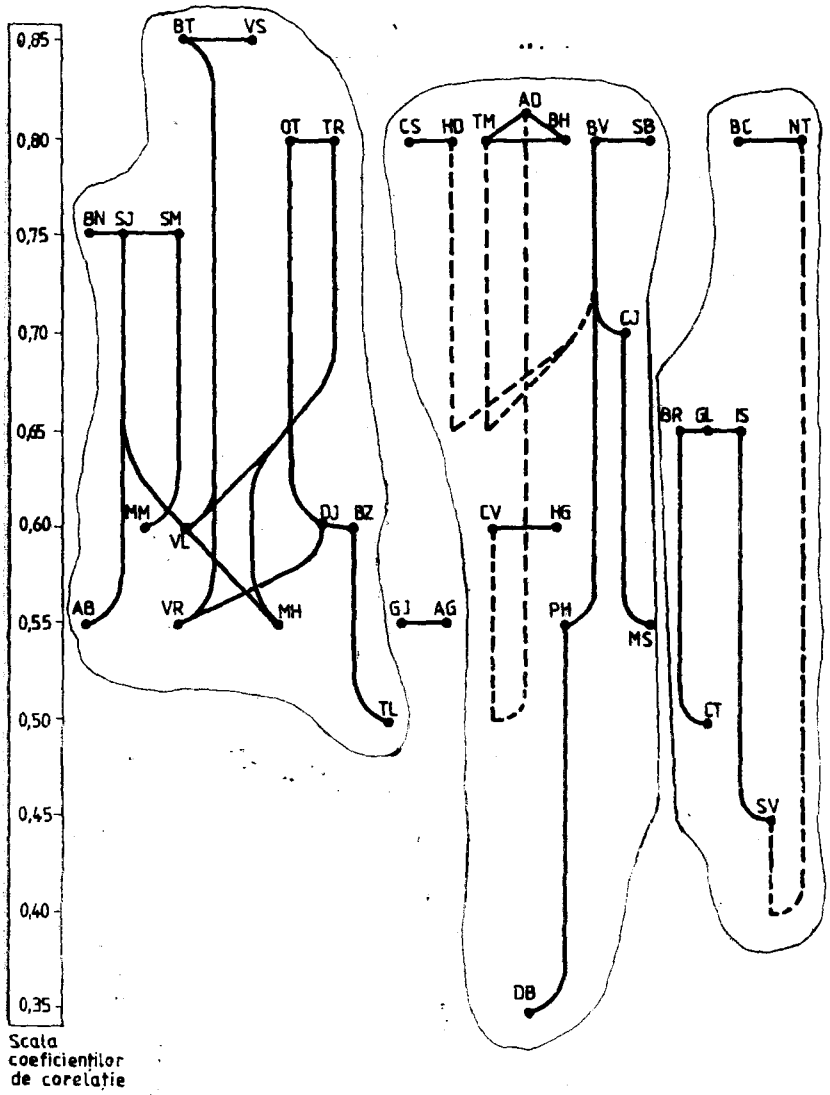

Fig. 17 — Similitudini între județe sub aspectul profilelor de dezvoltare, 1966.

Comparînd configurația generală a distribuirii județelor în funcție de axele de opoziție a profilelor de dezvoltare în cei doi ani (fig. 14 și 16), este evident faptul că în 1977 județele tind să se ordoneze în funcție de mai multe axe de opoziție majore (opozițiile din 1966 Harghita — Dolj și Argeș — Satu Mare sînt evident secundare, în sensul că grupează un număr minim de județe). Aceeași tendință apare cu pregnanță și numai prin simpla raportare la dinamica grupelor complementare I.A— I.B, determinate pentru 1966 (fig. 16). Acestea erau constituite dintr-un total de 28 de județe (dacă includem și grupa „satelit", Vrancea—Mehedinți ca opuse față de Mureș). În 1977 grupele complementare (I.A, I.B, fig. 14) care preiau majoritatea județelor din această configurație de opoziție a anului 1966 includ un număr de numai 20 de județe (fig. 14, grupele I.A + I.B). Desemnînd o axă de opoziție prin județele ale căror profiluri de dezvoltare corelează negativ în cel mai înalt grad, vom spune că în 1977:

— se constituie o nouă axă de opoziții, Prahova—Sălaj, cu un număr de 6 județe componente;

— se dezvoltă capacitatea de atracție și structurare pe care o exercită axele de opoziție Arad — Bacău (trecînd de la 5 județe, în 1966, la 8 județe în 1977) și Dolj—Harghita (de la 2 județe, în 1966, la 3 județe în 1977).

Toate aceste procese sînt semnificative pentru aceleași tendințe majore de diferențiere a profilelor lor de dezvoltare și de reordonare în noi grupe de similitudine.

Dacă judecăm raporturile dintre județe din perspectiva raporturilor de similitudine dintre profilele lor de dezvoltare (fig. 14 și 15), se impune aceeași constatare a diferențierii profilelor de dezvoltare. Datorită acestei diferențieri, numărul de grupe de similitudine este mai mare în 1977 decît în 1966.

Comparația diacronică a raporturilor de similitudine — opoziție între profilele de dezvoltare ale județelor la cele două momente de referință poate fi realizată optim luînd ca punct de pornire raporturile binare de maximă intensitate (corelații pozitive sau negative maxime) în care se încadrează fiecare județ.

În tabelul 26 sînt înscrise raporturile de similitudine maximă, iar în tabelul 27 cele de opoziție dintre profile de dezvoltare considerate perechi. Urmărind comparativ coloanele pentru 1966 și 1977, în fiecare din cele două tabele, se conturează cîteva constatări care pot fi semnificative pentru problema dinamicii dezvoltării în profil teritorial sub aspect calitativ.

Atît raporturile de similitudine, cît și cele de opoziție cunosc o reducere considerabilă în decursul perioadei 1966—1977. Numai în

22 din cele 37 de cazuri se înregistrează aceleași perechi de similitudine maximă. Pentru Brașov, spre exemplu, județul cel mai asemănător ca

Tabelul 26

Raporturile de similitudine de intensitate maximă între profilele globale de dezvoltare ale județelor.

1966, 1977, 1982

Județul de referință		Județul cu al cărui profil global de dezvoltare se aseamănă cel mai mult :		
		1966	1977	1982
1. Alba	(AB)	SJ	SJ, MM	MM
2. Arad	(AD)	TM,BH	TM, BH	TM
3. Argeș	(AG)	GJ	DB	PH
4. Bacău	(BC)	NT	NT	AG, DB
5. Bihor	(BH)	TM, AD	AD	AD
6. Bistrița-Năsăud	(BN)	SJ	SJ	SJ, VS
7. Botoșani	(BT)	VS	VS	VS
8. Brașov	(BV)	SB	SB	CJ
9. Brăila	(BR)	GL	TL	DJ
10. Buzău	(BZ)	DJ	VR, TR	VR
11. Caraș-Severin	(CS)	HD	HD	HD,AD
12. Cluj	(CJ)	BV	MS, TM	BV
13. Constanța	(CT)	BR	TM	DJ
14. Covasna	(CV)	HG	HG	SJ
15. Dîmbovița	(DB)	PH	AG	BC, NT
16. Dolj	(DJ)	OT, BZ	TR	GL
17. Galați	(GL)	IS, BR	IS	DJ
18. Gorj	(GJ)	AG	VL	NT
19. Harghita	(HG)	CV	CV	MM
20. Hunedoara	(HD)	CS	CS	SB
21. Iași	(IS)	GL	GL	GL
22. Maramureș	(MM)	SM	SJ	SJ, AB
23. Mehedinți	(MH)	VL, TR	TR	TL
24. Mureș	(MS)	CJ	SB, CJ	CJ ,BH
25. Neamț	(NT)	BC	BC	DB
26. Olt	(OT)	TR	TR	TR
27. Prahova	(PH)	BV	CJ	CJ
28. Satu Mare	(SM)	SJ	HG	SJ
29. Sălaj	(SJ)	SM, BN	BN	VS, BN
30. Sibiu	(SB)	BV	BV	HD, BV
31. Suceava	(SV)	IS	NT, BT	BT, IS
32. Teleorman	(TR)	OT	OT	OT
33. Timiș	(TM)	HD,BH	AD	AD
34. Tulcea	(TL)	BZ	VS	MH
35, Vaslui	(VS)	BT	BT	BT
36. Vilcea	(VL)	SJ,TR, BT	GJ	OT
37. Vrancea	(VR)	BT, DJ	TR	BN

profil de dezvoltare este Sibiu, în ambele momente. La Alba se menţine similitudinea cu Sălaj, la care se mai adaugă în 1977 şi

Tabelul 27

Raporturi de opoziţie de intensitate maximă a profilelor de dezvoltare ale judeţelor, 1966, 1977, 1982

Judeţul de referinţă		Judeţul cu profil de dezvoltare opus		
		1966	1977	1982
1. Alba	(AB)	BR. GL	GL	IS
2. Arad	(AD)	BC	BC	BC, VS
3. Argeş	(AG)	SM	HD	SM
4. Bacău	(BC)	AD	AD	SM
5. Bihor	(BH)	TL, VS	BC	NT
6. Bistriţa-Năsăud	(BN)	BV	PH	PH
7. Botoşani	(BT)	BV, CS, HD	CJ	CS
8. Braşov	(BV)	TR, VS	TR	VS
9. Brăila	(BR)	SJ	DB	BT
10. Buzău	(BZ)	BV	HD	BV, CJ, HD
11. Caraş-Severin	(CS)	BT	VS, SV,	BT
12. Cluj	(CJ)	BT, VR	BT, VS	VS
13. Constanţa	(CT)	SJ	SJ	SJ
14. Covasna	(CV)	BC, IS	DJ	DJ
15. Dîmboviţa	(DB)	CJ	AD	AD
16. Dolj	(DJ)	HG	HG	CV, SJ
17. Galaţi	(GL)	SJ	SJ, AB	SJ
18. Gorj	(GJ)	BR, CJ	TM	AD
19. Harghita	(HG)	DJ	DJ	TM
20. Hunedoara	(HD)	BT	BZ	VR
21. Iaşi	(IS)	CJ	AD	AB
22. Maramureş	(MM)	TM	TM	DJ
23. Mehedinţi	(MH)	MS	BV	BV,MS
24. Mureş	(MS)	VR	TL	VR
25. Neamţ	(NT)	AD, CV	TM	MH
26. Olt	(OT)	BV	BV	CJ
27. Prahova	(PH)	SJ	SJ	SJ
28. Satu Mare	(SM)	AG	AG	BC
29. Sălaj	(SJ)	BV	PH	DJ, PH
30. Sibiu	(SB)	OT,TR,VS	VR	BT
31. Suceava	(SV)	BR	CS	CS, BR
32. Teleorman	(TR)	BV	BV	BV
33. Timiş	(TM)	VS	VS	VS
34. Tulcea	(TL)	BH	CJ	CJ
35. Vaslui	(VS)	BV	BV,TM	CJ
36. Vilcea	(VL)	CJ	SB	HD
37. Vrancea	(VR)	MS	BV	MS

raportul cu Maramureș. (Atunci cînd vom număra totalul situațiilor de concordanță a raporturilor de similitudine, vom considera că, pentru un județ ca Alba, concordă perechea de asemănare maximă între cei doi ani.) În raport cu un județ (i), un alt județ (j) poate parcurge în perioada $t_o - t_n$: a) un proces de *convergență a similitudinilor* (j devine mai asemănător sau foarte asemănător cu i) sau de b) *divergență*, de distanțare a profilului său de dezvoltare față de profilul județului de referință (j ajunge să se deosebească foarte mult de i). Cel de-al treilea tip de situație (c) este cel în care i și j își mențin același nivel maxim de similitudine între t_o și t_n. Deocamdată, discutăm cele trei tipuri de raporturi, de convergență, divergență și menținere a similitudinii, numai la nivelul corelațiilor de maximă intensitate (din totalul corelațiilor perechi posibile pentru un județ). Brașov—Sibiu și Alba—Sălaj se aflau deci în 1977 față de 1966 în situații de menținere a raporturilor de similitudine între profilele lor de dezvoltare. Județul Argeș parcurge un proces de distanțare (divergență) a profilului său de dezvoltare față de cel al județului Gorj și de convergență față de cel al județului Dîmbovița. Atît convergența, cît și divergența sînt relative, în sensul că se judecă avînd în vedere evoluția tuturor raporturilor de similitudine în care este implicat un județ. Ne folosim de același exemplu pentru a ilustra această relativitate a estimărilor de convergență — divergență. În 1966, profilul de dezvoltare al județului Argeș corela pozitiv în cel mai înalt grad cu cel al Gorjului ($r = 0{,}55$). În ordine descrescîndă urmau similitudinile cu Caraș-Severin ($r = 0{,}41$) și cu Vîlcea ($r = 0{,}37$). (Pentru a avea un prag convențional de raportare menționăm că, în cazul în speță, pentru $p = 0{,}01$, $r = 0{,}37$. Deoarece nu este vorba de un eșantion de județe decît într-un sens foarte particular — selecție de județe dintr-un an, din totalul anilor posibili ai unei perioade de referință —, această valoare nu poate fi luată ca „prag de semnificație", ci ca standard convențional sub care coeficienții de corelație pot fi considerați foarte mici.) Dîmbovița apărea în corelație cu Argeș la un nivel foarte scăzut ($r = 0{,}25$). În raport cu același județ Argeș, în 1977 se înregistra următoarea ordine descrescîndă a intensității raporturilor de similitudine dintre profilele de dezvoltare perechi: Dîmbovița ($r = 0{,}58$), Bacău ($r = 0{,}53$), Vîlcea ($r = 0{,}39$) și Gorj ($r = 0{,}37$). (Valorile absolute ale coeficienților de corelație din cei doi ani nu pot fi comparate deoarece profilele de dezvoltare ale județelor au fost determinate în funcție de un număr diferit de indicatori.) Examinînd comparativ ierarhiile dintre cele două serii de coeficienți de corelație (pentru 1966 și 1977), rezultă cu claritate faptul că Argeș a parcurs un proces de

convergență față de Dîmbovița, în primul rînd, și față de Bacău, în al doilea rînd, și un proces de puternică divergență față de Gorj.

Dinamica raporturilor între profilele de dezvoltare este probabil influențată și de raporturile de vecinătate între județe. Procesele de comunicare socială și economică se desfășoară cu costuri mai reduse între județe apropiate. Ar fi de așteptat ca în baza acestui fapt, în condițiile în care factorii de divergență au o influență redusă, județele învecinate să se „apropie" și sub aspectul profilelor de dezvoltare, să parcurgă procese de convergență. Dinamiea raporturilor de similitudine dintre unitățile teritoriale este legată însă nu numai de procesele de comunicare, ci și de selectivitatea proceselor de schimbare globală sau sectorială. Acestea pot contribui la accentuarea sau reducerea raporturilor de similitudine sau la dezvoltarea unor opoziții între profilele lor de dezvoltare, independent de apropierea geografică dintre județe.

Comunicarea între unități teritoriale și selectivitatea proceselor de dezvoltare au acționat în perioada 1966—1977 în sensul diferențierii profilelor de dezvoltare ale județelor. Această diferențiere se înregistrează însă pe fondul unei tendințe de integrare în mai mare măsură a județelor vecine în grupe de similitudine puternic structurate. Tendința era manifestă încă din 1966, cînd, din totalul de 37 de județe considerate, 20 se aflau în raporturi de similitudine maximă cu județe învecinate. *Stabilitatea raporturilor de similitudine este asociată cu vecinătatea dintre județe, iar schimbarea cu lipsa de vecinătate dintre acestea.* Semnificativ în acest sens este faptul că, din totalul de 20 de județe care în 1966 aveau ca termen de similitudine maximă un județ vecin, numai 6 au parcurs un proces de convergență sau divergență, restul de 14 menținîndu-și în 1977 aceleași județe ca termen de maximă similitudine. Din totalul de 15 județe care și-au schimbat termenul respectiv în perioada 1966—1977, majoritatea au parcurs ruta de la județe nevecine (în 1966) la județe vecine (în 1977). Astfel, Argeș cîștigă drept termen de similitudine Dîmbovița în locul Gorjului. Similar se produc schimbările Buzău—Dolj în 1966 față de Vrancea în 1977, Cluj—Brașov/Mureș (primul este indicat termenul de similitudine din 1966, iar cel de-al doilea, cel observat pentru 1977), Dîmbovița — Prahova/Argeș, Gorj—Argeș/Vîlcea, Suceava—Iași/Botoșani, Vîlcea—Sălaj, Teleorman, Botoșani (la fel de asemănătoare cu județul Vîlcea)/Gorj. Există însă și situații în care schimbarea termenului de referință se face de la și spre județe neînvecinate (Tulcea—Buzău/Vaslui, Vrancea—Botoșani, Dolj/Teleorman). Un alt tip de schimbare, cu pondere de asemenea redusă în totalul proceselor de restructurare a raporturilor de similitudine, este cel în care noul termen de similitu-

dine este tot un județ vecin (Brăila—Galați/Tulcea). În patru cazuri se înregistrează și reorientarea de la județe vecine la județe nevecine (Constanța—Brăila/Timiș, Dolj—Olt/Teleorman, Prahova—Brașov/Cluj, Satu Mare — Sălaj/Harghita).

Este posibil ca aprecierile comparative în legătură cu rolul vecinătății în restructurarea grupurilor de județe să fie într-o anume măsură distorsionate datorită faptului că pentru 1977, lucrînd cu un număr de indicatori mai mare decît pentru 1966, să se fi reușit o mai bună aproximare a profilelor de dezvoltare ale județelor și, implicit, a relațiilor de similitudine dintre aceste profile. Chiar dacă, statistic, o astfel de rezervă este întemeiată, ea nu exclude posibilitatea ca ipoteza rolului vecinătății în restructurarea grupelor de similitudini să fie plauzibilă. Dacă diferența dintre cele două baze de date pentru 1966 și 1977 ar fi fost foarte mare, atunci era foarte probabil ca în 1966 să se înregistreze raporturi de similitudine între județe vecine numai într-un număr redus de cazuri. Or, din acest punct de vedere, diferențele între cei doi ani sînt nesemnificative. Ipoteza rolului vecinătății în dinamica grupelor de similitudine nu este contrazisă deci de datele empirice pentru perioada '66—'77.

Dinamica dezvoltării în profil teritorial sub aspect calitativ poate fi urmărită nu numai din perspectiva raporturilor binare de județe considerate două cîte două, ci și sub aspectul unor grupe mai largi de județe de tipul formațiunilor de similitudine rezultate din intersectarea grupelor de similitudine cu cele de opoziție. Pentru 1977 am determinat deja aceste formațiuni (în ultima parte a capitolului 7).

Pentru 1966, principalele formațiuni de similitudine se înscriu pe axa de opoziție Brașov—Teleorman, Vaslui (fig. 16 și 17). De aceeași parte a axei de opoziție cu Brașov se află formațiunile Brașov—Sibiu — Cluj—Mureș—Prahova, Timiș—Bihor, Hunedoara —Caraș-Severin. Cu profil de dezvoltare opus lor sînt formațiunile Teleorman—Olt— Mehedinți, Botoșani—Vaslui—Vrancea, Bistrița-Năsăud—Sălaj—Alba. Pe o altă axă se înscrie formațiunea județelor din Moldova Bacău—Neamț și cu profil de dezvoltare opus acesteia Covasna—Harghita—Arad.

În cele 8 formațiuni menționate sînt cuprinse 23 de județe, față de 30 de județe structurate în 10 formațiuni la nivelul anului 1977.

Majoritatea (6 din 8) formațiunilor înregistrate în 1966 se mențin într-o formă mai mult sau mai puțin modificată și în 1977.

Pentru a reprezenta un gen de „nucleu de stabilitate" în contextul general al dinamicii profilelor de dezvoltare este util să fie precizate în mai mare măsură particularitățile și modificările pe care le suportă principalele formațiuni de similitudine din 1966.

Grupa Braşov—Sibiu—Mureş—Cluj—Prahova se transformă, în sensul că în 1977 pierde judeţul Prahova şi integrează parţial Timişul. Nucleul respectivei formaţiuni este format din judeţe învecinate, constituite într-o bandă de similitudine localizată exclusiv în Transilvania. Pe parcursul perioadei de referinţă are loc un proces de apropiere a profilelor lor de dezvoltare, vizibil prin compararea poziţiei pe care o ocupă în grafurile din fig. 17 şi din fig. 13. (În 1977 dispersarea lor pe verticala grafului este mult mai mică decît în 1966.) Prahova rămîne să graviteze în jurul aceluiaşi nucleu şi în 1977, dar într-o poziţie evident periferică.

Atît în 1966, cît şi în 1977, Timiş este un judeţ cu apartenenţă multiplă, atît în formaţiunea Braşov—Sibiu—Mureş—Cluj, cît şi în microformaţiunea Arad—Bihor.

Gruparea de judeţe transilvănene în care se înscrie Timişul în 1977 este caracterizată prin nivel crescut de dezvoltare economică, printr-o tradiţie urbană puternică, precum şi printr-o serie de aspecte istorice şi demografice comune.

Hunedoara — Caraş-Severin este o formaţiune cu mare stabilitate în timp, apropiată ca profil de dezvoltare de nucleul Braşov—Sibiu—Mureş—Cluj. Judecînd după poziţia ei în cele două grafuri (fig. 13 şi 17), se poate aprecia că parcurge totuşi un proces de divergenţă, de specificare a profilului ei de dezvoltare în raport cu cel al nucleului de judeţe de care se apropie mai mult.

Botoşani — Vaslui formează un alt nucleu cu grad ridicat de integrare şi persistenţă în timp, tipic pentru o anume categorie de judeţe ale Moldovei. În 1966 Vrancea este mai apropiată de ele ca specific de dezvoltare, iar în 1977, Neamţ şi Suceava. Particularităţile de grupare ale acestor judeţe devin mai clare însă dacă luăm în consideraţie toate cele 8 judeţe ale Moldovei. *Atît datele din 1966, cît şi cele din 1977 indică structurarea lor în trei microformaţiuni bine constituite: Botoşani — Vaslui, Neamţ — Bacău şi Iaşi — Galaţi.* Ordinea în care au fost menţionate este de fapt şi ordinea descrescîndă a consistenţei lor interne, a gradului în care corelează profilele lor de dezvoltare (atît în 1966, cît şi în 1977). Suceava şi Vrancea sînt judeţe cu profiluri marcate de o puternică specificitate. Tipologic, în cele două grafuri la care ne referim în acest context (fig. 13 şi 17), acestea se situează ca judeţe de „conjuncţie", de legătură între formaţiuni de similitudine diferite. În 1966, Suceava lega gruparea Iaşi—Galaţi (de care era mai apropiată ca profil de dezvoltare) cu Neamţ—Bacău. În 1977 se afla mai aproape de Neamţ—Bacău şi de Botoşani—Vaslui. Dat fiind faptul că în ambele momente de analiză Suceava îşi menţine apropierea faţă de Neamţ—Bacău, care de altfel se află în vecinătate, se poate aprecia că aceasta din urmă este formaţiunea

cu care se integrează puternic pe o perioadă mai mare de timp. Vrancea constituie, după cum am menţionat (în capitolul 7), un judeţ de legătură, care împreună cu Buzăul formează o punte de similitudine între Moldova şi Muntenia. În 1966 această dublă apartenenţă a Vrancei este evidentă. Judeţul prezenta maximă similitudine a profilului de dezvoltare cu Botoşani şi cu Dolj şi Buzău. Plasarea sa în graful din fig. 13 pare să indice o deplasare a profilului său de dezvoltare mai mult spre judeţele din Muntenia (Teleorman, Buzău) decît spre cele din Moldova.

Judeţele din Muntenia şi Oltenia sînt prinse într-un amplu proces de regrupare a raporturilor de dezvoltare dintre ele. În 1966, singura formaţiune de similitudine din aceste două regiuni era cea constituită din Teleorman, Olt şi, cu un grad de corelare mai redus, Mehedinţi. În 1977, în formaţiunea acestor judeţe se înscriu şi Vrancea şi Buzău. (Dacă fişierul de date pe care ne-am bazat în analiza secundară ar fi inclus informaţii şi pentru judeţele Ialomiţa şi Călăraşi, probabil că şi acestea s-ar fi înscris în aceeaşi formaţiune.)

Comunicarea socială şi efectele selectivităţii teritoriale a proceselor de industrializare, difuzare a consumului colectiv, mobilitate socială şi tranziţie demografică au contribuit la convergenţa profilelor de dezvoltare ale judeţelor Argeş şi Dîmboviţa, pe de o parte, şi Vîlcea şi Gorj, pe de altă parte. Brăila tinde să iasă din formaţiunile de similitudine ale Munteniei pentru a se încadra în cele ale Moldovei (asemănare maximă cu Galaţiul în 1966) sau ale Dobrogei (apropiere maximă de profilul judeţului Tulcea în 1977). Ca şi Brăila, Prahova gravitează mai mult spre formaţiuni din afara Munteniei (spre Braşov în 1966 şi spre Cluj în 1977). Prin însăşi prezenţa lor geografică şi prin tradiţie istorică, Brăila, Buzău şi Prahova sînt judeţe de legătură dintre Muntenia, pe de o parte, şi Dobrogea, Moldova şi Transilvania, pe de altă parte. Similitudinile de dezvoltare observate sînt o expresie a acestor particularităţi.

Judeţul Dolj gravitează sub aspectul profilului de dezvoltare în special în jurul formaţiunii constituite din Olt, Teleorman şi Mehedinţi.

Între formaţiunile de similitudine descrise pentru cei doi ani de recensămînt şi structurarea regiunilor de migraţie (FM, 98—113) ar fi normal să existe suprapuneri parţiale, dat fiind faptul că migraţia este o formă importantă de comunicare socială cu efecte de omogenizare şi diferenţiere a zonelor. Mai precis, este de aşteptat ca migraţia interjudeţeană să contribuie la structurarea unor formaţiuni de similitudine constituite din judeţe (a) vecine, legate prin fluxuri de migraţie de mare intensitate, sau din (b) judeţe care sînt centre zonale de atracţie a migranţilor, învecinate sau nu, situate în aceeaşi

regiune istorică sau în regiuni istorice cu profil cultural apropiat, sau (c) din județe care gravitează spre un același centru de atracție.

Toate cele trei tipuri de situații se regăsesc în modul de structurare a formațiunilor de similitudine din Moldova. Atît pentru 1966, cît și pentru 1977, Neamț și Bacău sînt legate prin fluxul migranților (pe durata vieții) de la primul spre cel de-al doilea județ. Acesta este primul tip de situație în care similitudinea se dezvoltă, în principal, ca urmare a unor procese de comunicare socioteritorială. Gruparea Iași—Galați ilustrează cel de-al doilea tip de situație. Ambele județe aparțin categoriei „centrelor de imigrare — emigrare", cu fluxuri de sosire mai puternice decît fluxurile de plecare și sînt cele mai importante din acest punct de vedere pentru Moldova. Cazul județelor Botoșani și Vaslui ilustrează tipul (c) de situație, anterior menționată, în care unitățile integrate în aceeași formațiune de similitudine sînt subordonate aceluiași centru de atracție a migranților, orașelor din județul Iași în speță. Formațiunile de similitudine de tip (b) reunesc județe care într-o zonă dată îndeplinesc aceeași funcție de poli de creștere. În formațiunile de tip (c) sînt reunite județe care aparțin aceleiași „periferii" a unui centru de atracție migratorie.

Grupa Brașov—Sibiu—Mureș—Cluj—Timiș reunește principalele centre de atracție a migranților la nivelul Transilvaniei și Banatului. Este deci o formațiune constituită din județe cu statut similar în sistemul fluxurilor de migrație dintr-o zonă relativ omogenă sub aspect cultural.

Alte formațiuni (în afară de Botoșani — Vaslui) în care similitudinea profilelor de dezvoltare poate fi pusă în relație cu subordonarea la același centru de atracție a migranților ar putea fi considerate : Arad—Bihor (învecinate și subordonate Timișului sub aspectul migrației), Sălaj—Bistrița-Năsăud—Alba (primele două orientate dominant spre Cluj, iar cel de-al treilea spre Sibiu, o astfel de divergență de orientare explicînd în bună măsură poziția marginală a județului Alba în cadrul formațiunii).

Migrația nu este decît un factor de structurare a formațiunilor de similitudine a județelor. În unele cazuri este foarte important, în altele nu. Exemplele pe care le-am menționat de relativă suprapunere între anumite formațiuni de similitudine a profilelor de dezvoltare și configurația fluxurilor migratorii interjudețene semnalează exact acele cazuri în care corespondența formală dintre sistemele de migrație și cele de similitudine a profilelor de dezvoltare ne îndreptățește să presupunem că între cele două tipuri de aspecte există anumite interdependențe. Pentru Muntenia și Oltenia nu pot fi indicate corespondențe formale de tipul celor anterior menționate. Sînt posibile mai multe explicații pentru această situație. În primul

rînd, prezența municipiului București între județele Munteniei face ca pentru această regiune istorică și pentru Oltenia fenomenele și procesele sociale să aibă un alt curs de desfășurare decît pentru alte regiuni ale țării. Datorită influenței covîrșitoare a orașului-capitală, în reconstituirea pe care am încercat-o asupra sistemului principalelor fluxuri de migrație rural—urban interjudețene (FM, 103—104) am estompat fluxurile de migrație din Muntenia și Oltenia care nu sînt „comandate" direct de București. (O reluare a problemei într-un alt context va trebui să aducă anumite corecții metodologiei de selectare a fluxurilor esențiale tocmai pentru a evita un astfel de efect de estompare.)

Cea de-a doua perioadă pentru care dispunem de date pentru o analiză comparativă este 1977—1982. Tendința de restructurare a grupurilor de similitudine constatată în perioada anterioară (1966—1977) continuă. Dacă în prima perioadă se înregistrează 22 de raporturi de similitudine (de intensitate maximă) care se mențin între aceleași județe, în cea de-a doua (1977—1982) numărul corespunzător se reduce la 18. Restul de 19 (= 37—18) județe au în 1982 alt termen de similitudine decît în 1977. Restructurările grupelor de similitudine se produc însă în sensuri sau moduri diferite. Pentru prima perioadă, dominantă era tendința de trecere de la perechi de județe (cu profile de dezvoltare asemănătoare) neînvecinate la perechi de județe învecinate. În perioada 1977—1982, sensul este invers: restructurarea grupelor de similitudine se face predominant prin reducerea ponderii județelor învecinate în totalul raporturilor de similitudine a profilelor de dezvoltare dintre județe. Astfel, din cele 19 județe care își schimbă termenul de similitudine în această etapă, 12 înlocuiesc un termen de similitudine apropiat teritorial cu unul depărtat („nevecin"). În acest tip de proces se încadrează Argeș, Bacău, Brașov, Brăila, Cluj, Constanța, Dîmbovița, Gorj, Harghita, Hunedoara, Neamț, Vaslui (tabelul 26). Județul Argeș, spre exemplu, are ca principal termen de similitudine județele Gorj în 1966, Dîmbovița în 1977 și Prahova în 1982. Pentru Brașov, termenul de comparație cel mai apropiat este Sibiul în anii 1966 și 1977, iar în 1982 Clujul.

Compararea configurației de ansamblu a grupurilor de similitudine pentru 1966, 1977 și 1982 (figurile 17, 13 și 18) permite următoarele constatări:

— în perioada 1966—1977 restructurarea raporturilor de asemănare a profilelor de dezvoltare s-a produs, în principal, prin constituirea de noi grupe sau formațiuni de similitudine ale județelor, prin ample mișcări de divergență a profilelor respective față de situația din 1966. În perioada '77—'82 asistăm la o restructurare a grupă-

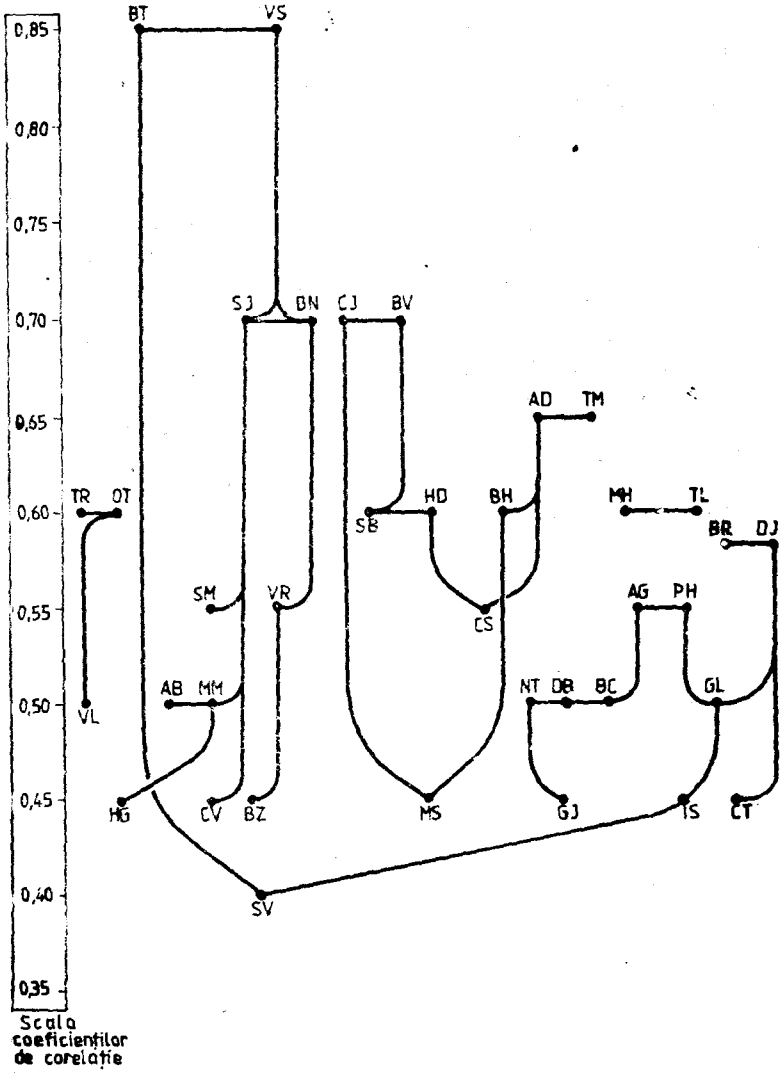

Fig. 18. — Similitudini între județe sub aspectul profilelor de dezvoltare, 1982.

rilor prin mișcări de convergență, de reducere a numărului de grupe și de sporire a numărului de județe al căror profil de dezvoltare este

apropiat de cel al mai multor grupări. Caraş-Severin, spre exemplu, dintr-un judeţ care a avut ani de-a rîndul un singur termen de similitudine (judeţul Hunedoara), apare la momentul '82 ca judeţ „de legătură" între formaţiunile Timiş — Arad—Bihor şi Hunedoara — Sibiu—Braşov—Cluj. Judeţului Mureş îi revine un rol asemănător în raport cu aceleaşi formaţiuni;

— în 1982, faţă de 1966 şi 1977, se manifestă tendinţa unei reduceri a distanţelor dintre profilele de dezvoltare ale judeţelor. Tendinţa este vizibilă dacă analizăm lungimea arcelor de graf pe axa verticală a grafurilor. Judeţele ca „noduri" sînt organizate în principal pe 8 nivele în 1966 (făcînd abstracţie de situările extreme ale judeţelor Suceava şi Dîmboviţa la baza grafului din fig. 17), pe 8 nivele în 1977 (fig. 13) şi pe numai 6 nivele în 1982 (exceptînd nivelul izolat al judeţelor Botoşani şi Vaslui, situate în partea superioară a grafului din figura 18). În ultima perioadă analizată are loc deci nu numai o mişcare de integrare a judeţelor (vizibilă prin analiza grafurilor pe orizontală) în grupe de similitudine tot mai largi, ci şi una de reducere a variaţiei intragrupale a profilelor de dezvoltare (identificabilă prin analiză pe axa verticală a grafurilor).

CAPITOLUL 9

Deschideri teoretico-metodologice pentru continuarea cercetării

9.1. Probleme generale

Ordinea de prezentare a materialului în lucrare a coincis, în mare, cu logica cercetării desfășurate. Fiind vorba de o analiză cu caracter predominant exploratoriu, elaborările teoretice și metodologice inițiale pe care le-am utilizat în confruntarea cu datele empirice au suferit o serie de modificări pe parcursul cercetării. Cel mai bun exemplu în acest sens este tehnica analizei structurale a corelațiilor (ANSCOR), elaborată la început pentru ordonarea ierarhică a indicatorilor unui mare număr de fenomene sociale în funcție de intensitatea covariației dintre ei. Pe parcursul lucrării, aceasta a suportat o serie de modificări impuse de natura datelor cu care am operat și de obiectivele de analiză urmărite. Virtuțile și limitele „familiei de tehnici" desemnate prin ANSCOR sînt mai evidente acum decît la începerea cercetării. Situația este similară și în legătură cu alte construcții teoretice sau metodologice pe care le-am adoptat. Dialogul dintre analiza teoretică, analiza empirică și construcția metodologică a relevat o serie de particularități ale uneltelor teoretice și metodologice cu care am lucrat. Relevarea lor explicită credem că este de natură să favorizeze continuarea optimă a tipului de abordare pe care l-am adoptat în cercetarea dezvoltării socioteritoriale la nivel național. Din acest motiv am optat pentru includerea în acest ultim capitol a unor reexaminări și dezvoltări teoretico-metodologice în locul unei sinteze în care să figureze concluzii în legătură cu particularitățile fenomenelor, structurilor, proceselor și unităților sociale ale României contemporane. O sinteză consacrată dezvoltării socioteritoriale este fără îndoială necesară. Analizele pe care le-am întreprins vizează tocmai realizarea ei în ultimă instanță. Pentru lucrarea de față o astfel de întreprindere s-ar fi dovedit însă hazardată datorită bazei de date (încă sărace) cu care am lucrat, datorită exploatării insuficiente a datelor empirice de care am dispus și eficienței meto-

dologice limitate a construcțiilor teoretice pe care am reușit să le elaborăm.

Un gen de listă a *principalelor probleme teoretico-metodologice de a căror rezolvare depinde în bună măsură progresul cunoașterii în domeniul dezvoltării socioteritoriale* la nivel național, așa cum rezultă ea din experiența de cercetare a acestei lucrări și a autorului ei, presupunem că ar trebui să se oprească asupra următoarelor puncte:

— necesitatea dezvoltării unor *cîmpuri de cercetare cu mai puternică structurare teoretică* pentru a fi contrapuse sau comparate cu grupurile de date rezultate din simpla aplicare a unor procedee de clasificare, ordonare ierarhică a variabilelor sau de identificare a pattern-ului specific fiecărei clase;

— amplificarea efortului epistemologic de *identificare a principalelor cadre de referință* implicate în definirea și analiza diferitelor categorii de fenomene, procese și structuri sociale. O astfel de identificare servește nemijlocit la construirea unor cîmpuri de cercetare în funcție de anumite cadre de referință, la dezvoltarea unor scheme de analiză cît mai complete sub aspect logic și la precizarea specificului disciplinar al diferitelor tipuri de abordări;

— promovarea unor *abordări integratoare* în care același obiect de cercetare (fenomen, proces, structură) să fie reflectat din perspectiva tuturor cadrelor de referință relevante, folosind principalele tipuri de abordări adecvate obiectului respectiv;

— extinderea *analizelor comparative și „contrastive" ale aceluiași fenomen sau proces social* la nivelul a diferite tipuri de unități socioteritoriale. În special în cercetările bazate pe folosirea corelațiilor dintre variabile cu identitate teritorială este imperios necesară cunoașterea efectelor pe care, într-un context național specific (cu influență asupra bazei de date disponibile și asupra modului de structurare a unităților teritoriale, a relevanței sociale a diferitelor unități administrative), le are schimbarea unităților de analiză în cadrul aceleiași cercetări, a efectelor de agregare a datelor în profil teritorial[1];

— promovarea unor *abordări complementare ale profilelor și nivelelor de dezvoltare* ale diferitelor unități socioteritoriale, cu evidențierea corespunzătoare a avantajelor și limitelor pe care le au metodologiile de ordonare a unităților teritoriale în funcție de profilele lor de dezvoltare și metodologiile de construire a unor indici ai nivelului de dezvoltare;

— dezvoltarea unor *cercetări aprofundate asupra similitudinii și opoziției profilelor de dezvoltare* ale unităților teritoriale în funcție de particularitățile proceselor de comunicare socială în profil teritorial și de selectivitatea teritorială a diferitelor categorii de procese ale reproducției comunitare;

— evidențierea *trăsăturilor specifice ale reproducției comunitare* în raport cu reproducția socială generală;

— relevarea multiplelor *fațete ale spațiului în calitate de cadru de referință privilegiat* în analizele socioteritoriale;

— descifrarea mecanismelor care asigură *inerția de lungă durată a unor structuri de dezvoltare, a pattern-urilor de desfășurare a unor fenomene sau procese* în profil teritorial.

Conjugarea abordărilor sociologice, economice, demografice, geografice și istorice este de mare utilitate în realizarea unor astfel de abordări.

Încercăm în continuare să ne raportăm constructiv la cîteva dintre necesitățile de cercetare menționate. Limitîndu-ne la domeniul fenomenelor sociale, vom încerca să evidențiem probleme și particularități legate de cadrele de referință și de abordările integratoare în cunoașterea lor, precum și de construirea unor cîmpuri de cercetare cu grad ridicat de structurare teoretică.

9.2. Cadre de referință în analiza fenomenelor sociale

Construirea fenomenelor sociale ca obiect de cercetare științifică este, în ultimă instanță, rezultat al „decupării" sau abstragerii unor schimbări din contextul producerii lor. Cercetarea empirică a fenomenelor sociale presupune înregistrarea cazurilor în care — pentru perioade și spații de referință determinate — apar schimbări conforme cu cele desemnate prin tipul de eveniment luat în considerație.

Cunoașterea fenomenelor sociale impune realizarea unor operații inverse de integrare a claselor de evenimente în contextul producerii lor. Procesul respectiv se desfășoară în baza unor categorii analitice utilizate atît în descrierea, cît și în explicarea fenomenelor. Explicarea cadrelor de referință implicate în structurarea respectivelor categorii analitice este de natură să permită elaborarea unor scheme metodologice capabile să contribuie la reintegrarea celor mai diferite tipuri de fenomene sociale în contextul generării lor.

Prin *cadre de referință* sînt desemnate domeniile în raport cu care se structurează conceptele utilizate în descrierea și/sau explicarea caracteristicilor unui obiect de cercetare specific. Pentru fenomenele sociale bazate pe evenimente „individual-familiale" (la care ne vom referi în continuare fără a mai face de fiecare dată această ultimă specificare), principalele cadre de referință sînt: 1. populația la nivelul căreia, potențial, se pot produce schimbări; 2. populația supusă efectiv schimbării; 3. spațiul de producere a evenimen-

telor de referință; 4. timpul de producere a evenimentelor de referință; 5. domeniul ontologic de producere a schimbării.

1. *Populația care potențial poate suporta schimbări de tipul celor specificate*, prin evenimentul de referință (populația supusă riscului de migrație, căsătorie, divorț, îmbolnăvire, devianță, promovare școlară, participare culturală etc.). Principala categorie analitică subordonată acestui cadru de referință este cea de *intensitate* a unui fenomen concepută ca raport între frecvența absolută a unei clase de evenimente și populația supusă riscului de a suporta/genera respectivul tip de eveniment.

2. *Populația supusă efectiv schimbării.* Aceasta poate fi luată în considerație în analiza fenomenelor sociale fie prin caracteristicile de status ale persoanelor („purtătoare" ale evenimentelor din a căror agregare rezultă fenomenul social), fie prin aspectele individual-subiective ale producerii evenimentelor în măsura în care acestea au un caracter voluntar. Sub acest ultim aspect, *motivația* diferitelor componente sau evenimente ale vieții individual-familiale constituie principala categorie analitică.

Intensitatea diferențiată a producerii unui fenomen social la nivelul diferitelor subpopulații ale populației supuse efectiv schimbării sau, într-o accepțiune mai largă, ale populației de referință, este surprinsă prin intermediul noțiunii de *selectivitate.* Caracteristicile în funcție de care sînt constituite aceste subpopulații sînt în principal cele de status demografic sau social-economic. Diferențierile de vîrstă, categorie socioprofesională, instrucție, stare civilă sau apartenență etnică sînt astfel de criterii în funcție de care se manifestă selectivitatea unor fenomene precum fertilitatea, morbiditatea, migrația, delincvența etc.

Atît populația de referință, cît și cea supusă efectiv schimbării pot fi considerate fie ca mulțime de persoane definită prin anumite caracteristici, fie ca grupuri sociale cu organizare internă, valori și norme specifice. În special pentru fenomenele care duc la constituirea sau dizolvarea unor microgrupuri (nupțialitate, divorțialitate, decoabitare etc.) sau la schimbarea poziției sociale a unei persoane (mobilitate, migrație, integrare etc.), cadrul de referință în elaborarea conceptelor folosite pentru analiză îl constituie nu atît populația ca mulțime de persoane cu caracteristici date, ci populația ca grup social.

3. *Spațiul de referință.* Localitățile, categoriile de localități, zonele social-economice sau administrative și țările sînt principalele spații la care se face de obicei raportarea în legătură cu acest tip de cadru de referință. Distribuția teritorială sau ecologică a fenomenelor sociale este analizată prin intermediul diferiților indicatori ai

concentrării sau dispersării teritoriale, prin ordonarea ierarhică a unităţilor teritoriale în funcţie de intensitatea anumitor fenomene sociale etc. În afara tipurilor de spaţii de referinţă menţionate, este de luat în consideraţie şi distincţia dintre *spaţiile de locuire* şi cele de *producţie*. Ca tipuri de spaţii de locuire cu maximă relevanţă pentru fenomenele sociale, trebuie avute în vedere şi locuinţele, clădirile şi zonele de locuinţe. Analiza fenomenelor sociale din perspectiva spaţiilor de locuire în care acestea se produc are ca notă distinctă, faţă de abordarea acestora în profil teritorial, tocmai luarea în consideraţie nu numai a localităţilor, zonelor sau reţelelor de localităţi ca unităţi de analiză, ci şi a locuinţelor şi clădirilor de locuit în calitate de subdiviziuni minime ale spaţiului de locuire.

H. Lefebvre a evidenţiat, în analiza fenomenelor urbane, distincţia dintre spaţiul conceput ca un „conteiner", ca loc de producere a evenimentelor sociale, şi spaţiul ca determinant al modului de producere a acestora. Distincţia este de reţinut ca fiind semnificativă şi în contextul mai general al analizei fenomenelor sociale.

Spaţiul de locuire ca spaţiu construit şi organizat de om în vederea refacerii capacităţii sale de muncă şi reproducerii sale ca specie are o funcţie activă în raport cu fenomenele sociale, influenţează modul de desfăşurare a acestora prin intermediul:

— distanţei şi organizării spaţiului construit ca factori fizici de condiţionare a interacţiunii sociale, de prefigurare spaţială a pattern-urilor de interacţiune;

— agenţilor fizici asociaţi cu zona geoclimatică şi mediul construit, semnificativi pentru microclimatul de desfăşurare a activităţilor de locuire;

— relaţiilor de proprietate pe care le încorporează, relaţii cu profunde implicaţii asupra modului de utilizare a spaţiilor construite, asupra conţinutului şi evoluţiei feomenelor sociale.

Sintetic, cele trei aspecte ar putea fi desemnate prin spaţiu ca *„matrice de interacţiune"*, ca *„microclimat fizic"* şi ca *„obiect sau mediu fizic al unor relaţii de proprietate"*.

Opoziţia dintre spaţiul „conteiner" şi cel „determinant" în raport cu fenomenele sociale[2] este relativă, în sensul că există şi un termen intermediar al acestei relaţii — spaţiul ca suport şi componentă, pentru o situaţie socială dată, cu influenţă asupra fenomenelor sociale şi a interdependenţei dintre acestea. Sub acest ultim aspect, un spaţiu de locuire dat influenţează asupra fenomenelor sociale prin modul de structurare a activităţilor umane şi a cadrului construit într-o situaţie socială relevantă pentru anumite clase de comportamente ale populaţiei. În această ipostază, spaţiul are deci simultan funcţie de conteiner şi determinant al fenomenelor sociale, prin inter-

mediul situației sociale care îi este asociată. Corespunzător s-ar putea vorbi de *spațiu ca mediu/environment al unei situații sociale.*

Constatarea unor diferențieri în manifestarea unui fenomen social în cadrul unor spații de locuire diferite constituie premisa esențială a dezvoltării unui demers de cercetare prin care să fie identificate caracteristicile situațiilor sociale, asociate respectivelor spații, cu influență asupra comportamentelor și, respectiv, fenomenelor sociale.

Sintetizînd în legătură cu aceste aspecte, vom spune că spațiul este cadru de referință pentru analiza fenomenelor sociale în ipostazele de :

a) loc de producere a evenimentelor sau conteiner;

b) determinant al producerii evenimentelor definitorii pentru fenomen, prin intermediul matricei de interacțiune, microclimatului fizic și relațiilor de proprietate care îi sînt asociate;

c) loc de producere și determinant al manifestării evenimentelor de referință prin intermediul situației sociale asociate unui spațiu de locuire dat. (Spațiul ca environment al situației sociale.)

Prima dintre ipostazele menționate este cea în care apare la modul cel mai abstract, ca întindere uniformă cu limite care constituie „granițele" între care se pot produce orice fel de evenimente. În cea de-a doua ipostază, spațiul prezintă nu numai întindere, ci și organizare internă (caracterizată prin spații construite, poziții între care există distanțe diferite și între care se poate comunica pe baza unor costuri determinate de comunicare etc.), agenți specifici de microclimat și forme instituționalizate care permit aproprierea și utilizarea sa. În cel de-al treilea caz, spațiul este considerat ca purtător al unei anumite situații sociale.

4. *Timpul de referință.* Ca și în cazul spațiului, timpul poate fi cadru de referință pentru analiza fenomenelor sociale la un mod foarte abstract, respectiv ca durată pe parcursul căreia se poate produce o mulțime de evenimente de același tip. Din această considerare a timpului rezultă determinarea *perioadei de referință* în înregistrarea unui fenomen social.

Funcționează însă în analizele întreprinse asupra fenomenelor sociale și o raportare la un timp mai concret, respectiv cel al *ciclului de viață individual-familială* (vîrstă și/sau evenimente diferite ale ciclului de viață). În special în demografie sînt elaborate concepte de situare a unor evenimente sau fenomene în raport cu etape sau evenimente ale ciclului de viață familială. Această raportare la timpul ciclului de viață individual-familială este implicată în structurarea unor noțiuni demografice precum naștere prenuptială, interval proto-

genezic al nașterilor, mortalitate infantilă, mortalitate maternă, migrație pentru căsătorie, migrație a pensionarilor, a dependenților etc. Similar, delincvența juvenilă desemnează o categorie de fenomene sociale prin raportare la o categorie de vîrstă, concretizînd astfel o referire implicită la ciclul de viață individuală.

Timpul ca *succesiune de evenimente de același tip la nivelul aceleiași persoane* constituie un alt cadru de referință prezent în structurarea unor noțiuni utilizate în analiza unor fenomene sociale, precum cele de rang al născutului viu, interval intergenezic, migrație primară/secundară/terțiară, repetență (în planul fenomenelor de promovare școlară), recidivă a unei boli etc.

Cele trei ipostaze menționate ale timpului — ca perioadă de referință sau de înregistrare a producerii unor evenimente, ca succesiune a etapelor ciclului de viață individual-familială și ca succesiune a evenimentelor de același tip — favorizează în principal constituirea unor noțiuni sau demersuri de abordare sincronică a fenomenelor sociale. Timpul, ca *succesiune de evenimente de același tip, pentru persoane diferite* intervine în cercetări precum cele consacrate difuziunii inovației, contagiunii sociale etc.

Există și o a cincea ipostază de considerare a timpului orientată în sensul abordărilor diacronice — *timpul ca succesiune de stări ale aceluiași fenomen social*. Această succesiune poate fi urmărită între începutul și sfîrșitul unei perioade de referință, pe durata unei perioade de referință segmentate în etape ale schimbării fenomenului, între perioade diferite, discontinue sub aspect temporal. Procesele de tranziție demografică, boom al căsătoriilor, tranziție a mobilității etc. sînt exemple de noțiuni în care timpul funcționează drept cadru de referință al modificărilor produse în intensitatea, compoziția sau modul de desfășurare al unui fenomen social.

5. *Domeniul ontologic de producere a schimbării.* Un același tip de eveniment poate produce modificări de natură diferită în starea unei persoane. Nașterea unui copil, spre exemplu, reprezintă, din punctul de vedere al mamei, în principal un proces biologic, natural. Același eveniment are însă și puternice condiționări și implicații sociale pentru mamă și pentru întreaga familie de care aceasta aparține. Similar, decesul este un eveniment biologic prin natura sa, dar și social prin multe din condiționările și consecințele sale.

Aceeași natură duală — biologică și socială — apare nu numai în cazul unor fenomene demografice — vitale, ci și la nivelul unor fenomene ale reproducției capacității de muncă. Fenomenul consumului de bunuri alimentare, spre exemplu, are în primul rînd o componentă socială manifestă parțial în modul de obținere, pregătire, servire și consum propriu-zis al alimentelor. El are însă și o compo-

nentă chimico-biologică, dată de transformările la care sînt supuse atît alimentele în actul de consum, cît şi organismul uman ca urmare a acestui consum.

Pornind de la această distincţie dintre componentele biologice şi cele socioculturale ale fenomenelor sociale, pot fi trasate demarcaţii între acestea în funcţie de predominanţa uneia sau alteia din componente. Astfel, natalitatea şi mortalitatea sînt fenomene sociale „vitale", cum se spune uneori în demografie, spre deosebire de migraţie, nupţialitate, divorţialitate — fenomene bazate pe evenimente care produc modificări în special în situaţia socială a oamenilor.

Fenomenele sociale pot fi ordonate pe domenii în funcţie de interesele teoretice ale cercetării, de particularităţi ale bazei de date disponibile etc. În condiţiile în care am urmărit raportarea diferitelor fenomene sociale — bazate pe evenimente individuale sau familiale — la tipurile şi structurile de reproducţie comunitară, în lucrare (capitolul 1, schema 2) am adoptat divizarea lor în fenomene ale reproducţiei vitale, economice, a capacităţii de muncă şi organizării sociale. O rafinare a tipologiei fenomenelor sociale produsă în sensul omogenizării diferitelor subtipuri este de aşteptat să permită, în mai mare măsură decît în analizele anterioare, dezvoltarea unor interpretări ale fenomenelor sociale în care contextul, interdependenţele, structurile cauzale particulare să joace un rol mult mai mare.

Pornind de la aceste premise, adoptăm ipoteza metodologică conform căreia fenomenele sociale se grupează şi prezintă particularităţi (care pot fi relevate la nivelul diferitelor tipuri de spaţii de locuire) în funcţie de dimensiunea vieţii individual-familiale pe care se produce schimbarea specificată prin evenimentele care stau la baza respectivului fenomen. Altfel spus, vom adopta drept principal criteriu de tipologizare a fenomenelor sociale natura stărilor individual-familiale supuse schimbării. În funcţie de acest criteriu, vom distinge între evenimente şi respectiv fenomene :

a) care duc la *apariţia/dispariţia unui organism uman* : natalitate, mortalitate, sinucidere, criminalitate etc. ;

b) care duc la *menţinerea/modificarea unor stări fiziologice şi psihologice* ale oamenilor : morbiditate, consum de bunuri şi servicii alimentare şi nealimentare etc. ;

c) *schimbarea poziţiei sau comportamentului unei persoane în raport cu un grup social* dat sau cu normele acestuia : mobilitate socioprofesională, mobilitate locativă, migraţie internă şi internaţională, integrare socială, devianţă, angajare în cîmpul muncii, pensionare etc. ;

d) *constituirea, modificarea sau dizolvarea unor microgrupuri* : nupţialitate, divorţialitate, coabitare-decoabitare etc. ;

e) modificări în conținutul, volumul și structura informațiilor de care un om dispune la un moment dat în legătură cu lumea înconjurătoare : învățare școlară și socială, formare și perfecționare profesională etc.

Cadrele de referință pentru descrierea sau explicarea unui tip de fenomen social sînt deci cele desemnate prin populația de referință, populația supusă efectiv schimbării, spațiul, timpul și domeniul ontologic de referință.

Specificarea conținutului acestor cadre de referință prin intermediul a diferite concepte permite formularea unor răspunsuri la întrebări esențiale pentru înțelegerea unui fenomen social : cine ar putea fi supus unui anumit tip de schimbare, cine a suportat efectiv acea schimbare, în ce spațiu, timp și domeniu de referință.

Conceptele structurate prin stabilirea unei legături explicite sau implicite între un anumit tip de fenomen social și cadrele de referință menționate au în principal o funcție descriptivă, de circumscriere a fenomenului respectiv sub aspectul intensității, selectivității, compoziției variației/concentrării în timp și spațiu, formelor de manifestare etc.

Diferite discipline sociale lucrează cu structuri conceptuale specifice, dezvoltate prin favorizarea anumitor cadre de referință. Desigur, între aceste discipline există și diferențieri sub aspectul naturii fenomenelor asupra cărora fiecare din ele se orientează în special. Credem însă că, în condițiile contemporane, în care este tot mai presantă cerința de realizare a unor abordări interdisciplinare, accentul nu trebuie pus în principal pe specializarea disciplinelor sociale în abordarea anumitor clase de fenomene sociale, ci pe specificarea clară a cadrelor de referință în funcție de care este oportun să fie abordat un anume tip de fenomen social și pe elaborarea unor construcții teoretico-metodologice capabile să permită cercetarea unui fenomen social din perspectiva unei multitudini de cadre de referință. În acest sens, considerăm că natalitatea și mortalitatea, spre exemplu, nu sînt fenomene „ale demografiei", iar migrația, mobilitatea și integrarea socială, fenomene „ale sociologiei". Este adevărat că aceste fenomene „au fost" mai mult ale uneia sau alteia dintre disciplinele respective. Important însă în actuala etapă de construcție științifică este să fie conștientizate particularitățile cadrelor de referință și schemelor conceptuale cu care lucrează fiecare din disciplinele sociale. Pe baza acestei conștientizări devine posibilă realizarea unor „transferuri" teoretico-metodologice între discipline, elaborarea unor demersuri în care fenomenele sociale sînt urmărite nu disciplinar, ci interdisciplinar, nu „factorial" sau „sectorial", ci integrator. Revenind la exemplele mai sus menționate, vom spune că schemele

conceptuale, cadrele de referință folosite de demografie, respectiv de demografi, pentru analiza natalității și mortalității sînt de maxim interes și pentru sociologi, în sensul că pot contribui substanțial la „disciplinarea" demersului lor asupra unor fenomene ca migrația, mobilitatea, devianța. Sistemul de concepte și indicatori folosit în demografie în special pentru descrierea fenomenelor sociale vitale poate fi preluat sau poate fi adoptat sub multiple aspecte pentru descrierea altor fenomene similare care, de obicei, sînt abordate în cîmpul altor discipline sociale, precum sociologia.

O serie din conceptele demografice au însă nu numai o funcție descriptivă, ci și una explicativă. „Selectivitatea" sau „caracterul diferențial" este un astfel de concept care orientează cunoașterea spre sursele de variație ale unui fenomen și care poate fi preluat pentru analiza sistematică a fenomenelor sociale cu suport individual-familial. Conceptele și indicatorii care se pot deriva din raportul între fenomenele sociale și cadrele de referință menționate au în principal o funcție descriptivă.

Specificarea cadrelor de referință folosite în structurarea conceptelor cu funcție explicativă pentru fenomenele sociale este dificil de realizat datorită marii diversități a conceptelor care au predominant această funcție. Dacă prin conceptele cu funcție descriptivă se indică, în principal, prezența, absența, intensitatea și variația unui fenomen pentru populație, spații și perioade determinate, prin conceptele cu funcție predominant explicativă, cunoașterea este orientată spre sursele de variație ale fenomenului.

Sursele de variație pot fi identificate prin raportare la :

a) alte categorii de fenomene decît cele care constituie obiectul analizei, inclusiv fenomene sociale cu suport grupal;

b) interacțiunea dintre fenomene sociale diferite de cel care constituie obiectul analizei și/sau relații sociale care condiționează manifestarea respectivului fenomen. Prin *relații sociale* se desemnează în literatura de specialitate o formă de interacțiune în care un tip de agent social adoptă sau modifică în mod voluntar sau prin constrîngere o clasă a propriilor sale comportamente în funcție de o altă clasă de comportamente, a unui alt tip de agent social. Noțiunea de relație socială desemnează deci un mod specific de „conjugare" (preponderent conștientă) a unor clase de comportamente ale unor agenți sociali diferiți. Relațiile sociale intrafamiliale și, la un nivel mai general, cele din cadrul grupului de rudenie constituie un important determinant al deciziilor evenimentelor și, respectiv, fenomenelor de divorț;

c) caracteristici ale aceluiași fenomen manifeste în perioade anterioare intervalului de referință sau la începutul acestui interval.

Influența lor asupra caracteristicilor fenomenului — obiect de analiză — se exercită în baza unor efecte de *inerție, contagiune socială* (relevate pentru cazul migrației interne, la nivel național, în FM 128—130), *învățare socială, feed-back negativ sau pozitiv* etc.;

d) stări sau structuri sociale. Prin cumulare de efecte, fenomenele sociale determină constituirea unor structuri care sînt, în raport cu trecutul, consecințe ale respectivelor fenomene, iar, în raport cu viitorul, cauze ale acestora. În majoritatea cazurilor, un anumit tip de structură apare ca efect cumulativ al interacțiunii dintre mai multe tipuri de fenomene. Structura pe vîrste a unei populații, spre exemplu, este rezultantă a natalității și mortalității. Presupunînd ca neglijabil efectul construirii, demolării și scoaterii din uz a unor locuințe pentru o perioadă determinată, structura de ocupare a fondului locativ, pentru a lua un alt exemplu, apare ca rezultantă a efectului cumulativ și interactiv al fenomenelor de natalitate și mortalitate, coabitare — decoabitare, mobilitate locativă, nupțialitate și divorțialitate.

Analiza pe care am întreprins-o asupra cadrelor de referință implicate în cercetarea fenomenelor sociale a relevat deci existența unor astfel de cadre cu funcții preponderent descriptive sau explicative[3]. După cum am menționat, termenii acestei opoziții nu sînt net demarcați. Conceptele care se referă la selectivitatea fenomenelor în raport cu anumite caracteristici ale populației de referință sau la variabilitatea spațială și temporală a fenomenelor respective au atît o funcție descriptivă, de situare a acestora, cît și una explicativă, de identificare a surselor lor de variație.

Realizarea unor abordări integratoare ale fenomenelor sociale impune utilizarea unor structuri conceptuale elaborate pe baza unor cadre de referință diferite, adoptate „preferențial" la nivelul disciplinelor sociale.

Tentativa de delimitare a unui cîmp de cercetare al cărui conținut îl dau fenomene sociale foarte diferite, bazate pe evenimente individual-familiale, pornește și de la premisa că nu există evenimente sau fenomene „predestinate" unei discipline sociale, ci numai cadre de referință și structuri conceptuale specifice fiecărei discipline, cadre în funcție de care pot fi abordate cele mai diferite fenomene sociale.

Desigur, între tipurile de fenomene — obiect de analiză al unei discipline și cadrele de referință pe care aceasta le adoptă în edificarea structurilor ei conceptuale, relația nu este arbitrară, convențională. Fiecare disciplină socială are o perspectivă dominantă de abordare a realității sociale. Pentru demografie, sociologie și urbanism, spre exemplu, perspectivele dominante de abordare a realității

sînt legate de interesul pentru volumele de populaţie, în cazul demografiei, grupurile sociale, în cazul sociologiei, şi cadrul construit şi amenajat, în cazul urbanismului.

Interesul major pentru dinamica volumelor de populaţie favorizează în mod oarecum firesc abordările care pun accentul pe deplasările (surprinse mai mult „mecanic" decît dialectic) de populaţie prin mişcare naturală sau teritorială, pe latura manifestă a fenomenelor sociale mai mult decît pe cea latentă, pe populaţia ca mulţime de persoane cu însuşiri de acelaşi fel mai mult decît pe grup etc. În cadrul sociologiei, în consonanţă cu interesul pentru viaţa grupurilor sociale, sînt favorizate abordările şi structurile conceptuale care pun accentul pe organizare, interacţiune, relaţii sociale, deplasare în spaţiul social (pe aspectele ei dialectice, conflictuale mai mult decît pe cele mecanice), identificarea surselor de variaţie, cercetarea părţilor din perspectiva întregului, situaţiile sociale care generează diferite tipuri de comportamente.

Urbanismul, cu interesul său major pentru viaţa socială obiectivată în cadrul construit, promovează în special abordările în care dominanta este preocuparea pentru forme/configuraţii spaţiale, pentru unităţile de locuire (începînd cu locuinţa, clădirea de locuit, gruparea de locuinţe etc.), pentru utilizarea terenurilor (stabilind „bilanţuri teritoriale") etc.

Construirea unor demersuri interdisciplinare care folosesc concepte şi cadre de referinţă din discipline diferite este posibilă tocmai datorită faptului că respectivele cadre sînt transferabile, adaptabile sau apte să genereze procese de elaborare analogică în alte domenii. De asemenea, aceste operaţii sînt legitime din punct de vedere teoretico-metodologic tocmai datorită faptului că valenţele de cunoaştere ale unor structuri conceptuale subordonate unui anumit cadru de referinţă sînt mai largi decît o necesită cercetarea exclusivă a fenomenelor sociale abordate prin tradiţie de o anume disciplină socială.

9.3. Contextual şi distributiv în analiza fenomenelor sociale

Interdependenţele ca interacţiuni, relaţii sau influenţe sociale sînt un „dat" primar al cunoşterii comune a vieţii sociale. Prezenţa lor copleşitoare în viaţa de zi cu zi, multitudinea formelor în care se „întreţes" au făcut ca descifrarea lor din perspectivă ştiinţifică să fie deosebit de dificilă. Uneltele conceptuale la care s-a apelat pentru cuprinderea lor ştiinţifică trebuie să fie precizate şi ordonate înainte de a le utiliza în munca propriu-zisă de cercetare.

Ceea ce se cere lămurit în primul rînd sînt termenii şi formele interdependenţelor din viaţa socială. Desigur, nu poate fi vorba de a realiza o întreagă „sistematică" a acestora, ci numai de precizările care să facă posibilă continuarea demersului de cercetare pe care ni l-am propus în legătură cu fenomenele sociale.

Interesul pentru interdependenţe şi relaţii sociale în cadrul unei lucrări care se ocupă cu cercetarea fenomenelor sociale este legat de integrarea fenomenelor sociale în contextul producerii şi funcţionalităţii lor.

Distincţia mai veche dintre abordările „emice" şi „etice", statuată de Kenneth Pike în legătură cu cercetarea fenomenelor lingvistice în special, este adecvată şi pentru situarea mai exactă a tipului de demers pe care încercăm să îl adoptăm[4]. Perspectiva emică presupune luarea în consideraţie a contextului şi laturii subiective a unui fenomen. Abordarea „etică" (termen folosit fără nici o conotaţie legată de morală) implică cercetarea modului de distribuire a fenomenului în funcţie de coordonate spaţiale şi/sau temporale. Evident, cele două perspective nu se exclud, ci sînt complementare (şi au fost considerate ca atare de M. Harris iar, în literatura noastră de specialitate, de T. Herseni). Abordarea contextuală emică faţă de cea centrată pe distribuţia spaţiotemporală sau etică permite în mai mare măsură considerarea factorilor particulari sau locali, a configuraţiei acestora în determinarea fenomenului. În primul caz fenomenul este studiat prin raportare la un context dat sau la tipuri de contexte semnificativ diferenţiate. În cel de-al doilea caz, se face abstracţie de contextele de producere a fenomenului, acestea fiind reduse la simple unităţi de analiză.

Această opoziţie dintre contextual şi distributiv în analiza fenomenelor sociale ne pare însă a fi oarecum „brută", în sensul că ascunde variante net diferenţiate de abordare cu relevanţă specifică în cercetarea fenomenelor sociale. Explicitarea acestor variante, adoptate adeseori spontan, fără a conştientiza valenţele lor specifice, este de natură să le diminueze eficienţa metodologică. În consecinţă, vom căuta să rafinăm această tipologie a modurilor de abordare a fenomenelor sociale (fără a uita însă exigenţa occamiană de „a nu multiplica speciile mai mult decît este necesar").

Să presupunem ca punct de pornire al acestei tipologii un *fenomen social* (*fs*) care poate fi cercetat la nivelul a diferite *contexte sociospaţiale* (C_1, C_2, ..., C_c, ..., C_n), caracterizate printr-un set de *variabile* (V_{i1}, V_{i2}, ..., V_{im}) şi printr-o *configuraţie sau structură* specifică a relaţiilor dintre aceste variabile la nivelul fiecărui context (s_i), precum şi existenţa unei *structuri globale* (s_G) a acestor variabile, valabilă pe ansamblul contextelor sociospaţiale. În termenii acestei

distincții delimităm ca relevante următoarele tipuri de abordări ale fenomenelor sociale :

a) *contextual-monografice*, în care *fs* este cercetat la nivelul unui singur context sociospațial, caracterizat atît prin V_{ij} (variabila *j* a contextului *i*), cît și prin s_i ;

b) *contextual-comparative*, în care *fs* este abordat într-un spațiu tipologic creat prin organizarea contextelor de referință într-un sistem de opoziții. Criteriile de tipologizare (sau de organizare a spațiului tipologic pe axe de opoziții) sînt fie unele din variabilele V_j, fie dimensiuni construite din agregarea acestora. Corespunzător, pentru fiecare tip de context vor fi determinate, pornind de la s_i, configurații specifice ale relațiilor dintre variabile. În acest caz se urmăresc variațiile *fs* între tipurile de contexte, precum și variațiile sale între tipuri de contexte sociospațiale *în raport* cu variațiile în cadrul fiecărui context (în termeni statistici, acest ultim raport este cel dintre varianța intergrupală și cea intragrupală a unui fenomen) ;

c) *multicriterial-distributive*, prin care se urmărește distribuția fenomenelor sociale pe ansamblul contextelor sociospațiale, negrupate pe clase sau tipuri, ci considerate ca simple unități de analiză, luînd în considerație relația *fs* cu V_{ij} și, eventual, cu s_G. Dacă în primul tip de abordare se ia în considerație configurația relațiilor dintre variabile la nivelul unui context determinat (s_i), iar la cel de-al doilea configurația derivată pentru tipul de context, în cel de-al treilea tip de abordare se face abstracție de respectivele configurații particulare, conținînd numai o configurație globală a relațiilor dintre variabile, decelabilă la nivelul ansamblului unităților de analiză. În fapt, se pot distinge cel puțin două subtipuri ale acestei variante de abordare în funcție de modul în care sînt considerate V_j în relația lor cu *fs*. Într-o perspectivă de tip „factorial-atomist" se determină influența pe care o are fiecare dintre variabile asupra fenomenului. Modelele de regresie multiplă și analiza de dependență cauzală, deși iau în considerație și interrelațiile dintre variabilele determinante (reducîndu-le la minimum ca număr pentru a putea evita efectele de colinearitate), se apropie prin rezultatele lor mai mult de acest ultim tip de abordare. Pe măsură ce numărul de variabile care se cer a fi luate în considerație este mai mare, iar relațiile dintre acestea sînt mai complexe (cu efecte de interacțiune, organizare ierarhică etc.), este tot mai necesară adoptarea unor modele de analiză structurală prin care devine posibilă integrarea unui fenomen social într-o configurație globală dată (s_G) a relațiilor dintre variabilele cu care se află în raporturi de determinare și interdeterminare ;

d) *unicriterial-distributive*, cu caracter preponderent descriptiv, prin intermediul cărora se determină distribuția fenomenului social în raport cu un set de unități spațiotemporale date, făcînd abstracție de C_i, V_{ij}, s_i, s_G.

De la ultimul (d) spre primul tip (a), abordarea fenomenelor sociale devine tot mai concretă, în sensul că se iau în considerație tot mai mulți factori determinanți, integrați în structuri tot mai complexe.

Desigur, în cadrul fiecărui tip există o multitudine de subtipuri apărute ca urmare a obiectivelor particulare de cercetare, a constrîngerilor impuse de datele disponibile, abilității și imaginației metodologice a cercetătorului.

O mare parte din analizele demografice clasice consacrate periodizării sau distribuirii teritoriale a fenomenelor se încadrează în tipul unicriterial-distributiv. Acestea se centrează asupra caracteristicilor analitice ale fenomenelor demografice : volum, intensitate, calendar și (mai puțin) selectivitate. Deși sînt o bază de pornire foarte abstractă, astfel de analize sînt extrem de necesare nu numai din punct de vedere practic, pentru că indică situarea în spațiu a valorilor „problematice" ale fenomenului și apariția unor tendințe negative, precum cele de sporire a mortalității infantile, spre exemplu, ci și sub aspect teoretic, astfel de analize putînd incita la ipoteze foarte fertile în legătură cu factorii esențiali de natură macrosocială care determină variația spațială sau temporală a fenomenului în discuție.

Legătura între fenomen și factorii determinanți este stabilită în astfel de cazuri preponderent prin procedee calitative, discursive.

Literatura noastră de specialitate oferă ca model exemplar de aplicare pe scară largă a acestui principiu, cu acurateță și rezultate remarcabile, lucrarea *Demografia teritorială a României*, realizată de Vladimir Trebici și Ilie Hristache [5]. Descrierile amănunțite în baza unei metodologii riguros standardizate, precum cele realizate în această lucrare, sînt mult mai utile explicării fenomenelor în discuție decît abordările în care se trece grăbit la explicarea fenomenelor fără o prealabilă măsurare riguroasă.

Legătura dintre fenomenul — obiect de cercetare și variabilele determinante este stabilită tot prin procedee preponderent calitative și în abordările contextual-monografice. Cercetările întreprinse de echipele școlii monografice de la București — de tipul celor referitoare la Nerej [6] sau la cele „60 de sate" [7] — sînt un exemplu notabil pentru acest tip de abordare.

Posibilitatea de a adopta metode standardizate de validare a explicării unor fenomene sociale în abordări contextual-monografice apare în situațiile în care pot fi reconstituite serii cronologice de date cărora le pot fi aplicate tehnici de prelucrare bazate pe corelații statistice[8].

Abordările intermediare între cele contextual-monografice și cele unicriterial-distributive sînt practicate pe scară mult mai redusă în literatura noastră de specialitate consacrată analizei fenomenelor sociale.

Cele patru tipuri de abordări menționate pot contribui, prin cumularea rezultatelor aplicării lor la același fenomen — obiect de cercetare, la constituirea unei imagini care integrează informațiile esențiale asupra cauzalității și funcționalității fenomenului respectiv.

Dacă din cercetările unicriterial-distributive pot rezulta informații în legătură cu variația fenomenului pe spații foarte întinse (naționale, spre exemplu), pe durate foarte mari și ipoteze asupra surselor macrosociale ale acestei variații, abordările multicriterial-distributive permit testarea unor astfel de ipoteze, includerea în modelul explicativ a factorilor care acționează, în grade diferite, la nivelul tuturor contextelor sociospațiale folosite ca unități de analiză, și, de asemenea, permit raportarea la configurația generală a relațiilor dintre variabilele asociate fenomenului analizat în calitate de cauze sau efecte. Deoarece includerea unui fenomen în contextul producerii sale nu este altceva decît specificarea progresivă, tot mai detaliată, a factorilor care îl determină și a configurației relațiilor dintre aceștia, cercetarea fenomenelor sociale din perspectiva interdependențelor pe care le întreține unele în raport cu altele este o strategie importantă de realizare a acestei integrări. Dacă la nivelul abordării multicriterial-distributive, factorii determinanți sînt luați în considerație făcînd abstracție de contextele particulare (al căror profil specific este dat în special de configurația relațiilor dintre variabile — s_i), odată cu cercetările contextual-comparative apare posibilitatea raportării la aceste contexte, la profilul lor specific, dat în esență de configurația relațiilor dintre variabile și de acțiunea unor factori cu extensiune locală, numai pentru anumite clase sau tipuri de contexte sociospațiale. În fine, aprofundarea particularităților de manifestare ale fenomenelor în cadrul unui anumit tip de context sociospațial poate fi realizată prin abordare contextual-monografică.

9.4. *Abordarea integratoare a unui tip de fenomen social*

Pornind de la premisele formulate anterior, vom încerca să precizăm în continuare care ar putea fi conținutul unei strategii optime de cunoaștere a unui fenomen social dat, în multitudinea determinărilor sale. Este vorba de a statua în primul rînd principiile care să fundamenteze o astfel de strategie.

Un prim principiu, pe cît de cunoscut, pe atît de dificil de aplicat, este acela al necesității de adecvare a corpului teoretico-metodologic utilizat la particularitățile obiectivului de cercetare (principiul „unității și adecvării teoretico-metodologice").

Prin conținutul lor, fenomenele sociale sînt foarte diferite. După cum am menționat deja, în funcție de natura stării individual-familiale a cărei schimbare o vizează, aceste fenomene pot fi de ordin vital, referindu-se la apariția sau dispariția unui organism uman, pot contribui la menținerea/modificarea unei stări fiziologice sau psihologice a organismului uman, la modificarea poziției unei persoane în raport cu un grup social, la modificarea/dizolvarea grupului familial, la modificarea „stocului" informațional de care dispune o persoană la un moment dat. Tuturor acestor fenomene le este comun însă faptul de a fi constituite în planul cunoașterii ca mulțimi de schimbări nete, de același tip, abstrase din contextul producerii lor. De asemenea, este de luat în considerație faptul că respectivele evenimente sau schimbări, producîndu-se la nivelul individului și nu în cadrul unor grupări sociale, au, de cele mai multe ori, o natură cel puțin duală dacă nu mai complexă, fiind biosociale (ca nașterea, decesul, sinuciderea etc.), sociospațiale (migrația), informaționale și psihosociale (învățare, perfecționare profesională), biopsihosociale (căsătoria), individual-familiale (căsătoria, divorțul) etc.

Atît conceptele, cît și metodele folosite pentru cunoașterea evenimentelor și, respectiv, fenomenelor sociale poartă însă frecvent marca „unidimensionalității", în sensul că sînt elaborate în cadru monodisciplinar și sînt orientate spre surprinderea unei anumite dimensiuni a evenimentului sau fenomenului. În aceste condiții, surprinderea integralității fenomenului impune folosirea unor concepte din cîmpuri științifice diferite. Pentru a le face „congruente", compatibile unele cu altele și adaptate la scopurile unei cunoașteri „integrale", este necesar ca în prealabil să fie explicitate conotațiile lor, tipurile de cadre de referință care au contribuit la structurarea lor într-o formă dată. „Migrația", spre exemplu, este un concept a cărui maximă circulație s-a înregistrat pînă aproximativ în anii '70 în demografie și geografie, în abordări ale căror prin-

cipale domenii de referință implicite erau volumele de populație și poziția în spațiul geografic. Corespunzător, migrația interesa din perspectiva acestor discipline prin consecințele ei (mediate adesea prin fertilitate, nupțialitate și mortalitate) asupra volumelor de populație, asupra distribuirii în teritoriu a populației. În momentul în care s-a pus, în special de către sociologie, problema semnificației acestui fenomen în raport cu spațiul social și cu celelalte fenomene ale deplasării în spațiul social, a tratării sale în raport cu mai multe cadre de referință, au apărut o serie de probleme legate de raportul între definirea migrației și a mobilității sociale

Soluțiile date au oscilat între a considera migrația ca formă de mobilitate socială, ca noțiune a cărei sferă se suprapune parțial asupra celei de mobilitate sau ca noțiuni complet diferite. Fără a relua detaliile acestei probleme, la care ne-am referit cu alte ocazii [9], vom menționa numai că, indiferent de soluția de delimitare conceptuală pentru care se optează, important este să fie conștientizate conotațiile și cadrele de referință implicate în folosirea respectivelor concepte, să fie adoptată acea soluție care în raport cu tipul de date disponibile oferă eficiența metodologică maximă, posibilități de stimulare a efortului de generare și testare a unor noi ipoteze de cercetare. Simultan, trebuie avută însă în vedere și problema tradițiilor dominante în științele sociale, a oportunității unei rupturi cu convențiile de definire ale acestei tradiții pentru a putea evita soluțiile de „voluntarism" teoretic (care au, mutatis mutandis, consecințe similare cu cele ale voluntarismului în restructurarea urbană).

Revenind din planul particular al acestui exemplu în cel general al problematicii cu care ne confruntăm, se poate aprecia că exigența metodologică a adecvării corpului teoretico-metodologic folosit la particularitățile obiectului de cercetare impune, ca secvență necesară în strategia de cunoaștere integratoare a fenomenelor sociale, desfășurarea unor ample operații de reflexie critică asupra instrumentelor conceptuale și tehnice folosite în cercetare, de specificare a virtuților, limitelor și conotațiilor lor specifice. Acestei sarcini îi este subsumat travaliul epistemologic și metodologic care trebuie să deschidă cercetările de mare cuprindere asupra fenomenelor sociale. Altfel spus, subliniem necesitatea de a aplica fenomenelor sociale tot mai puțin „costume gata făcute" din concepte și tehnici care se preiau ca atare din tratatele sau manualele de sociologie generală sau metodologie sociologică, fără o prealabilă adaptare realizată prin reflexia critică de natură epistemologică și metodologică, prin creativitate teoretico-metodologică. O atare formulare normativă nu trebuie interpretată ca diminuare a valorii „soluțiilor generale" date în privința unor concepte sau teorii în sociologie sau în

metodologia generală, ci în sensul necesității de a le considera numai ca bază de pornire în realizarea unor cercetări concrete. Aceluiași principiu de ordin epistemologic și metodologic îi poate fi subsumată și cerința ca orice model teoretic nou propus pentru cunoașterea fenomenelor sociale să fie operaționalizat pentru aplicare indicînd, în cazul în care validarea sa urmează să fie realizată prin cercetări empirice, tipurile de metodologii de cercetare adecvate, problemele particulare de ordin metodologic care vor trebui soluționate în procesul de testare a respectivelor modele [10].

În baza acestor exigențe cercetările sînt orientate nu numai în sensul elaborării unor structuri conceptuale unitare, ci și al unei unități sporite între nivelul teoretic și cel metodologic al cercetărilor; este stimulat efortul teoreticianului de a-și gîndi construcția teoretică astfel încît aceasta să poată fi validată, după cum, dintr-o altă perspectivă, este orientat și metodologul spre a preciza în mai mare măsură care sînt tipurile de situații în care este aplicabilă construcția sa. Ideea că o nouă teorie sau metodologie poate fi livrată „pieței" de cercetare fără a ne preocupa prea mult de modul concret în care ace stea pot fi integrate în demersuri particulare de cercetare ne pare a fi de eficiență mai redusă decît cea derivată din menționatul principiu al unității teoretico-metodologice.

Principiul reflexiei critice de ordin epistemologic și metodologic este, prin aplicarea sa, oarecum preliminar sau pregătitor în vederea realizării propriu-zise a unei abordări integratoare. Principiul pe care am putea să-l numim „constitutiv" al acestei abordări este cel al *integrării fenomenelor sociale în contextul producerii lor*. Prin însăși formula sa de desemnare i se relevă conținutul: necesitatea de a desfășura în mod sistematic efortul de cunoaștere a unui fenomen social prin integrarea sa progresivă în contextul care l-a generat și în care funcționează.

În termenii distincțiilor anterior menționate, vom preciza că realizarea acestui ultim principiu presupune, pe de o parte, raportarea fenomenului la cadrele de referință definitorii pentru acesta, din perspectiva științelor sociale (care îl analizează sau care analizează fenomene sociale similare sub aspectul structurilor de cunoaștere necesare tratării sale științifice), iar, pe de altă parte, „filtrarea" respectivului fenomen prin toate cele patru tipuri de abordări structurate pornind de la opoziția „contextual — distributiv" (contextual-monografic, contextual-comparativ, multicriterial-distributiv și unicriterial-distributiv). Folosind o analogie spațială s-ar putea considera că principiul „integrării în context" are o dimensiune orizontală și una verticală. Prima se referă la ansamblul de exigențe și operații prin care un fenomen social ajunge să fie „reflectat" din

perspectiva cadrelor de referinţă relevante, iar cea de-a doua la tratarea raporturilor dintre fenomen şi cadrele sale de referinţă în planuri metodologice cu capacitate progresivă de relevare a factorilor determinanţi ai fenomenului respectiv şi a configuraţiei relaţiilor dintre aceşti factori.

Formularea „cadre de referinţă relevante" folosită anterior poate suscita discuţii generate de întrebarea în legătură cu ce anume constituie un cadru de referinţă relevant şi în baza căror criterii se atribuie această relevanţă.

Anterior am avansat o ipoteză referitoare la ce anume constituie cadru de referinţă pentru ansamblul fenomenelor sociale (considerate, reamintim, numai prin subcategoria lor de fenomene sociale bazate pe evenimente individual-familiale). Astfel, am considerat că se subsumează acestui tip de cadre : 1. *populaţia supusă efectiv schimbărilor* desemnate prin evenimentele constitutive ale fenomenului sau 2. cea *pasibilă de a suporta astfel de schimbări*, 3. *spaţiul* în tripla sa determinare — ca loc de producere a evenimentelor sau conteiner, determinant al producerii evenimentelor (matrice de interacţiune, microclimat fizic şi relaţii de proprietate) şi loc şi determinant al manifestării evenimentelor (situaţii sociospaţiale); 4. *timpul* ca perioadă de referinţă, ciclu de viaţă individual-familială, succesiune de evenimente de acelaşi tip la nivelul aceleiaşi persoane, succesiune de stări ale aceluiaşi fenomen social etc.; 5. *domeniul ontologic al producerii schimbării* (apariţie/dispariţie a unui organism uman, modificarea unora din caracteristicile lor fiziologice, psihologice, informatice, constituirea, modificarea sau desfiinţarea unor microgrupuri), 6. *alte categorii de fenomene* decît cel care constituie obiect de analiză; 7. *interacţiunile dintre fenomene sociale* şi, în contextul acestora, relaţiile sociale; 8. *caracteristici anterioare ale aceluiaşi fenomen*, 9. *stări sau structuri sociale.*

Toate acestea sînt cadre de referinţă generale, rezultate din examinarea calitativă a sistemelor de concepte în baza cărora sînt analizate diferite fenomene sociale în ştiinţele sociale. Prin particularizarea lor se instituie cadrele de referinţă şi conceptele specifice pentru testarea fiecărui fenomen social.

Relevanţa cadrelor de referinţă rezultă din folosirea lor efectivă şi eficientă în abordarea diferitelor fenomene sociale. Multiplicarea şi restructurarea cadrelor de referinţă particulare şi a conceptelor subsumate acestora sînt rezultatul firesc al circulaţiei diferitelor paradigme de cercetare între discipline ştiinţifice şi al dinamicii proprii a acestora.

În principiu, casetele unui tabel cu dublă intrare care ar avea drept cap de „linie" cele 4 tipuri de abordări înscrise în polaritatea

„ contextual — distributiv", iar cu rolul de cap de „coloane" cele 9 tipuri de cadre generale de referinţă, ar putea semnifica principalele puncte de vedere sau perspective (4 linii × 9 coloane = 36 casete) în abordarea unui fenomen social. Acest calcul este însă prea „exact" pentru a duce la rezultate pe depin acceptabile în cîmpul ştiinţelor sociale. O serie întreagă de domenii de referinţă nu sînt relevante decît pentru anumite tipuri de abordare. Interacţiunea dintre fenomenele sociale, spre exemplu, nu poate constitui principalul centru de interes la nivelul abordărilor unicriterial-distributive. Similar, spaţiul ca matrice de interacţiune este un cadru de referinţă care poate fi considerat mai mult la nivelul abordărilor contextuale decît al celor distributive etc.

Restricţii în dezvoltarea anumitor perspective de analiză a fenomenelor sociale sînt date nu numai de compatibilitatea dintre cadrele de referinţă şi tipurile de abordări, ci şi de *natura datelor disponibile* pentru cercetare.

Foarte multe din cercetările întreprinse asupra fenomenelor sociale sînt bazate pe date statistice oficiale culese, în majoritatea cazurilor, pentru scopuri practice nu pentru analize ştiinţifice. Fie datorită particularităţilor de înregistrare a datelor, fie ca urmare a modului în care acestea sînt publicate (în anuare statistice, statistici de recensămînt etc.), cercetătorul este frecvent pus în situaţia de a lucra cu serii de date independente care au aceleaşi unităţi de analiză (ani, localităţi, zone etc.), dar care sînt constituite în baza unor agregări de date primare, culese la nivel individual. Ca exemplu poate fi menţionată situaţia în care se cunoaşte distribuţia naşterilor şi a emigrărilor pe localităţi, într-o perioadă dată, dar nu şi distribuţia femeilor imigrante la care s-au înregistrat naşteri în aceeaşi perioadă de referinţă. Dacă doreşte să determine influenţa migraţiei asupra natalităţii, cercetătorul este obligat, în acest caz, să considere unităţi de analiză constituite prin agregarea datelor (localităţi, categorii de localităţi sau zone) şi nu unităţile primare de analiză — persoanele la nivelul cărora s-au produs respectivele evenimente.

Poate că cea mai serioasă limitare pe care natura datelor disponibile o impune cercetărilor asupra fenomenelor sociale este cea generată de furnizarea unor date statistice grupate pe unităţi de analiză „artificiale", cu relevanţă redusă pentru problema în discuţie. Această artificialitate apare în special în condiţiile în care, în cadrul aceleiaşi unităţi de analiză, sînt grupate contexte socio-spaţiale foarte diferite sub aspectul influenţei pe care o au asupra aceleiaşi clase de fenomene sociale. Un exemplu edificator în acest sens este cel al folosirii judeţului ca unitate de analiză a natalităţii,

în condițiile în care unitatea mult mai relevantă sub acest aspect o constituie categoriile de localități (comune, comune suburbane, orașe) din județ*.

Tendința de a evita raportarea anumitor categorii de date referitoare la fenomenele sociale sau de a folosi unități de analiză „artificiale" în astfel de raportări este manifestă în special în cazurile în care se consideră — întemeiat sau nu — că un anumit tip de fenomen are semnificație socială negativă, că este relevant pentru intensitatea anumitor probleme sociale**.

Din prezentarea anterioară rezultă deci că realizarea unei abordări integratoare a unui tip de fenomen social implică raportarea sa la multiplele cadre de referință menționate, adoptînd toate cele patru tipuri de abordări — contextual-monografice, contextual-comparative, multicriterial-distributive, unicriterial-distributive. Dezvoltarea unui demers de acest tip nu asigură însă automat o perspectivă integratoare, ci numai multiplicarea punctelor de vedere asupra fenomenului în discuție. Cercetările multidisciplinare sînt un caz particular al acestui tip de abordare, cazul în care diferitele cadre de referință utilizate pentru cunoașterea fenomenului incumbă folosirea „în paralel" a unor structuri conceptual-metodologice specifice pentru diferite discipline științifice. Același tip de abordare multiplicatoare, adoptînd puncte de vedere diferite, dar neintegrate într-o structură de cunoaștere unitară, poate fi realizată și în cadrul aceleiași discipline.

Pentru a trece de la simpla multiplicitate a cadrelor de referință sau punctelor de vedere în cunoașterea unui fenomen la redarea

---

* În perioada 1969—1974, anuarele statistice publicate de Direcția Centrală de Statistică au folosit exclusiv județul ca unitate de raportare a distribuirii în teritoriu a fenomenelor demografice, pentru ca între 1975—1982 această unitate să fie mediile rezidențiale pe județe, iar din 1983, categoriile de localități pe județ.

** Cazul tipic în acest sens este cel al migrației interne, aproape absentă ca fenomen social din lucrările publicate cu date de statistică a stării civile. (Excepția o constituie raportările pentru perioada 1968—1973, publicate în ultimul anuar demografic difuzat, publicat în 1974). Desigur, ca orice fenomen social, ca și urbanizarea spre exemplu, cu care este strîns corelată, migrația are și implicații sau semnificații sociale pozitive și negative. Ea este însă o componentă a dezvoltării sociale, și cunoașterea modificărilor de intensitate, structură, selectivitate, cauzalitate și funcționalitate etc. pe care le suportă în decursul timpului nu se poate face în afara publicării datelor respective și, implicit, a punerii lor în dezbaterea unui cerc larg de specialiști—demografi, sociologi, economiști, geografi, urbaniști etc., cu experiențe, interese și competențe diferite de cercetare. Altfel, este îndoielnică eficiența socială a efortului considerabil depus pentru culegerea și stocarea acestor date. Metoda mișcării naturale (determinarea indirectă a volumului de migranți prin diferența dintre sporul total de populație și sporul natural) și migrația pe durata vieții înregistrată cu ocazia recensămintelor nu pot [illegible] lini în nici un caz informația rezultată din raportările curente asupra migrației înregistrate prin statistica stării civile.

unității sale în cadrul abordării de tip integrator propriu-zis este necesară o anumită *„privilegiere" a unor cadre de referință*, a unor structuri conceptuale sau metodologice.

Practic, oricare din cadrele de referință poate constitui „pivot" al unei abordări integratoare în funcție de obiectivele particulare ale cercetării, de domeniul de maximă competență al celui care realizează sau coordonează cercetarea, ținînd seama și de faptul că multe din studiile realmente interdisciplinare sînt nu atît rezultatul unei munci de echipă interdisciplinară, ci performanțe ale unor cercetători cu formație interdisciplinară[11]. Cu toate aceste condiționări particulare ale alegerii cadrului de referință privilegiat, se poate afirma totuși că anumite cadre favorizează mai mult decît altele abordările integratoare.

Structurile conceptual-metodologice aferente cadrului spațial de abordare a fenomenelor sociale, spre exemplu, favorizează în mai mare măsură cunoașterea interacțiunii dintre diferite tipuri de fenomene decît cele aferente domeniului ontologic de manifestare a schimbărilor. Și aceasta pentru că în perspectiva spațială interdependența dintre fenomene este mai evidentă, se impune spiritului științific mai puternic decît în cazul în care se adoptă ca termen de referință privilegiat domeniul ontologic de manifestare a fenomenului.

9.5. Construirea unor cîmpuri de fenomene sociale

În subcapitolul anterior am schițat conturul abordării integratoare a unui tip de fenomen social pornind de la principiile exercitării reflexiei critice pentru construirea corpului teoretico-metodologic al analizei și de la cel al integrării fenomenului în contextul producerii sale. Obiectivul spre care se tinde prin promovarea unei astfel de abordări este, reamintim, acela de a realiza o maximă cuprindere a trăsăturilor esențiale ale unui fenomen, de integrare a acestora într-o imagine științifică unitară.

Dacă obiectul analizei îl constituie nu un tip de fenomen social, ci totalitatea lor sau submulțimi ale acestei totalități de fenomene cu bază individual-familială, atunci abordarea lor integratoare presupune și alte exigențe în afara celor menționate.

Tendința de a construi „cîmpuri" în care să fie cuprinse mai multe tipuri de fenomene sociale (diferențiate în funcție de natura stărilor individual-familiale supuse schimbării) este manifestă atît în contexte de cercetare uni-, cît și multi- sau interdisciplinare.

Deşi mecanismele sau principiile de constituire a unor astfel de cîmpuri sînt foarte diferite — interese teoretice şi practice, competenţe, resurse şi date disponibile pentru cercetare etc. —, pot fi degajate totuşi trei axe principale care stau la baza unor astfel de structuri : *similitudinea, opoziţia sau interacţiunea* între fenomene sociale de diferite tipuri.

Atît similitudinea, cît şi opoziţia pot viza aspecte *fenomenologice, cauzale sau funcţionale* ale fenomenelor integrate de cercetător în acelaşi cîmp. Cele trei principii de structurare a cîmpurilor pot acţiona independent sau conjugat.

Tratarea corelată a fenomenelor de fertilitate şi de mortalitate, spre exemplu, este unul din cele mai clare exemple de constituire a unui cîmp (bidimensional) de cercetare, puternic manifest în demografie. Fenomenele constitutive sînt integrate în acest cîmp în baza opoziţiei lor funcţionale — fertilitatea duce la creşterea volumelor demografice, iar mortalitatea la reducerea acestora —, a similitudinii sau identităţii unora din structurile lor cauzale la nivel macrosocial — industrializare, nivel de instrucţie al populaţiei etc. — , precum şi în baza interacţiunii dintre respectivele fenomene. Cel puţin în faza descriptivă a abordării lor, fază de lungă tradiţie în demografie, este probabil că ceea ce a contat cel mai mult în constituirea unui astfel de cîmp de cercetare a fost opoziţia funcţională a celor două fenomene, datorită vizibilităţii ei sociale deosebit de pronunţate. Acest exemplu este de asemenea relevant pentru faptul că în procesul de constituire a unui cîmp de fenomene sociale, în calitate de cîmp „multidimensional" de cercetare, diferitele principii de structurare intră în acţiune în succesiuni specifice, diferite de la un proces la altul. Este o întrebare pertinentă pentru analizele de istorie a ştiinţelor sociale dacă nu cumva s-a manifestat ca dominantă tendinţa de acordare a unei anumite priorităţi intereselor pentru similitudinea sau opoziţia fenomenelor sociale sub aspect fenomenologic şi funcţional faţă de interesele pentru interdependenţe între fenomene, pentru similitudinea structurilor lor cauzale.

Constituirea unor cîmpuri de cercetare predominant în baza principiului opoziţiei funcţionale se regăseşte şi în abordările conjugate centrate pe nupţialitate — divorţialitate şi integrare — dezintegrare/devianţă socială.

Tratarea corelată a migraţiei şi mobilităţii sociale este un exemplu de cîmp de cercetare structurat în principal în virtutea raportului de similitudine şi identitate parţială dintre cele două fenomene.

Interdependența apare ca principiu dominant de structurare a unor cîmpuri de cercetare precum nupțialitate—natalitate, contagiune socială—migrație, natalitate—morbiditate/mortalitate infantilă etc.

Exemplele menționate sînt semnificative și pentru faptul că în științele sociale dominantă este încă tendința de constituire a unor cîmpuri bidimensionale de cercetare a fenomenelor sociale, extinse de obicei la nivelul unei singure discipline. Deși de frecvență mai redusă, dar cu o marcată tendință de proliferare, sînt cercetările de constituire a unor cîmpuri multidimensionale, trans- sau interdisciplinare. Promovarea lor pe scară tot mai largă este legată de puternicul impact pe care îl are viziunea sistemică asupra cercetării sociale.

Cel mai adesea cîmpurile multidimensionale de fenomene sociale nu apar în stare „pură", conținînd numai fenomene individual-familiale, ci și fenomene sociale de grup sau variabile referitoare la stări sau structuri sociale. Modelele globaliste ale dezvoltării (de tipul celor construite de Clubul de la Roma) sînt astfel de cîmpuri de cercetare complexe în care sînt integrate fenomene sociale de grup și individual-familiale, precum și stări sau structuri sociale.

Pornind de la dihotomia fenomen—structură, am încercat, în legătură cu particularitățile dezvoltării socioteritoriale din țara noastră, dezvoltarea unor demersuri complementare (capitolele 4—8), structurate:

1. numai cu indicatori ai fenomenelor sociale bazate pe evenimente individual-familiale;

2. numai cu indicatori ai stărilor sau structurilor sociale cu identitate teritorială;

3. cu indicatori ai fenomenelor de locuire și producție, considerați sub aspectul poziției lor (în cadrul unui graf obținut prin ANSCOR — analiza structurală a corelațiilor) în raport cu configurația relațiilor dintre variabilele de stare, marcînd în acest fel dependența fenomenelor de structurile de dezvoltare;

4. cu indicatori ai fenomenelor de migrație (considerate independente unele în raport cu altele) și ai structurilor sociale (neglijînd, de asemenea, relațiile dintre ele) pentru a marca în special interdependențele dintre fenomenele și structurile respective;

5. prin luarea în considerație a fenomenelor cu influență directă asupra creșterii ponderii populației urbane și a contextului cauzal general al acestei creșteri (identificat în funcție de fenomene și structuri ale dezvoltării);

6. în funcţie de relaţiile de similitudine dintre judeţe, ordonate pornind de la clase distincte de indicatori ai stărilor sau fenomenelor de dezvoltare;

7. prin ordonarea ierarhică a principalelor opoziţii dintre profilele de dezvoltare ale judeţelor considerate de asemenea din perspectiva unor clase distincte de fenomene sau structuri de dezvoltare.

În cadrul primei abordări menţionate, am realizat un cîmp multidimensional de cercetare a fenomenelor sociale, structurat prin ordonarea ierarhică a relaţiilor de maximă intensitate dintre acestea. Abordarea respectivă a demonstrat atît viabilitatea unei analize numai în termeni de fenomene sociale cu determinant individual-familial, cît şi limitele ei, necesitatea de a o completa cu alte tipuri de abordări, precum cele menţionate anterior la punctele 2—7.

Cîmpul multidimensional de cercetare a fenomenelor sociale realizat în abordări de tipul celei promovate în capitolul 4 al lucrării are un grad relativ redus de structurare teoretică. Determinarea sa a fost realizată predominant empiric, pornind de la un set de indicatori ai unor fenomene sociale. Construcţia propriu-zisă a cîmpului de cercetare a implicat, în acest caz, selecţia indicatorilor şi ordonarea lor într-o configuraţie ierarhică pornind de la o bază de date cu ajutorul unui algoritm de identificare a structurilor ierarhice.

Construcţia unui cîmp multidimensional de cercetare a fenomenelor sociale are însă şansa de a fi cu atît mai eficientă metodologic (ducînd la generarea unor noi ipoteze de cercetare şi, în final, la obţinerea unor noi informaţii despre realitatea socială), cu cît structurarea teoretică a acestuia este mai puternică. Stabilirea unor subtipuri de fenomene constitutive ale cîmpului respectiv şi a ipotezelor care definesc relaţiile de similitudine, opoziţie şi interacţiune dintre acestea sînt elemente esenţiale în edificarea unor astfel de cîmpuri de cercetare cu grad ridicat de structurare teoretică. Beneficiind de sugestiile pe care le oferă structurarea empirică a cîmpului de fenomene sociale analizate în profil teritorial pot fi angajate tentative de structurare teoretică a unor astfel de cîmpuri.

Poate fi avansată ipoteza că fenomenele de schimbare a poziţiei în raport cu un grup social constituie un cîmp specific împreună cu fenomenele de integrare socială, devianţă, nupţialitate—divorţialitate şi consum de bunuri şi servicii. Prin raportare la termenii săi esenţiali, cîmpul respectiv poate fi desemnat prin *„mobilitate—integrare"*.

Acesta este un gen de „nucleu" în cîmpul general al fenomenelor sociale bazate pe evenimente individual-familiale. În jurul său „gravitează" (cum ar putea spune printr-o analogie spaţială, nedorită prin încărcătura ei de fizicalism, dar sugestivă totuşi) anu-

mite (sub)cîmpuri „periferice", precum cele ale fenomenelor de natalitate—mortalitate — morbiditate, învățare — formare profesională etc.

Să explicităm care sînt principalele premise teoretice în baza cărora au fost derivate astfel de așteptări.

Mobilitatea (socială, teritorială, sau socioteritorială, în măsura în care deplasarea teritorială este însoțită de schimbarea poziției în spațiul social) este fenomenul central al cîmpului. La nivelul său se reflectă celelalte fenomene ale cîmpului respectiv, în calitate de cauze, consecințe sau corelative funcționale.

Înțelegerea modului de structurare a acestui cîmp de fenomene reclamă, în primul rînd, o revenire la evenimentele constitutive pentru fenomenele în discuție.

Prin natura sa, mobilitatea este un act care tinde să rezolve anumite tensiuni ale vieții individuale sau familiale. Ceea ce se realizează însă, de cele mai multe ori, nu este atît o „rezolvare", cît mai ales înlocuirea unui tip de tensiuni cu altele. Nemulțumirilor în legătură cu nivelul veniturilor în situația de plecare a migrantului, spre exemplu, le iau locul tensiunile legate de asigurarea locuinței, de integrarea într-o altă gospodărie, într-un alt grup de muncă, de vecinătate, de procurarea bunurilor de folosință îndelungată reclamate de noua situație socială etc.

În măsura în care actul de mobilitate este realizat pe temeiul unei decizii voluntare a persoanei, atunci este de așteptat ca, în cele mai multe cazuri, schimbarea propriu-zisă a poziției în raport cu un grup de referință să fie precedată de procese premergătoare de : a) acumulare psihică a unor tensiuni, rezultate fie prin deprivare absolută, fie prin deprivare relativă și/sau prin cristalizarea unor noi aspirații ; b) acumulare a unor resurse necesare actului de mobilitate (instrucție școlară sau profesională, informații asupra poziției de sosire care poate constitui obiect de mobilitate, resurse financiare, bunuri, acces la anumite servicii sau relații sociale recompensatoare etc.).

Cînd analiza s-a desfășurat la nivel de fenomene sociale, am putut considera calitatea vieții și comunicarea ca principale categorii de variabile intermediare în explicarea migrației (FM, 52—57).

În condițiile în care, deocamdată, situăm analiza la nivelul evenimentului de mobilitate socială/teritorială, sîntem obligați să desemnăm — într-o primă aproximare — ca variabile intermediare, cu influență imediată asupra actului de mobilitate, cele două procese anterior menționate : acumularea tensiunilor psihice (manifeste în nevoi-obligații sau nevoi-aspirații) și acumularea resurselor pentru realizarea mobilității. Factorii care pot duce la crearea unei nemul-

ţumiri în legătură cu situaţia socială de origine sau cu perspectivele pe care le oferă rămînerea în acelaşi context social sînt diferiţi. Nu atît de diferiţi însă încît să nu poată fi grupaţi în cîteva clase relevante teoretic şi operaţionale sub aspectul cercetării empirice, clase pe care le menţionăm chiar cu riscul de a nu fi complet acoperitoare pentru întreaga paletă de determinanţi ai tensiunilor. Principalele surse de tensiune psihică în viaţa individuală pot fi situate la nivelul principalelor unităţi sociale (grupuri, organizaţii, instituţii) cărora acesta le aparţine în mod necesar : 1. familie şi grup de rudenie ; 2. organizaţie de producţie ; 3. grup de vecinătate şi comunitate locală de rezidenţă ; 4. organizaţie administrativă/administrativ-politică avînd caracter local, regional sau naţional. Altfel spus, reducînd această tipologie la termenii ei esenţiali, tensiunile psihice individuale care favorizează mobilitatea sînt legate în principal de familie, loc de muncă, localitate/arie de rezidenţă şi caracteristici ale organizaţiilor administrative. Dat fiind faptul că mai mulţi indivizi care trăiesc în acelaşi context social şi au caracteristici de status similare sînt afectaţi în mod asemănător de forţele emanînd de la cele patru sfere esenţiale ale vieţii individuale, rezultă mulţimi determinante de acte de mobilitate a structurii cauzale specifice.

Înainte de a încerca să dăm un nume tipurilor de mobilitate aferente sferelor de viaţă menţionate, se impune a fi luat în consideraţie şi cel de-al doilea canal prin care contextul social influenţează asupra evenimentelor de mobilitate — procesele de acumulare a resurselor care se cer a fi consumate în actul de mobilitate.

Dacă pentru determinarea conţinutului tensiunilor psihologice esenţială este raportarea la cîmpurile de acţiune (sferele) menţionate, pentru analiza resurselor de mobilitate, de maximă relevanţă sînt caracteristicile de status ale individului/familiei de care acesta aparţine. Accesul la respectivele resurse, particularităţile modului de acumulare a acestora sînt dependente în primul rînd de starea „poziţională" a individului în spaţiul social, de locul în care acesta se situează nu numai în raport cu familia, grupul de muncă, vecinătatea, comunitatea locală şi organizaţiile administrative, ci şi în raport cu alte grupuri sociale, precum cele de vîrstă, stare civilă, prietenie, interese culturale, instrucţie etc. Fenomenele de mobilitate sînt selective în sensul că au incidenţă mai mare asupra unor categorii de populaţie decît asupra altora tocmai datorită relaţiei dintre distribuţia caracteristicilor de status şi disponibilitatea resurselor pentru mobilitate sau modul de acumulare a acestora.

Selectivitatea este, după cum am precizat, o noţiune adecvată pentru analiza fenomenelor sociale, nu a evenimentelor sau comportamentelor individuale. Aparţia ei în acest punct al desfăşurării

demersului nostru este legată tocmai de faptul că am procedat deja la o schimbare de perspectivă în legătură cu resursele de mobilitate: de la considerarea lor ca atribut al unui individ dat, caracterizat și prin tensiuni și grupuri de referință specifice, la considerarea lor ca atribut cu distribuție inegală la nivelul unei mulțimi de indivizi. Este un enunț banal în a spune că trecerea de la eveniment și categoriile sale analitice la fenomen și categoriile cu care poate fi surprins se face în esență prin trecerea de la configurația particulară a atributelor specifice individului la distribuția mai mult sau mai puțin independentă a acestor atribute la nivelul unei mulțimi de indivizi. Cu toate acestea, enunțul trebuie formulat pentru a face și mai clară distincția dintre planul de analiză al evenimentului și cel al fenomenului, cele două planuri permițînd unele transferuri reciproce de concepte fără însă ca prin aceasta să-și piardă specificitatea.

Revenind la cele două categorii de variabile intermediare prin care se poate explica actul de mobilitate sau forma sa sintetică — evenimentul de mobilitate, ca diferență între starea de plecare și cea de sosire a individului — vom spune că tensiunile psihologice, nevoile-obligații sau aspirații ale individului sînt cele în baza cărora acesta ajunge să-și pună problema realizării în perspectivă a unui act de mobilitate. Înfăptuirea efectivă a actului de mobilitate implică în plus acumularea și utilizarea resurselor de mobilitate. Rolul acestor resurse este cu atît mai important în cadrul procesului de mobilitate, cu cît acestea au un caracter voluntar mai pronunțat. Mobilitatea prin constrîngere — a cărei formă particulară de manifestare este și migrația de respingere „push-migration" — este condiționată în foarte mică măsură de prezența, calitatea sau cantitatea resurselor disponibile pentru mobilitate. La limită, se poate considera că există un tip de mobilitate care se poate produce „prin evaziune" de la variabila intermediară resurse de mobilitate, anume mobilitatea prin constrîngere, în care persoana este obligată, datorită unei anumite circumstanțe exterioare, să treacă de la o poziție socială la alta, dintr-un grup social în altul. Această „evaziune" se plătește însă foarte scump prin creșterea costurilor de integrare socială în contextul social de sosire. Migrația de la sat la oraș a țăranilor rămași fără pămînt ca urmare a proceselor de acută pauperizare din unele sate ale României interbelice este un caz care aproximează în bună măsură caracteristicile și problemele mobilității prin constrîngere[12].

Chiar pentru cazul tipic al mobilității voluntare, cele două categorii de variabile intermediare menționate nu sînt însă suficiente pentru a da seamă de întreaga serie de evenimente de mobilitate.

Pornind de la tensiuni și resurse disponibile pentru mobilitate foarte asemănătoare pot fi adoptate de către unii indivizi soluții de mobilitate, iar de către alții soluții de stabilitate, de menținere a aceleiași poziții în spațiul social sau în teritoriu. Dacă o astfel de situație este de întîlnit în realitate, și se pare că ea poate fi efectiv întîlnită mai ales în cazul a ceea ce am numit „mobilitate dispersată" (FM, 38), atunci setul de variabile intermediare se cere completat. Pînă cînd cercetarea concretă nu ne va furniza sugestii mai bogate pentru rezolvarea unei astfel de probleme, sîntem obligați să adoptăm orientările valorice ca o a treia categorie de variabile intermediare în explicarea comportamentelor de mobilitate. Operațional, acestea se traduc în ierarhia de importanță pe care individul o atribuie diferitelor componente sau sfere ale vieții sale în situațiile în care este obligat să aleagă între mai multe alternative. Rezultat al unei multitudini de factori — modele culturale cu care individul ia contact, experiență proprie de viață, familie de origine, contagiune socială etc. —, aceste opțiuni care constituie stratul manifest al orientărilor valorice conduc individul spre modalitatea concretă de rezolvare a problemelor sale, în funcție de resursele de care dispune. Deși dificil de măsurat, această variabilă interpretativă este strict necesară pentru a realiza un set complet de variabile intermediare ale evenimentelor de mobilitate, acoperitor pentru marea diversitate a factorilor care le produc. Ea intervine cel mai adesea ca variabilă interpretativă chiar în explicarea unor fenomene de mobilitate la nivel macrosocial (FM, 78, 106—107). (Prin variabilă interpretativă desemnăm o variabilă neobservabilă într-un context de cercetare dat, folosită pentru a explica sau a înțelege un eveniment sau fenomen social dat. Ea poate fi măsurabilă sau manifestă, dar nu este măsurată la nivelul respectivei cercetări, fiind folosită însă în a face inteligibil un obiect de cercetare dat. Caracterul interpretativ al unei variabile este deci relativ la o anume situație de cercetare. Ea se deosebește deci de o simplă variabilă neobservabilă sau latentă care a fost măsurată indirect în cazul unei cercetări. Evident, „interpretativ" folosit în acest sens nu are de a face cu interpretativul din sociologia comprehensivă de sorginte weberiană.) În raport cu modelul teoretic pe care l-am folosit pentru explicarea fenomenului de migrație, setul de variabile intermediare pentru explicarea *evenimentelor* de mobilitate aduce unele specificări adecvate planului de analiză individual. Acestea nu contravin însă celor elaborate în modelul menționat. Astfel, tensiunile psihice, resursele de mobilitate și orientările valorice considerate ca variabile intermediare pentru evenimentele de mobilitate sînt, în fond, componente ale calității vieții și ale comunicării sociale, considerate ca variabile inter-

mediare în explicarea fenomenului de migrație. Această insistență deosebită asupra variabilelor intermediare într-un model teoretic (prezentă și în cadrul unui model de explicare a fertilității precum cel elaborat de Black și Davis) se justifică prin eficiența lor teoretico-metodologică deosebită, prin capacitatea pe care o au de a explica în mod unitar o mare diversitate de evenimente subsumate aceluiași fenomen. Variabilele intermediare constituie nucleul modelelor teoretice de acest gen.

Odată făcute și aceste precizări asupra resurselor de mobilitate și orientărilor valorice, putem reveni la clasificarea evenimentelor de mobilitate anunțată cu ocazia menționării sferelor esențiale ale vieții individuale în funcție de care se dezvoltă tensiunile psihice. Această clasificare poate fi acum mai cuprinzătoare, luînd în considerație toate cele trei categorii de variabile intermediare ale mobilității. Valoarea acestei clasificări nu este atît de ordin operațional — deși în cazul în care se lucrează cu date „dezagregate", cu valori specificate la nivel de individ, are și o astfel de valoare — cît mai ales interpretativ (în sensul în care am folosit această ultimă noțiune și în formula anterior menționată de variabilă interpretativă).

În funcție de natura variabilei intermediare cu rol dominant în determinarea actului de mobilitate sau a valorii specifice a unei astfel de variabile într-un caz dat, vom distinge următoarele tipuri de mobilitate :

1. familială (legată de căsătorie — divorț, coabitare — decoabitare, migrația grupului familial, migrație a dependenților etc.);

2. ocupațională, pentru muncă (mobilitate profesională, migrație pentru muncă);

3. comunitar-locativă (datorită caracteristicilor locuinței, relațiilor de vecinătate, serviciilor și infrastructurii comunitare etc.);

4. condiționată administrativ-politic (mobilitatea funcționarilor de stat condiționată de restructurări administrative etc.);

5. orientată prin resursele de mobilitate (mobilitatea socială prin instrucție școlară, calificare profesională, acumulare de venituri etc.);

6. condiționată cultural (mobilitate între grupuri etnice etc.).

Datorită faptului că orice act de mobilitate voluntară suportă tripla determinare a celor trei variabile intermediare menționate, rezultă că tipurile de mobilitate menționate nu sînt strict exclusive unele în raport cu altele. Situațiile reale sînt mai degrabă analizabile prin conjugarea mai multor tipuri ideale de felul celor menționate. Raporturile de independență sau excludere reciprocă sînt mai puternic manifeste în cazul tipurilor 1—4 construite în jurul unor valori

ale aceleiași variabile (= surse ale tensiunilor psihologice care stau la baza actelor de mobilitate).

Diferite tipuri de mobilitate socială sau teritorială pot fi analizate în termenii acestei clasificări nu numai pentru cazuri particulare în care se determină structura cauzală specifică a mobilității, ci și la nivel global, pe tip de fenomen de mobilitate. La nivelul aceluiași tip de fenomen pot exista submulțimi de evenimente de mobilitate cu structuri cauzale diferite. În funcție de ipoteza în legătură cu structura cauzală dominantă a evenimentelor de mobilitate cu pondere majoritară într-un anume tip de migrație și de informațiile furnizate prin analiza statistică a acestui fenomen la noi în țară pentru anii '70, pot fi propuse următoarele situări ale fluxurilor de migrație în tipologia cauzală a mobilității :

— în sfera mobilității ocupaționale sau pentru muncă se situează în principal navetismul și migrația rural—rural pe mari distanțe ;

— în sfera mobilității familiale se află cu precădere mobilitatea rural—rural pe distanțe reduse ;

— migrația rural—urban intrajudețeană este caracterizată în mai mare măsură decît cea rural—urban interjudețeană prin mobilitate comunitar-locativă, familială și condiționată cultural ;

— migrația rural—urban pe distanțe mari are un profil cauzal complex, rolul esențial revenind, se pare, mobilității pentru muncă, celei orientate prin resurse specifice de mobilitate și celei familiale ;

— migrația pendulatorie și cea de „dată recentă" mai mult decît migrația pe durata vieții are caracter de mobilitate familială (asociată în special cu fenomene precum căsătoria și divorțul ; cf. cap. 4, 6 și 7 în acest volum) ;

— migrația dispersată, mai mult decît cea „în flux" sau concentrată, este integrabilă mai ales în mobilitatea familială și în cea condiționată administrativ.

În legătură cu alte tipuri de mobilitate socioteritorială a căror analiză nu a fost întreprinsă sau a fost făcută numai sporadic în literatura noastră de specialitate, pot fi avansate următoarele ipoteze de situare în raport cu tipurile cauzale elaborate în această lucrare :

— în cîmpul fenomenelor de mobilitate pentru muncă se încadrează și deplasările sezoniere (ale elevilor, funcționarilor urbani și soldaților) din urban în rural, în perioada campaniilor de muncă agricolă, precum și migrația urban—urban pe mari distanțe și deplasările în interes de serviciu ale personalului muncitor ;

— migrația externă, de intensitate foarte redusă, aproximează în special caracteristicile mobilității familiale și ale celei condiționate cultural și administrativ ;

— migrația copiilor de vîrstă preșcolară sau școlară, cu caracter periodic sau neperiodic, se încadrează în special în tipurile de mobilitate familială și „orientată prin resursele de mobilitate";

— turismul poate fi circumscris în special în termeni de mobilitate comunitar-locativă și de mobilitate condiționată cultural;

— migrația „ascunsă" a adulților care schimbă localitatea de rezidență pentru perioade considerabile de timp fără a fi înregistrați ca flotanți sau migranți definitivi (fenomen care, evident, nu poate fi negat sau neglijat din simplul motiv că scapă de sub controlul statisticii stării civile) are o motivație diversă, dominante fiind probabil cea de ordin familial (pentru îngrijirea copiilor de către bunici) și comunitar-locativ (locuire în apartamente bine încălzite în timpul iernii etc.).

Oarecum „rezistent" în raport cu tipologia cauzală propusă pentru mobilitate pare a fi fenomenul, sporadic, desigur, dar existent, al deplasărilor tradiționale ale unor cete de țigani, cu stil de viață nomad sau seminomad. Aceste deplasări păstrează o „distanță" considerabilă față de toate cele șase tipuri de mobilitate. Tipul care, probabil, ar putea să circumscrie cel mai bine acest fenomen — printr-o eventuală elaborare suplimentară — ar putea fi cel al mobilității condiționate cultural.

Într-o optică de tip cantitativist, ultimele tipuri de mobilitate socioteritorială — migrație sezonieră, „ascunsă", a copiilor, interurbană etc. — ar putea fi considerate ca neimportante. Pentru unele dintre ele supoziția poate fi valabilă în sensul că au o extensiune socială redusă, dar pentru altele, nu. Oricum, în perspectiva unei teorii generale a mobilității populației, toate tipurile menționate vor trebui luate în considerație cel puțin în planul construcției și analizei conceptuale pentru început, urmînd ca ulterior să li se consacre și analize empirice de-sine-stătătoare.

Prin analiza întreprinsă asupra variabilelor intermediare ale mobilității și asupra tipurilor cauzale ale acestor evenimente și respectiv fenomene, am urmărit precizarea unor premise esențiale în cadrul acțiunii de construire a unui cîmp multidimensional de fenomene sociale, cel pe care l-am desemnat prin „mobilitate — integrare".

Simpla analiză a variabilelor intermediare în modelul explicativ al mobilității populației și tipologiei cauzale a actelor de mobilitate sînt prin ele însele semnificative pentru necesitatea de abordare a mobilității în strînsă legătură cu integrarea socială. Am menționat deja că un act de mobilitate realizat prin constrîngere, fără acumularea unor resurse specifice pentru mobilitate, duce, foarte probabil, la accentuarea problemelor de integrare pe care persoana mobilă le va avea în contextul social de sosire.

Fenomenele de integrare socială și, opusul lor, cele de devianță se manifestă în situațiile sociale de sosire în funcție de o serie de caracteristici ale mobilității. Astfel, este de presupus că integrarea persoanelor mobile în rolurile sau grupurile sociale de sosire este cu atît mai dificilă cu cît :

— resursele (informații, calificare profesională, bunuri sau resurse financiare disponibile, instrucție școlară etc.) acumulate pentru mobilitate sînt mai reduse și limitează mai mult capacitatea de control pe care persoana mobilă o are asupra noii situații sociale în care se află. Absența sau calitatea necorespunzătoare a socializării anticipative constituie de asemenea o formă particulară de „sărăcie" în resurse de mobilitate, cu consecințe directe în generarea unor probleme de integrare socială a persoanei mobile la locul de sosire ;

— volumul și ritmul de desfășurare a procesului de mobilitate spre o anumită poziție sau situație socială au valori mai ridicate. În astfel de cazuri, structurile sociale de sosire nu-și mai pot exercita în mod corespunzător capacitatea lor de socializare a noilor ocupanți de poziții sociale.

Chiar dacă în ordine empirică relația dintre integrare și mobilitate a fost mai puțin abordată, cel puțin în sociologia românească[13], în plan teoretic se poate argumenta că cele două fenomene pot fi componente ale aceluiași cîmp de cercetare.

Integrarea apare nu numai în calitate de consecință a modului de realizare a actului sau fenomenului de mobilitate, ci și de cauză a acestuia. Sub acest ultim aspect, neintegrarea în raport cu rolul sau grupul social de origine este un important determinant al arcului voltaic al tensiunii psihice care ulterior se traduce în decizii de mobilitate.

Datorită acestei duble relații pe care o întreține cu integrarea, în calitatea ei de cauză și consecință a mobilității, s-ar putea spune că mobilitatea conține în ea integrarea în dubla ei manifestare ca dezintegrare în raport cu situații sociale de plecare și ca integrare în raport cu situația de sosire.

Relația complexă dintre integrare și mobilitate rămîne însă și dificil de abordat operațional și de înțeles sub aspect teoretic datorită caracterului multidimensional și oarecum „inefabil" al integrării. Cînd vorbim despre fenomenul de mobilitate a populației se poate preciza cu ușurință în ce constă evenimentul constitutiv al acestui fenomen — schimbarea poziției sociale sau teritoriale a unui individ. Care este însă tipul de eveniment din care se constituie fenomenul de integrare ? O întrebare de acest tip poartă din plin marca unei abordări de tip componențial, cantitativist. Sociologii nu obișnuiesc să și-o pună, cel puțin [illegible] această formă. De ce ? Este o chestiune de

stil de gîndire sau pur și simplu nu este oportună o astfel de întrebare în cazul respectiv?

Întrebarea pare într-adevăr să fie și să nu fie oportună pentru sociolog. Întrebarea nu este oportună pentru că practica dominantă în sociologia românească postbelică, cel puțin, a fost de a considera integrarea ca un tip particular de relație socială între „integrat" și „integrator" și nu ca un fenomen social chiar dacă a fost desemnată și cu acest nume sau cu cel de proces social. Or, dacă integrarea este o relație socială, atunci nu se pune problema reducerii ei conceptuale la evenimentele care o constituie. În acțiunea propriu-zisă de cercetare, integrarea apare însă și ca fenomen social constituit prin agregarea unor evenimente de același tip. În acest caz, evident, întrebarea mai sus menționată este oportună și își cere un răspuns.

Pentru elucidarea problemei pornim de la constatarea că în cercetările românești de sociologie s-a înregistrat existența unui complex tematic desemnat cel mai adesea prin integrare socioprofesională, centrat pe probleme de satisfacție în muncă, performanțe profesionale, participare la luarea deciziilor, fluctuație latentă în întreprindere și relații de cooperare în cadrul grupurilor de muncă. Ceea ce se poate considera că oferă unitate epistemologică acestor probleme este subsumarea lor la aceeași mare problemă — „modul și gradul în care o mulțime de persoane ajung să constituie un întreg sociocultural, un grup social organizat". Analizînd 107 texte care conțin în titlu termenul de integrare, publicate în țara noastră între 1966 și 1979, Alin Teodorescu înregistrează, cu o metodă diferită de cea pe care am folosit-o noi, dimensiuni similare ale integrării în practica de cercetare — randament, fluctuație, satisfacție față de muncă, relații orizontale, relații verticale, satisfacție față de cîștig, intenție de schimbare a meseriei, participare la decizie. Evident, prin regrupare, aceste variabile indică aceeași compoziție dimensională a integrării cu cea pe care am menționat-o anterior. Relațiile de cooperare sau coeziune în cadrul grupurilor, fie că sînt verticale sau orizontale, sînt, desigur, relații și nu fenomene sociale. Această componentă a integrării este deci compatibilă cu definirea ei ca relație între integrant și cel care se integrează. Indicatorii referitori la satisfacția în muncă (față de cîștig, conducere, colegi, climat, condiții de perfecționare profesională și de muncă, față de conținutul și organizarea muncii etc.) și la fluctuația latentă, așa cum sînt utilizați în practica de cercetare, sînt semnificativi mai mult pentru stări psihosociale decît pentru o clasă de fenomene sociale. Se poate numi fenomen și această colecție de stări psihologice individuale, dar atunci nu mai este vorba de fenomen ca mulțime de evenimente sau schimbări nete de același tip.

În legătură cu integrarea socială întîlnim în sociologie un sens larg al noțiunii de fenomen social, considerat ca mulțime de relații, evenimente sau stări de același tip. Dispare în acest caz conotația de schimbare pe care o implică sensul noțiunii de fenomen adaptat predominant în cadrul acestei lucrări pentru a desemna fenomenele sociale în general. Oricum, pentru lămurirea lucrurilor sîntem obligați să continuăm analiza menținînd neschimbată semnificația termenilor-cheie pe care i-am adoptat (și aceasta cu atît mai mult cu cît în multe din textele consacrate integrării se lucrează imprecis, chiar cu termenii de fenomen, proces și relație). În fine, performanțele profesionale (estimate prin soluții noi, grad de îndeplinire a normei etc.) și participarea la luarea deciziei (număr propuneri făcute, grad de implicare în formularea deciziilor etc.) au o semnificație destul de ambiguă din punct de vedere al categoriilor analitice ale prezentei lucrări. Indicatorii folosiți în estimarea acestor aspecte trimit fie la fenomen social (rezultat din cumularea unor evenimente precum soluțiile noi, propunerile etc.), fie la relații social-economice (gradul în care individul satisface așteptările productive ale organizației din care face parte etc.).

Putem conchide deci că, în practica de cercetare dominantă în sociologia românească a anilor '70, integrarea socială desemnează o „constelație" specifică de relații, stări și fenomene sociale. Este firesc, din acest punct de vedere, să fie înregistrate dificultăți în raportarea mobilității populației, definită univoc drept fenomen social, la integrare socială, definită mai echivoc. Problema este nu de a menține sau respinge normativ unul sau altul dintre sensurile integrării astfel definită, ci de a distinge foarte clar situațiile în care este folosită fiecare din aceste accepții, de a pune în acord utilizarea conceptului în context strict teoretic cu folosirea sa operațională în cercetările empirice. Un efort sistematic în acest sens este justificat tocmai de frecventa utilizare ambiguă, constatată deja (Alin Teodorescu), a termenului de integrare.

Ca relație socială, integrarea apare ca un gen de concept evaluativ prin care se desemnează clasa de comportamente a fiecăruia din constituenții unui grup social și se evaluează aceste comportamente din perspectiva adecvării sau conformării lor la exigențele manifeste sau implicite ale grupului. Termenii relației sînt membru al grupului versus grupul ca totalitate, ca existență supraindividuală, semnificată prin structura sa normativă, prin obiectivele sale sau prin pattern-urile comportamentale dominante la ceilalți membri ai grupului.

În timp, între cei doi termeni ai relației se constată existența unei interacțiuni. Este însă o interacțiune de un tip particular în

care termenul individual al integrării se modifică mult mai rapid decît termenul grupal. În realitate se întîlnesc situații în care și structurile de grup ca atare parcurg un ritm rapid de transformare. Prin „integrare socială" însă cunoașterea este orientată în special în sensul urmăririi schimbărilor pe care le suportă membrul grupului în interacțiunea sa cu grupul. Pentru a surprinde dinamica specifică a cadrului integrator, se lucrează cu alte concepte decît cu cel de integrare [14].

Prin *proces de integrare* se desemnează tocmai această dinamică a comportamentelor individului în interacțiunea sa cu grupul, în decursul unei perioade de referință. Stările între care se desfășoară procesul de integrare la nivel individual sînt de la „nou sosit în grup" la „integrat" sau de la „individ în momentul considerării sale ca membru al grupului" la „membru integrat în grup". Există și o ajustare a comportamentelor individului în raport cu grupul și înainte de momentul sosirii în grup. Aceasta este desemnată însă prin preintegrare sau prin socializare anticipativă, fiind un proces modelat de forțe diferite de integrare socială propriu-zisă. Dacă prima din cele două stări între care se desfășoară procesul este relativ ușor de identificat (momentul angajării în întreprindere, intrarea în activitatea productivă etc.), cea de-a doua este, așa cum decurge din însuși conceptul de relație de integrare, subiect de evaluare, de definire socială sau,în planul cercetării, de estimare din partea specialistului. Problema devianței și a neintegrării sociale se pune pentru o persoană care aparține unui grup social dat. Normele și exigențele grupurilor sau organizațiilor sociale au totdeauna un „spațiu discreționar" (A. Cohen) [15] și determinarea cazurilor deviante, a gradului de neintegrare socială este rezultat al unei definiții sociale a acestor aspecte.

Date fiind particularitățile menționate ale relației și procesului de integrare, construirea de către cercetător a unui cîmp al fenomenelor de integrare pune foarte multe probleme. Evenimentul constitutiv al acestui fenomen ar urma să fie realizat printr-o abstractizare a procesului de integrare, luînd în seamă numai schimbarea netă (M. Bunge) dintre starea de integrat și starea de nou sosit în grup, fără a mai lua în considerație stările intermediare dintre acestea. Un astfel de construct mental nu poate fi realizat însă după modul adoptat în cazurile evenimentelor de mobilitate, fertilitate, consum etc. În toate aceste cazuri, există o „stare inițială" și una „finală" între care se înregistrează o „distanță" sau diferență egală pentru toți indivizii supuși respectivului tip de eveniment. Evenimentul de migrație, pentru a lua exemplul cel mai elocvent,

presupune o schimbare de domiciliu și/sau loc de muncă între o localitate de origine și una de sosire. Toate evenimentele de migrație presupun aceeași diferență între „rezident/angajat în localitatea i în momentul t_{n-1}" și „rezident/angajat în localitatea j în momentul t_n".

În cazul integrării, diferențele dintre cele două stări care ar trebui să circumscrie evenimentul constitutiv respectivului fenomen sînt inegale, diferite de la un membru al grupului la altul. Și aceasta pentru că ceea ce se poate înregistra prin cercetarea concretă nu este starea finală de „integrat", ci „starea actuală de integrare". Nu se poate ști dacă între acestea din urmă și starea inițială, în momentul intrării în grup, este o diferență. Presupunînd că o astfel de diferență există datorită rolului modelator al grupului sau conflictelor din grup, nu se poate determina cît de mare este respectiva diferență. Foarte probabil că amplitudinea ei diferă de la individ la individ. Ceea ce se poate înregistra cu certitudine este o distribuție inegală a membrilor grupului în funcție de un număr de stări (de satisfacție, productivitate, fluctuație latentă etc.).

Din această discuție rezultă că se poate vorbi de evenimente constitutive ale integrării, dar într-un sens particular, diferit de cel întîlnit în cazul altor fenomene sociale cu suport individual-familial precum migrația, mobilitatea socială, consumul, pensionarea etc. Unele dintre evenimentele de integrare (precum cele realizate pe dimensiunile satisfacție în muncă, fluctuație latentă, satisfacție comunitară etc.) sînt neechivalente între ele, în sensul că de la individ la individ diferă distanța între starea inițială și cea actuală, comparate implicit atunci cînd se construiește noțiunea de fenomen. Aceasta este o situație clar diferențiată de cea în care evenimentele sînt echivalente între ele, pot fi oricînd schimbate unele cu altele fără a modifica prin aceasta configurația cîmpului de fenomene pe care-l definesc. Ilustrative în acest sens sînt, după cum am menționat, evenimentele de mobilitate a populației, de fertilitate, mortalitate, nupțialitate etc.

În al doilea rînd, notăm faptul că evenimentele de integrare sînt construite prin raportare la stări difuze și nu la stări precis delimitate, puternic structurate, cum sînt cele implicate în definirea evenimentelor vitale, de mobilitate a populației etc. În special starea actuală de integrare are un astfel de caracter difuz. El apare însă și în legătură cu așa-zisa stare inițială, asociată momentului de intrare a individului în grup, datorită particularităților procesului de preintegrare. Caracterul difuz al stărilor raportate în cadrul evenimentului de integrare se manifestă pe acele dimensiuni ale fenomenului care au o variație continuă (nu discretă), precum satisfacție, fluctuație latentă, participare la decizie etc.

Aspectele de devianță și performanțe profesionale ale integrării sînt definibile, în mai mare măsură decît cele de satisfacție, fluctuație latentă, participare la decizie etc., prin evenimente echivalente, produse ca diferențe între stări precis delimitate.

În al treilea rînd, susținem aprecierea că pentru evenimentele de integrare este mai relevantă distincția dintre evenimente cumulative — necumulative decît cea dintre evenimente repetabile și nerepetabile, la nivelul aceluiași individ. Atunci cînd se produc pe dimensiuni cu caracter de *continuum*, evenimentele de integrare au un pronunțat caracter cumulativ pentru un același individ.

În concluzie la aceste ultime comentarii, poate fi formulată ipoteza metodologică a considerării integrării sociale nu numai ca relație și proces social, ci și ca fenomen. Mai exact, aceasta poate fi considerată ca un cîmp de fenomene ale căror evenimente constitutive sînt diferențiate pe axele echivalent — neechivalent, cu stări precis delimitate — cu stări difuze, cumulative — necumulative, repetabile — nerepetabile. (Evident, aceste opoziții au o aplicabilitate mai largă, pentru întregul cîmp al fenomenelor sociale.) Aceeași clasă de comportamente ale individului în interacțiune cu grupul său de apartenență pot fi deci considerate din perspectiva:

— relației de integrare, în calitate de comportamente care răspund sau ar trebui să răspundă unor exigențe ale grupului;

— fenomenului de integrare, în calitate de comportamente supuse schimbării, la nivelul aceluiași individ, semnificative pentru diferite stări sau grade de integrare ale acestuia.

Tipologiile multiple la care am făcut apel în legătură cu mobilitatea populației și integrarea socială reprezintă tot atîtea disocieri în conținutul acestor fenomene, utile, sperăm, pentru înțelegerea unității și diversității cîmpurilor lor specifice, dar și a interacțiunii dintre ele. Este implicată în acest mod de lucru ipoteza metodologică prin care se susține că o mai amplă și fină dezagregare a cîmpurilor lor specifice poate contribui la realizarea unor racordări mai complexe între acestea, creează mai multe puncte de posibilă conexiune.

Construirea unui cîmp unitar de cercetare cu mobilitatea și integrarea în calitate de componente este justificată în esență prin faptul că cele două concepte orientează cunoașterea spre o aceeași mare și importantă problemă a schimbărilor pe care le parcurge o persoană sau o mulțime de persoane aflate în situații sociale similare prin trecerea de la un grup social la altul. *Conjugarea dintre cele două tipuri de evenimente și fenomene este în fond realizată pe temeiul solid al conjuncției necesare dintre status și rol, dintre schimbările de poziție și cele de comportamente.* Afirmația are în vedere faptul că

analizele de mobilitate se desfășoară mai mult în termeni de poziții sau situații sociale, iar cele de integrare mai mult în termeni de comportamente, de moduri de exercitare a rolurilor sociale. Corelarea strînsă dintre rol și status în psihologia socială se reflectă, la nivelul disciplinelor care își situează demersul la nivel de grupuri, colectivități sau populații, în construirea unui cîmp unitar de cercetare ale cărui componente sînt mobilitatea și integrarea.

Opțiunea pentru constituirea unui cîmp unitar de cercetare în care cele două fenomene să fie componente poate fi înțeleasă și ca prevalență a considerentelor de ordin ontologic asupra celor de diviziune a muncii de cercetare.

După ce diviziunea muncii a făcut posibilă specificarea conținutului celor două fenomene, abordarea lor integratoare[16] ar putea contribui la redarea în mai mare măsură a înțelesului lor uman și social.

Efortul propriu-zis de structurare a acestui cîmp de cercetare ar putea fi desfășurat, în principal, în direcții precum :

— determinarea problemelor de integrare socială care se pun în legătură cu fiecare din tipurile de mobilitate a populației ;

— determinarea particularităților mobilității și integrării în contextele specifice ale grupurilor/organizațiilor esențiale pentru viața oamenilor în societate — familie și rudenie, grup de muncă, vecinătate și comunitate locală, organizații administrativ-statale ;

— particularități ale integrării și mobilității populației în procesele de constituire și „desfacere" a grupurilor familiale (căsătorie și divorț) ;

— implicații ale naturii și cantității resurselor de mobilitate asupra integrării sociale ;

— cercetarea problemelor sociale din perspectiva fenomenelor și proceselor de mobilitate și integrare socială ;

— rolul definirii situațiilor sociale în structurarea formelor de mobilitate și integrare comunitar-locativă.

Pornind de la caracteristicile menționate ale mobilității și integrării, se poate trece la structurarea teoretică a întregului cîmp de fenomene constituit din mobilitate, integrare, consum de bunuri și servicii, nupțialitate, divorțialitate.

În sfera fenomenelor sociale bazate pe evenimente individual-familiale *este foarte probabil justificat ontologic și eficient din punct de vedere metodologic să distingem între fenomenele care se grupează în jurul nucleului mobilitate—integrare și cele care sînt asociate în special cu fertilitatea.* Cele două cîmpuri au o zonă de graniță de parțială interferență în care se înscriu fenomene de tipul nupțialității și divorțialității.

Un progres substanţial în cunoaşterea fenomenelor sociale (constituite din evenimente individual-familiale) credem că poate fi scontat prin reluarea analizelor empirice pe baza unor structuri teoretice de tipul celor pe care le-am menţionat cu titlu de exemplu în acest ultim capitol şi a unor date (furnizate de statisticile oficiale sau de anchete specializate) cît mai dezagregate în raport cu caracteristicile sociale şi teritoriile relevante pentru modul de producere a fenomenelor sociale.

ANEXE

ANEXA 1.
NOTE ŞI COMENTARII

CAPITOLUL 1

1. Atributul de social-uman va fi desemnat în continuare şi prin „social" conceput ca domeniu de existenţă diferit de cel fizic şi biologic. Echivalenţa este făcută nu numai pentru economia de cuvinte, ci şi din bunul motiv că direct sau indirect o covîrşitoare suprafaţă a umanului este legată de social. Folosirea noţiunii de social în sensul ei restrîns, ca domeniu specific în raport cu economicul, politicul, demograficul etc., o vom introduce prin specificarea necesară în text.

2. Prin tipologia modurilor de abordare a relaţiilor sociale, prezentată sintetic în schema 1, încercăm formularea unui prim cadru de referinţă care să permită dezvoltările conceptuale şi, ulterior, pe cele de analiză empirică, pe care intenţionăm să le realizăm în lucrare. În consecinţă, trebuie precizat că tipologia respectivă nu prezintă decît unul dintre modurile posibile de organizare a informaţiilor despre strategiile de abordare a realităţii sociale, şi anume acela pe care îl considerăm adecvat pentru cercetarea de faţă şi pentru cele care au o orientare similară.

3. „Orice eveniment apare într-un lucru concret sau la un lucru concret şi constă într-o schimbare a stării lucrului — schimbarea fiind pur cantitativă, ca în cazul mişcării, sau şi calitativă, ca în cazul apariţiei sau dispariţiei unui lucru. O scînteie luminoasă, disocierea unei molecule, o furtună, o reacţie chimică, creşterea unui mugur, învăţarea unui truc şi căderea unui guvern sînt evenimente", Mario Bunge, *Ştiinţă şi filozofie*, Edit. politică, Bucureşti, 1984, p. 130. În aceeaşi lucrare, „evenimentele nete" sînt înţelese ca „schimbări de stare ce apar într-un anumit lucru x... fără a mai lua în consideraţie paşii intermediari între starea iniţială şi cea finală" (p. 170). Atunci cînd pe traiectoria schimbării se urmăresc nu numai starea iniţială şi cea finală, ci şi cele intermediare, se vorbeşte de proces sau eveniment (p. 133—136).

4. Definiţia dată pentru fenomen social (în sensul larg la care ne-am referit în nota 1 a acestui capitol) generalizează modul de înţelegere a fenomenelor în demografie şi, parţial, în economie şi sociologie. Fenomenele sociale „constau din grupuri, din serii de fapte ce se dezvoltă împletindu-se" (Miron Constantinescu, *Introducere în sociologie*, Univ. Bucureşti, 1972, p. 83).

5. Henri H. Stahl, *Teoria şi practica investigaţiilor sociale*, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1974, p. 152—154.

6. A. Schaff, *Istorie şi adevăr*, Edit. politică, Bucureşti, 1982.

7. W. Gellert, H. Küstner, M. Hellwich, H. Kästner (ed.), *Mică enciclopedie de matematică*, Edit. tehnică, Bucureşti, 1981, p. 859—860.

8. Concept dezvoltat în literatura noastră de specialitate de I. Matei, vezi în acest sens M. Matei. I. Matei, *Sociologie şi sistematizare în procesele de dezvoltare*, Edit. tehnică, Bucureşti, 1977, p. 101—106.

9. Pentru o prezentare a acestor demersuri în contextul istoric al apariției lor, vezi Vl. Trebici *Mică enciclopedie de demografie*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1975, p. 23—34.

CAPITOLUL 2

1. J. Tinbergen, *Restructurarea ordinii internaționale*, Edit. politică, București, 1978, p. 130.

2. Modelul conceptual pe care l-am adoptat pentru explicarea unor caracteristici ale migrației interne din România este bazat pe această distincție dintre calitatea vieții și condiții ale schimbării calității vieții, D. Sandu, *Fluxurile de migrație în România*, Editura Academiei, 1984, p. 50—58.

3. J. Tinbergen, *op.cit.*, p. 136—137.

4. Spre acest sens converg abordări ale modernizării precum cele propuse de C.E. Black, *The Dynamics of Modernization: A Study in Comparative History*, New York, Harper, 1966; R. Bendix, *Tradition and Modernity Reconsidered*, Univ. of California, Berkeley, 1968; E. M. Rogers, *Modernization among Peasants*, Holt Reinehart and Winstorn Inc.. 1969. O încercare de precizare a dimensiunilor teoretice și empirice ale modernizării ruralului în țara noastră, în D. Sandu *Procese de modernizare a comunităților rurale românești*, în „Viitorul social" nr. 3/1983.

5. Vezi în acest sens A. Inkeles, *The Modernization of Man*, în M. Weiner, *Modernization: The Dynamics of Growth*, Washington, 1977, și E.M. Rogers, *op.cit.* În volumul coordonal de M. Weiner sînt abordate aspecte ale modernizării în diferite domenii particulare (societate și cultură, politică, industrie, agricultură, educație, relații sociale etc.).

6. W. Zelinsky, *The Hypothesis of Mobility Transition*, „Geografical Review", no. 2/1971.

CAPITOLUL 3

1. Clasificările în funcție de structura de dezvoltare a județelor sînt complementare cu cele centrate pe nivelul de dezvoltare. În funcție de acest ultim criteriu, clasificările cele mai elaborate din literatura noastră de specialitate sînt cele propuse de Vladimir Trebici în *Populația României și creșterea economică*, București, Edit. politică, 1971, și de Dorel Abraham în *Indicatorii dezvoltării social-economice a județelor: o analiză tipologică*, în „Viitorul social" 4/1979. În primul dintre studiile menționate, principala metodă de clasificare este cea propusă de B. Ivanovici; în următorul clasificarea include ca principale operații normarea indicatorilor, ponderea lor pe baza saturației pe care o au în factorii principali, agregarea scorurilor rezultate în indici ai nivelului de dezvoltare și determinarea grupelor de județe cu ajutorul formulei Sturgess. Procedeul, folosit la un mod similar și în clasificările la nivel național (D. M. Niewiaroski, apud Vl. Trebici, *op.cit.*, p. 278—280) permite o anume atenuare a efectelor de compensare datorită ponderării factoriale a indicatorilor.

Încercările de clasificare a județelor în funcție de similitudinea structurilor lor de dezvoltare apelează la metode precum analiza Q — D. Sandu, S. Holtier, *Dezvoltarea socioeconomică a județelor. O abordare structurală prin metoda analizei Q*, în „Arhitectura" 6/1985 și „analiza structurală a corelațiilor", la care ne vom referi pe larg în cuprinsul acestei lucrări, în D. Sandu, *O tipologie demografică a județelor*, în „Viitorul social", 2/1986.

2. O prezentare în limba română a modelului Black-Davis pentru explicarea fertilității și a extinderii acestui model de către R. Freedman, în Vl. Trebici, *Demografia*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 271—273.

3. D. Sandu, *op. cit.*, 1984.

4. *Ibidem*, p. 99—113.

CAPITOLUL 4

1. Într-o cercetare în care s-a pornit de la un model teoretic al factorilor de mediu care influențează starea de sănătate a populației în profil teritorial, analizînd datele pe baza modelelor de regresie multiplă, au rezultat concluzii consonante cu aceste ipoteze : variația interjudețeană a mortalității infantile era „explicată" în principal de factori asociați cu indicele de gravitate (zile concediu medical la 100 personal muncitor), influențat, la rîndul său (în sens pozitiv), de ponderea personalului muncitor în industrie, nivelul de instrucție al populației și ponderea locuințelor mici, de (1 + 2) camere.

Variația în timp (între 1973—1977) a mortalității infantile pe teritoriul urban al aceluiași județ înregistrează corelații pozitive maxime cu indicatorii referitori la deficitul de camere la sfîrșitul perioadei de referință ($r = 0{,}70$) și numărul de persoane pe cameră ($r = 0{,}60$).

Pentru prezentarea detaliată a acestor concluzii, vezi „Cercetări pluridisciplinare de ordin sociologic, arhitectural și urbanistic privind locuirea", etapa 1982, Laboratorul de studii și cercetări sociologice, București, și D. Sandu, *Condițiile de locuire și starea de sănătate a populației*, în *Științele sociale și politice din România. Progrese, realizări*, nr. 4/1982, A.S.S.P., București.

2. D. Sandu, *op.cit.*, 1984.

3. Deși au fost elaborate în scopuri diferite, fișierele de date pe care le folosim conțin informații relevante pentru același larg domeniu al dezvoltării social-economice în profil teritorial.

CAPITOLUL 5

1. Pentru prezentări ale analizei Q, vezi R. Atkin, *Q - Analysis. Theory and Practice*, The Study of East Anglia — 6 Univ. of Essex, 1977, S. Holtier, *Introducere în analiza Q. Un limbaj structural pentru studiul sistemelor complexe*, mimeo, ICPROM Iași, 1981. Analiza structurală a corelațiilor a fost dezvoltată pornind de la o serie de „intuiții" cuprinse în analiza Q. Spre deosebire de aceasta din urmă, lucrează numai cu variabile cantitative (nu dihotomice, ca în analiza Q). Grafurile de ordonare ierarhică, prezente în ambele metode, sînt elaborate în cazul ANSCOR numai pe baza relațiilor de similitudine de intensitate maximă. În analiza Q, lucrîndu-se cu toate tipurile de relații de similitudine, indiferent de intensitatea lor, graful de tip arbore rezultînd din efectul combinat al relațiilor de q-conexiune și de q-vecinătate duce uneori la grupări relativ artificiale, greu de interpretat în termenii domeniului de analiză.

Cel puțin în clasificarea județelor, folosirea comparativă a celor două metode a dus la grupări mai relevante sub aspect sociologic atunci cînd s-a lucrat cu ANSCOR, decît atunci cînd s-a lucrat cu analiza Q.

Prin rezultatele și algoritmul asociat ei, ANSCOR prezintă „înrudire" atît cu analiza Q, cît și cu analiza factorială, reținînd de la prima ideea de ordine topologică, iar de la cea de-a doua posibilitatea de a grupa variabilele în factori, pornind de la matricea de corelații.

2. D. Sandu, *op.cit.*, 1984, p. 133—137.

3. D. Sandu, *Migrația și schimbarea structurii sociale în mediul rural*, în I. Matei, I. Mihăilescu (coord.), *Satul românesc. Studii*, Edit. Academiei, București, 1985.

CAPITOLUL 7

1. Într-o formă sintetică, acest exemplu l-am prezentat în *O tipologie demografică a județelor*, în „Viitorul social" 2/1986, studiu redactat în special în vederea unei prime ilustrări a aplicării metodei de analiză structurală a corelațiilor.

2. D. Sandu, *op. cit.*, 1985.

3. Un număr de patru itemi incluși în anexă în categoria itemilor structurii sociospațiale au fost omiși din această analiză fie datorită distribuției lor inadecvate pentru aplicarea unor calcule de corelație (pondere populație românească în populația totală a orașelor din județ), fie datorită unor deficiențe în datele de bază de la care s-a plecat (densitate în zona de locuire urbană, număr de televizoare la 1 000 locuitori), fie datorită necorelării itemului la un nivel semnificativ cu ceilalți itemi ai structurii sociospațiale (venit mediu în cooperativele agricole de producție).

4. Procedeul de reprezentare a regiunilor prin noduri și a raporturilor lor de vecinătate prin arce de graf a fost preluat din cercetările asupra „numerelor cromatice" ale grafurilor (vezi Gh. Păun, *Din spectacolul matematicii*, Edit. Albatros, București, 1983, p. 191).

5. Pentru detalieri asupra raporturilor de similitudine a județelor sub aspectul situației fondului locativ, D. Sandu (coord.), *Cercetări pluridisciplinare de ordin sociologic, arhitectural și urbanistic privind locuirea*, raport de cercetare 7041/1985, Laboratorul de studii și cercetări sociologice.

6. La nivel național, pe totalul rețelei urbane se înregistrează în anii 1973 și 1977 corelații pozitive puternic semnificative între intensitatea concentrării urbane la nivelul județului (indicele Arriaga), pe de o parte, și ponderea populației ocupate în sectorul de stat și ponderea populației cu nivel de instrucție mediu sau superior, pe de altă parte (D. Abraham, D. Sandu, *Modernizare și urbanizare — direcții majore ale dezvoltării economico-sociale a țării*, „Viitorul social", noiembrie-decembrie, 1984). Din această constatare și din situația grupelor de similitudine sociospațială prezentate în lucrare, rezultă că asocierea pozitivă puternică (la nivel național) dintre concentrarea urbană și stocul de învățământ decurge în special din situația județelor din Transilvania și din nordul Moldovei.

7. D. Sandu, *Populația și cadrul construit*, „*Viitorul social*", martie-aprilie, 1984, p. 162.

8. În analizele asupra dezvoltării social-economice în profil teritorial, fiecare dintre aceste tipuri de unități (regiune istorică, zonă geografică, zonă de vecinătate, regiune agrogeografică etc.) pot fi utilizate fie a) presupunînd ab initio că sînt semnificative pentru diferite tipuri de dezvoltare și regrupînd datele de analiză în raport cu respectivele unități, fie b) pentru a demonstra cît de semnificative sînt aceste unități în raport cu un anume tip de dezvoltare. În acest ultim caz, diferitele subunități teritoriale (localități, județe etc.) sînt grupate în funcție de similitudinea lor în privința unui anumit aspect al dezvoltării și grupele astfel obținute sînt raportate la regiuni de tipul provinciilor istorice, regiunilor agrogeografice etc. Demersul de tipul b), pe care l-am adoptat majoritar în această lucrare, considerăm că trebuie să preceadă, în ordine logică, celui de tip a), în măsura în care datele de bază o permit.

9. Cadrul de referință al regiunilor agrogeografice (Petre Onică, *Statistica agricolă a României în 1938*, anul II, vol. II, Editura Institutului Central de Statistică, Bucu-

rești, 1939, p. XXX) prezintă pentru problemele dezvoltării în profil teritorial o relevanță cel puțin egală (dacă nu mai mare) față de cea a provinciilor istorice sau regiunilor geografice. Aceste regiuni sînt utilizate ca unități de analiză începînd din anii 1937—1938 în lucrările Institutului Central de Statistică. Raportate la teritoriul actual al țării, regiunile respective sînt : șesul Siretului și Prutului, Carpații Moldovei, Carpații Munteniei și Olteniei, șesul Dunării, Dobrogea, Bucovina, platoul Transilvaniei și șesul Tisei.

CAPITOLUL 8

1. P. Gosling, *Population Redistribution: Patterns, Policies and Prospects*, în Ph. Hauser (ed.), *World Population and Development. Challenges and Prospects*, Syracuse Univ. Press, 1979.

2. Vl. Trebici, *op.cit.*, 1975, p. 123.

3. D. Sandu, *Populația și cadrul construit*, în „Viitorul social", 2/1984.

4. L. Tövissi, E. Scarlat, A. Tașnadi, *Metode și modele ale analizei economice structurale*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 264—266.

5. *Patterns of Urban and Rural Population Growth*, United Nations, New York, 1980, p.9.

6. Diferențele care apar față de calculele prezentate de Vl. Trebici în *Demografia rurală a României*, „Viitorul social", 2/1979, provin din limitele diferite ale perioadelor considerate, precum și din faptul că noi am putut estima rolul reclasificărilor de localități. (În 1979, la data publicării articolului la care ne-am referit, datele recensămîntului din 1977, cu populația orașelor la recensămintele dintre 1912—1977, nu fuseseră publicate.) Pentru indicele care implică sporul migratoriu am folosit date D.C.S. publicate în *Anuarul demografic*, 1974, și estimări proprii.

7. Vasile Ghețău, *O abordare longitudinală a evoluției fertilității în România*, „Viitorul social", 1/1981.

8. Vladimir Trebici, Ilie Hristache, *Demografia teritorială a României*, Edit. Academiei, București, 1986, p. 96.

9. Vladimir Trebici, *Populația României și politica demografică*, „Viitorul social", 1/1981.

10. D. Abraham, D. Sandu, *op.cit.*, 1984, p. 514—520.

11. R. Althauser, *Multicolinearity and Non-Additive Regression Models*, în H. Blalock (ed)., *Causal Models in the Social Sciences*, Univ. of Washington, MacMillan, 1974.

12. D. Abraham, D. Sandu, *op.cit.*, 1984.

CAPITOLUL 9

1. M. Hannan, *Problems of Aggregation*, în H. Blalock (ed.), *op. cit.*, 1974. În 1950 William Robinson atrăgea atenția asupra erorii de a infera existența unor relații la nivel individual pornind de la corelații statistice calculate la nivelul unor unități ecologice în funcție de care se agregă valorile individuale *(Ecological correlations and the behavior of individuals*, „American Sociological Review", 15, 1950). Este ceea ce el a denumit „eroarea ecologică" sau eroarea inferenței pornind de la date agregate teritorial (ecological fallacy). Robinson a accentuat asupra acestei erori ca rezultat al unei practici de cercetare greșite. Ulterior, specialiștii au adoptat tot mai mult poziția de a distinge între nivelele agregate adecvate sau inadecvate în raport cu anumite date. Este interesantă poziția susținută de M. Kendall și G. Yule (*Introducere în teoria statisticii*,

Edit. științifică, București, 1969, p. 328—330). Ei apreciază că tendința de mărire a valorii coeficientului de corelație dintre două variabile x și y odată cu mărirea suprafeței unităților teritoriale de observare a acestor variabile apare datorită unui așa-zis efect de atenuare: prin regruparea datelor pe baza unor unități de observare tot mai largi se produc o atenuare a componentei aleatorii a fiecărei variabile și o cumulare a efectelor sistematice ale acesteia. Fără a avea competența statistică necesară pentru a judeca argumentarea celor doi autori, semnalăm totuși ca plauzibilă și interesantă concluzia: „Coeficienții de corelație... reflectă — dacă în general este cazul să reflecte ceva — nu numai variația caracteristicilor cantitative considerate, ci și proprietățile unităților de observare ca entități ale relației prin care observăm fenomenul studiat pentru a-l măsura" (p. 328). Utilă este, de asemenea, și distincția pe care aceștia o fac între unități de observare modificabile și nemodificabile („scoica, perechea căsătorită și o vacă sînt unități de observare nemodificabile", spre deosebire de suprafețele geografice care sînt modificabile, divizibile fără a le schimba natura lor, p. 327).

Corelația ecologică este analizată de Hannan în contextul larg al efectelor pe care, le are gruparea datelor asupra corelațiilor obținute pe această bază. Pentru a determina efectele agregării datelor asupra corelațiilor este esențial, consideră el, să fie analizat cu atenție raportul dintre criteriul de clasificare și variabilele puse în corelație. Acest criteriu poate duce la mărirea variației intergrupale în variabila independentă X și implicit la creșterea coeficientului de determinație dintre variabilele corelate. Așa-zisa „grupare aleatore" (H. Blalock, *Causal inferences in Non-Experimental Research*, Univ. of North Carolina Press, 1964) este cea în care criteriul de grupare nu este corelat sistematic nici cu X, nici cu Y. În acest caz, corelația nu este influențată de modul de grupare. În situațiile în care criteriul de grupare este legat sistematic atît cu variabila independentă, cît și cu cea considerată ca dependentă, apar complicații (corelație falsă dintre X și Y, supraestimarea intensității legăturii dintre ele etc.) care nu pot fi rezolvate decît pe temeiuri teoretice. În acord cu Alker (1964), Hannan apreciază că sînt necesare construcții teoretice care să integreze variabile macro și micro, criteriile de grupare și variabilele incluse în corelații (cross-level theories) astfel încît pe acest temei să poată fi judecat modelul statistic empiric.

Pentru cazul lucrării noastre, efectele de grupare a datelor pot fi considerate ca neglijabile în cadrul ordonării ierarhice a județelor cu ajutorul ANSCOR. În schimb, ordonările de variabile sînt, foarte probabil, afectate în sensuri multiple de aceste efecte. Dat fiind faptul că soluțiile tehnice pentru depistarea unor distorsiuni generate prin gruparea datelor sînt la un nivel redus de elaborare, am optat pentru tentativa de controlare teoretică a relațiilor statistice, pentru admiterea lor în baza interpretabilității teoretice pe care o au.

2. M. Gottdiener, *Social Production of Urban Space*, Texas Univ. Press, Austin, 1985.

3. În afara cadrelor de referință descriptive și explicative poate fi luată în considerație și funcționarea, într-un plan mult mai abstract, a unor cadre de referință implicate în definirea noțiunii de fenomen social. Deși sînt invocate diferențiat de la o disciplină socială la alta, de la un autor la altul, poate fi emisă ipoteza că aceste cadre de referință se organizează în principal în jurul axelor de opoziții: latent — manifest, permanență — schimbare și element — mulțime. În demografie, spre exemplu, „fenomen social" implică o raportare la polii schimbare și mulțime ai ultimelor două opoziții menționate. În sociologie, polisemia sintagmei respective rezultă din invocarea diferențiată a celor trei dimensiuni (D. Sandu, *Profilul epistemologic al noțiunii de fenomen în demografie și în sociologie*, în „Viitorul social", 2/1987). În același material am încercat să fundamentăm distincția dintre cadre de referință analitice (implicate în definirea noțiunii de fenomen) și sintetice (utilizate pentru identificarea surselor de variație ale fenomenelor, atît la nivel descriptiv, cît și explicativ) prin analogie cu opoziția clasică dintre enunțuri analitice și sintetice.

4. Apud Umberto Eco, *Tratat ae semiotică generală*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1982, p. 97 (traducere de Anca Giurescu şi Cezar Radu. Prefaţă şi note de Cezar Radu). Distincţia dintre abordările contextuale şi cele distributive ale fenomenelor sociale se regăseşte parţial nu numai în opoziţia dintre emic şi etic, ci, în planul lingvisticii, şi între cea dintre sintagmatic şi paradigmatic.

5. Vladimir Trebici, Ilie Hristache, *op.cit.*, 1986.

6. Henri H. Stahl, *Nerej, un village d'une région archaïque*, Bucarest, 1936.

7. *60 sate româneşti*, anchetă condusă de Anton Golopenţia şi dr. D. C. Georgescu, vol. I—V, Bucureşti, 1941—1943.

8. O astfel de abordare a fost posibilă în cadrul unei cercetări monografice comparative centrată asupra problemelor migraţiei rural — urban şi dezvoltării cooperativelor agricole de producţie în comunele Frăteşti şi Gogoşari din judeţul Giurgiu, realizată în cadrul Institutului de economie agrară — D. Sandu (responsabil lucrare), M. Stănescu, C. Ciutacu, D. Florea ş.a., *Studiu asupra migraţiei forţei de muncă din agricultură*, Bucureşti, 1977 (text roneo).

9.) *Mobilitate şi dezvoltare socială în România contemporană* (dezbatere cu participarea I. Iordăchel, Vl. Trebici, S. Chelcea, A. Teodorescu, Maria Manole, D. Abraham, D. Sandu), „Viitorul social", sept.—oct. 1984.

10. J. Gibbs, *Sociological Theory Construction*. The Dryden Press, 1972, p. 130—132.

11. *Interdisciplinaritatea şi ştiinţele umane*, Edit. politică, Bucureşti 1986 (studiu introductiv Ion Drăgan, traducere din limba franceză Vasile Tonoiu şi Ilie Bădescu), studiile semnate de Bottomore şi Boulding, p. 38, 41, 459.

12. Miron Constantinescu, *Procesul de sărăcire din Oarja*, „Sociologia românească", IV, nr. 7—12, 1942.

13. Alin Teodorescu, *Indicatorii integrării: modele în evoluţie*, în Septimiu Chelcea (coord.), *Semnificaţia documentelor sociale*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1984, şi, în acelaşi volum, D. Sandu, *Continuitate şi schimbare în cercetările româneşti asupra integrării socioprofesionale: un model explicativ*.

14. D. Sandu, *Integrare socială (analiză conceptuală parţială,)* „Viitorul social", 2/1972.

15. A. Cohen, *La Déviance*, Ed. Duculot, Belgique, 1971 (traducere din engleză, ed. 1966, J.P. Roy).

16 C. Mamali, *Mobilitatea şi integrarea socioprofesională a tinerilor din industrie*, CCPT, Bucureşti, 1979 (raport de cercetare) şi Honorina Cazacu (coord.), *Fluctuaţia forţei de muncă*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1979, ilustrează modul de abordare corelată a fenomenelor de mobilitate şi integrare socială.

ANEXA 2
INDICATORI AI DEZVOLTĂRII JUDEȚELOR

A. INDICATORI AI DEZVOLTĂRII JUDEȚELOR, 1977*

STRUCTURI DEMOGRAFICE

116**. pondere populație de + 60 de ani în populația din totalul orașelor (O) din județ
234. ponderea populației de + 60 de ani în populația din totalul comunelor (C) din județ
603. pondere persoane de 15—19 ani în C
607. persoane pe gospodărie familială O
608. pondere gospodării familiale în total gospodării O
609. persoane pe gospodărie familială C
612. pondere gospodării cu un singur nucleu din total gospodării familiale O/C
613. pondere bărbați la 100 femei în populația de + 15 ani O
614. indice dependență de vîrstă O
615. pondere persoane necăsătorite în populația masculină de + 15 ani O
616. pondere persoane căsătorite în populația masculină de + 15 ani O
617. pondere persoane divorțate în populația masculină de + 15 ani C

STRUCTURI ECONOMICE

a) Forța de muncă

133. pondere personal muncitor în județ din total personal muncitor pe țară
620. indice activitate O
621. indice activitate C
622. indice activitate O/C
623. pondere populație activă în industrie și construcții O
625. pondere populație activă în agricultură C
626. pondere femei în populația activă din agricultură C
628. personal muncitor la 1000 locuitori, pe total județ (J)
630. personal muncitor în industrie la 1000 locuitori, J

---

* Pentru realizarea fișierului cu date primare, din care am extras indicatorii prezentați în această anexă și utilizați în cadrul analizei secundare dezvoltate în lucrare, am beneficiat de sprijinul colegelor informatician Anca Ialomițeanu și statisticieni Rodica Ghețău și Lucia Bedeleanu de la Laboratorul de studii și cercetări sociologice.

** Codurile corespunzătoare din fișierul de date.

b) **Structuri de producție**

135. pondere fonduri fixe în unitățile socialiste industriale din județ, față de total țară
136. pondere fonduri fixe în unitățile socialiste agricole din județ față de total țară

STRUCTURI SOCIALE

631. pondere muncitori în populație J
632. pondere țărani cooperatori J
633. pondere intelectuali + funcționari J
634. pondere români în populația O
635. pondere absolvenți de învățământ superior în populația de + 12 ani O
636. pondere absolvenți de învățământ superior și liceal în populația de + 12 ani O
637. pondere absolvenți de școală primară în populația de + 12 ani O
231. nivel mediu al veniturilor personalului muncitor din J
232. venit mediu lunar pe cooperator agricol C

STRUCTURA ȘI OCUPAREA FONDULUI LOCATIV

638. locuințe/clădire O
639. camere/locuință O
640. suprafață locuibilă/locuință O
641. pondere unități de locuit din necesitate din totalul de locuințe și unități de locuit din necesitate O
642. pondere de locuințe la bloc O
643. pondere locuințe de (1 + 2) camere O
644. pondere locuințe de 2 camere O
645. persoane/cameră O
646. suprafață locuibilă pe persoană O
647. pondere clădiri racordate la rețeaua de apă curentă O
648. pondere clădiri cu gaze și încălzire centrală O
100. indice de înzestrare a locuințelor cu dependințe (baie, bucătărie, bucătărie în exclusivitate) și echipamente (apă curentă, curent electric, încălzire centrală sau cu gaze)

STRUCTURI ALE CONCENTRĂRII URBANE

208. pondere populație urbană în județ
601. pondere din populația orașelor țării situată în orașele din județul respectiv
118. categoria medie de mărime a orașului din județ
121. densitatea populației în zona de locuire (egală cu perimetrul construibil al orașului — suprafața zonei industriale) O
123. pondere din populația rurală a județului situată în zona de influență a unui oraș

STRUCTURI ALE SISTEMULUI SANITAR

113. număr paturi în unitățile medicale la 1000 locuitori
114. personal sanitar la 1000 locuitori

FENOMENE ALE REPRODUCȚIEI BIOLOGICE A POPULAȚIEI

72. rata natalității O
73. rata mortalității O
74. rata sporului natural O
127. rata fertilității generale O
130. rata nupțialității O
182. rata mortalității corectată cu structura pe vîrste a populației la nivel național J (1975)
184. rata fertilității generale J

FENOMENE SOCIODEMOGRAFICE

618. rata sporului migratoriu O
96. rata imigrării în orașe din comunele altui județ (migrație pe durata vieții)*
97. rata emigrării din comune în orașele aceluiași județ (migrație pe durata vieții)
98. rata imigrării în comune din comunele altui județ (migrație pe durata vieții)
120. pondere navetiști în total personal muncitor J
104. rata mortalității infantile O
131. rata divorțialității O
99. flotanți la 1000 locuitori O
124. pondere persoane născute în orașele în care domiciliază

FENOMENE ALE CONSUMULUI DE BUNURI ȘI SERVICII

655. volum vînzări de mărfuri alimentare pe locuitor J
656. volum vînzări mărfuri în unitățile de alimentație publică, la un locuitor, J
657. volum vînzări mărfuri nealimentare la un locuitor, J
102. consum apă potabilă la 1000 locuitori J
140. pondere vînzări mărfuri în județ, din total vînzări de mărfuri la nivel de țară
105. total cazuri de noi îmbolnăviri la copii în raport cu numărul total de copii O
108. total cazuri de noi îmbolnăviri la adulți, raportat la numărul de adulți O
106. intensitatea morbidității respiratorii la copii O
115. zile concediu medical la 100 personal muncitor (indice de gravitate) J
190. consultații medicale pe un locuitor J

FENOMENE ECONOMICE

138. pondere producție globală industrială în județ, din total producție industrială pe țară
139. ponderea producției globale agricole din județ în total producție agricolă la nivel național
649. producția globală industrială la 1 000 locuitori J
650. producția globală agricolă la 1000 locuitori J

---

* Pentru modul de calcul al indicatorilor de migrație pe durata vieții, D. Sandu, *Fluxurile de migrație în România*, Edit. Acad. București, 1984, p.158.

651. producția globală industrială la 1000 personal muncitor în industrie J
652. producția globală agricolă la 1000 persoane active în agricultură J
653. producția globală (industrială și agricolă) la 1000 locuitori J
654. producția globală agricolă la 100 ha teren agricol J
229. pondere cooperatori care au participat la munca din C.A.P., J
150. consum de energie electrică pe muncitor J

B. INDICATORI AI DEZVOLTĂRII JUDEȚELOR, 1966

STRUCTURI DEMOGRAFICE

207. pondere populație urbană în județ
501. pondere din totalul populației orașelor, în orașele din județ
502. pondere din totalul populației comunelor, în comunele din județ
503. ponderea populației de 10—19 ani în totalul populației din comune
504. persoane pe gospodărie O
505. persoane pe gospodărie C
506. persoane pe gospodărie O/C
507. persoane pe gospodărie familială O
508. pondere gospodării familiale O

STRUCTURI ȘI FENOMENE ECONOMICE

149. consum energie electrică pe. muncitor kWh
510. ponderea populației active din județ cu domiciliul în orașe
511. indice activitate O
512. indice activitate C
513. indice activitate O/C
514. pondere populație activă în industrie și construcții O
515. pondere populație activă în agricultură O
534. personal muncitor în industrie la 1 000 locuitori
513. pondere populație activă în agricultură C
517. pondere femei în populația activă din agricultură C
518. pondere femei în populația activă O
519. personal muncitor la 1000 locuitori J

STRUCTURI SOCIALE

520. pondere muncitori în populație J
521. pondere intelectuali și funcționari în populație J
522. pondere țărani cooperatori în populație J

STRUCTURA ȘI OCUPAREA FONDULUI LOCATIV

523. locuințe pe clădire O
524. camere pe locuință O
525. suprafață locuibilă pe locuință O

526. pondere unități de locuire din necesitate în totalul de locuințe și unități de locuire din necesitate O
527. pondere locuințe cu 1 + 2 camere O
528. pondere locuințe la bloc O
101. indice supraocupare locuințe O, calculat pornind de la o matrice de distribuție a gospodăriilor în funcție de numărul de membri și de numărul de camere al locuințelor în care stau. S-au considerat a fi în situație de supraocupare locuințele de 1 cameră cu + 3 persoane, locuințele de 2 camere cu + 4 persoane, locuințele de 3 camere cu + 5 persoane și cele de 4 camere cu + 6 persoane.
529. persoane în gospodărie pe o cameră O
530. suprafață locuibilă pe persoană în gospodărie O

FENOMENE DEMOGRAFICE

509. rata sporului migratoriu O
68. rata natalității O
69. rata mortalității O
70. rata sporului natural O
226. pondere persoane domiciliate în comuna natală C

FENOMENE SOCIAL-ECONOMICE

531. vînzări mărfuri nealimentare la 1000 locuitori J
532. vînzări mărfuri alimentare la 1000 locuitori J
533. vînzări mărfuri în unitățile de alimentație publică la 1000 locuitori J
186. incapacitate temporară de muncă (indice de gravitate) J (pentru 1970)
189. consultații medicale la un locuitor J (pentru 1970)

C. INDICATORI AI DEZVOLTĂRII JUDEȚELOR, 1982

STRUCTURI ECONOMICE

157. pondere personal muncitor în județ din total personal muncitor pe țară
158. pondere personal muncitor în industrie J
709. personal muncitor la 1000 locuitori J
159. pondere fonduri fixe în unitățile socialiste din industrie J
160. pondere fonduri fixe în unitățile socialiste agricole J
701. personal muncitor în industrie la 1000 locuitori J

STRUCTURI SOCIALE

221. indicele retribuirii medii nete a personalului muncitor J, (1980) (apud Costache Sandu, Constantin Popescu, *Coordonate ale optimizării dezvoltării economico-sociale*, Edit. politică, București, 1982, p. 291–292)
702. abonamente TV la 1000 locuitori J

STRUCTURA ŞI OCUPAREA FONDULUI LOCATIV

706. Suprafaţă locuibilă pe persoană O
717. Camere pe locuinţă O
708. Suprafaţă locuibilă pe locuinţă O

STRUCTURI ALE CONCENTRĂRII URBANE

209. pondere populaţie urbană în judeţ

FENOMENE DEMOGRAFICE

154. rata nupţialităţii O
76. rata natalităţii O
77. rata mortalităţii O
78. rata sporului natural O
183. rata „corectată" a mortalităţii, cu structura pe vîrste a populaţiei la nivel naţional (1981) J
185. rata fertilităţii feminine J
193. rata fertilităţii feminine O

FENOMENE SOCIODEMOGRAFICE

703. flotanţi la 1000 locuitori O
704. rata sporului migratoriu O
155. rata divorţialităţii O

FENOMENE ECONOMICE

161. pondere investiţii în sectorul socialist în judeţ din total ţară
162. ponderea producţiei industriale în judeţ din total producţie industrială pe ţară
163. ponderea producţiei agricole în judeţ din totalul producţiei agricole pe ţară
172. consum energie electrică pe muncitor kWh

FENOMENE DE CONSUM DE BUNURI ŞI SERVICII

107. cazuri de noi îmbolnăviri copii la 1000 copii O(1980)
111. cazuri de noi îmbolnăviri adulţi la 1000 persoane adulte O (1980)
188. indice gravitate J
191. consultaţii medicale pe locuitor J
192. tratamente .medicale pe locuitor J
222. indice servicii prestate populaţiei, pe locuitor J 1980 (apud Costache Sandu, Constantin Popescu, op. cit., p 291—292)
710. vînzări mărfuri alimentare la 1000 locuitori J
711. vînzări mărfuri în unităţile de alimentaţie publică J
712. vînzări mărfuri nealimentare la 1000 locuitori J
164. pondere vînzări de mărfuri cu amănuntul în total vînzări de mărfuri din judeţ

D. SANDU, *Dezvoltarea socioteritorială în România* (Patterns of territorial social development in Romania) Editura Academiei, 1987, 300 p.

ABSTRACT

The work is focused on the territorial social development of contemporary Romania and the interdependent components of this development.

A theoretical model of social reproduction processes in spatial setting is worked out in order to cope with a lot of empirical data and to reveal their social significance. According to this model, different kinds of social structures, phenomena and processes are considered under the aspect of their relevance for the reproduction of the following spheres of life : demografic, economic, working capacity and sociocultural organization. Due to the multidimensional character of development and the ambiguity of many social indicators, we had to elaborate a specific frame of reference including theoretical and methodological premises of the research on territorial social development.

The main topics selected for special analysis in this large area of research are referring to social phenomena composed of individual or family events (natality, mortality, nuptiality, divortiality, migration ,social mobility, consumption, morbidity etc.), to territorial social structures associated with urbanisation, housing stock development, population reproduction, class and professional groupings etc. and with the changing relations of development between rural and urban communities and between departments.

As an example of empirical findings concerning the interrelations between phenomena of social reproduction, we mention : the indicators of biological reproduction of the population are grouped together in a similar way in the theoretical and the empirical model; the phenomena associated with the consumption of alimentary and non-alimentary goods are centrally situated in the realm of social phenomena as causes or functional corelates of many of them; the migration indicators are strongly differentiated under

19—c. 174

the aspect of their social significanee if one takes into account the distinction between life-time migration on the one hand and vital statistics migration or commuting on the other; the phenomena of working capacity reproduction are much more integrated with those of social organisation reproduction than with the phenomena of population reproduction. General morbidity and infant mortality phenomena are closer to working capacity reproduction than to population reproduction; urban concentrations with highly developed trade and sanitary systems are characterised at the same time by a high ratio of passengers using public transportation facilities.

The pattern of the relations between the variables of the state of development in departments (considered either as a whole or under the aspect of their rural or urban communities) is the starting point for the study of the influence of these states on the social phenomena.

The indicators of the state of development are classified either as indicators of group situation/state (social composition vs size or volume of the groups) or as indicators of activities (performances of these activities vs their physical conditions). These distinctions are adequate to characterise every type of social reproduction. The hyerarchical ordering of such indicators on the basis of an orginal technique for processing data (structural analysis of correlations — ANSCOR) resulted in such empirical findings as : the indicators of urbanisation social composition (percentages of urban population, wage earners and high-level instructed people) are centrally located in the graph of territorial structures of development being highly relevant for many other indicators of this realm; the causal structures explaining the regional variance of such indicators are region specific ones (this is probably the situation with variables like the mean size of households, people's density in houses etc.); migration and fertility variables are highly relevant for the interpretation of the empirical relations between different variables of the state of development at regional level; migration, urban concentration and the concentration of the agricultural fixed assets are the main variables explaining the complementarity between rural and urban structures of development.

Empirical analysis is not falsifying the hypothesis that the social phenomena are influenced especially through the medium of the variations in the group structure of the population. The indicators of the urbanization social composition are highly correlated with a great diversity of indicators of individual or family-based social phenomena.

There are also some social phenomena as morbidity that are closer to other social states indicators (of housing stock, for example) than to social composition of the population.

A multidimensional classification of development from the point of view of the similarity/opposition of their profiles of development (considered globaly or by sectors of social reproduction) is elaborated in order to achieve a more definite picture of the quality of territorial social development. In this classification, the spatial units (the departments, for the case in point) are considered as units of analysis, locations of interdependences between the components of development and as a conditioning setting for some characteristics of development. The departments are hyerarchically ordered by using distinct sets of indicators referring to population reproduction, social space structures of development, quality of life, economic structures and phenomena and to housing stock. Instead of using a single index (computed by different procedures of aggregation) of global or sector development, we adopted a variant of ANSCOR technique appropriated for comparing the territorial units on the basis of sets of indicators whose standardised values are giving the development profiles of departments. The similar groupings of departments constructed in such a way are evaluated in relation with the historical region of the componing departments, their proximity and historical tradition of development and ethnic composition, etc.

The clusters (or groupings) of similitude composed of departments from Moldavia, Transylvania, Banat, Crişana and Maramureş could be interpreted in relation with specific aspects of long distance migration. By reference to this last criterion it is useful to distinguish the following types; a) clusters of neighbouring departments related by significant streams of migration, b) clusters of neighbouring or distant departments located in the same historical region (or in culturally similar ones) and having a similar function of pulling migrants from remoted places and c) clusters of departments with similar profiles of development gravitating round the same pulling migration center. This typology is not adequate for the departments from Muntenia and Oltenia as a consequence of the unusual great influence the capital city of Bucharest is exerciting over these two regions. As a function of their neighbouring and historical region location, the departments are clustering in intraregional similar nuclei and interregional "bridges of similitude". The opposite situation is that of isolated departments, without bordering departments having a high degree of development similarity.

The dynamics of similarity clusters of departments is determined on the basis of the data for the years 1966, 1977 and 1982. During the first period (1966—1977) the clustering pattern is changing towards a higher degree of similitude between proximate departments and also towards a greater differentiation of patterns of development similitude. In the second one (1977—1982), the clusters of departments in similitude relations are changing toward a lesser degree of similitude between proximate departments and by reducing the number of specific patterns of development. These changing tendencies could be explained in relation with patterns of interdepartment migration and the territorial selectivity of such processes as demografic transition, industrialization, diffusion and adoption of collective consumption patterns, social mobility and integration.

The restructuring of the development relations between country and city is another type of process considered in this work. The growth of the urbanisation degree of departments is explained by reference to the proximate factors (migration and natural increase) and to the general causal context of this process.

Theoretical and methodological conclusions formulated in the final chapter of the work are at the same time an opening towards a general theory of social phenomena based on individual and family type events.

CONTENTS

Foreword 9

CHAPTER 1. **Phenomena and structures of territorial social development** . . . 13

1.1. Strategies of approaching social reality 13
1.2. Main features of local communities 21
1.3. Social systems' components and relations 30

CHAPTER 2. **Development as a form of social change** 43

2.1. Styles in the knowledge of change 43
2.2. Typology of changes 45
2.3. Restructuring the development patterns of regions or type of communities 50

CHAPTER 3. **An outline of a theoretical and methodological model to study the patterns of territorial social development** 53

3.1. Model's frame of reference 53
3.2. Hypotheses 56

CHAPTER 4. **The general pattern of relations between social phenomena composed of individual or familial behaviours** 60

4.1. Dimensions and technical problems of analysis 60
4.2. The patterns of relations between phenomena 65

CHAPTER 5. **Causal and functional relations between structures of territorial social development** 74

5.1. Premises of explanatory model 74
5.2. Categories of indicators for the state or structure of development 76
5.3. Problems of structural analysis using blocks of variables 79
5.4. An empirical model of the relations between development structures 83

CHAPTER 6. **The influence of structures on development phenomena** 98

6.1. Phenomena clustering by the type of causal structure . . 98
6.2. Clustering the structures of development by influenced phenomenon 105

CHAPTER 7. **Similarities and dissimilarities between the development structures of departments** 120

7.1. Classifications by level vs structure of development and global vs specific ones 120
7.2. A methodology for analysing department similitudes by structures of development 122
7.3. An example of using the new methodology; comparing departments by three demografic profiles 126
7.4. Classifications from the point of view of labour force and social organisation reproduction 141
7.5. Global and specific classifications of department socio-economic development 164
7.6. The social significance of the "opposition" between the socio-economic profiles of departments 170

CHAPTER 8. **Changing patterns of territorial social development** 179

8.1. Dimensions for the analysis of the changing patterns of territorial social dvelopment 179
8.2. Population redistribution by territorial units. 181
8.2.1. Theoretical and methodological premises 181
8.2.2. Population redistribution between rural and urban communities 184
8.2.3. Relations between the main types of population redistribution between different territorial units 198
8.2.4. Causal structures of the population redistribution in a territory 202
8.3. Conditions and contents of changing development relations between rural and urban communities 208
8.4. Changes in the department grouping by similarity of development profiles 213
8.4.1. Theoretical and methodological problems of dyachronic comparisons between development profiles of departments 213
8.4.2. Convergence, divergence and maintenance in the similitude of development profiles of departments 219

CHAPTER 9. **Theoretical and methodological openings for further research**. . . 235

9.1. General problems 235
9.2. Frames of reference for the study of social phenomena . . 237
9.3. Context and distribution approaches in analysing social phenomena 246
9.4. An integrating approach for a given type of social phenomenon 251
9.5. Structuring of the fields of social phenomena 257

APPENDICES 276

Appendix 1. Notes and comments 276
Appendix 2. Indicators of department development 283

Abstract in English 289
Abstract in Russian 295

Д. САНДУ, *Dezvoltarea socioteritorială în România* (Социотерриториальное развитие в Румынии), Издательство Академии СРР, Бухарест, 1987, 300 стр.

РЕЗЮМЕ

Данная работа задается целью представить обобщенную картину качественных характеристик социотерриториального развития современной Румынии, исходя из существующей взаимозависимости между различными составными частями этого развития.

Для того, чтобы организовать большое количество эмпирических данных и сделать их релевантными с социальной точки зрения, была разработана теоретическая модель процессов социального воспроизводства на уровне социотерриториальных систем. На основе этой модели, структуры, социальные явления и процессы могуть быть собраны по категориям в отношении демографического, экономического воспроизводства, трудоспособности и социокультурной организации. В силу сложности затронутой проблематики необходимо было в работе серьезно остановиться на теоретических и методологических анализах, способных позволить сопоставление с многомерностью развития и с двойственным значением многих из показателей развития.

Основные аспекты, анализируемые в рамках этой обширной проблематики, касаются социальных явлений, основанных на индивидуальных либо семейных событиях (рождаемость, смертность, разводы, бракосочетания, миграция, социальная мобильность, потребление, склонность к заболеваниям и др.), на социотерриториальных структурах (связанных с урбанизацией, развитием жилищного фонда, демографическим воспроизводством, классовыми и профессиональными группами и т.д.) и на процессах перестройки отношений развития между селом и городом и между уездами.

Из эмпирических закономерностей, связанных с *взаимоотношениями между различными категориями явлений социального воспроизводства*, отметим: показатели биологического воспроизвед-

ства группируются аналогично как в теоретической, так и в эмпирической модели; явления потребления продовольственных и непродовольственных товаров занимает центральное место в совокупности социальных явлений, основанных на индивидуально-семейных событиях, причинно или функционально связанных с большой частью из них; показатели миграции ясно дифференцируются с точки зрения их социального значения в зависимости от различия между миграцией на всю жизнь, с одной стороны, и „недавней" миграцией (зарегистрированной статистикой гражданского состояния) и колебаниями, с другой стороны; явления восстановления трудоспособности в большей мере интегрируется с явлениями воспроизводства социальной организации, чем с явлениями воспроизводства демографических структур. Явления болезней и детской смертности в большей степени присоединяются к воспроизводству трудоспособности, чем к биологическому (демографическому) воспроизводству; городские скопления с развитыми торговыми и медицинскими сетями по-видимому будут характеризоваться в то же время путем значительного спроса или скопления в использовании средств транспорта общего пользования.

Отношения между состояниями или структурами развития и социальными явлениями определяются исходя из относительно стабильной конфигурации отношений соизменения между различными переменными, в территориальном профиле (на уровне уезда рассматриваются либо целиком, либо по совокупности городов или сёл уезда). Показатели состояния развития классифицированы как показатели состояния групп/населения (социальный состав в соответствии с величиной или объемом групп) и как показатели деятельности в соответствии с материальными условиями осуществления деятельности). Соответствующие различия применяются в рамках каждого типа воспроизводства деятельности.

Иерархическое расположение показателей состояния развития при использовании оригинальной техники по обработке данных (структурный анализ соотношений) позволило определить многие типовые эмпирические закономерности; показатели социального состава урбанизации (удельный вес городского населения, рабочего персонала и населения с высокой степенью образования) занимают центральное место в графике структур развития в территориальном профиле, передающих информацию о большой их части; причинные структуры, примыкаемые к разным переменным состояния, различаются в каждом уезде. Это, по-видимому, будет случай для среднего размера хозяйства семьи, плотности проживания и т.д.; среди социальных явлений, действующих как пояснительные переменные для отношений между различными типами структуры развития, существенными являются те, которые касаются болезней и смертности; добавочность структур городского и сельского развития лежит в основе миграции и добавочности между городской концентрацией и концентрацией основных фондов сельского хозяйства.

Совокупность эмпирических анализов в работе не опровергает гипотезу, что на социальные явления воздействуют главным образом вариации в структурах распределения населения на социальные группы; показатели социального состава урбанизации, „притягивают" большинство показателей, касающихся социальных явлений, состоящих из индивидуально-семейных явлений. Имеются однако социальные явления, такие как болезненность, которые больше примыкают к показателям состояния жилищного фонда, чем к показателям социального состава населения.

Для конкретизации картины в связи с качеством социального развития в территориальном профиле мы прибегли к обширной *классификации уездов с точки зрения сходства/противоположности между их профилями развития* (общего и по подотраслям социального воспроизводства). Таким образом пространственные единицы (уезды) предстают как единицы анализа и как место проявления взаимозависимости между составными частями развития, как определитель некоторых особенностей социотерриториального развития. Проведено иерархическое упорядочение уездов с точки зрения их сходства в демографическом, социопространственном плане, в плане качества жизни, в экономическом плане, в плане жилищного фонда и общего профиля развития. Вместо общих показателей или показателей по секторам уровня развития мы развили вариант техники, которая позволяет сравнение территориальных единиц в перспективе комплекта показателей, стандартизированная ценность которых дает профиль их развития. Полученные таким образом группы по сходству рассматриваются с точки зрения их социальной особенности по сравнению с группировками по исторической принадлежности края, географическому соседству, историческим традициям развития, этническому составу и т.д.

Формации (группы) по сходству, созданные в уездах Молдовы, Трансильвании, Баната, Кришаны и Марамуреша могут интерпретироваться в зависимости от особенностей межуездной миграции. В соответствии с этим последним критерием можно различить: а) формации по сходству соседних уездов, связанных мощным потоком миграции, б) формации, созданные из уездов (соседние или нет), имеющих подобные функции притяжения мигрирующего населения с далекого расстояния, расположенного в той же исторически сложившейся области или в исторических областях с одинаковым культурным профилем и в) формации уездов с одинаковыми развитым

профилем, тяготеющих к одному и тому же миграционному центру. Эта типология не адекватна и для уездов Мунтении и Олтении, главным образом из-за чрезвычайного влияния, оказываемого городом-столицей — Бухарестом, расположенном в Мунтении.

В зависимости от отношений соседства и региональной принадлежности формации уездов, похожих с точки зрения профилей развития, делятся на: центры по межобластному сходству, межобластные «мостики сходства» и относительно изолированные уезды, не поддерживающие отношения сходства.

Из анализа отношений по сходству, проведенного в 1966, 1977 и в 1982 гг. вытекает целый ряд выводов о *динамике групп по сходству*. В первый период (1966—1977 гг.) перестройка этих групп проводится путем усиления отношений по сходству между близлежащими уездами и путем увеличения уездных группировок, а во второй период, путем установления сходства между соседними уездами, усиления отношений по сходству между уездами, не являющимися соседями, и сокращения числа групп по сходству. Такая перестройка объясняется отношением к межуездной миграции и к территориальной селективности некоторых процессов, таких как демографическая переходная ступень, индустриализация, распространение и применение модели коллективного потребления, социальная мобильность и интеграция.

Важным типом процесса, анализируемого в работе, является процесс перестройки отношений развития между селом и городом. Рост удельного веса городского населения на уровне уездов объясняется принятием во внимание факторов непосредственного влияния на этот процесс (миграция и естественный рост) и общего причинного контекста данного процесса.

Теоретико-методологические выводы работы сформулированы в рамках заключительной главы, которые в то же время являются и приобщением к *общей теории социальных явлений*, основанных на индивидуально-семейных событиях.

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие 9

ГЛАВА 1. **Явления и структуры социального развития в территориальном профиле** 13

1.1. Стратегия трактовки социально-человеческих отношений . 13
1.2. Специфические характеристики местных сообществ . . . 21
1.3. Составные части и отношения социально-территориальных систем 30

ГЛАВА 2. **Развитие в контексте процессов социального изменения** . . 43

2.1. Стили познания изменений 43
2.2. Типология изменений 45
2.3. Перестройка отношений развития между зонами или категориями местностей 50

ГЛАВА 3. **Элементы теоретико-методологической модели для исследования структур социального развития в территориальном профиле** 53

3.1. Область оправной точки зрения 53
3.2. Гипотезы 56

ГЛАВА 4. **Общая конфигурация отношений между явлениями развития, основанными на образе действия индивидуальном и семейном** 60

4.1. Размеры и техника структурного анализа 60
4.2. Конфигурация отношений между явлениями 65

ГЛАВА 5. **Причинные и функциональные отношения между структурами развития в территориальном профиле** 74

5.1. Предпосылки объяснительной модели 74
5.2. Категории показателей структур или состояний развития 76
5.3. Проблемы структурного анализа с «блоками переменных» 79
5.4. Эмпирическая модель соотношения между структурами развития 83

ГЛАВА 6. **Влияние структур на явления развития** 98

6.1. Группировка явлений по типам определяющих структур . 98
6.2. Группировка структур развития в зависимости от определяющего явления 105

ГЛАВА 7. **Сходства и расхождения между структурами развития уездов** 120

7.1. Классификации в зависимости от уровня или структуры развития и общей или специализированной классификации 120
7.2. Методология для анализа сходства уездов с точки зрения структур развития 122
7.3. Демографическая классификация уездов: пример применения предложенной методологии 126
7.4. Классификации, сосредоточенные на воспроизводстве трудоспособности и социальной организации 141
7.5. Общие и специализированные классификации социально-экономического развития уездов 164
7.6. Социальное значение „оппозиции" между социально-экономическими профилями уездов 170

ГЛАВА 8. **Перестройка отношений развития между территориальными единицами** 179

8.1. Размеры перестро и отношений развития между территориальными единицами 179
8.2. Перераспределение населения по территории 181
8.2.1. Теоретико-методологические предпосылки 181
8.2.2. Перераспределение населения между городскими и сельскими населенными пунктами 184
8.2.3. Отношения между основными типами перераспределения населения в территориальном профиле 198
8.2.4. Причинные структуры перераспределения населения по территории 202
8.3. Условия и проявление изменений отношений развития между городским и сельским 208
8.4. Перегруппировки уездов с точки зрения профилей развития 213
8.4.1. Теоретико-методологические проблемы диахронического сравнения профилей развития уездов 213
8.4.2. Конвергенция и дивергенция и сохранение сходства между профилями развития уездов 219

ГЛАВА 9. **Теоретико-методологическое восприятие для продолжения исследования** 235

9.1. Общие проблемы 235
9.2. Опорные пункты в анализе социальных явлений 237
9.3. Контекстуальное и распределение в анализе социальных явлений 246
9.4. Интеграционная трактовка типа социального явления . . 251
9.5. Построение сферы социальных явлений 257
ПРИЛОЖЕНИЯ 276
Приложение 1. Заметки и комментарии 276
Приложение 2. Показатели развития уездов 283